

**ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

**ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАЛЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ОМЕЛЯНОВИЧ

Гриф
Прим. №

УДК 327+913(47+57)

ДИСЕРТАЦІЯ

**МІЖНАРОДНІ ЛІВІ ОБ'ЄДНАННЯ
У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ:
ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА, НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ**

07.00.02. – всесвітня історія

Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(Підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий консультант: Соляр Ігор Ярославович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник

Львів – 2017

АНОТАЦІЯ

Малець О.О. Міжнародні ліві об'єднання у першій третині ХХ століття: організаційна структура, напрями діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2018.

Проаналізовано особливості створення та діяльності міжнародних лівих об'єднань у першій третині ХХ століття, визначено особливості діяльності Другого Інтернаціоналу до і після Першої світової війни, а також досліджені ідеологічні протиріччя між соціал-демократичними партіями у 1914 – 1918 рр. Доведено, що початок Першої світової війни сприяв розпаду Другого Інтернаціоналу, поглибив уже існуючі конфлікти між партіями, які входили до Інтернаціоналу, започаткував дискусію щодо інтерпретації теоретичних основ марксизму. Вивчені причини розколу у Другому Інтернаціоналі, процеси формування Третього (Комуністичного) Інтернаціоналу та Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу (СРІ), співставлено організаційні структури Комінтерну та СРІ. Відзначено, що після Жовтневої революції в Росії більшовики здобували все більший вплив на світовий лівий рух. Поширюючи ідеї соціалістичної революції та диктатури пролетаріату, за ініціативи В. Леніна вони створили Третій Інтернаціонал, що об'єднав комуністичні партії. Водночас центристські партії, які відкинули умови більшовиків, починаючи з середини 1920-х рр. почали шукати альтернативу Другому інтернаціоналу, що вилилося у створення нових міжнародних лівих об'єднань.

Розглянуто передумови об'єднання учасників Другого Інтернаціоналу-лондонського та членів Віденського 2½ Інтернаціоналу, їхні ідеологічні платформи, а також утворення СРІ (1923 р.). Відзначено, що праві соціал-демократи і центристи, добиваючись розширення свого впливу, вели гостру

кампанію проти окремих компартій і міжнародного комуністичного руху, намагаючись консолідувати міжнародні робітничі організації на засадах соціал-реформізму керівники СРІ тісно співпрацювали з іншими міжнародними об'єднаннями – Міжнародним соціалістичним комітетом жінок, Соціалістичним інтернаціоналом молоді, Інтернаціоналом соціалістичної освіти, Інтернаціональним соціалістичним союзом спорту і фізичної культури, Міжнародним альянсом соціалістів-юристів та ін.. Зазначено, що СРІ відстоював антикомуністичні, антирадянські та реформістські позиції, відкидав політику єдиного робітничого фронту, відхилив пропозиції Комуністичного Інтернаціоналу про співробітництво і спільні дії, зокрема в боротьбі проти фашизму.

Охарактеризовано організаційну структуру, принципи функціонування та зміни в комуністичній ідеології впродовж існування Третього (Комуністичного) Інтернаціоналу, окрему увагу зосереджено на взаєминах Комінтерну із СРСР. Встановлено взаємозв'язок між зміною політики Комінтерну з внутрішньополітичною ситуацією в ВКП(б), а також зовнішньополітичними пріоритетами Радянської Росії. Доведено, що Комінтерн був повністю підконтрольний ВКП(б), нерідко у своїй керувався особистими директивами Й. Сталіна. Констатовано, що у міжвоєнному двадцятилітті Комінтерн конкурував із СРІ за вплив на робітничий клас, що привело до поширення комуністами теорії про «соціал-фашизм». Однак після приходу до влади у Німеччині А. Гітлера і проведення VII Конгресу Комінтерну (1935 р.), на якому проголошено гасло «єдиного фронту», вони відмовилися від цієї теорії. Тоді ж відбулося певне зближення між керівниками СРІ і Комінтерну. Опинившись перед загрозою нацизму і фашизму у низці країн точилися дискусії про утворення єдиного фронту (у Франції та Іспанії утворено народні уряди, які підтримували соціалісти і комуністи).

Звернено увагу на відносини Комуністичного Інтернаціоналу з українськими політичними силами в умовах встановлення компартійної влади на більшості території України, а також на західноукраїнських землях. Зазначено, що організаційне оформлення комуністичного руху в Західній Україні відбулося

внаслідок домінуючих зовнішніх впливів, а саме – політики КП(б)У, КПП й Комінтерну. Відзначено, що у Другій Речі Посполитій, особливо наприкінці 1920-х рр. спостерігалось загальне ослаблення ліворадикального руху, а в 1930-х рр. комуністичний рух у Польщі був найслабшим на українських землях. Констатовано, що у Польській державі динамічно розвивався соціалістичний рух, представники якого (УРП-УСРП) наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. брали активну участь у роботі СРІ. Антиукраїнська політика польського уряду, ідеологічне протиборство з УНДО, боротьба з комуністичним рухом у Західній Україні, а також бажання залучити до соціалістичного руху якнайбільше населення краю напередодні виборчої кампанії 1928 р. до вищого законодавчого органу Польської держави – першочергові чинники, які привели до вступу соціалістів-радикалів до СРІ. Відзначено, що небажання СРІ вирішувати «українське питання» привело до дистанціювання УСРП від цієї міжнародної організації, а згодом – до виходу з її лав та переорієнтації на стратегію «орієнтації на власні сили».

Ключові слова: міжнародний лівий рух, Соціалістичний Робітничий Інтернаціонал, Комуністичний Інтернаціонал, КПЗУ, ідеологія, партія.

SUMMARY

Malets O.O. International Left Unions in the First Third of the 20th Century: Organizational Structure, Directions of Activity. – The manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences in specialty 07.00.02 – World History. – The Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypuyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Lviv, 2018.

The peculiarities of creation and activity of the international leftist associations in the first third of the twentieth century were analyzed, the features of the Second International prior to and after the First World War were determined, as well as the ideological contradictions between the Social-Democratic parties in 1914 – 1918 were investigated. It was proved that the beginning of the First World War the war

contributed to the collapse of the Second International, deepened the already existing conflicts between the parties that were members of the International, initiated a discussion on the interpretation of the theoretical foundations of Marxism. The reasons for the split in the Second International, the processes of forming the Third (Communist) International and the Labour and Socialist International (LSI) are studied, the organizational structures of the Comintern and the LSI are compared. It is noted that after the October Revolution in Russia, the Bolsheviks gained increasing influence over the world's left-wing movement. By spreading the ideas of the socialist revolution and the dictatorship of the proletariat, on the initiative of V. Lenin, they created the Third International, which united the communist parties. At the same time, centrist parties, which rejected the Bolshevik conditions, began to seek an alternative to the Second International from the mid 1920's, which resulted in the creation of new international leftist associations.

The preconditions of the association of participants of the Second International in London and members of the Vienna 2 ½ International, their ideological platforms, as well as the formation of the LSI (1923) are considered. It was noted that the right-wing Social Democrats and Centers, striving to expand their influence, acted vigorously against certain Communist parties and the international communist movement, trying to consolidate international workers' organizations on the basis of social reform, the leaders of the LSI worked closely with other international associations – the International Socialist Committee Women, the Socialist International of Youth, the Internationale of Socialist Education, the International Socialist Union of Sports and Physical Culture, the International Iyansom Socialist Lawyers and others. It was noted that the LSI defended anti-communist, anti-Soviet and reformist positions, rejected the policy of the united workers' front, rejected the proposals of the Communist International about cooperation and joint actions, in particular in the struggle against fascism.

The organizational structure, principles of functioning and changes in communist ideology during the existence of the III (Communist) International have been characterized, with particular attention focused on the relations between the Comintern

and the USSR. The relationship between the policy of the Comintern, as well as the foreign policy priorities of Soviet Russia, is established. It was proved that the Comintern was fully controlled by the All-Union Communist Party (Bolsheviks), often based on the personal directives of J. Stalin. It was stated that during the twenty-first century, the Comintern competed with the LSI for its influence on the working class, which led to the communists spreading the theory of «social fascism». However, after coming to power in Germany, A. Hitler and the VII Congress of the Comintern (1935), which proclaimed the slogan of the united front, they abandoned this theory. At the same time, there was some convergence between the leaders of the LSI and the Comintern. Confronted with the threat of nazism and fascism in a number of countries, there was a discussion of the formation of a united front (in France and Spain, people's governments were formed, supported by socialists and communists).

The attention was paid to the relations of the Communist International with the Ukrainian political forces in the conditions of the establishment of the Communist Party authority on most of Ukraine, as well as in the West Ukrainian lands. It is noted that the organizational design of the communist movement in Western Ukraine was due to the dominant external influences, namely, the policies of the CP(b)U, the PPC and the Comintern. It is noted that in the Second Commonwealth, especially in the late 1920's, there was a general weakening of the left-radical movement, and in the 1930's the communist movement in Poland was the weakest in the Ukrainian lands. It was stated that in the Polish state dynamically developed socialist movement, whose representatives (URP-UDRP) in the late 1920's and early 1930's took an active part in the work of the RSI. The anti-Ukrainian policy of the Polish government, the ideological confrontation with the UNDO, the struggle against the communist movement in Western Ukraine, and the desire to bring as much as possible the population of the province on the eve of the election campaign in 1928 to the highest legislative body of the Polish state – the primary factors leading to the entry of radical Socialists to the LSI. It was noted that the reluctance of the LSI to resolve the «Ukrainian question» led to the distance separation of the USSR from this international

organization, and subsequently to the exit from its rows and to reorientation to the strategy of «self-directedness».

Key words: International Left Movement, Labour and Socialist International, Communist International, ideology, party.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕТАЦІЇ

Монографії

1. Малець О. Міжнародні ліві об'єднання в першій третині ХХ ст.: організаційна структура, напрями діяльності. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. 324 с.

Рец.: Виздрик В. Малець О. Міжнародні ліві об'єднання в першій третині ХХ ст.: організаційна структура, напрями діяльності (Львів, 2017. 366 с.). *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2017. № 10. С. 213–215.

2. Малець О., Малець Н. Громадсько-політична діяльність Яцка Остапчука (1873–1959 рр.). Ужгород: Карпатська вежа, 2015. 150 с.

(Особисто автору належить 75 %)

3. Малець О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40 – 80-х рр. ХХ ст. Ужгород, 2004. 183 с.

Статті у наукових фахових виданнях

4. Малець О. Організаційно-правове забезпечення Україною та Польщею міжетнічних стосунків на держаному рівні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2007. № 5–6. С. 177–182.

5. Малець О. Організація державної влади в Україні в період Гетьманату (квітень-грудень 1918 року). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. № 16. С. 343–351.

6. Малець О. Початковий етап діяльності директорії УНР у рецепції Матвія Стахівя. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. № 18. С. 704–709.

7. Малець О. Формування політичної платформи УСДП та її відображення в організаційній діяльності Соціал-демократичної партії Підкарпатської Русі в 1920 – 1930 рр. XX ст. *Науковий вісник Волинського національного університету. Серія: Історичні науки*. 2012. № 235. С. 58–63.

8. Малець О. Діяльність Української радикальної партії – Української соціалістично-радикальної партії в Робітничому соціалістичному інтернаціоналі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. № 23. С. 416–422.

9. Малець О. Організація видавничої діяльності Комінтерну в 1919–1922 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 1. С. 36–47.

10. Малець О. Міжнародний соціалістичний рух напередодні Першої світової війни. *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*. 2017. № 152. С. 51–55.

11. Малець О. Українсько-польські відносини у діяльності Комінтерну в 20-х рр. XX ст. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2017. № 10. С. 45–51.

12. Малець О. Пошук «третього шляху» в міжнародному лівому русі у 1920-х рр. *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*. 2017. № 153. С. 29–36.

13. Малець О. Організаційна структура Комінтерну у першій половині 1920-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2017. Вип. 1. Ч. 1. С. 27–36.

14. Малець О. Становлення багатопартійності на Наддніпрянщині на етапі проголошення Української державності (березень – квітень 1917 р.). *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 124. С. 53–56.

15. Малець О. Комінтерн у зовнішній політиці радянської Росії у першій половині 1920-х рр. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 128. С. 110–113.

16. Малець О. Зовнішньополітична діяльність УСДРП у 20-х рр. XX ст. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 129. С. 19–24.

17. Малець О. Міжнародний соціалістичний з'їзд 1920 р. у Женеві як спроба відродження II Інтернаціоналу. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2017. № 1 (Т. 21). С. 78–85.

18. Малець О. Ідейно-політичні зміни у міжнародному робітничому русі під час Першої світової війни. *East European Scientific Journal*. 2017. № 1 (29). С. 4–9.

19. Малець О. Ставлення II Інтернаціоналу до революційних подій у Росії у 1917–1919 рр. *East European Scientific Journal*. 2017. № 2 (30). Ч. 3. С. 4–9.

20. Малець О. Діяльність міжнародних лівих об'єднань у першій третині XX ст.: історіографічний аспект. *Sciences of Europe*. 2018. № 23 (Т. 2). С. 35–40.

21. Малець О. Ідеологічні зміни в політиці Комуністичного Інтернаціоналу в 1935–1939 рр. *Sciences of Europe*. 2018. № 24 (Т. 3). С. 62–66.

22. Малець О. «Більшовизація» Комуністичного інтернаціоналу в 20-рр. XX ст. *Міжнародний науковий щоквартальник «Емінак»*. 2018. № 1 (Т. 2). С. 34–41.

23. Малець О. Версальська система міжнародних відносин у політичній риториці Комуністичного інтернаціоналу. *Ежемесячный международный научный журнал «Scitechnology»*. 2018. № 7. С. 13–19.

24. Малець О. «Сталінізація» Комуністичного інтернаціоналу наприкінці 20-х – початку 30-х рр. XX ст. *Научные труды «Sworld»*. 2018. Вып. 50 (Т. 2). С. 20–26.

Статті, які додатково відображають результати дисертаційної роботи

25. Малець О. Проблеми українсько-польських міжетнічних відносин і шляхи їх вирішення на сучасному етапі. *Україна – Польща: історія, сучасність, перспективи. Матеріали науково-практичної конференції*. (Ужгород, 24-25 червня 2004 р.). 2004. С. 59–71.

26. Малець О. Українці Закарпаття в період Закарпатської України (жовтень 1944 – червень 1945 рр.). *Внесок вчених Карпатського регіону у світовий розвиток науки, культури, суспільства. Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції* (Хуст, 19-21 квітня 2005 р.). 2005. С. 126–131.

27. Малець О. Культурно-освітні процеси у німців Закарпаття в 40-80-х рр. ХХ ст. *Вісник Львівської Національної академії мистецтв*. 2006. Спецвипуск II. С. 282–291.

28. Малець О. Українсько-польські міжетнічні стосунки на сучасному етапі. *Освіта Закарпаття. Науково-методичний журнал ЗППО*. 2006. № 3. С. 62–66.

29. Малець О. Етнокультурні та етнополітичні процеси у німців Закарпаття 40-80-х рр. ХХ ст. *Збірник наукових статей викладачів кафедри суспільних дисциплін ЗакДУ*. 2006. № 5. С. 56–61.

30. Малець О. Українсько-польські міжетнічні стосунки на сучасному етапі. *Науковий вісник Закарпатського державного університету. Серія: Суспільні та гуманітарні дисципліни*. 2007. № 1. С. 98–103.

31. Малець О. Етнополітичні процеси у лемків ХХ – поч. ХХІ ст. *Збереження та відродження історико-духовної, культурної спадщини гуцулів, бойків, лемків Закарпаття: витоки і сьогодення. Матеріали круглого столу (Ужгород, 15 травня 2008 р.)*. 2008. С. 80–92.

32. Малець О. Формування політичної платформи УСДП та її відображення в організаційній діяльності Руської соціал-демократичної партії Підкарпатської Русі (1920 – 1930-ті рр. ХХ ст.). *Освіта Закарпаття. Науково-методичний журнал*. 2009. № 9. С. 40–45.

33. Малець О. Суспільно-політичні перетворення в період Закарпатської України (жовтень 1944 – червень 1945 рр.). *Трансформація суспільно-політичних процесів в Україні воєнного та післявоєнного періоду. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (Мукачеве, 21-22 жовтня 2011 р.)*. 2011. С. 62–68.

34. Малець О. Етнокультурні та етносоціальні процеси у ромів Закарпаття на рубежі ХХ – ХХІ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. 2011. № 16. С. 116–118.

35. Малець О. Культурно-просвітницька діяльність Союзу визволення України у роки Першої світової війни. *Воєнна історія України. Галичина та*

Закарпаття». Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної заочної конференції. (Київ, 5-6 червня 2014 р.). 2014. С. 161–164.

36. Малець О. Формування особистості при викладанні правових дисциплін на сучасному етапі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Економіка.* 2014. № 2. С. 74–79.

37. Малець О., Малець Н. Кризові явища етнонаціональної політики тоталітарного радянського режиму в Закарпатті другої половини ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія.* 2015. № 18. С. 143–146.

(Особисто автору належить 75 %)

38. Малець О. Основні тенденції розвитку угорської національної меншини на Закарпаття (1944 – 1991 рр.). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Етнополітичні та етнокультурні процеси Карпатського Євро регіону»* (Мукачево, 16 травня 2014 р.). 2014. С. 43–51.

39. Малець О. Етнокультурні процеси у румун Закарпаття другої половини ХХ – ХХІ ст. Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення Євроінтеграційних процесів. Збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (Мукачево, 14-15 травня 2015 р.). 2015. Т. 1. С.44–46.

40. Малець О. Етнокультурний розвиток румунів Закарпаття 1944 – 90-х рр. ХХ ст. *Вісник Закарпатського художнього інституту: збірник наукових праць.* 2015. № 7. С. 195–200.

41. Малець О. Освітньо-національні орієнтири російської національної меншини Закарпаття 40 – 90-х рр. ХХ ст. *Science Rise.* 2015. № 11/1(16). С. 58–64.

42. Малець О. Російська національна меншина в контексті советизації Закарпаття 40 – 80-х рр. ХХ ст. *Українці й народи Центрально-Східної Європи: культура та історична спадщина. Збірник наукових праць.* 2015. С. 188–201.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛА	
1.1. Історіографія проблеми.....	21
1.2. Джерельна база.....	46
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОЇ РОБОТИ	
2.1. Понятійно-категоріальний апарат.....	59
2.2. Методи дослідження.....	66
РОЗДІЛ 3. ДРУГИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	
3.1. Соціалістичний рух напередодні Першої світової війни.....	74
3.2. Організаційні та ідейно-політичні зміни у міжнародному робітничому русі.....	84
3.3. Ставлення Другого Інтернаціоналу до революційних подій у Росії у 1917 – 1919 рр.....	106
РОЗДІЛ 4. РОЗКОЛИ У ДРУГОМУ ІНТЕРНАЦІОНАЛІ	
4.1. Утворення Комуністичного Інтернаціоналу.....	120
4.2. Дискусії щодо ідеологічної платформи об'єднаних лівих (небільшовицьких) партій.....	136
4.3. Утворення Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу.....	152
РОЗДІЛ 5. ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІНТЕРНУ: ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	

5.1. Організаційна діяльність.....	170
5.2. Проблема «світової революції». «Більшовизація» Комінтерну в 1920-х рр.....	189
5.3. Комінтерн в умовах світової економічної кризи.....	201
5.4. Комуністичний Інтернаціонал напередодні Другої світової війни.....	214

РОЗДІЛ 6. СТРУКТУРА ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО РОБІТНИЧОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

6.1. Організаційні засади.....	227
6.2. Ідеологічна платформа і відносини з Комінтерном.....	252

РОЗДІЛ 7. «УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» В ДІЯЛЬНОСТІ КОМІНТЕРНУ ТА СОЦІАЛІСТИЧНОГО РОБІТНИЧОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

7.1. «Українське питання» в діяльності Комінтерну.....	285
7.2. Українські партії в СРІ.....	307

ВИСНОВКИ.....	330
----------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	341
--	------------

Перелік умовних скорочень

- БЛП – Британська лейбористська партія
- БСП – Британська соціалістична партія
- ВККІ – Виконавчий комітет Комуністичного Інтернаціоналу
- ВКП (б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
- ВМЗ – Відділ міжнародного зв'язку;
- ІКП – Італійська комуністична партія;
- ІСП – Італійська соціалістична партія
- КІ, Комінтерн – Комуністичний інтернаціонал
- КІМ – Комуністичний молодіжний інтернаціонал;
- КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України;
- КПН – Комуністична партія Німеччини
- КПСГ – Комуністична партія Східної Галичини
- КРПП – Комуністична Робітнича Партія Польщі
- МРОСП – Міжнародне робітниче об'єднання соціалістичних партій
- МСБ – Міжнародне соціалістичне бюро
- МФП – Міжнародна федерація профспілок (Амстердамський інтернаціонал профспілок)
- НЕП – Нова економічна політика
- НПП – Незалежна партія праці
- НРП – Незалежна робітнича партія Великобританії
- НСДПН – Незалежна соціал-демократична партія Німеччини
- ППС – Польська партія соціалістів
- РГАСПИ – Російський державний архів соціально-політичної історії
- РКП (б) – Російська комуністична партія (більшовиків)
- РСДРП (б) – Російська соціал-демократична робітнича партія (більшовиків);
- РЦХИДНИ – Російський центр зберігання і вивчення документів новітньої історії
- СДКПЛ – Соціал-демократія Королівства Польського і Литви

СДПА – Соціал-демократична партія Австрії

СДПН – Соціал-демократична партія Німеччини

Соцінтерн – Соціалістичний інтернаціонал

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СРІ – Соціалістичний робітничий інтернаціонал

СФІО – Французька секція Робітничого інтернаціоналу

УСДРП – Українська соціал-демократична робітничая партія

ФПК – Французька комуністична партія

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Міжнародні ліві об'єднання у першій третині ХХ ст. пройшли значну організаційну та ідеологічну еволюцію. Завдяки проголошеним принципам соціальної справедливості, свободи та рівності вони здобули значну кількість прихильників на європейському континенті. Однак розуміння шляхів і методів реалізації цих принципів серед лівих об'єднань були різним, що у першій третині ХХ ст. привело до внутрішніх суперечностей, які супроводжувалися гострими дискусіями, політичними демаршами та ідеологічними розколами. У сучасних геополітичних умовах більшість суспільно-політичних рухів, які існували чи існують як в Європі так і Україні сприймаються узагальнено та надто спрощено. Через негативний досвід радянського минулого для пересічного українця здебільшого притаманне стереотипне враження про те, що ліві політичні ідеї є, апріорі, негативними за своїм змістом. Разом з цим нівелюються усі складнощі чи протиріччя, що існували між лівими об'єднаннями упродовж ХХ ст.

Актуальність дисертації обумовлена також потребою переосмислення політичної історії ХХ ст., адже в українській історичній науці діяльність міжнародних лівих рухів у першій третині ХХ ст. становить окрему, малодосліджену проблему, яка потребує свого вивчення. Дослідження окресленої наукової проблеми створить передумови для подальших ширших досліджень з історії розвитку політичних ідеологій та міжнародних організацій. Залучення до наукового обігу значного комплексу нових архівних джерел, сприятиме глибшому розумінню специфіки суспільного та політичного розвитку Європи загалом, та України зокрема.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з науково-дослідною темою відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

«Західноукраїнські землі в контексті націєтворчих процесів у Центрально-східній Європі (XIX початку XXI ст.». Номер державної реєстрації 011U008233.

Метою роботи є аналіз організаційних засад та напрямків діяльності міжнародних лівих об'єднань (II Інтернаціоналу, Комуністичного Інтернаціоналу, Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу) у першій третині XX ст.

Виходячи з поставленої мети у роботі поставлено наступні завдання:

- проаналізувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження, теоретико-методологічні засади роботи;
- з'ясувати особливості діяльності II Інтернаціоналу напередодні та в роки Першої світової війни;
- охарактеризувати ідеологічні суперечності між соціал-демократичними партіями під час Першої світової війни;
- дослідити причини розколів у II Інтернаціоналі; з'ясувати процеси утворення III Інтернаціоналу (Комуністичного Інтернаціоналу) і Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу;
- порівняти організаційні структури Комінтерну і Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу;
- визначити напрямки діяльності міжнародних лівих об'єднань у міжвоєнний період XX ст.;
- охарактеризувати ідеологічні протиріччя в діяльності Комінтерну і Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу, їхню полеміку;
- з'ясувати місце українського питання у діяльності міжнародних лівих об'єднань в 1920 – 1930-х рр.

Об'єкт дисертації – міжнародний лівий рух у першій третині XX ст.

Предметом дослідження є діяльність міжнародних лівих об'єднань (II Інтернаціонал, Комуністичний Інтернаціонал, Робітничий Соціалістичний Інтернаціонал).

Хронологічні межі обумовлені специфікою дослідження. Нижня межа роботи – 1914 р. (початок Першої світової війни та розкольницьких тенденцій у

II Інтернаціоналі; верхній період – 1939 р. (початок Другої світової війни). Окреслений період був часом переосмислення ідеології марксизму та лівого соціалістичного руху новим поколінням політичних діячів в історично нових геополітичних умовах.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є універсальні принципи історичного дослідження: наукової об'єктивності висвітлення різнобічних аспектів проблеми, комплексності, історизму, критичного підходу до джерел. У науковій праці дослідженні широко використано низку теоретичних методів, зокрема компаративний, діалектичний, структурно-функціональний. Застосування спеціальних історичних методів (історико-порівняльного, історико-типологічного, історико-системного та ін.) уможливають виявлення причинно-наслідкових зв'язків і безпосередніх закономірностей історичного розвитку, дають змогу впорядкувати сукупність об'єктів або ж явищ на якісно визначені типи, з'ясувати суть історичного процесу як сукупностей історичних фактів та ситуацій в їх цілісності та історичному зв'язку. Важливе значення мають кількісні методи, серед яких застосовувались здебільшого статистичні.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання.

У дисертації *уперше*:

- розкрито участь та роль радянських комуністів у розвитку ідеології та практичній діяльності Комуністичного Інтернаціоналу;
- здійснено порівняльний аналіз організаційних структур Комінтерну і СРІ;
- досліджено ідеологічні протиріччя та внутрішньопартійну полеміку в діяльності Комінтерну і СРІ;
- розглянуто значення українського питання у діяльності міжнародних лівих об'єднань у міжвоєнний період.

удосконалено:

- підходи щодо розуміння змісту і структури організаційної діяльності Комуністичного Інтернаціоналу та СРІ;

– розуміння політико-ідеологічних аспектів структурної побудови міжнародних лівих об'єднань та організацій;

– механізми дослідження впливу процесів модернізації суспільства на руйнування усталених ідеологем та зміну політичної ідеології;

новий рівень розвитку отримали:

– проблеми діяльності та ідеології міжнародних лівих об'єднань у міжвоєнний період;

– вивчення впливу лівої ідеології на розвиток міжнародних відносин у першій третині ХХ ст.;

– питання взаємозв'язку держави та міжнародних політичних інституцій в умовах повоєнних трансформацій.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що матеріали і висновки дисертації можуть бути використані у науково-дослідницькій (при підготовці фундаментальних праць з історії України та з історії суспільно-політичних процесів у Європі), навчальній (у процесі розробки і викладання нормативних та спеціальних курсів у вишах), а також практично-політичній (для діяльності політичних партій) сферах. Використання конкретно-фактичного матеріалу та науково-теоретичних узагальнень можуть бути використані для подальшого поглибленого аналізу суміжної проблематики, зокрема історії розвитку міжнародних політичних об'єднань ХХ ст., а також в історико-політологічних студіях.

Наукова апробація. Основні положення та результати дисертації були представлені у формі доповідей на науково-практичних конференціях: Всеукраїнська наукова конференція «Україна – Польща: історія, сучасність, перспективи» (Ужгород, 2004); Міжнародна науково-практична конференція «Внесок вчених Карпатського регіону у світовий розвиток науки, культури, суспільства» (Хуст, 2005); Всеукраїнська наукова конференція (круглий стіл) «Закарпаття: витоки і сьогодення» (Ужгород, 2008); Всеукраїнська науково-практична конференція «Трансформація суспільно-політичних процесів в Україні воєнного та післявоєнного періоду» (Мукачево, 2011); Всеукраїнська

наукова військово-історична конференція «Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття» (Київ, 2014); Всеукраїнська науково-практична конференція «Етнополітичні та етнокультурні процеси Карпатського євро регіону» (Мукачеве, 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачеве, 2015); V, VI, VII Ісаєвичівських наукових читаннях (Львів, 2015, 2016, 2017); Всеукраїнська наукова конференція «Українське військо в національній революції 1917–1921 рр. (до 100-річчя Армії УНР)» (Львів, 2017), Міжнародна наукова конференція «Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX століття» (Львів, 2017).

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел (920 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 410 сторінок, із них 340 – основний текст.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛА

1.1. Історіографія проблеми

Зважаючи на те, що ліві ідейно-політичні течії здійснили значний вплив на розвиток світової історії у ХХ ст. їм присвячена велика кількість спеціальної наукової літератури. Цілком закономірно, що поява та характер таких досліджень значною мірою залежали від конкретних історичних умов у яких жили їхні автори. Поряд з цим, не варто забувати і про суперечливу в деяких випадках реальність кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також слід враховувати реальний досвід минулих десятиліть та новітньої соціальної політики.

Зважаючи на великий період часу, що минув від подій, які розглянуті в дисертаційні роботі, а також враховуючи специфіку теми, історіографію розвитку міжнародних лівих об'єднань зручно розглядати в хронологічному порядку, оскільки підходи до дослідження діяльності міжнародних лівих об'єднань часто змінювались і великою мірою залежали від політичної кон'юнктури.

Окремі дослідження, що стосувалися розвитку міжнародного соціалістичного / робітничого руху почали з'являтися ще в період Першої світової війни. У тогочасній Російській імперії розвиток міжнародного робітничого руху загалом та у Росії зокрема розглядали низка дослідників зокрема – К. Пажитнов [764], М. Хейсан [885], В. Бочкар'єв [575], А. Єльніцький [631], Б. Козьмін [672]. Втім ці роботи важко назвати історичними, оскільки більшість з них мали оглядовий характер і несли радше пропагандистську, ніж дослідницьку мету.

Із завершенням Першої світової війни та остаточним розколом II Інтернаціоналу на його основі почали свою активну діяльність низка інших міжнародних об'єднань лівих партій. Це, своєю чергою, змусило науковців

переглянути ефективність та відповідність свого інструментарію у підходах до дослідження діяльності міжнародного робітничого руху. Найяскравіше він проявився в дослідженнях радянських істориків, а також європейських дослідників, які симпатизували III (Комуністичному) Інтернаціоналу.

В СРСР наукові роботи, що стосувалися діяльності міжнародного соціалістичного та робітничого руху виконувались з урахування «методології революційного марксизму-ленінізму», а безпосередній вплив на «ідею» самих історичних досліджень мав культ революції як провідної форми прогресу. Без перебільшення можна говорити, що з концептуальної точки зору роботи радянських істориків були одноманітні та політично заангажовані. Ставлення правлячої Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) до розвитку міжнародного лівого руху, разом із офіційною комуністичною доктриною були головними чинниками, які визначали характер та зміст таких робіт. Такі обставини змушують критично переосмислювати наукові дослідження, присвячені розвитку міжнародного лівого руху, які були написані у цей період.

Незважаючи на те, що історичним подіям, які відбувалися у перше десятиліття по закінченню «Великої війни» 1914 – 1918 рр. присвячено величезну кількість наукових праць, монографій, збірників, перелік фундаментальних робіт, у яких розглядалась діяльність Комуністичного Інтернаціоналу (КІ) чи Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу (СРІ), був вкрай мізерний. Першою серйозною спробою проаналізувати історичне значення Комінтерну стала колективна монографія «Комуністичний інтернаціонал. Короткий історичний нарис» [681], видана в Москві працівниками Інституту марксизму-ленінізму аж в 1969 р.. У ній був висвітлений весь шлях Комінтерну від моменту його заснування 4 березня 1919 р. до розпуску 15 травня 1943 р..

У міжвоєнний період в радянській історіографії та у марксистських дослідженнях, написаних на Заході, переважали апологетичні оцінки Комуністичного Інтернаціоналу, який зображувався як найважливіша міжнародна організація «трудящих», які боролися за побудову комунізму.

Більшість дослідників не заперечували того факту, що діяльність Комінтерну регламентувалася з Москви керівництвом партії більшовиків і особисто В. Леніним, а потім Й. Сталіним. Однак цей очевидний факт оцінювався як природний і позитивний, відображав найважливішу міжнародну роль радянської компартії. З цієї позиції також розглядався загальний розвиток міжнародного робітничого руху. Уваги заслуговують праці таких дослідників як: М. Каплан [665], М. Гордона [610], В. Святловського [821], А. Чекіна [893], А. Ніколаєнка [758], В. Яроцького [917].

У низці праць цього періоду були порушені питання необхідності проведення наукових досліджень історії розвитку міжнародного робітничого руху. Серед таких досліджень варто виокремити праці М. Брудного [574] та А. Панкратової [766]. Також побачили світ декілька довідкових праць, які були дотичними до заданої теми та містили у собі матеріали, що стосувалися історії розвитку лівої ідеології [], [827], [671], [787]. Однак наявний аналіз організаційної та ідеологічно-пропагандистської діяльності міжнародних об'єднань лівих партій був суттєво заідеологізований. Як правило, ліві політичні партії, які не входили до Комінтерну, були розкритиковані, а їхню політику прямо пов'язували із поширенням фашистської ідеології у Європі.

Активна пропаганда Комінтерном «радянської моделі» розвитку стала причиною того, що це політичне об'єднання комуністичних партій повсюдно почало розглядатися як «приводний ремінь» в руках радянської компартії для утвердження панування СРСР у міжнародному робочому русі і для реалізації його прагнень в світовому масштабі. Поступово в широких колах країн Заходу, а також у світовій історіографії Комінтерн почали ідентифікувати з радянським Наркоматом закордонних справ. Більше того, цілі та форми діяльності Комінтерну часто розглядалися в контексті політичної боротьби за владу в СРСР.

Суттєві зміни у міжнародному соціалістичному русі викликали події Другої світової війни, а також розпуск Комінтерну у 1943 р.. Вони внесли деякі корективи у наукові дискусії, що стосувалися міжнародних лівих об'єднань. Це

зумовило перегляд розвитку соціалістичного руху загалом по Європі [659], та на теренах колишньої Російської імперії [661], зокрема в Україні [664].

У 1950 – 60-ті рр. радянські науковці досліджували діяльність Комінтерну, що стосувалася організованої протидії поширенню фашистської ідеології в Європі. Поруч з цим, у радянській історіографії була розгорнута широкомасштабна кампанія з критики діяльності партій-учасниць СРІ. Європейським соціал-демократам, які входили до СРІ, закидали відмову від співпраці з комуністами, яка, ніби то, стала причиною масштабних трагічних подій у Європі. Оцінки, які давалися в цей час процесу розвитку міжнародного лівого руху були гранично ідеологізовані. Поряд з цим радянські дослідники усіляко виправдовували своєрідні «історичні повороти» у діяльності міжнародного комуністичного об'єднання, а їхній справжній зміст пояснювали політичною доцільністю.

Велика кількість робіт з історії Комінтерну вийшло в 1960 – 70-ті рр., коли частково відкрилися архівні фонди Комуністичного Інтернаціоналу. Тут дослідники намагалися більше уваги приділити питанням еволюції політичної складової Комінтерну, побіжно згадуючи про ті організаційні зміни, яких зазнавало міжнародне об'єднання комуністичних партій. У цей час активну діяльність розгорнула ціла низка радянських істориків серед яких на увагу заслуговує науковий доробок Ф. Фірсова, зокрема його праці «Комуністи проти фашизму і війни» [876], та «Комуністи в боротьбі за мир, демократію і соціалізм (до 60-річчя заснування Комуністичного Інтернаціоналу)» [875].

Чимала увага у цей період була приділена таким важливим для діяльності Комінтерну проблемам, як питання боротьби за мир і безпеку, проти фашизму та «імперіалістичної війни». Цьому був присвячений збірник наукових праць «Антивоєнні традиції міжнародного руху» [554].

У низці опублікованих збірників і монографій загального характеру було розглянуто проведені Комуністичними Інтернаціоналом конгреси [553], [481], [482], [483]. Особливе зацікавлення викликають праці, присвячені Сьомому конгресу Комінтерну – форуму, на якому відбулася відмова від ідеї

революційної боротьби як основного завдання комуністів [682], [657], [702], [911].

Не викликає подиву той факт, що більшість авторів відстоювали «мирний характер» політики Комуністичного Інтернаціоналу загалом, та й самої радянської держави. Автори зазначених робіт вказували на мирний характер політики Комуністичного Інтернаціоналу, заслуги В. Леніна в розробці тези про мирне існування країн з різним політичним устроєм. Особлива увага приділяється пацифістським резолюціям I та IV конгресів Комінтерну, а також I пленуму ВККІ, організації міжнародних акцій солідарності трудящих проти імперіалістичної війни на захист СРСР. Слід зауважити, що у вказаних працях зазнала коригування, або практично не розкрита діяльність низки більшовицьких функціонерів (Г. Зінов'єва, Л. Троцького, М. Бухаріна та ін.), які брали участь у роботі Комінтерну, але зазнали репресій під час внутрішньопартійної боротьби в СРСР. Дослідники також намагалися уникати тематики революційних воєн зупиняючись у переважній більшості випадків на проблемі боротьби Комінтерну на захист Радянської республіки.

Значна кількість наукових досліджень були присвячені проблемі впровадження та реалізації тактики так званого «народного фронту» партій Комуністичного Інтернаціоналу з соціал-демократичними партіями, які існували в Європі і входили до СРІ. Особливу увагу в даному випадку привертають монографії Ю. Молчанова [739], К. Ширині [910], І. Кривогуза [690] та ін. На основі великого фактичного матеріалу, який висвітлює діяльність Комінтерну по створенню єдиного «Народного фронту» на рівні керівництва двох Інтернаціоналів для боротьби проти небезпеки війни, історики роблять висновки, що вина за невдачу в реалізації такої тактики лежить на лідерах СРІ. При цьому залишається не зовсім зрозумілим, чому ж керівництво соціал-демократії не пішло на співпрацю з комуністами. Вочевидь дається в знаки притаманний для радянських дослідників односторонній підхід у дослідженні таких тем. З іншого боку виправданням для авторів може служити те, що на момент написання і публікації зазначених робіт чимало

архівних матеріалів з діяльності організацій міжнародного соціалістичного руху залишались недоступними.

Радянські дослідники Б. Лейбзон і К. Шириня [702] звернули свою увагу на ключовий для діяльності Комінтерну наприкінці його існування Сьомий конгрес КІ, що відбувся у 1935 р. На думку науковців, саме Сьомий конгрес Комуністичного Інтернаціоналу заклав основу тієї нової стратегії боротьби за соціалізм, яка в певній мірі диктувала ідеологію комуністичного руху впродовж тривалого часу вже після розпуску Комінтерну. Використовуючи багатий джерельний матеріал вони намагалися довести, що вказаний конгрес Комінтерну став дійсно історичним поворотом у політиці міжнародного об'єднання комуністичних партій. Звісно, що дослідникам не вдалося уникнути використання традиційних для радянської історіографії ідеологем – про послідовність комуністичного руху у напрямку протидії загрозі фашизму, та його активної діяльності у напрямку створення єдиного народного фронту. Боротьба із «сектанством» у лавах комуністів, а також тактика формування «народних фронтів», на думку авторів, були пов'язані з «специфічними умовами антифашистської боротьби». Попри певну ідеологічну завантаженість вказана робота є цінною передусім з точки зору свого джерельного наповнення. У ній відтворена яскрава картина 1930-х рр., коли теоретичні установки комуністів, методи їх роботи були піддані практичній перевірці.

У монографії «Стратегія і тактика Комінтерну в боротьбі проти фашизму і війни» [908] К. Шириня дещо перебільшено презентує роль СРСР і Комінтерну у формуванні міжнародних відносин у міжвоєнний період. Автор переконує, що єдиною метою діяльності Комінтерну в 1936 –1945 рр., була боротьба з фашистськими рухами, оскільки про це оголосили усі комуністичні партії. Невід'ємним фактором політики Комінтерну, за словами автора, також була допомога країнам, які постраждали від діяльності фашистських держав. Монографія розкриває головні етапи діяльності Комінтерну під час боротьби з теоретичною воєнною агресією, і вказує на особливості його роботи в кожній країні. Слід віддати належне, що у вказаній праці К. Шириня розкрив значення

Комінтерну під час розроблення політичної стратегії, яка була спрямована на «згуртування всіх революційних і демократичних сил проти фашизму і війни». Автор подав комплексний розгляд всіх найважливіших проблем Комінтернівської політики щодо єдиного робочого і антифашистського народного фронту в 1936 – 1939 рр.. Також він проаналізував еволюцію стратегічних і тактичних установок комуністичного руху на основі уже існуючих напрацювань у середовищі міжнародного лівого руху. На думку автора, в Комінтерні зустрічалися з тими ж проблемами, які вирішували учасники соціалістичної боротьби в інших європейських країнах. Не зважаючи на значну заідеологізованість ця праця становить значний інтерес через неординарний та новаторський підхід автора до дослідження стратегічних планів Комінтерну.

Грунтовні праці з історії міжнародного лівого руху в цей час виходили на Заході. Серед численних авторів, які зверталися до теми розвитку комуністичного руху варто виокремити ґрунтовні праці У. Фостера «Історія трьох інтернаціоналів» [881], Р. П. Датта «Інтернаціонал. Нариси історії комуністичного руху» [620], К. Маккензі «Комінтерн та світова революція. 1919 – 1943». Остання праця є одним із найбільш фундаментальних досліджень, присвячених діяльності Комінтерну та висвітленню ролі радянської влади у поширенні «світової революції». Розглянуті у праці питання стосуються особливостей ідеології, стратегії та методів побудови світового міжнародного співтовариства комуністів. Важливе місце відведене також взаєминам СРСР з компартіями інших країн та революційними рухами. В роботі використані історичні документи: стенографи, резолюції, тези, програми, маніфести та роботи великих теоретиків комунізму.

Величезна кількість наукових праць у радянській історіографії була присвячена розкриттю підтримки Комінтерном національно-визвольного руху в колоніальних і напівколоніальних державах. Їх опрацювання дозволяє чіткіше виокремити основні напрями діяльності Комінтерну на міжнародній арені. Опираючись на відомі факти, історики переконують, що підтримуючи

морально національно-визвольні війни Комінтерн та СРСР ніколи не намагалися надавати військову допомогу. Наявність заяв про можливість соціальних переворотів в країнах Азії, які б були підтримувані СРСР, на думку дослідників, були нічим іншим, як приватною ініціативою лівих елементів в комуністичних партіях окремих держав та не мали нічого спільного нічого спільного ні з офіційною лінією ВККІ, ні зі зовнішньою політикою СРСР [810], [678].

Зустрічаються також праці, у яких автори ретельно намагаються обґрунтувати один із міфів марксистської історіографії про «наукову теорію», яка начебто лежала в основі організаційної побудови III Інтернаціоналу. Однією з домінант цього підходу була теза, яка вказувала на те, що Комуністичний Інтернаціонал був «організаційною формою об'єднання, яка відповідала вимогам часу та відображала закономірне прагнення комуністів до встановлення союзу своїх партій» [552].

Намагаючись обґрунтувати наявність лінійної структури, сформованої більшовиками в Комінтерні, радянські історики провели аналіз організаційної структури III Інтернаціоналу, характеру і принципів міжнародних зв'язків національних секцій «єдиної пролетарської партії» з її штаб-квартирою в Москві і між собою. Примітне, що принципи взаємовідносин були оцінені вибірково і декларативно, а сам «демократичний центризм» Комінтерну, за словами авторів, повністю відповідав ідеологічним установкам комуністів [674]. Уся організаційна діяльність Комінтерну безумовно розглядалася в радянській літературі як успішна і побудована на науковій основі. При цьому практично не розглядався механізм взаємовідносин керівництва міжнародної компартії і її національних секцій, схема функціонування апарату, еволюція організаційної структури Комінтерну і взаємозв'язок її перебудови з політичними і ідеологічними процесами, що відбувалися в міжнародному комуністичному, русі і на «батьківщині світового пролетаріату» - в СРСР.

На окрему увагу заслуговує праця узагальнюючого характеру «Міжнародний робітничий рух: Питання історії та теорії» [730], у восьми томах

під редакцією російського дослідника Б. Пономарьова. У даній роботі розглянуто особливості розвитку міжнародного лівого руху впродовж першої третини ХХ ст.. Зокрема у третьому томі видання, яке охоплює період 1905–1917 рр. подано аналіз багатьох корінних теоретичних проблем революції, заснований на конкретних історичних фактах. Проаналізовано події, які передували революційним подіям у Росії. Автори приділили увагу дослідженню і узагальненню фактів і подій, що характеризують стан робітничого класу в Росії. Вони переконували, що саме в Російській імперії виникли найгостріші суперечності, і вона «виявилася найбільш слабкою ланкою всієї системи капіталізму». Автори праці тісно пов'язували соціально-економічний і політичний стан Росії з діяльністю більшовиків на чолі з В. Леніним. Саме їм відведено керівну роль у розвитку не лише російського соціалізму, але й світового соціалістичного руху. Автори роботи переконують, що міжнародний робітничий рух напередодні Першої світової війни широко використовував «російський досвід масового революційного страйку, що поєднувався з іншими формами та засобами боротьби та «досвід партії більшовиків, яка зуміла в найскладніших умовах очолити і повести народ правильним шляхом». Вони також доводять, що російська революція 1905 – 1907 рр. активізувала масовий визвольний рух в Латинській Америці, Азії та Африці, а також мала помітний вплив на «формування класової свідомості пролетаріату, на поширення інтересу до ідей наукового соціалізму». В книзі проаналізовано діяльність «лівих» в німецькій соціал-демократії, охарактеризовані дискусії про роль соціалістичних партій в Бельгії, Італії, Франції та інших країнах. У традиційній для радянської історіографії манері автори праці стверджують, що європейським лівим, на відміну від комуністів у Росії, не вдалося прийти до цілісної, стрункої і послідовної концепції партії нового типу, необхідної в нових історичних умовах. Даючи оцінку діяльності II Інтернаціоналу радянські науковці відвели провідну роль російським більшовикам, які за їхніми словами, вплинули на розробку антиімперіалістичної, антимілітаристської політики організації. Зроблені

висновки про те, що розвиток II Інтернаціоналу «відхилявся» від офіційної лінії марксизму, а сам він потрапив під значний вплив «опортуністів». У момент розколу в II Інтернаціоналі, як йдеться у праці, саме російські комуністи «залишилися вірними ідеалам». Окремо згадано в праці Ціммервальдську та Кентальську конференцію лівих соціалістів, які стали передумовою до створення Комуністичного Інтернаціоналу. Значний історіографічний інтерес викликають наукові дослідження М. Сибілева «Соціалістичний інтернаціонал» [825], І. Кривогуза «Робітничий соціалістичний інтернаціонал 1923 – 1940» [690], Ф. Фірсова «Ленін, Комінтерн і формування комуністичних партій» [877]. Діяльність та розвиток міжнародного лівого руху описав польський історик Ч. Козловський, який розглянув події до 1948 р [502]. У роботі М. Сибілева досліджуються основні напрямки діяльності Соціалістичного інтернаціоналу з 1951–1980 рр. Поряд з цим висвітлюються історія відновлення Соцінтерну, його структура, програмні установки, зовнішньополітичний курс, ставлення в комуністичному і національно-визвольному русі.

Починаючи з другої половини 1980-х рр. зросло зацікавлення до історії Комуністичного Інтернаціоналу [587], [589], [914], [873], [879]. У цей час з'явилася низка публікацій автори яких знову звернулися до теми співробітництва з соціал-демократією. Активно почала розроблятися нова тема, що полягала у вивченні впливу Й. Сталіна на офіційну «ленінську лінію» [673]. Тепер вина за «лівий ухил» в політиці Комінтерну покладалася не тільки на опозиціонерів в ВКП(б), але і на радянського диктатора. Незважаючи на те, що проблема дуалізму в зовнішньополітичній діяльності ВКП(б) в 1920-х рр. так і не отримала конкретної розробки, низка дослідників серед яких: В. Сироткін [826], В. Зубок і А. Кокошин [655], Є. Поздняков [776] розпочали проводити критичний аналіз зовнішньої політики СРСР у першій половині XX ст., а також зовнішньополітичній діяльності Комуністичного Інтернаціоналу.

Історіографія діяльності міжнародного лівого руху та його провідних організацій у першій половині XX ст., яка побачила світ до 1990-х рр. налічує сотні томів монографічних робіт, збірників документів, матеріалів наукових

конференцій. Незважаючи на це, можна цілком обґрунтовано констатувати, що в період існування СРСР повна і об'єктивна історія Комінтерну та СРІ так і не була написана. Як виняток можна вважати окремі наукові праці західноєвропейських дослідників, які намагалися дослідити проблеми функціонування та діяльності Комуністичного Інтернаціоналу та Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу уникаючи притаманних для радянської історіографії штамів. Уже в роки «перебудови» література з історії Комінтерну та СРІ була визнана однобічною, націленою головним чином на вивчення вкладу міжнародної комуністичної організації в світовий революційний процес. Розпочатий в ці роки перегляд колишніх догматичних концепцій так і не вийшов за ідеологічні рамки «наукового комунізму». Література періоду перебудови була спрямована в основному на критику сталінізму і викриття диктату Й. Сталіна в Комінтерні.

З розвалом СРСР відбулися суттєві зміни в сфері дослідження історії міжнародного соціалістичного руху. З 1990-х рр. в історіографії почався новий етап який супроводжувався створенням якісних умов для поглиблення досліджень про історію міжнародних лівих об'єднань, а також переосмисленням уже наявних наукових доробків із цієї проблематики. Різноманітність підходів при вивченні важливих проблем і викладі поглядів, освоєння істориками нових пластів джерел в цілому позитивно позначилися на об'єктивному висвітленні маловивчених сторінок історії розвитку міжнародних лівих організацій. Поряд з методологічним і ідеологічним плюралізмом найважливішою передумовою вдосконалення уявлень стала істотно більша джерельна база для досліджень. Підготовка та публікація цілого ряду збірників архівних матеріалів значно полегшили історикам роботу над усіма без винятку проблемами історії першої половини ХХ ст., надавши можливість детального вивчення сюжетів, які до цього фактично не розглядалися.

Так звана «архівна революція» кінця 1980-х рр. відкрила архіви «всесвітньої партії світової революції», тобто Комінтерну, а весь масив документів по даній темі, який був засекречений і знаходився після розпуску

Комінтерну в архіві Спільного відділу ЦК КПРС, був переданий в Російський державний архів соціально-політичної історії (РГАСПИ) і став доступний для дослідників. Хоча з розпадом СРСР проблеми комунізму в тому числі й історії Комінтерну відсунулися на задній план, проблема створення нової історії міжнародних лівих об'єднань, вільної від ідеологічних догм ленінізму і сталінізму залишилося відкритим.

Дослідження історичної діяльності Комуністичного Інтернаціоналу в історичній науці супроводжувалось також виробленням і впровадженням нових підходів до оцінки російського більшовизму, який за визначенням відомого російського дисидента А. Сахарова був різновидом революційного тоталітаризму [818]. Інший дослідник радянського періоду М. Гефтер пояснював популярність більшовиків тим, що дух «соціальної революції», який ніс в собі більшовизм, «збігся зі спрагою мільйонів селян завершити вікову суперечку з дворянською Росією – завершити вікову суперечку знищенням кріпосницьких перегородок на землі» [603].

Зміни на пострадянському просторі та відсутність контролю «зверху» дозволили дослідникам об'єктивно підійти до дослідження проблеми. Проблематикою розвитку лівого руху займалася величезна кількість дослідників, у тому числі й тих, які досліджували цю тему ще за радянських часів. Серед великої кількості дослідників беззаперечно значний внесок у дослідження зробили Г. Адібєков, К. Андерсон, О. Ватлін [585], А. Давідсон, Н. Лебедєва, Н. Мамаєва, В. П'ятницький [788], та уже згадувані раніше Ф. Фірсов [874] та К. Шириня. Масив робіт передусім російських дослідників, який був опублікований у першій половині 1990-х рр. став якісно новим етапом у розвитку історіографії міжнародного лівого руху, а нові монографії та статті – спробою дослідників по-новому поглянути на відомі події у діяльності Комінтерну та СРІ. Варто зауважити, що у цей період побачили світ не лише нові праці [869], [879], що стосувалися окремих аспектів функціонування лівих організацій, але й було зроблено спробу переглянути уже існуючі підходи. Їх автори відзначають, що ідея світового характеру соціалістичної революції

спочатку була закладена в концепції К. Маркса, Ф. Енгельса і В. Леніна. Це послужило основою, як зокрема вказує в своїй статті К. Шириня, для висунення лівими на чолі з М. Бухарінім в 1920 р. тези про «червоний імперіалізм». В роботі К. Ширині найбільш повно з існуючих публікацій узагальнена теоретична і практична діяльність Комуністичного Інтернаціоналу в плані реалізації ідеї «світової революції». Поряд з цим автор розглядає залежність тактики Комінтерну з форсування революційних подій в Європі від зовнішньополітичних інтересів влади СРСР. Також порушено проблему революційної війни в Азії на початковому етапі діяльності Комінтерну.

Значна кількість досліджень стала продовженням наукового опрацювання тих проблем, які вивчалися у радянській період. Однак на цей раз дослідники уникали використання традиційних комуністичних ідеологем. Для прикладу, по-іншому розглянуто вплив Комінтерну на розвиток революційного руху в Китаї та його участь в громадянській війні в Іспанії 1936 – 1939-х рр., з'явилися принципово нові аспекти, які були раніше слабо представлені у дослідженнях. Одним з найяскравіших прикладів може служити видання збірника документів «Комінтерн і Африка», розпочате видавництвом «Алетейя» в 2003 р. і присвячене діяльності Третього Інтернаціоналу в Тропічній і Південній Африці.

Особливий акцент сучасні дослідники діяльності міжнародного лівого руху роблять на відносини між соціалістичними організаціями та провідними політичними силами того періоду. Зокрема, чимала увага присвячена взаємодії та зовнішньополітичної діяльності РКП (б) і Комінтерну. Низка дослідників зосередили свою увагу на такому важливому аспекті для діяльності російських комуністів у міжвоєнний період та Комінтерну в цілому як наявність збройних сил та проведення військових дій. Військовий аспект висвітлений в статтях Л. Бабиченка [559], В. Гіленсена [606], Б. Пака [765], Р. Грішіної [619, с. 45–47.] та ін.

Важливими для дисертаційного дослідження стали наукові напрацювання, які містять сучасні інтерпретації ідеологічних змін в міжнародному лівому русі.

Серед робіт, які порушують цю тему слід відзначити наукові студії О. Ватліна, А. Свалова, В. Шишкіна

Розглядаючи питання ідейно-політичного розмежування в II Інтернаціоналі російський дослідник А. Свалов відійшов від трактування опортунізму як антиреволюційного напрямку, яке домінувало у радянській історіографії. Натомість, він запропонував досить умовне визначення – «революційні соціал-демократи», яке ґрунтувалось на тому, що в практичній діяльності цієї групи переважала соціал-реформістська направленість. Дослідник не вважав початок Першої світової війни як «крах» II Інтернаціоналу з вини «опортуністів», як це трактувала радянська історіографія. Натомість було запропоновано тезу про наявність лише організаційного краху II Інтернаціоналу, оскільки абсолютна більшість партій продовжувала функціонувати. Водночас, можна говорити про розвал II Інтернаціоналу як «спільного дому» соціалістів. Цей розвал був обумовлений відсутністю ідейно-політичної поляризації і був чимось неминучим.

Ґрунтовним дослідженням із заданої теми є монографія В. Шишкіна [912] у якій досліджений характер, становище та еволюція влади у постреволюційній Росії, в тому числі співвідношення революційних змін та національно-державницької традиції в політиці більшовицького керівництва, з'ясовані причини, зміст та характер реформаторства у перше десятиліття існування СРСР. Особлива увага приділена притаманній для комунізму ідеї «диктатури пролетаріату» та її співвідношення із «диктатурою партії» в радянській державі. Дослідник робить висновки про те, що по-суті ідею «диктатури» підтримували фактично усі лідери РКП(б). Вона єдина адекватно відображала характер державної влади і політичної системи радянської держави. Однак вже після смерті В. Леніна в 1924 р. Й. Сталін та його соратники почали використовувати термін «диктатура пролетаріату», таким чином намагаючись показати «особливість» місця пролетаріату в історії радянської держави. Самі ж Ради, які були офіційно проголошені органами влади при «диктатурі пролетаріату», після Жовтневої революції пережили процес трансформації в

інструмент диктатури партії. Розглядаючи етапи формування радянського партійно-державницького режиму, автор доводить, що нова і соціально категорично відмінна від попередньої, царської, за своїм змістом політична система досить швидко стала набувати традиційної форми російської державності з її авторитаризмом і владою меншості. Вирішальну роль на початковому етапі зіграли колосальний авторитет і особисті якості більшовицьких лідерів – спочатку В. Леніна, а після його смерті – Й. Сталіна. Автор також вказує, що сприйняття російської державницької традиції в сфері національної політики було ледве усвідомленим і категорично відкидалося владою. Проте концепція пролетарського інтернаціоналізму, як основи збереження єдиної і згуртованої соціалістичної держави не лише не заперечувала цій традиції, але навпаки – сприяла її розвитку, щоправда під новими лозунгами та з іншим ідеологічним обґрунтуванням.

Важливий внесок у дослідження проблеми механізму функціонування всесвітньої комуністичної партії вцілому зробили Г. Адібєков, О. Шахназарова, К. Шириня, вперше склали досить повну схему керівних органів Комуністичного Інтернаціоналу, показавши характер їх еволюції [549].

Привертає до себе увагу праця відомого російського історика робочого руху Ф. Фірсова [870], який є автором низки досліджень та документальних публікацій по історії Комінтерну, книг про репресивну політику радянського диктатора Й. Сталіна та її негативний вплив на діяльність Комінтерну. У своїй роботі автор аналізує заключний етап діяльності Комінтерну. У фокусі його уваги є абсолютно невідома шифрована переписка Комуністичного Інтернаціоналу, яка дозволяє зрозуміти глибину тих процесів, які відбувалися в організації впродовж 1933 – 1943 рр. У центрі уваги Ф. Фірсова незвичайне джерело – шифровані тексти, які вимагають особливого підходу і використання незвичайної методології. Автору довелося мати справу з особливим видом документів, які дозволили йому збагатити історичну науку. Уже в I частині книги всебічно розкрито своєрідність цього документального джерела в розглянутий період. Переписка згрупована в РГАСПИ в 764 справах, що

зберігаються у фонді Комінтерну. У книзі дається загальна характеристика цих джерел, їх особливостей, розкриваються способи шифровки текстів та дешифрування їх адресатами, а також переправлення кодувань за кордон. Шифровки Комінтерну, як показує автор, давали уявлення, не тільки про фінансову, а й про ідейно-теоретичну складову діяльності Комінтерну. Головна увага зверталася тут на підтримку СРСР, згуртування навколо нього комуністичних партій, на пропаганду його внутрішньої і зовнішньої політики. І це незважаючи на те, що в цей час там був розгул масових репресій, нестача продуктів в результаті насильницької колективізації. Комінтерн же ж прагнув впровадити в свідомість людей різних країн уявлення про Й.Сталіна як вождя світового пролетаріату, пропагував на весь світ нову конституцію. Представники Комінтерну всіляко виправдовували сталінський масовий терор, показові процеси, розстріли соратників В. Леніна. «створюючи уявлення про СРСР як про державу, де влада належить трудовому народу, і всіляко звеличуючи Сталіна як «продовжувача справи Маркса і Леніна, геніального організатора перемоги соціалізму в СРСР, улюбленого вождя світового пролетаріату», Комінтерн і його секції виступали в якості ідеологічного рупора сталінського режиму», – стверджує Ф. Фірсов. Зрештою, автор робить висновки, що будучи міжнародною комуністичною організацією, Комінтерн став по суті специфічною складовою частиною ідеологічно-політичного механізму, що використовувався Й. Сталіним і його оточенням в інтересах зміцнення свого режиму. Зрештою, в умовах коли Й. Сталін вважав недоцільним подальше існування Комінтерну, ця організація була розпущена. У роботі Ф. Фірсова складається вражаюча картина нелегальної діяльності Комінтерну – керівництва компартіями поза межами СРСР, таємними агентами Комінтерну при лідерах цих компартій, способи фінансування компартій, контролю і повного їх підпорядкування.

Ф. Фірсов є також автором праці «Секретні коди історії Комінтерну. 1919-1943» [870]. Як і в зазначеній вище роботі автор на основі численних документів, які здебільшого раніше були не доступними для дослідників,

розкриває нелегальну діяльність Комінтерну, тобто саме ту її сторону, яка з практичної точки зору мала першочергове значення, хоча офіційно про неї як правило нічого ніколи не говорилося. Варто зауважити, що сам автор присвятив роботі над проблемами пов'язаними з історією Комінтерну близько 50 років своєї наукової діяльності, з яких – більше 30 років в Інституті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Він першим серед радянських істориків показав роль Й. Сталіна і створеного ним терористичного режиму в діяльності Комуністичного Інтернаціоналу та у трагічній долі деяких його лідерів. Автор показує як здійснювалося керівництво компартіями з боку Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ) за допомогою шифротелеграм. У них містилися політичні вказівки і звіти про реалізацію цих вказівок, інформації про внутрішнє становище в тій чи іншій країні, ситуації в компартії. Викладені в монографії матеріали дозволили краще висвітлити багато з політичної історії Європи та навіть Азії. Про тісний взаємозв'язок між Комінтерном та владою СРСР свідчить і тісна взаємодія органів Комінтерну з органами радянської розвідки, що склалося з початку виникнення цієї організації.

У світлі відкриття архівів Комінтерну світ побачили низка збірників документів, які поруч з оригінальними збірками документів з розвитку комуністичної організації, містили у собі коментарі провідних російських дослідників із заданої проблематики. Зауважимо, що спеціалізовані збірники документів, присвячені Комінтерну, стали з'являтися вже в 1930-х рр. Так, в 1933 р була опублікована збірка документів «Комуністичний Інтернаціонал в документах: 1919–1933» [196], а в 1934 р. в збірнику під назвою «Боротьба більшовиків за створення Комуністичного Інтернаціоналу» [161] було розміщено матеріали і документи 1914–1919 рр., які стосуються періоду до квітня 1919 р. в тому числі і матеріали Першого конгресу Комінтерну.

У збірнику «Комінтерн та ідея світової революції» [189] за редакцією Я. Дрбакіна, Л. Бабиченка та К. Ширині, який був виданий у Москві у 1998 р., викладені документи, які дозволяють на основі першоджерел простежити, як

відбувалося трагічне і згубне перетворення спочатку гуманної ідеї, яка мала врятувати людську цивілізацію і відкрити перспективи соціалізму у її повну протилежність – державну політику сталінізму.

У колективній роботі російських науковців «Історія Комуністичного Інтернаціоналу 1919–1943: Документальні нариси» під загальною редакцією О. Чубаряна [182] на основі архівних документів і виданих в останні роки матеріалів Комінтерну простежено його стратегію і тактику, зміни в структурі, методах і напрямках діяльності, в характері взаємовідносин зі своїми секціями – компартіями окремих країн; відображена його трансформація з «штабу світової революції» в слухняний інструмент сталінського режиму. Крім цього автори збірника передали атмосферу того часу, напруження боротьби між різними напрямками в міжнародному робочому і комуністичному русі. Особливу увагу приділено розпуску Комінтерну і перетворенню його Виконкому в Відділ міжнародної інформації при ЦК ВКП (б). Зауважимо, що ця праця стала фактично першою спробою комплексного розгляду різних сторін діяльності Комінтерну після публікації у радянський період збірок документів та розсекречення архіву Комінтерну. Публікація документів супроводжується коментарями провідних російських фахівців із заданої проблематики, що в світлі нових документів дає нове бачення історії цієї міжнародної організації. Слід зауважити, що у праці досить чітко виділено низку проблем, які досліджені, а також таких, що мають перспективу майбутніх пошуків. Передусім постає проблема «світової революції» як центральної у діяльності Комінтерну. Значний інтерес викликає питання про те, наскільки щиро лідери більшовиків і світового комунізму вірили в ідею «світової революції» в період створення Комінтерну і як вони уявляли собі шляхи і засоби її здійснення. Навколо неї руху існує безліч міфів і нашарувань, пов'язаних з періодом 1920 – 1980-х рр. Наступна проблема - еволюція ідеї світової революції на різних етапах історії ХХ століття. Перш за все важливо звернути увагу на те, як вплинули на стратегію і тактику Комінтерну затвердження Й. Сталіна як лідера радянських комуністів і формування

сталінізму як внутрішньої і міжнародної системи; в якій мірі сталінізм і тоталітарна система в Радянському Союзі включали в себе ідеї світової революції і як вони співвідносилися з акцентом Й. Сталіна на національній російській ідеї і традиціях. Зрештою, викликає чимало запитань щодо позиції Комінтерну в зв'язку з приходом фашизму до влади в Німеччині, оскільки партія Комінтерну в цілому зайняла антифашистську позицію, прагнучи до об'єднання різних антифашистських сил. Це об'єднання, однак, лімітувалося різкими розбіжностями між комуністами і соціал-демократією. У праці вперше видані документи, що стосуються позиції Комінтерну після підписання радянсько-німецького пакту в серпні 1939 р. – теми, яку історики були змушені обходити впродовж тривалого часу.

Збірник «Комінтерн проти фашизму» [192] містить документи, які проливають світло на еволюцію поглядів комуністів на таке явище як фашизм в безпосередньому єдності зі змінами в міжнародному житті з початку 1920-х років до кінця Другої світової війни. Матеріали збірника характеризують політику Комінтерну в 1919 – 1939рр. щодо фашистських режимів і рухів, основні етапи цієї політики, вузлові моменти дискусій про фашизм, які велися в Комінтерні, заходи, що вживалися для боротьби з фашистською загрозою. Важливе місце в опублікованих документах займають оцінки фашизму Комінтерном. Збірник є органічною частиною публікації документів архіву Комуністичного Інтернаціоналу, розпочатої спільно Інститутом загальної історії РАН і Російським центром зберігання і вивчення документів новітньої історії (РЦХИДНИ). До нього увійшли документи і матеріали, що характеризують політику Комінтерну в 1919-1939 рр. щодо фашистських рухів і режимів. Тематика збірника представляє не тільки історичний інтерес. Дотепер, хоча минуло понад півстоліття після військової поразки і краху фашистських режимів Італії та Німеччини, невгамовним наукові і політичні суперечки про основні риси фашизму в різних країнах, про можливість його відродження і про те, як цьому запобігти.

Чимало наукових досліджень присвячено діяльності Комуністичного Інтернаціоналу в Азії [163], [164], [165], [166], та Європі [188], [191]. Зокрема «Комінтерн і громадянська війна в Іспанії» присвячений подіям, які накладали свій відбиток на політичний клімат Європи протягом усєї другої половини 1930-х рр. і є четвертою публікацією в ряду аналогічних видань з історії Комінтерну, присвячена його політиці напередодні та в період громадянської війни в Іспанії. За своїм характером що містяться в збірнику документи це доповіді керівників Комінтерну про становище в Іспанії, директивні вказівки секретаріату ВККІ для КП Іспанії, листи ВККІ інструкторам в Іспанії, інформація від агентів Комінтерну про політичну обстановку в країні, інформація, що стосується різних аспектів діяльності інтербригад і т. д. Матеріали збірника досить повно відображають стратегічну лінію Комінтерну, методи його роботи та основні напрямки.

Велика увага в радянській зовнішній політиці, а отже і в політиці Комінтерну, приділялася Далекому Сходу. Про характер процесів, які там відбувалися дають уявлення документи, що містяться в збірниках «ВКП (б), Комінтерн і Китай», і «ВКП (б), Комінтерн і Японія. 1917–1941рр. ». Перший збірник, який вийшов у 2007 р. висвітлює політику СРСР і Комінтерну щодо Китаю за період з серпня 1937 р. до розпуску Комінтерну в травні 1943 р. [163]. Включені в нього архівні документи свідчать про прагнення СРСР сприяти збереженню єдиного антияпонського фронту в Китаї, не допустити спалаху громадянської війни в цій країні, орієнтувати китайських комуністів на опір японській окупації. Документи збірника «ВКП (б), Комінтерн і Китай» дають уявлення про оцінку керівництвом ВКП (б) і Комінтерну і внутрішньої обстановки в Китаї, ставлення до планів збройної боротьби Червоної армії Китаю, лідерам КПК і Червоної армії, реакції на зміну в керівництві КПК на розширеному засіданні Політбюро ЦК КПК в Цзуньї, розмірах радянської матеріальної підтримки КПК і її армії. У виданні вперше публікуються раніше недоступні дослідникам документи керівного органу ВКП (б) і Комінтерну, який нелегально працював в Шанхаї Далекосхідного бюро ВККІ. Представлене

раніше неопубліковане телеграфне листування ВККІ з ЦК КПК та іншими структурами.

На особливу увагу заслуговує фундаментальна публікація документів «Політбюро ЦК РКП (б) - ВКП (б) і Комінтерн: 1919 – 1943р. ». У виданні обсягом близько 1000 сторінок вміщено 522 документа. Це постанови Політбюро ЦК, телеграми, листи та інші матеріали ЦК партії більшовиків, що стосуються різних питань діяльності Комінтерну. Документи Політбюро дають можливість зробити висновки про те, як приймалися рішення Виконкомом Комінтерну, уявити схему механізмів впливу ВКП (б) на Комінтерн. Позитивним є наявність у виданні докладного іменного коментаря тих особистостей про які йде мова в документах, з короткими біографічними довідками. Збірник документів містить постанови Політбюро ЦК РКП (б)–ВКП (б), резолюції Комінтерну, щоденникові записи Г.Димитрова, листування членів вищого радянського керівництва і інші матеріали з питань діяльності Комінтерну і його взаємин з ВКП (б) [226]. Збірник присвячений темі, яка давно обговорюється як в історичній літературі, так і в численних публіцистичних виступах і мемуарах і викликає різні, часом протилежні, оцінки. Питання про діяльність і взаємини ВКП (б) і Комінтерну не тільки історичне, але багато в чому політично гостре і для наших днів. Ці документи до теперішнього часу залишаються вельми сильно політично «зарядженими», вони і зараз будуть прочитані різними людьми абсолютно по-різному.

Порівняно недавно вийшов двотомний збірник документів під назвою «Комінтерн і Друга світова війна» (1994 і 1998 рр. [186], [187]). Вміщені в ньому матеріали дозволяють простежити, як формувався поворот в політиці Комінтерну, який практично припинив критику фашизму, що призвело до дезорієнтації Комінтерну і національних компартій, до явного розчарування багатьох комуністів і до зниження їх впливу в країнах Європи. На основі величезного числа раніше невідомих документів дослідники намагаються переосмислити феномен ХХ ст. і розробити сучасні підходи до його вивчення.

Зокрема, у другій частині збірника містяться документи, які характеризують стратегію і тактику Комінтерну на останньому етапі його діяльності, коли він вже перетворився зі штабу світової революції в слухняний інструмент Сталіна, з його допомогою реалізував свої плани на світовій арені. Документи дають підстави стверджувати, що прийнята зі схвалення Кремля лінія на об'єднання максимально широких сил для розгрому фашистських агресорів об'єктивно відповідала національним інтересам переважної більшості країн. Документи дають повну картину розпуску Комінтерну, початого з ініціативи Й.Сталіна. Вони свідчать про те, що з самого початку планувався фактично не розпуск, а трансформація Комінтерну в відділ ЦК ВКП (б) - Відділ міжнародної інформації. У тому включені і матеріали, що відображають діяльність цього відділу аж до перемоги над нацистською Німеччиною.

У роботі використані дослідження західної історіографії. У дисертації використовуються також праці зарубіжних авторів. Серед них слід назвати роботи А. Йожі і Д. Мілена, М. Лара, Е.Х. Карра. Особливо потрібно відзначити не перекладений на російську мову третій том «The Bolshevik Revolution 1917–1923», який повністю присвячений зовнішній політиці Радянського уряду і частково зачіпає історію Комінтерну. У багатьох зарубіжних виданнях відзначається, що Комуністичний Інтернаціонал фактично був рукою Москви в Західній Європі і Азії, згадуються деякі маловідомі факти радянської зовнішньої політики. У всіх перерахованих роботах західних істориків є істотний недолік: в них не використовуються документи російських архівів. А без цього освітлення діяльності Комінтерну не може вважатися повним [719], [662], [724].

Дослідження діяльності Комуністичного Інтернаціоналу було б неповним без врахування особливостей розвитку в зазначений період радянської держави. Торкаючись узагальнюючих публікацій з історії зовнішньої політики СРСР, слід відзначити роботу М. Загладіна «Історія успіхів і невдач радянської дипломатії» [642]. Одним із завдань автор визначив звільнення суспільної свідомості від міфів про непогрішимість радянської зовнішньої політики і

відновити об'єктивну істину. Досліджуючи витoki успіхів і невдач зовнішньої політики СРСР він звертається до драматичних сторінок радянської дипломатії на переломних рубежах історії – становлення соціалістичної держави, напередодні Другої світової війни і т.д. У книзі розкрита еволюція зовнішньополітичної концепції В. Леніна в перші роки радянської влади, взаємозалежність і взаємодія радянської держави і Комінтерну; показано, що режим особистої влади Й.Сталіна і адміністративно-командна система, внутрішньопартійна боротьба в КПРС ставали причинами непослідовних і суперечливих дій СРСР на міжнародній арені.

Заслуговує на увагу також праця Л. Ніжинського, який одним з перших в російській історіографії почав дослідження зародження і еволюції доктринально-концептуальних і конкретно-практичних основ міжнародної діяльності радянської держави; формування і функціонування державного механізму вироблення і втілення в життя основних напрямів міжнародної політики; відповідність або невідповідність цієї політики суспільно-державним інтересам; основні факти і віхи конкретної міжнародної політики як по лінії дипломатії, так і по лінії Комінтерну. В його монографії йдеться і про ціну (в прямому і переносному сенсі), яку довелося платити народу за те чи інше діяння в сфері міжнародної політики держави. Хронологічні рамки книги – 1917 – 1933 рр.. Автор стверджує, що наприкінці 1933 р. радянське керівництво, з низки зовнішніх та внутрішніх причин, про яких йдеться в роботі, здійснило істотний поворот у зовнішній політиці СРСР, який поклав початок нового етапу в історії його міжнародної діяльності.

Автори колективної праці «Радянська зовнішня політика. 1917–1945 рр.: Пошуки нових підходів» зосередили увагу на характеристиці найбільш важливих напрямків радянської зовнішньої політики. З восьми її глав 6 присвячено подіям 1917 – 1939рр. Коло піднімаються проблем досить широкий. Це і спроби втілити в життя ідеї «світової революції», і прагнення забезпечити мирні умови подальшого існування нового устрою у Росії військові конфлікти на Далекому Сході і нова ситуація в Європі після січня 1932р. В цілому ж, зміст

та основні напрямки радянської зовнішньої політики, за словами авторів, були нерозривно пов'язані з сутністю і характером соціально-економічної і політичної системи, яка виникла в Росії після жовтня 1917 року [755], [756], [757].

Довідкова інформація міститься в роботах про взаємини Кремля з Римом [211], з Європою [225]. Німеччиною [212]. В останньому випадку у книзі представлені документи з Архіву Президента РФ з історії радянсько-німецьких відносин в період між Першою і Другою світовими війнами. У науковий обіг вводяться багато невідомі документи, які висвітлюють не тільки політичні, дипломатичні, економічні, наукові, культурні відносини між радянським та німецьким державами, а й міжнародні проблеми в Європі та інших частинах світу. Колективна праця «Історія дипломатії», «Історія зовнішньої політики СРСР 1917–1945» відображають офіційну точку зору керівництва КПРС і радянського уряду на світові процеси [832], [587].

Численні статті про політичні деталі, які відіграли значну роль в історії зовнішньої політики СРСР, в соціалістичному і комуністичному русі, також доповнюють панораму подій [837], [576], [577]. Окрему увагу привертають праці, які присвячені радянським партійним діячам. Зокрема робота М. Васецького є ґрунтовним дослідженням політичної біографії провідних лідерів більшовиків, які відігравали чималу роль у формуванні політики Комінтерну. Окрему увагу привернула особистість Г. Зінов'єва [578]. Водночас, М. Васецький в своїй роботі також практично не торкався і діяльності Зінов'єва на посаді голови Петроградської Ради. Пізніше М. Весецький опублікував монографію у якій містяться бібліографічні нариси про М. Бухаріна, Л. Троцького та інших провідних діячів Комуністичного інтернаціоналу [576].

Аналіз діяльності Комінтерну та партій міжнародного соціалістичного руху міститься у працях польських дослідників, з-поміж яких варто виокремити наукові студії А. Андрусевича, Т. Бернацека [452], Я. Брусського [457], М. Папезинської-Турек [519], Р. Тожецького [537] та ін. Діяльність Комінтерну та

СРІ розглядається цими авторами здебільшого крізь призму їх впливу на розгортання соціалістичного / комуністичного руху у Другій Речі Посполитій.

Що стосується сучасної української історіографії, то в ній варто виокремити дві характерні тенденції: по-перше, на сьогодні в українській історіографії немає жодної праці, в якій би комплексно розглядалася діяльність міжнародних лівих організацій у першій третині ХХ ст. і, по-друге, помітний значний науковий доробок учених, які вивчають проблеми функціонування національних лівих партій та рухів, які були складовими Комінтерну та Соціалістичного робітничого інтернаціоналу. У цьому контексті, серед вагомих досліджень кінця 80-х – 2000-х років, варто згадати праці О. Зайцева [644], О. Красівського [503], К. Кондратюка [684], [685], М. Кугутяка [691], [692], [693], М. Кучерепа [699], М. Литвина [718], Я. Малика [726], І. Райківського [795], [796], [797], Ю. Сливки [829], [830], І. Соляра [835], [836], [837] та ін. Їхня увага була зосереджена на діяльності та ідеології українських комуністичних та соціалістичних партій, або ж репресій міжвоєнного періоду [813], [686], [778]. В окремих випадках дослідники порушували проблему взаємодії цих партій з міжнародними лівими об'єднаннями [685].

В історії міжнародного соціалістичного руху в першій третині ХХ ст. були свої спади і підйоми, ейфорія від успіхів і глибоке розчарування. Зважаючи на досвід двох світових воєн, а також радянської тоталітарної системи, які спричинилися до загибелі в загальній кількості до понад 100 млн. осіб, в умовах сьогодення людство з пересторогою ставиться до лівих ідей. Різні сторони діяльності міжнародних лівих об'єднань, їхніх центральних органів, лідерів та національних секцій, поруч із проблемами ідеології та організації, так само як і загальні концептуальні питання їхніх історичних досліджень, повинні тепер стати полем роботи дослідників з різних країн і різних поколінь. Для них історія соціалістичного руху може бути одним із прикладів і шляхів вивчення подій «довгого» ХХ століття.

Вивченню діяльності, ідеології та організаційної структури міжнародних лівих організацій, що діяли у першій третині ХХ ст., присвячена велика

кількість спеціальних наукових праць. Більшість з них були написані до 1991 р., а тому характерною рисою цих досліджень є значний ідеологічний «вантаж», який є наслідком існування радянської тоталітарної системи. Радянська наукова / псевдонаукова література розглядаючи діяльність міжнародних лівих організацій усіляко намагалась підкреслити перевагу Комуністичного Інтернаціоналу над усіма іншими об'єднаннями лівих партій. Переосмислення наукових доробків закордонних та радянських учених на основі нового джерельного матеріалу, що став доступний внаслідок так званої «архівної революції» (відкриття закритих архівних фондів Комінтерну), відбувалося у 1990-х рр., в основному за рахунок наукового доробку російських дослідників. Що стосується сучасної української історіографії, то зазначена тема не ставала об'єктом окремого дисертаційного дослідження. Водночас помітний значний науковий доробок вітчизняних учених, які вивчали проблеми функціонування національних лівих партій та рухів, які були складовими Комінтерну та СРІ. Українські науковці торкалися лише окремих аспектів, які переважно стосувалися суспільно-політичного розвитку українських земель. Таким чином, без перебільшення можна сказати, що обрана автором дисертаційна тема є новою для української історичної науки та потребує свого опрацювання.

1.2. Джерельна база

Відомий британський учений Д. Тош, описуючи складові майстерності історика, стверджував, що «якщо головною турботою історика є відтворення і пояснення минулого заради самого минулого або в світлі його значення з точки зору сучасності, то досягнутий ним результат зумовлюється насамперед кількістю і характером наявних джерел».

Використані під час написання дослідження сучасні теоретико-методологічні підходи, зокрема: соціокультурний підхід, персональна

біографія, історія повсякдення та інші, зважаючи на наявний великий обсяг історичних джерел дозволили в загальній мірі відтворити організаційну структуру та основні напрямки діяльності міжнародних лівих об'єднань у першій третині ХХ ст..

У дисертації використані різноманітні за походженням і змістом історичні джерела. Для їхнього аналізу були також використані напрацювання сучасних спеціальних джерелознавчих досліджень

Використані у дослідження джерела для зручності виокремлено в декілька груп:

- офіційні документи міжнародних організацій, їхні статuti та документи, що визначали їхню організаційну діяльність;

- матеріали міжнародних конференцій, з'їздів, конгресів, промови та виступи їхніх лідерів та ідеологів;

- документи політичних партій, які входили до складу міжнародних лівих об'єднань, а також ухвали центральних інституцій влади СРСР, Німеччини, Франції, Великої Британії та ін.

- праці партійних лідерів та ідеологів;

- періодичні видання;

- епістолярна спадщина (спогади, щоденники).

Слід зауважити, що крім ідеологічних причин вивчення історії міжнародного лівого руху було суттєво обмежено джерельній базою. Особливо це стосувалося для розвитку лівого руху в державах соціалістичного табору. Зокрема, значні масиви документів з архіву Комінтерну, що стосувалися насамперед механізмів прийняття рішень, внутрішнього життя об'єднання, реальних шляхів і форм зв'язків з КПРС і національними комуністичними партіями, фінансових питань, а також зв'язків Комінтерну з органами НКВС, були практично недоступні для істориків. Поза їхньою увагою залишалися багато гострих запитань діяльності центральних органів Комінтерну і комуністичних партій країн Європи, Азії та Америки. Звісно, що про повну відсутність документів, які б показували діяльність міжнародних лівих

об'єднань говорити не доводиться, однак поруч з цим, наявним на той час науковим дослідженням, що носили переважно узагальнюючий характер, були притаманні ті ж недоліки, що й усій літературі із заданої проблеми.

Комінтерн вів широку діяльність по розвитку і просуванню ідей соціалізму, в результаті його діяльності залишилася величезна кількість документів, які є цінним історичним і науковим надбанням. Документи Комінтерну довгий час залишалися засекреченими, а значить, і недоступними для дослідників. Про існування величезного масиву закодованого листування виконавчого комітету Комінтерну з компартіями, які входили в його склад, в радянський період взагалі нічого не було відомо навіть співробітникам Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, до складу якого входив колишній Центральний партійний архів, правонаступником якого і є РГАСПИ. З моменту розпуску Комінтерну у 1943 р. фактично до 1990 р. не вийшло жодного наукового видання комінтернівських документів. Поряд з цим до 1991 р. архів Комуністичного Інтернаціоналу залишався повністю закритим.

Крах комуністичної системи в Радянському Союзі і в країнах Центральної та Східної Європи, величезні зміни у світовій історіографії, в тому числі і відмова більшості фахівців від марксистських парадигм трактування історичних процесів, прямо вплинули на вивчення історії організаційної та політичної діяльності міжнародних лівих об'єднань, серед яких були Робітничий Соціалістичний Інтернаціонал та Комуністичний Інтернаціонал. Після розпаду СРСР відбувся своєрідний видавничий бум навколо документів Комінтерну. РГАСПИ спільно із зарубіжними партнерами випустив, зокрема, такі документальні книги, як «Комінтерн і ідея світової революції» (Москва 1998), «Комінтерн, ВКП (б) і Китай» (3 томи, Москва 1994-2000), «Наради Комінформу. 1947, 1948, 1949» (Москва 1998), «Політбюро ЦК РКП (б) і Комінтерн. 1919-1922» (М. 2004), окремі збірники документів Комінтерну, ЦК ВКП (б), що стосуються конкретних країн (Фінляндія, Японія та ін.).

У цьому контексті чи не найважливішою подією стало відкриття архіву Комінтерну. За порівняно досить невеликий період часу в Росії, і перш за все

під егідою Інституту загальної історії Російської академії наук, було здійснено низку фундаментальних публікацій архівних матеріалів. Вони охоплювали як історію Комінтерну, що стосувалася окремо взятих континентів та держав, а також проблемні аспекти в його організації та діяльності. Позитивні відгуки викликає проведена російськими науковцями комп'ютеризація архіву Комінтерну. За порівняно короткий термін (3 – 4 роки) основні його фонди були переведені в електронну форму, і незабаром комп'ютерна копія архіву буде доступна дослідниками в різних країнах. Цей проект, здійснюваний Росархівом і РГАСПИ спільно та за фінансової підтримки урядів і архівних служб Німеччини, Франції, Іспанії, Італії та Швеції, а також Бібліотеки Конгресу США, продемонстрував нові можливості освоєння архівів в комп'ютерну еру і новий етап міжнародного співробітництва істориків і архівістів. Крім цього активно триває робота над новими збірниками документів, що стосуються історії Комінтерну і національних компартій. Німецькі та російські вчені приступили до підготовки біографічного словника діячів Комінтерну. Таким чином, складається широка мережа документальних видань, що відносяться до історії одного з цікавих і суперечливих феноменів історії ХХ ст..

Зараз основна частина цих документів зібрана в єдиний архів Комінтерну, який доступний для вивчення більше ніж на 90 мовах. Зокрема, цьому сприяє відкритий у березні 2004 р. в штаб-квартирі Ради Європи в Страсбурзі (Франція) найбільший у світі (220 тис. записів) міжнародний архівний проект – «Електронний архів Комінтерну» (ЕАК), база даних якого безперервно поповнюється. Загалом же ЕАК містить понад мільйон оцифрованих документів.

У березні 2015 р. в РГАСПИ відбулася презентація електронного архіву Комуністичного (Третього) Інтернаціоналу. Наразі, на сайті Росархіву «Документи радянської епохи» розміщені понад 1,5 млн архівних одиниць, доступних для вивчення дослідниками. «Електронний архів Комінтерну» містить 240 тисяч записів в базі даних і 1 мільйон 700 тисяч електронних копій

документів з фондів «Архіву Комінтерну», що здійснювався під егідою Міжнародної ради архівів та Ради Європи. Доступ до цієї бази даних і колекції оцифрованих документів загальний і безкоштовний;

Архів Комінтерну, нині доступний в режимі онлайн, складається з декількох документальних комплексів. Увагу дисертанта привернули Конгреси Комінтерну і Пленуми Виконкому Комінтерну; Виконком Комінтерну і його апарат; Комуністичні партії (секції Комінтерну); міжнародні революційні організації, що прилягали до Комінтерну (Комуністичний інтернаціонал молоді, Червоний інтернаціонал профспілок,

У фондах відклалася значна кількість документів, що відображають діяльність Комінтерну в країнах Європи і Північної Африки за 1920 – 1943 рр. Крім офіційних документів Комінтерну (програма, статут, резолюції конгресів, постанови пленумів і т.п.) в цих фондах зберігаються аналітичні огляди, довідки, рапорти спецслужб, донесення агентів, що викликають особливий інтерес дослідника. Документи свідчать про те, що країни Європи були стурбовані діяльністю Комінтерну і пильно стежили за змінами його стратегічної і тактичної лінії, перехоплювали секретні інструкції, впроваджували своїх агентів до лав комуністів, влаштовували облави, виробляли арешти членів компартій і т.д. У фондах містяться відомості, що відносяться до фінансування зарубіжних компартій, кадровим складом керівництва, організації зв'язку, явочних квартир і інших питань підпільної діяльності.

Не можна не відзначити, що залишається невелика частина архіву Комінтерну, яка ще не розсекречена і, отже, недоступна для дослідників. Водночас важко не погодитись, що станом на сьогоднішній день зроблено цілком достатньо для того, щоб на основі опублікованих документів, кількість яких налічує тисячі, або тих, які знаходяться в архіві і доступні для вивчення, приступити до аналізу і зіставлень різних сторін і етапів в діяльності міжнародних лівих об'єднань, з'ясувати причини створення цих організацій, та

їхніх ролей в суспільно-політичних процесах і в цілому в історії ХХ століття [186], [187], [188], [189], [190], [191].

Під час вивчення даної теми першорядне значення в ряду цілого ряду інших історичних джерел мав архів В. Леніна – ідеолога більшовизму та керівника першого радянського уряду (Ради Народних Комісарів). У РГАСПИ цей архів сформований з декількох фондів, з яких увагу дисертанта привернули матеріали Фонду 2 – рукописи В. Леніна, всі документи, написані або підписані ним; перші публікації його робіт, рукописи яких не збереглися, його особисті документи. Також привернув увагу Фонд 4 у якому містяться документи про діяльність ідеолога більшовиків (біографічні документи, матеріали про В. Леніна охоронних органів Росії та інших країн, спогади про нього. У Фонді 5 Секретаріат В.І. Леніна в Раднаркомі містяться документи про доручення В.Леніна і їх виконання, листи, доповідні записки, надіслані на його ім'я. Тут є розділи, які стосуються його діяльності в самому Раднаркомі, в ЦК РКП (б), перш за все в Політбюро ЦК, в Комінтерні. Фонд 19 містить протоколи (з додатками) засідань Раднаркому РРФСР за період головування в ньому В. Леніна (1917-1922 рр.). Слід зауважити, що особливістю систематизації та опису Фонду 2 РГАСПИ є те, що всі наявні на початку його роботи документи були розташовані строго хронологічно, а ті, що надходили пізніше – в порядку надходження. Від так, багатотомний опис ленінського фонду є хронологічно-інвентарним, а для підтримки хронологічної системи пошуку документів використовується хронологічний каталог.

До Фонду 2 (власне ленінських документів) примикають два фонди, які відображають діяльність уряду, очолюваного В. Леніним. Один містить протоколи Раднаркому з усіма супутніми матеріалами, інший - документи Секретаріату В. Леніна в Раднаркомі. Протоколи Раднаркому, пов'язані з ним протоколи і матеріали так званого Малого Раднаркому (комісії, що займалася розглядом численних дрібних питань – важливе і ще недостатньо вивчене джерело інформації про повсякденну діяльність ленінського уряду. Крім текстів самих протоколів, особливий інтерес представляють додатки до них.

Першу групу джерел становлять офіційні документи Комінтерну та Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу, статuti та програмні документи, що визначали їхню організаційну діяльність.

Важливу групу джерел становлять стенографічні звіти та протоколи конгресів Комуністичного Інтернаціоналу. Матеріали конгресів в першу чергу з'являлися, як правило, в офіційному друкованому органі Комінтерну – журналі «Комуністичний Інтернаціонал». Треба відзначити, що публікація протоколів почалася не з Першого конгресу, а з Другого. Вперше цілком протоколи II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу практично одночасно були видані в Гамбурзі на німецькій мові в серії *Bibliothek der Kommunistischen Internationale* [124] як том 22 названої серії і в Москві російською [168]. Обидва видання мають абсолютно еквівалентні передмови редакції протоколів, в яких вказано на недоліки названих публікацій. Перш за все, внаслідок відрізаності Радянської Росії від решти світу було неможливо залучити на конгрес достатню кількість співробітників, які володіють іноземними мовами, особливо ж французьких, німецьких і англійських стенографів. Таким чином, для запису розмов було всього 2 випадкових німецьких стенографи, тільки один французький і жодного англійського. Це стало першопричиною зволікання у виданні звіту, одне розшифрування якого зайняло майже два місяці. Більш того, коли можна було, нарешті, приступити до редагування звіту, більшість делегатів вже встигли роз'їхатися. Виявилось, що текст був сильно перекручений, в ньому були великі пропуски. Відновлення осмисленого тексту зайняло дуже багато часу. Цілий ряд пропусків, за визнанням редакції, взагалі не міг бути відновлений. З огляду на те, що редакторам звіту хотілося як якомога швидше випустити в світ надійний текст, довелося змиритися з певними вадами в формі і мові. Треба відзначити, що такі нюанси в більшій мірі відносяться до протоколів I і II конгресів, оскільки починаючи з III конгресу протоколи стали виходити одночасно з відповідним Конгресом або на наступний рік після нього (через необхідність перекладу протоколів на російську мову). У 1921 р. Видавництво Комуністичного Інтернаціоналу

випустило стенографічний звіт Першого [221] і Другого конгресів Комуністичного Інтернаціоналів [167], в 1922 – Третього [252]. У дисертації увагу привертає V конгрес Комінтерну [236]. У 1933–1935 рр. було здійснено перевидання протоколів Конгресів Комуністичного Інтернаціоналу в спеціальній серії під назвою «Протоколи конгресів Комуністичного Інтернаціоналу», в якій вийшли матеріали I-го, II-го і інших конгресів. Завдяки наявності оригінальних текстів промов ораторів, редакції вдалося в нових російських виданнях виправити деякі недоліки, що мали місце в перших публікаціях. Нові видання протоколів забезпечили також коментарями і додатками, дуже корисними для роботи з матеріалами конгресів (наприклад, звіт Виконавчого Комітету II конгресу, який був розданий делегатам конгресу і опублікований окремою брошурою [218]).

Відзначимо, що виходили і окремі збірники доповідей, зроблених на тому чи іншому конгресі. Зокрема, в 1921 р з'явилися на світ вибрані доповіді II конгресу [177], в 1923 р. – IV конгресу [131]. Публікувалися також окремі збірники документів ВККІ [174], а в офіційному бюлетені ВККІ також публікувалися матеріали розширених пленумів ВККІ [239].

Автором використані стенографічні звіти конгресів і пленумів Комінтерну [203], [234], [237], а також матеріали, які не ввійшли в ці видання. Це звіти комуністичних партій про виконану роботу за певний період, що не потрапили в друк, резолюції, проект програми Комінтерну. Чимало з них знаходяться досі в архіві та не були опубліковані до сих пір, якщо не брати до уваги короткого звіту в газеті «Правда», матеріалів I і II пленумів ВККІ.

Фонди Президії ВККІ в даний час недоступні для дослідників. Однак частина документів з них була опублікована ще в 1923 р в збірнику «Діяльність Виконавчого Комітету і Президії Комуністичного Інтернаціоналу від 13 липня по 1 грудня 1921» [173]. Деякі звіти про роботу Президії знаходяться в матеріалах Секретаріату ВККІ. Тут ж містяться численні доповіді про роботу європейських компартій, службове листування керівництва ВККІ і емісарів Комінтерну в західних державах, деякі звіти про міжнародних конференціях,

доповіді К. Радека про конференції трьох Інтернаціоналів і про Гаазьку й інші міжнародні конференції, матеріали, присвячені подіям в Німеччині в 1923 р. і т.д [794].

До цієї ж групи документів належать і матеріали фонду Східного секретаріату ВККІ, а також документи нелегальної комісії ВККІ8, фонду Центральної Федерації іноземних груп при ЦК РКП (б), в березні-серпні 1919 р. підкорядковувалася керівництву ВККІ і здійснювала ідеологічне керівництво інтернаціональними сполуками Червоної армії. Політику Комінтерну на Сході, крім архівних документів, відображають матеріали I з'їзду народів Сходу, I з'їзду революційних організацій Далекого Сходу, брошури, що випускалися ВККІ, збірники документів. Борьбі Комуністичного Інтернаціоналу з небезпекою імперіалістичних воєн присвячені збірники «Комуністичний Інтернаціонал і війна», «Борьба за мир. Матеріали 3-х Інтернаціоналів», «Пролетарська солідарність трудящих в боротьбі за мир» і ін.

В цьому відношенні також важливі резолюції Штутгартського, Базельського конгресів II Інтернаціоналу, Ціммервальдської та Кентальської конференцій [880]. При роботі над дисертацією використані стенограми Міжнародній соціалістичній конференції 1922 р. [209].

У дисертації використані також деякі документи, що розкривають взаємини між Комуністичним і Соціалістичним Інтернаціоналом. На жаль дисертанту не вдалося отримати доступу до фондів Робочого і Соціалістичної Інтернаціоналу, що містяться в Російському Центрі зберігання і вивчення документів новітньої історії (РЦХИДНИ), оскільки вони досі закриті, але побічно тема співпраці з Лейбористської соціалістичною партією, Французькою соціалістичною партією, незалежниками в Німеччині проглядається в окремих матеріалах секретаріату ВККІ, звітних документах партій конгресів Комуністичного Інтернаціоналу, повідомленнях М. Бухаріна і К. Радека про переговори з лідерами Соцінтерну в 1922 р.

Партійні документи, які виникли в процесі діяльності недержавних органів зокрема, різних громадських організацій і рухів, є цінним джерелом з низки

причин. Їхня цінність передусім полягає у тому, що вони відображають перш за все політичну лінію даного руху в цілому або значних його течій. Крім цього, вони також показують діяльність окремих осіб, їх думки з того чи іншого питання. Документи партій є важливим джерелом інформації про неї. Але цієї інформації недостатньо для того, щоб дати всебічну і обґрунтовану оцінку діяльності партії.

Пристаючи до аналізу партійних документів (як в сукупності, так і окремо взятих), необхідно хоча б в основних рисах знати її реальну роль в сучасному її суспільстві (зрозуміло, це вихідне уявлення в процесі дослідження документів буде значно уточнено і поповнено). При цьому не є надійним критерієм ні самооцінка партії (в її назві, програму і т.д.), ні складу її членів; важливо перш за все зрозуміти, які її справи, чийм інтересам відповідає проведена нею політика. Водночас документи дозволяють не тільки доторкнутися до давніх сторінок історії, а й більш чітко уявити собі, як змінювалася з року в рік зовнішньополітична лінія радянського керівництва в 1920-40-х рр. минулого століття, як вибудовувалися складні і не завжди однозначні відносини між керівництвом Комінтерну в Москві і його представниками на місцях, як формувалася зовнішньополітична лінія країни в умовах безпрецедентного взаємодії з представниками більшості країн світу.

Слід виділити документи комуністичних партій, перш за все РКП (б) - провідної партії Комінтерну. Автором використані протоколи і стенографічні звіти з'їздів і конференцій Російської комуністичної партії, в тому числі неопубліковані матеріали VIII і X всеросійських конференцій, а також документи пленумів Центрального комітету і Політбюро ЦК РКП (б). Документи зарубіжних комуністичних партій містяться в збірниках «Програмні документи країн Сходу», «Польсько-радянська війна 1919–1920 рр. Раніше неопубліковані матеріали» та ін. [158], [171].

До даної групи джерел також відносяться документи зовнішньої політики. Сюди відносяться договори, підписані з союзниками царським урядом в період першої світової війни, збірники зовнішньополітичних документів, опубліковані

в 1918-1923 рр. і містять договори з Грузією і Вірменією, документи зовнішньої політики СРСР [242], [243]. Джерельна база включає в себе документи та матеріали зовнішньої політики СРСР. Доцільним було залучення у роботі аналізу зовнішньополітичної доктрини СРСР. Це дозволило провести паралелі між діяльністю Комуністичного Інтернаціоналу та офіційною владою Радянського Союзу.

Важливу роль серед джерел займають публіцистика та твори партійних діячів російської соціал-демократії. Роботи класиків марксистської теорії – К. Маркса, В. Леніна, дозволяють виявити базові положення марксизму, що стосувалися принципів організаційної структури та напрямків діяльності [729].

Аналіз праць М. Бухаріна, Г. Занов'єва [651], а також К. Каутського [669], [670], Р. Люксембург, Е. Вандервельде, Ф. Адлера, Е. Бернштейна та інших діячів соціал-демократичного руху дали можливість проаналізувати принципові відмінності в діяльності Комінтерну та СРІ, а також визначити пріоритетні напрямки для членів обох течій міжнародного лівого руху.

Для розуміння сутності ідейно-теоретичних та програмних підвалин, централістичних принципів побудови та фракційних відмінностей важливе значення мають праці Л. Аксельрода, В. Леніна, А. Колонтай [675], роботи Е. Бернштейна і К. Каутського [669], [568] і деякі інші матеріали.

Для дослідження теоретичних розбіжностей в рамках самого Комуністичного Інтернаціоналу важливі праці М. Бухаріна, Р. Люксембург, О. Бауера, К. Лібнехта, К. Каутського, Л. Троцького, К. Радика, М. Зінов'єва, Р. Хілфердінга, М. Адлера, М. Роя, Б. Куна, П. Леві та ін. [720], [357], [793].

Особливо важливим джерелом для дослідження діяльності міжнародних лівих об'єднань є матеріали періодичних видань. В даному випадку на увагу заслуговує офіційний друкований орган Виконавчого Комітету Комінтерну - журнал «Комуністичний Інтернаціонал», що виходив у 1919–1943 рр. Цей журнал друкувався спеціально заснованим Видавництвом Комуністичного Інтернаціоналу і виходив російською, німецькою та французькою мовами. У журналі крім загальних публіцистичних статей діячів міжнародного

комуністичного руху наявні також присутні офіційні відозви Виконкому, стенографічні записи промов делегатів на Конгресах і інший цікавий для нас матеріал.

Відносно нечисельну групу використаних джерел склали документи особового походження. За мемуарами сьогодні все більше закріплюється назва «Я-документи», оскільки в них дійсність передається через суб'єктивне сприйняття. Автори таких творів через певний проміжок часу поверталися до минулих подій і, як правило, наводили додаткові аргументи для пояснення своїх вчинків. Зазначене слід враховувати при роботі з цими джерелами.

Для історичної епохи, яка розглянута в науковому дослідженні, саме листи були найпоширенішим засобом масової комунікації. Керівні органи спочатку II Інтернаціоналу, а в подальшому Комуністичного Інтернаціоналу та Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу, а також їхні провідні політичні лідери, вели інтенсивне листування, для чого були створенні спеціальні структури. Зауважимо, що тодішні умови діяльності вимагали використання шифрів, написання послань за допомогою хімічних речовин та інших способів приховання змісту. Комунікація здійснювалася між керівними органами організацій і місцевими осередками. У них обговорювалися важливі питання стратегії і тактики, діяльності об'єднань, роботи в органах влади. У листах відбиті обставини повсякденного життя організацій та її членів.

Не менше значення серед джерельної бази має мемуаристика, яку можна ставити під сумнів, так як це дуже суб'єктивне джерело, але завдяки спогадам учасників тих подій легше реконструювати події у міжнародному соціалістичному русі. Найбільш важливими з них є спогади Л. Троцького, М. Тухачевського та ін. [560], [575].

Документи особистого характеру, зосереджені в матеріалах відділу кадрів ВККІ, дозволяють здійснити більш ретельний аналіз характеру організаційних зв'язків між штаб-квартирою всесвітньої компартії і латиноамериканськими лівими. У той же час наявна ся інформація не носить систематичного характеру; розгорнуті автобіографії контрастують з малоінформативними

особистими справами. Ці документи частково доповнюються матеріалами з особистого архіву автора: інтерв'ю і листуванням з активістами компартій і структур Комінтерну і їх родичами.

Під час роботи над дисертацією були використані також документи політичних партій, передусім українських, адже вони яскраво продемонстрували діяльність окремих осіб, їх думки з того чи іншого питання, ставлення частини українського суспільства до розвитку міжнародного соціалістичного руху. Документи також дають змогу прослідкувати, як змінювалось ставлення Комінтерну та СРІ до так званого «українського питання» і яку реакцію така політика викликала у самих українських лівих. Діяльність українських політичних партій у Комінтерні ілюструють документи, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), зокрема у ф. 6 – «Комуністична партія Західної України», ф. 9 – «Центральний комітет Компартії Галичини», ф. 37 – «Галорком при ЦК КП(б)У», ф. 38 «Галбюро при ЦК КП(б)У» та ін. Серед матеріалів фондів – резолюції та протоколи конференцій КПСГ та КПЗУ, пленумів ЦК, його циркулярів та інформаційних бюлетенів, звіти та протоколи Секретаріату й Політбюро КПЗУ, протоколи місцевих партійних осередків різного рівня, доповідні записки, звіти, постанови та звернення Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу, листування КПЗУ, КПЗБ, КП(б)У та КПП.

Таким чином, наявна джерельна база для вивчення організаційної структури та напрямків пропагандистсько-ідеологічної діяльності суттєво розкриває характеристику досліджуваного періоду, додає у нього нових фактів та дозволяє вирішити поставлені в дисертації завдання. Говорячи про джерельний матеріал слід зауважити, що розглянута у дисертаційному дослідженні проблема є досить повно представлена різними видами джерельних матеріалів. Особливу цінність становлять матеріали РГАСПІ, у фондах якого зберігаються документи Комуністичного Інтернаціоналу, малодоступні для дослідників до початку 1990-х рр. В останні роки з'являється все більше опублікованих

матеріалів міжнародних соціалістичних конгресів, документів російської соціал-демократії, які дозволяють по-новому переосмислити взаємовідносини між Комінтерном та СРІ, вплив цих міжнародних організацій на розгортання робітничого руху в окремих європейських країнах, ставлення лідерів провідних комуністичних / соціалістичних партій до вирішення «українського питання» тощо.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОЇ РОБОТИ

2.1. Понятійно-категоріальний апарат

Розглядаючи діяльність міжнародних лівих об'єднань у першій третині ХХ ст. важливо окреслити значення термінів, що застосовуються у дисертаційній роботі. Понятійно-категоріальний апарат дослідження сформований зарубіжними та українськими політологами упродовж першої половини ХХ ст., а терміни, використані у дисертаційній роботі, відзначаються багатоаспектністю та різноманітним змістовим навантаженням, що значно ускладнює дослідницький процес.

Базовим терміном дисертаційного дослідження виступає поняття «*міжнародні ліві об'єднання*». Міжнародна організація – об'єднання трьох або більше незалежних держав, їхніх урядів, інших міжурядових організацій, спрямоване на вирішення певних спільних питань чи організації проектів. Наголосимо, що у цьому терміні важливу роль відіграє складова «*ліві*» (окреслення політичних сил, що проголошують ідеали соціальної рівності), про що йтиметься далі.

Періодизація історії зародження і розвитку *лівого руху* вимагає виокремлення двох форм її існування – як ідеї, доорганізаційної форми та ідеологічно-організаційної, тобто ідеї, матеріалізованої в діяльності груп, гуртків, партій, об'єднань із відповідними політичними програмами і статутами, а також інституціоналізованої в конституціях та інших нормативно-правових актах.

Не акцентуючи особливої уваги на першій формі, наголосимо, що у 1864 р. за ініціативи К. Маркса у Європі виникло впливове ліве об'єднання – Перший *Інтернаціонал* («Міжнародне товариство робітників») діяльність якого

підпорядковувалась ідеї ліквідації капіталізму і встановлення влади «робітничого класу». Згодом у 1889 р. створено Другий Інтернаціонал як міжнародне об'єднання соціалістичних партій. Після завершення Першої світової війни постали Комінтерн (Третій Інтернаціонал), створений більшовицьким керівництвом у 1919 р. на противагу Другому Інтернаціоналу та СРІ, як результат об'єднання європейських соціалістів.

Щодо українських земель, історію організованого *українського лівого руху* у досліджуваній період можна поділити на три періоди:

- 1) зародження (60-ті рр. ХІХ ст. – 1890-ті);
- 2) становлення і усамостійнення (1890–1923);
- 3) міжвоєнно-еміграційний (1923–1939).

Упродовж першого та другого періодів у Східній Галичині стрімко поширювалися соціалістичні ідеї (у досліджуваній період поняття «соціалізм» і «соціал-демократія» були, по суті, політичними синонімами). Поширення соціалістичних ідей у Східній Галичині припадає на останню чверть ХІХ століття. Цей процес у краї мав свої особливості. Передовсім, розповсюдження соціалізму значно випереджувало формування його класової основи – українського пролетаріату. Тому він став предметом обговорення, захоплення, філософування здебільшого інтелігенції та гімназійно-студентської молоді, для більшої частини якої це було й минулося як політична мода.

Окрім цього, до свого споживача соціалістичні ідеї в основному доходили в марксистській і драгоманівській формах. На переконання Дмитра Антоновича, завдяки Михайлові Драгоманову розвиток марксизму в Україні випередив інші частини царської Росії і вже на початку ХХ століття «марксистський український рух не лише самостійно існував, але й в той момент був навіть домінуючим». За аналогією, є підстави говорити, що українська Галичина в цьому процесі випереджувала інші частини України. Перш за все, це пояснювалось тим, що вона не лише географічно, як Наддніпрянська Україна, а й політично була в Європі – колиці соціал-демократії. До того ж значна частина цієї колиці була в Австрії, у складі якої тоді перебувала

Галичина. Також зазначимо, що галицькі послідовники марксистського соціалізму переплавляли його з українськими національними інтересами, одержуючи самобутній сплав *україномарксизму*.

У роки Першої світової війни у Галичині з'явилися перші українські комуністичні організації. Власне, крім радикальної партії та УСДП, від останньої на завершальному етапі Першої світової війни «відкололась» невелика кількість молодих партійців і утворила організацію під назвою Інтернаціональна революційна соціал-демократія (ІРСД), яка нелегально діяла в Галичині до кінця 1918 року. Перед цим вона не була класично марксистською організаційно, а сповідувала т. зв. «драгоманівський громадівський соціалізм» (видавала журнал «Вісник драгоманівської організації», газету «Кличі»). На противагу українській, польській, єврейській соціал-демократичним партіям, побудованим за національною ознакою, члени ІРСД закликали до інтернаціонального єднання, припинення війни і встановлення справедливого миру. Ці гуртки заклали основу до появи КПСГ, КПЗУ, Сель-Робу.

Оскільки членами міжнародних лівих об'єднань могли бути політичні партії, важливе методологічне питання – класифікація лівих сил. У сучасній політології існує чимало критеріїв класифікації *політичних партій*. Зокрема, згідно з класифікацією М. Вебера, партії у своєму розвитку пройшли три етапи:

- 1) аристократичне угруповання;
- 2) політичний клуб;
- 3) масова партія.

Марксистська наука типологізує політичні партії на основі класового критерію, а також акцентує увагу на місці та ролі політичних партій у політичній системі. Відповідно до першого критерію політичні партії можна поділити на п'ять категорій: робітничі, селянські, дрібнобуржуазні, партії великої буржуазії, народно-дрібнобуржуазні. Другим важливим елементом класової класифікації політичних партій є поділ відповідно до їхнього місця та ролі в політичній системі. З цього погляду політичні партії можна поділити на революційні, реформістські, консервативні та реакційні. У цьому контексті

комуністичні партії (Комінтерн) належали до революційних, соціалістичні, соціал-демократичні (СРІ) – до реформістських.

Ліві політичні партії, які входили до Комінтерну та СРІ, опералися на перші два класи – *пролетаріат* (нижчий, бідніший соціальний клас суспільства, який не має власності на засоби виробництва і для якого основним джерелом засобів для життя є продаж власної робочої сили). *Буржуазія* (соціальна верства або суспільний клас, частина суспільства, власники засобів виробництва), на яку опиралися дрібнобуржуазні, партії великої буржуазії, народно-дрібнобуржуазні партії (за Марксом) була опорою окремих політичних партій Європи, які входили до СРІ.

Принагідно зауважимо, що у Галичині до революційних (тобто тих, що прагнули негайної і докорінної зміни існуючого устрою шляхом революції) можна віднести КПЗУ та Сель-Роб. Усі інші ліві партії – УСРП, УСДП (після 1928 р.), все-таки, були більше реформістськими партіями, які виступали за поступові, еволюційні зміни.

Якщо класифікувати партії на основі ставлення до політичної системи міжвоєнної Польщі, то просистемних партій серед лівих не було, вони – антисистемні. УСРП, КПЗУ, Сель-Роб, УСДП намагалися розхитати незаконний, на їхній погляд, існуючий режим. Без сумніву, це була опозиція тодішньому політичному порядку.

Часто політичні партії класифікують на основі ідеологічного критерію (доктринальних чи програмних відмінностей). З цього погляду варто говорити про відмінності між партіями залежно від того, яку ідеологію покладено в основу їхніх програмних документів та політичної діяльності. У Західній Україні 1920–1930-х років до комуністичних партій, зрозуміло, можна віднести КПЗУ, УСДП (1923–1924), Сель-Роб. До соціалістичних партій можна зарахувати УСРП. Соціал-демократичною партією Галичини від заснування і до 1926 року, а також після відновлення своєї діяльності 1928 року, без сумніву, була УСДП.

Якщо класифікувати лівих Західної України за шкалою «ліві – центр – праві», то в лівий край треба поставити КПЗУ, Сель-Роб, УСДП (1923–1928). У центристському таборі можна розмежувати також лівий центр (УСРП, УСДП після 1928 р.).

За типологією політичних партій, яку запропонував М. Дюверже, заснованою на структурному критерії, політичні партії, які входили до Інтернаціоналів були організаціями багатофункціональними, належали до типу масових. Вони були: орієнтовані більше на масове вербування членів, структуровані та ієрархізовані партії. У них працював постійний апарат, партійні функціонери, які весь свій час присвячували керівництву партією та її розвитку.

Найпростішою класифікацією, яка досить часто вживається для характеристики політичних партій, – це їх поділ на «великі» і «малі». Вибір електорату чи кількість контрольованих партією мандатів у парламенті служать основою такої класифікації. До міжнародних лівих організацій входили великі партії, які мали значний вплив на суспільно-політичні процеси у своїх країнах.

Розглянувши особливості політичних партій, які входили до Інтернаціоналів, важливо наголосити на особливостях міжнародних об'єднань. Так, міжнародні організації створюються для координації зусиль у тій або іншій профільній галузі, наприклад у політичній, військовій, науково-технічній, економічній, валютно-фінансовій, соціальній і в багатьох інших галузях. Сучасна політична наука класифікує міжнародні об'єднання за декількома критеріями:

1. За предметом діяльності:

- політичні;
- економічні;
- військово-політичні та ін.

2. За колом учасників:

- універсальні;
- регіональні;

– субрегіональні;

– міжрегіональні.

3. За порядком приймання нових членів:

– відкриті (відповідно до статутних документів їхнім членом може бути будь-яка інституція);

– закриті (конкретні учасники цих організацій і їхня кількість заздалегідь обумовлюються в статутних документах таких міжнародних організацій).

4. За сферами діяльності:

– організації з загальною компетенцією;

– організації зі спеціальною компетенцією.

5. За цілям і принципам діяльності:

– правомірні – створюються відповідно до міжнародного права;

– протиправні – створюються з порушенням загальновизнаних норм міжнародного права з цілями, що суперечать інтересам міжнародного миру і міжнародної безпеки.

Таким чином, *Комінтерн* належить до міжнародних організацій, основною сферою діяльності якого є політична (організація зі спеціальною компетенцією), за колом учасником – універсальна, за порядком приймання нових членів – відкрита (до організації могли вступити політичні партії, які визнавали «21 тезу»), за принципами діяльності – правомірна. *CPI* – політична, універсальна, відкрита, правомірна організація, створена на противагу *Комінтерну*.

Початок Першої світової війни привів до занепаду II Інтернаціоналу, який перестав виконувати функції організаційного осередку. Під час військових подій, у міжнародному робітничому русі поглибилися вже існуючі конфлікти, щодо стратегії і тактики соціалістичних партій, інтерпретації теоретичних засад марксизму і відношення до основних документів II Інтернаціоналу, ухвалених на конгресах у Штудгарті, Копенгагені і Базелі.

Одночасно із продовженням війни в середині цих блоків активізувалися *центристи* (пропагували пацифістські гасла і негативно ставилися до тих

керівників соціалістичних партій, які підтримували військові дії своїх країн). Поряд з центристами на арені міжнародного робітничого руху активніше почали діяти *ліві революціонери* – розриваючи відносини з правими соціал-демократами, а у деяких країнах і з центристами вони відстоювали тезу про «крах II Інтернаціоналу» і пропагували концепцію відбудови III Інтернаціоналу – Комінтерну.

Після більшовицької революції у Росії останні активно почали пропагувати гасло *світової революції* – ідея К. Маркса про неминучість всепланетного об'єднання людства в справедливому комуністичному суспільстві. Світовий, а не локальний характер комуністичної революції обґрунтовується теоретично тим, що капіталістичні країни так тісно переплетені світовим ринком, світовим поділом праці, що криза в одній капіталістичній країні неминуче викликає синхронні кризи в інших, створюючи і революційну ситуацію одночасно у всіх капіталістичних країнах, внаслідок відбувається саме світова революція.

Таким чином, розкол у Другому Інтернаціоналі спровокував ідеологічний чинник. Партії, які входили до Комінтерну опиралися на комуністичне вчення (*комунізм* – ідеологія, заснована на ідеї суспільства загальної рівності та свободи суспільної власності на засоби виробництва та безгрошового перерозподілу майна), натомість політичні сили, які становили кістяк СРІ, толерували *соціалізм* – соціально-економічні ідеї, вчення та ідеології, основною ціллю та ідеалом яких є здійснення принципів соціальної справедливості, свободи і рівності.

Отже, понятійно-категоріальний апарат дисертаційної роботи – доволі різноплановий, зумовлений специфікою досліджуваної проблеми. Під час вивчення практичної діяльності міжнародних лівих об'єднань довелося відмовитися від ключової радянської офіційної методологічної доктрини марксизму-ленінізму та відповідної термінології, натомість застосовано сучасний понятійно-категоріальний апарат.

2.2. Методи дослідження

Для виконання поставлених у дисертаційній роботі завдань використано як загальнонаукові (аналітичний, синтетичний, індуктивний, дедуктивний та ін.), так і виключно історичні методи (типологічний аналіз, проблемно-хронологічний метод, історико-порівняльний та ін.). Їхнє використання дало змогу всебічно розглянути наявний комплекс джерел та всебічно охарактеризувати діяльність міжнародних лівих об'єднань у першій третині ХХ ст.

Всебічне вивчення предмету дослідження неможливе без урахування низки принципів: історизму, послідовності (наступності), наукового плюралізму, об'єктивності, системності та всебічності. Наголосимо також на важливій ролі у пізнавальному процесі суб'єкта пізнання із уже сформованою т. зв. «методологічною свідомістю» (система світоглядних, професійних та життєвих настанов, які впливають на вибір методів дослідження та оцінку одержаних наукових результатів).

Зважаючи на історичний характер дослідження, серед принципів, застосованих у дисертаційній роботі, виділяється принцип історизму. Його особливість полягає в тому, що характеризуючи працю окремих постатей досліджуваного періоду, формування, спрямованість та вплив міжнародних громадських утворень, їх соціополітичну роль в суспільстві та доробок, важливо правильно представити історичний контекст.

Застосування принципу історизму дозволило провести комплексний аналіз процесу еволюції ідеології міжнародного лівого руху. Встановлено також масштаб впливу на нього інших ідейно-політичних сил і відповідне

поступове зміщення марксистської ідеології у сторону радикалізації, або ж лібералізації. Доведено, що досліджувані у дисертації ідейно-політичні рухи стали своєрідним синтезом різноманітних ідейних концепцій на які наклали свій відбиток історичні обставини та особистісні переконання провідних діячів міжнародних лівих об'єднань.

Принцип історизму також дозволяє зрозуміти, чому більше уваги надано дослідженню одних проблем, натомість інші – узагалі не розглядаються. Оскільки тільки за роки незалежності України вийшли друком десятки наукових розвідок, які опосередковано або ж безпосередньо стосуються досліджуваної теми, принцип історизму набуває особливої актуальності.

У нерозривному зв'язку із принципом історизму перебуває принцип об'єктивності, який передбачає неупереджене, об'єктивне, наукове вивчення закономірностей розвитку суспільно-політичних процесів у сукупності фактів і подій. У роботі виключена низка суб'єктивних факторів (вибірковий підхід до всіх видів джерел, замовчування вироблених українською та зарубіжною історіографією проблем, «пристосування» одержаних результатів до власної концепції та ін.).

На відміну від радянських дослідників, сучасні учені усвідомлюють, що «оцінку відповідних явищ необхідно здійснювати не з позицій інтересів окремих соціально-класових (національних, релігійних тощо) сил, а з позицій загальнолюдських цінностей – тих світоглядних ідеалів і моральних норм, котрі акумулюють досвід усього людства, є спільними для всіх людей і відображаються в аксіологічному принципі соціального гуманізму». У досліджуваний період (1914 – 1939 рр.) у міжнародному комуністичному та соціалістичному русі відбулися значні ідейно-політичні і організаційні зміни, які продовжують впливати на стан сучасних суспільно-політичних відносин у Європі і світі. Їх всебічний, неупереджений аналіз неможливий без об'єктивного висвітлення діяльності Комінтерну та СРІ.

На окрему увагу заслуговує принцип послідовності, який дозволяє прослідкувати створення, формування, становлення та діяльність будь-якого

міжнародного утворення у нерозривному зв'язку із попередніми десятиліттями та подіями, дотичними до предмету дослідження. Використовуючи цей принцип вдалося: а) виявити певний взаємозв'язок між ідеологічними поглядами, потребами, категоріями учасників та ідеями і прагненнями; б) довести послідовність у відстоюванні власних ідей міжнародними лівими об'єднаннями.

Принцип послідовності дозволив комплексно проаналізувати основні концептуальні напрямки формування ідеології Комінтерну та Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу у першій третині ХХ ст., визначити особливості практичної діяльності міжнародних лівих об'єднань, вивчити політичну діяльність українських партій (УСРП, УСДРП) у Соціалістичному Робітничому Інтернаціоналі та їхню роль у формуванні світогляду населення Галичини та Наддніпрянщини, розглянути «українське питання» у діяльності Комінтерну у першій половині 1920-х рр.

Важливо наголосити на важливій ролі принципу послідовності в історіографічній частині дисертації – при аналізі міжвоєнної, радянської, а також сучасної української історіографії. Сучасні науковці констатують давно відому істину: «Не пізнавши й не усвідомивши до кінця уроки нашого минулого, ми приречені повторювати вже допущені, особливо політичні, помилки. Уславлюючи теперішність, не можна замовчувати або ігнорувати минуле, яким би гірким воно не було. Бо зв'язок з минулим – об'єктивно зумовлений, він не залежить від чийогось бажання».

Особливості формування світогляду учасників міжнародних лівих об'єднань простежуємо на основі принципу системності, який враховує багатофакторність історичного процесу та орієнтує на комплексне осмислення історичних знань. Цей принцип застосовано у процесі формування та використання джерельного комплексу дослідження, аналізу історіографії проблеми. Водночас у процесі узгодження статистичних даних, архівних матеріалів використано принцип всебічності, який застерігає науковців від

упередженого ставлення до історичного джерела, від однобічності, а отже, суб'єктивності його оцінки.

Синергетичний підхід передбачає комплексне врахування зв'язків різних рівнів і форм між елементами політичної системи, розвиток яких (зв'язків) посилює їх цілісність та ефективність, можливість багатоваріантного розвитку з урахуванням статистичних (імовірнісних) і динамічних законів і закономірностей. Нестійкість і навіть певна хаотичність в становленні і розвитку громадянського суспільства – умова стабільного і динамічного розвитку, що відбувається через послаблення, нейтралізацію і навіть ліквідацію нерациональних і нежиттєвих форм.

Перевага синергетичного підходу виражається в появі т.зв. нелінійного мислення, найважливішими ознаками якого є:

- 1) багатоваріантність та альтернативність еволюції;
- 2) можливість вибору її оптимальних шляхів;
- 3) можливість прискорення темпів розвитку, зокрема ініціювання прискореного нелінійного зростання;
- 4) вплив кожної особистості на макросоціальні процеси;
- 5) неприпустимість нав'язування соціальним системам шляхів розвитку;
- 6) перебіг соціальних процесів за невизначеності, нестабільності;
- 7) незворотність розвитку;
- 8) еволюційність та цілісність світу.

Методологічний інструментарій дослідження – доволі різноманітний. Серед використаних у дисертаційній роботі методів виокремимо: загальні (історичні, філософські), загальнонаукові та спеціальні. Загальні методи базуються на діалектичному підході, який нерозривний із логічними засобами пізнання і спирається на вироблені діалектикою такі історичні і філософські категорії, як «зміст», «форма», «сутність», «явище», «причина», «наслідок» та ін., що слугують інструментами проникнення в природу досліджуваного явища.

Методика дослідження процесу становлення міжнародних лівих об'єднань в історичній ретроспективі має свої особливості. Методи дослідження можна поділити на такі групи:

- загальнологічні: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, теоретичне моделювання;
- теоретичні: мисленнєвий (віртуальний) експеримент, математична формалізація, аксіоматичний метод, гіпотетичний перехід від абстрактності до конкретності;
- соціологічні: вивчення документів (контент-аналіз), анкетування, інтерв'ю, експертне опитування, спостереження, вивчення соціальних настанов, соціально-політичний експеримент;
- соціально-психологічні: вивчення документів (контент-аналіз), когнітивне картування, тестування, шкалування, спостереження, соціально-психологічний експеримент;
- порівняльно-історичні: історичного опису, конкретно-історичного аналізу, порівняльний, періодизації, хронологічний ретроспективний;
- емпіричні (експлікативні): практичний експеримент, аналіз статистичного матеріалу, контент-аналіз, івент-аналіз, конкретне моделювання;
- системно-функціональні: системний метод, декомпозиція, композиція, інституціональний та функціональний методи, структурно-функціональний аналіз;
- прогностичні: висновки за аналогією, метод простої екстраполяції, дельфійський метод, метод побудови сценаріїв, аналіз детермінант і змінних, спектральний аналіз, комп'ютерна симуляція;

Зокрема логічний метод сприяє формуванню або ж вдосконаленню понятійно-термінологічного апарату. Його основу складає аналіз, за допомогою котрого досліджуване явище пізнається окремими частинами, тобто визначає найбільш істотні ознаки, що його характеризують. Власне основні дослідницькі завдання дисертації можна звести до п'яти пунктів. Щоб скласти повноцінну картину діяльності міжнародних лівих організацій, у роботі необхідно:

1) простежити еволюцію ідеології соціалістичного руху в Європі, виявити причини кризи соціалістичних партій під час і після Першої світової війни;

2) вивчити процес утворення комуністичного течії в надрах соціалістичного руху;

3) дослідити основні концепції розвитку СРІ та Комінтерну, розглянути внутріпартійну боротьбу з цих питань;

4) показати роль Комінтерну в процесі еволюції європейського комуністичного руху;

5) охарактеризувати «українське питання» в діяльності СРІ та Комуністичного Інтернаціоналу.

За допомогою проблемно-хронологічного методу дослідження розчленовано на низку вузьких тематичних проблем, що відображено у змісті дисертації (розділ 3. «Другий інтернаціонал у роки Першої світової війни»; розділі 4. «Розколи у Другому інтернаціоналі»; розділі 5. «Напрями діяльності Комінтерну»; розділі 6. «Структура та ідеологічні принципи Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу»; розділ 7. «Українське питання» в діяльності Комінтерну і Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу»).

Основні контури пропонованого дослідження окреслюють загальнологічні методи, передусім аналізу і синтезу. Завдяки аналізу можемо детально вивчити об'єкт дослідження, а також зробити низку т. зв. «наукових абстракцій», узагальнити наявні статистичні відомості. У поєднанні з індукцією (від одиничного до загального) та дедукцією (від загального до одиничного) цей метод знайшов своє підтвердження у визначенні особливостей програмних засад СРІ та Комінтерну, а також питаннях утворення об'єднаного фронту і боротьби з фашизмом тощо. Для всебічного вивчення об'єкта дослідження важливе значення має моделювання (інші різновиди цього методу – уявлення та прогнозування). За його допомогою окреслено процеси і явища, які не піддаються безпосередньому вивченню. У пропонованому дослідженні широко використано низку теоретичних методів – компаративний, діалектичний,

структурно-функціональний. На окрему увагу заслуговує метод порівняння, який стає дедалі популярнішим серед українських науковців. Способи порівняння різноманітні: ознак, властивостей, статистичних величин, порівняння в різних соціально-економічних та суспільно-політичних умовах. За допомогою цього методу співставлено:

- ставлення СРІ та Комінтерну до «українського питання»;
- організаційні структури обох міжнародних лівих об'єднань;
  - 1) партійний склад Комуністичного Інтернаціоналу та СРІ;
  - 2) впливи комуністів і соціалістів у кожній з країн Європи, Азії, Латинської Америки;
  - 3) чисельність організацій, їх соціальний склад.

Беручи до уваги предмет дослідження, використано три види порівнянь:

- історико-типологічне – для аналізу різноманітних процесів зі спільними рисами й ознаками;
- історико-дифузійне – для з'ясування взаємозапозичень;
- історико-генетичне – для простеження життєвого, професійного шляху відомих міжнародних громадсько-політичних діячів.

Підсумовуючи зауважимо, що порівняльний метод дозволяє показати історичні факти в тісному зв'язку з тією історичною ситуацією, у якій вони виникли. Цей метод – один із найважливіших у дисертаційній роботі, оскільки у праці розглядається ідеологія двох міжнародних об'єднань – Комуністичного Інтернаціоналу та Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу.

У процесі написання роботи важливе значення мали застосовані кількісні методи, серед яких на провідних позиціях – статистичні. Універсальний інструмент пізнавальної діяльності – системний метод. У його основі лежить категорія «система», під якою розуміється об'єктивно створена для досягнення певної мети відносно стійка, самостійна та автономна структурно-упорядкована цілісна єдність, що складається з сукупності елементів, які перебувають між собою в тісних зв'язках та відносинах. Пізнавальне призначення цього методу полягає в тому, щоб:

- виявити складові елементи системної цілісності та їх специфічну якість;
- визначити зв'язки, відносини й залежності елементів між собою;
- пізнати елементи у їх якісній визначеності та взаємодії, що розкриває властивості системи як єдиного цілого;
- виявити функціональне призначення, роль та ефективність впливу системи й кожного її елемента на середовище і зворотний вплив середовища на систему.

Таким чином, дисертація ґрунтується на методологічному інструментарії, який покликаний забезпечити максимальну об'єктивність та достовірність одержаних наукових результатів. У роботі застосовано три головні групи методів наукового пізнання: загальнонаукові, емпірично-теоретичні та спеціально-історичні, а також низка принципів (історизму, об'єктивності, всебічності, наступності та ін.).

РОЗДІЛ 3

ДРУГИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

3.1. Соціалістичний рух напередодні Першої світової війни

У 1889 р. під патронатом Ф. Енгельса і за активної участі Е. Вайланта, Ж. Гесде, П. Лафарже, Г. Плеханова, А. Бебеля, і К. Лібкнехта було створено II Інтернаціонал. Його організатори зверталися до традицій I Інтернаціоналу (1864–1876 рр.). Беручи курс на створення нової платформи у робітничому русі, вони прагнули поширити опрацьовані засади наукового соціалізму та, опираючись на них, скерувати «боротьбу пролетаріату в напрямку ліквідації капіталізму і запровадження соціалізму». Головними інстанціями II Інтернаціоналу були конгреси. Від паризького конгресу 1889 р. до 1914 р. відбулося 9 конгресів, які визначали діяльність міжнародного робітничого об'єднання. Слід зауважити, що не всі постанови і ухвали цих конгресів отримували підтримку соціалістичних партій, що належали до II Інтернаціоналу.

У 1900 р. було створено виконавчий орган II Інтернаціоналу – Міжнародне соціалістичне бюро (МСБ), яке розташовувалось у Брюсселі. У його складі переважали члени соціалістичного руху Західної і Центральної Європи – німці, австрійці, англійці, французи, бельгійці, голландці та шведи. В той же час соціалісти Східної Європи, зважаючи на свою невелику кількість, мали мізерний вплив на його діяльність.

Очолював МСБ знаний бельгійський парламентарист Е. Вандервельде. Секретарем був також бельгієць – К. Гюїсман. Очолюване ними МСБ не було керівним органом, а лише виконувало інформаційні завдання і посередницькі функції щодо окремих соціалістичних партій. Така довільна структура влади II Інтернаціоналу була необхідною на початковому етапі масового розвитку

робітничого руху і соціалістичних партій. Водночас вона приховувала в собі певну небезпеку, оскільки допускала можливість довільної інтерпретації прийнятих на конгресах II Інтернаціоналу рішень, зокрема у випадку, коли вони не відповідали інтересам керівництва соціалістичної партії даної країни.

II Інтернаціонал розпочав свою діяльність у час, який його учасники охарактеризували як «період трансформації капіталізму в імперіалізм» – період динамічного кількісного зростання робітничого класу і напливу в його лави дрібного міщанства, яке зубожіло внаслідок діяльності монополій. У цей час також відбувалось формування нового суспільного класу, так званої робітничої аристократії. Дедалі частіше проявлялися національні відмінності в економічному становищі і рівні життя робітництва. У зв'язку з цим від початку свого існування II Інтернаціонал не мав змоги розробити єдину тактику та стратегію розвитку міжнародного робітничого руху, а також повністю координувати діяльність усіх партій, які до нього входили. Це стало причиною постійного протиборства між його учасниками, які представляли різні держави та мали власне бачення на перспективи розвитку міжнародного об'єднання.

Німецькі соціал-демократи під керівництвом А. Бебеля і К. Лібкнехта займали провідне місце у визначенні політики II Інтернаціоналу [441, s. 46–47]. Після того, як у Німеччині було ліквідовано закони О. фон Бісмарка, що, за словами прихильників марксизму, «обмежували права робітників», німецька соціал-демократія отримала незаперечний авторитет у міжнародному робітничому русі в 1890 р. Це активізувало процес розширення партії і, як наслідок, мережа її організацій охопила всю державу [515, s. 477]. Ерфуртська програма Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН), опрацьована її визначним теоретиком й одночасно популяризатором марксизму К. Каутським, незважаючи на те, що у ній не були враховані гасла диктатури пролетаріату і мінімального постулату запровадження у Німеччині демократичної республіки, стала взірцем для інших соціалістичних партій [491, s. 18].

Найважливішими досягненнями німецької соціал-демократії було поширення марксизму, а також налагодження і розбудова організаційної сітки.

Поряд з цим, в рядах СДПН поступово почав формуватися значний бюрократичний апарат, який склали працівники вищих і середніх осередків партійного апарату, послы, редактори часописів, радники і муніципальні діячі. У такому середовищі в кінці 1890-х рр. сформувався ревізійністський напрям, який згодом поширився поза межами Німеччини та знайшов своїх прихильників серед інших членів II Інтернаціоналу. Найвідомішим представником ревізійністського напрямку був Е. Бернштейн, редактор центрального органу СДПН в період надзвичайного стану «Der Sozialdemokrat» [440, s. 45]. Е. Бернштейн розкритикував марксистську теорію економічних криз і пов'язану з нею тезу про неминучий крах капіталізму [451, s. 23]. Опираючись на зібрані статистичні дані він доводив, що економічні кризи зникають внаслідок запровадження капіталістичними асоціаціями (тобто монополіями) елементів оплати організації, а сам капіталістичний лад, переживаючи структурні зміни, піддається процесові демократизації. У зв'язку з цим він вважав, що перехід до соціалізму може відбутися шляхом поступових реформ, для реалізації яких потрібен довший час і спокій. Е. Бернштейн також визнавав, що для нього «ціль» (тобто соціалізм) є нічим щодо «руху», тобто заходів для реалізації часткових постулатів робітничого класу. Як наслідок, він відійшов від ідеї соціалістичної революції і диктатури пролетаріату, а соціалістичну партію хотів переформувати в групу суспільних реформ. Погляди Е. Бернштейна підтримувало багато відомих діячів соціал-демократії в Німеччині.

Факт входження соціаліста А. Мільерана до складу «буржуазного», за визначенням соціалістів, уряду, а також висуненням Е. Бернштейном поглядів, що суперечили основним постулатам марксизму, починаючи від паризького конгресу 1900 р., викликали на форумі II Інтернаціоналу тривалі полеміки й суперечки. Активним учасником дискусій з ревізійністськими і реформістськими поглядами був найавторитетніший представник тогочасного міжнародного робітничого руху в теоретичних справах – К. Каутський. У своїх публікаціях він доводив, що тези Е. Бернштейна й ініціативи А. Мільерана

«суперечать духу марксизму», бо злагоджують ідею класової боротьби і в середовищі соціалістів поширюють ілюзію, що «існує можливість співпраці між антагоністичними суспільними класами – пролетаріатом і буржуазією». У зв'язку з прецедентом А. Мільєрана К. Каутський, висловлюючись на паризькому конгресі II Інтернаціоналу у 1900 р., наголошував на недопустимості перебування соціалістів в «буржуазному уряді», так як для робітничого класу коаліція з урядами не є властивим методом боротьби за здобуття державної влади. Поряд з цим він допускав, що може виникнути ситуація, коли соціаліст повинен увійти до складу уряду, наприклад у випадку зовнішньої загрози. У прийнятій резолюції вказувалося, що поповнення соціалістами рядів буржуазії не є справою принципу, а радше питанням тактовності, що має бути вирішеним партією на соціалістичному конгресі в кожному окремому випадку. Ця резолюція, названа згодом «каучуковою», створювала у соціалістичному русі поле для діяльності різним реформістським угрупованням. Однак, слід зазначити, що проблема шляхів до соціалізму, входу представників робітничого руху до урядів у нових історичних умовах залишалась неврегульованою остаточно. Зазначимо, що окрім К. Каутського полеміку з Е. Бернштейном та А. Мільєраном вели А. Бебель, К. Лібкнехт, В. Адлер, Й. Гезде, Й. Плеханов, а також Ю. Мархлевські і Р. Люксембург [510, s. 141–234]. Цікаво, що в середовищі російських комуністів, які спочатку критикували німецьких комуністів, поступово ставлення до них змінювалось і їх почали розглядати як імовірних союзників [651, s. 19, 21].

До цієї суперечки долучився також, на той час маловідомий серед діячів міжнародного робітничого руху, В. Ленін, який у своїх статтях в основному виступав проти «бернштейнської» концепції партії [704, с. 163–176]. Зокрема, Е. Бернштейн припускав, що замість революційної марксистської партії слід організувати суспільний рух, метою якого було б пришвидшення еволюції капіталістичної системи у напрямі, що позитивно вплинув би на робітничий клас. Натомість В. Ленін на перший план висував необхідність створення революційної партії як провідної, свідомої в своїх цілях пролетарської

організації, що нормувалася б засадами революційного марксизму. Він був переконаний, що реформісти, переглядаючи основні теоретичні положення марксизму, ідеологічно і політично роззброюють робітничий рух і таким чином сприяють зміцненню капіталістичних відносин у суспільстві.

Значний вплив на подальші суперечки навколо питання ревізіонізму і принципів міжнародної соціалістичної тактики мали тогочасні події в Росії. Адже революція 1905 р. нібито підтвердила тезу В. Леніна, що Росія стала осередком всіх суперечностей імперіалізму, а також центром революційного руху. Одночасно події 1905 р. заперечили тезу, проголошену деякими керівниками соціалістичних партій Заходу, що після падіння паризької комуни в 1871 р. закінчився «період битв на барикадах пролетаріату», а також, що у ХХ ст. основною формою боротьби робітничого класу проти капіталізму є парламентська боротьба. Тим часом, власне в процесі революції 1905–1907рр. російський пролетаріат почав використовувати нові форми боротьби: загальний страйк і збройне повстання; почали створювати перші організації рад робітничих делегатів, нову й незнану до цього часу представницьку інституцію робітничого класу. Це був новий досвід, у порівнянні з формами і методами характерними для соціалістів Західної і Центральної Європи.

Випробовування революції 1905–1907 рр. стали предметом жвавих дискусій. Вперше у робітничому русі постало питання, наскільки методи боротьби, що були застосовані соціалістами в Російській імперії дійсно мають риси специфічно російські, а наскільки універсальні. Ставлення до проблеми універсалізму, введене на форум II Інтернаціоналу лівими соціалістами, згодом зайняло важливе місце у тривалих дискусіях навколо питання стратегії і тактики у робітничому русі.

В самому II Інтернаціоналі не було єдиного бачення щодо цієї проблеми. Частина керівників СДПН, зокрема Ф. Еберт Г. Носке, Ф. Шейдемманн та інші відкидали ідею про загальний страйк. У своїй діяльності вони обмежувалися лише парламентськими формами боротьби, які зрештою приносили очевидну користь. Після виборів до Рейхстагу в 1912 р. партія отримала 34,8% голосів, а

представництво СДПН в парламенті збільшилося до 110 депутатів. Завдяки цьому перед початком Першої світової війни СДПН репрезентувала найбільший парламентський клуб в Рейхстазі. Результати виборів зміцнили позицію правих соціал-демократів у Німеччині, представниками яких були згадані Ф. Еберт і Ф. Шейдеманн. Вони наголошували, що СДПН не притаманні риси революційної партії, натомість вона є демократичною і народною та виступає за коаліцію з «буржуазними партіями» [466, s. 240].

Натомість сам керівник СДПН, А. Бебель, а також К. Каутський, котрі намагалися виступити у ролі посередників між ворогуючими більшовиками і меншовиками в Російській імперії [711, с. 304–309], не заперечували значення загального страйку як засобу революційної боротьби [670, с. 54–57]. Однак на практиці вони, як і лідер австрійських соціал-демократів В. Адлер, схилилися до методів парламентської боротьби, репрезентуючи у II Інтернаціоналі центристський напрям.

Однією з важливих проблем, якими займався II Інтернаціонал на наступних конгресах, поряд з питаннями колоніалізму, була проблема війни і мілітаризму. Особливого загострення вона набула у зв'язку з початком російсько-японської війни 1904 р., першим марокканським конфліктом 1905 р., а також з посиленням конкуренції між військовими блоками держав – Антантою (Велика Британія, Франція, Росія) і центральними державами (Німеччина, Австро-Угорщина). Поряд з поспішним озброєнням перед партіями, що входили до складу II Інтернаціоналу, постало питання – як протистояти початку світової війни.

Спробу відповіді на це питання намагалися сформулювати в 1907 р. на конгресі в Штутгарті. У дискусії над проблемою «мілітаризм і міжнародні конфлікти» було представлено чотири проекти резолюції: Хауреса–Ваїлланта, Гесде, Г. Херве і Бебля [129, s. 105]. Хаурес і Ваїллант вбачали в загальному страйку засіб оборони перед небезпекою виникнення війни. Одночасно вони вважали, що члени робітничого руху зобов'язані обороняти свою країну, і у випадку агресії зі сторони іншої держави повинні навіть закликати до

підтримки робітничого класу з цілого світу. Говорячи про необхідність охорони батьківщини вони не відкривали механізму ідеологічного й пропагандистського приготування до війни в імперіалістичних державах, не уточнювали, що часто під поняттям «оборони» може бути прихована агресія. Натомість представник анархічного крила Французької секції робітничого інтернаціоналу (СФІО) Г. Хевре вважав, що соціалісти у відповідь на кожну війну мають відповісти загальним страйком, повстанням і дезертирством з війська. Водночас він не пояснював, який причинно-наслідковий зв'язок є між війною і капіталізмом, як і не інтерпретував поняття війни: агресивної та імперіалістичної чи оборонної і визвольної. В свою чергу Гесде у проекті своєї резолюції вказував, що в умовах капіталізму неможливо запобігти війні. Його резолюція була досить поверхневою і не пропонувала жодних конкретних засобів і форм боротьби з мілітаризмом та небезпекою вибуху імперіалістичної війни. Натомість сам автор наголошував на необхідності боротьби з капіталізмом за новий соціалістичний суспільний лад, при якому зникнуть будь-які війни.

Найбільше зацікавлення викликав проект резолюції А. Бебеля. У цьому документі було наголошено, що загарбницькі війни виникають між капіталістичними державами через конкуренцію за джерела сировини і ринки збуту, за поділ колоній, отже їх причину слід шукати в самій сутності капіталізму. Вказувалося, що загроза війни зникне лише тоді, коли капіталістичний лад буде усунуто [455, s. 343–345, 370–372]. У резолюції також стверджувалося, що обов'язком всіх робітників, зокрема їх представників у парламенті, є «викриття класового характеру буржуазного суспільства», а також побороення гонки озброєнь (морських і сухопутних). Соціалістичні парламентаристи мали б перешкоджати у їх фінансуванні. Резолюція виводилася з попередньо висунутого постулату про зміну постійного війська народною міліцією. До її обов'язків мав належати захист інтересів народних мас і демократії. Цікаво, що ця резолюція отримала поправки з боку В. Леніна та Р. Люксембург, які стверджували, що соціалісти

зобов'язані не тільки всіма можливими способами запобігти початку війни, але й, у випадку виникнення збройного конфлікту, зобов'язані використати економічну і політичну кризу, яка неминуче настане в часі війни, для ліквідації капіталізму [709, с. 67–74.]. Зауваження містили ідею про перетворення імперіалістичної війни в громадянську.

Попри те, що на конгресі в Штутгарті більшістю голосів було прийнято резолюцію А. Бебеля, сам факт висунення декількох проектів досить різного змісту засвідчив, що в середовищі соціалістів не було одностайної думки стосовно причин і характеру воєн, а також засобів їхньої протидії. Викликав занепокоєння також і той факт, що німецькі соціал-демократи стали наполягати на тому, щоб конгрес надав партіям право самим обирати тактику у випадку настання війни. Зокрема, німецький соціал-демократ Г.фон Вольмар заявляв, що у випадку спалаху війни наскільки б позитивно соціал-демократ не ставився до людськості, це не може йому перешкодити бути «добрим німцем» [129, s. 92]. Це було одним із перших свідчень поділу партій II Інтернаціоналу, який співпадав з поділом на блоки так званих «імперіалістичних держав».

Останній перед початком Першої світової війни конгрес II Інтернаціоналу відбувся у Базелі в 1912 р. Його проведення було викликане другим марокканським конфліктом (1911 р.), італійсько-турецькою війною (1911 р.) та Балканською війною (1912 р.). Базельський конгрес проходив у вигляді віча соціалістів і мирної демонстрації [121]. Результатом його діяльності було ухвалення маніфесту, що закликав соціалістів і пролетаріат цілого світу протистояти загрозі війни, а також імперіалізму і мілітаризації у центральних країнах та країнах Антанти. У маніфесті зазначалось, що «у випадку загрози війни у країнах, що зазнають агресії, робітничий клас та його представники у парламентах, з метою запобігання початку війни, повинні з допомогою Міжнародного Соціалістичного Бюро вжити всі можливі засоби, які будуть вважати необхідними і які змінюватимуться паралельно із боротьбою класів та загальною політичною ситуацією. У випадку, якщо попри усі зусилля почалася б війна, вони зобов'язані виступити з вимогою

якнайшвидшого її припинення і докласти усі сили, аби використати економічну і політичну кризу (спричинені війною) для підняття народних мас і пришвидшення, в такий спосіб, занепаду капіталістичного панування» [470, s. 28].

У маніфесті також містилося застереження на адресу урядів, які будуть намагатися «посилити лють війни». Вказувалося, що внаслідок франко-пруської війни 1870 р. повстала Паризька комуна, а російсько-японська війна 1905–1907 рр. спричинила революційні заворушення у царській Росії і вразила своїм розмахом. А нова війна «може бути причиною цілковитого занепаду капіталізму».

Підписанти маніфесту переконували, що вони виступлять навіть проти власного уряду, якщо він вирішить розв'язати загарбницьку війну. Однак важливим було питання, чи керівники соціалістичних партій дійсно не змінять своїх рішень і згідно з базельським маніфестом та раніше ухваленими резолюціями в Штутгарді і Копенгагені, у випадку початку війни будуть діяти солідарно, чи навпаки – почнуть співпрацювати із своїми урядами. Цілком ймовірно, що позиція керівників соціалістичних партій обох ворожих військових блоків у момент виникнення збройного конфлікту мала б вагоме значення, адже партії II Інтернаціоналу напередодні 1914 р. вже репрезентували певну політичну силу.

II Інтернаціонал сферою свого впливу фактично охоплював лише Європу. Найбільш впливові соціалістичні організації були в Німеччині, Австро-Угорщині, Великобританії, Бельгії, у Скандинавських країнах, а також у Франції та Італії. Про зростання ролі соціалістів напередодні початку Першої світової війни можуть свідчити результати загальних виборів у 1910–1914 рр. Проте, незважаючи на значні успіхи на виборах у 1914 р., соціалісти в жодній країні не отримали більшості в парламенті. Напередодні військових дій, що ознаменували початок Першої світової війни, серед діячів II Інтернаціоналу не було узгодженого ставлення до багатьох істотних справ, щодо стратегії і тактики міжнародного соціалістичного руху. Після смерті А. Бебеля в 1913 р. у

Німеччині керівну роль в СДПН зайняли праві соціал-демократи: Ф. Шейдемманн, Ф. Еберт, Г. Носке та інші.

У Великій Британії керівник соціалістичної партії Х. Хандман підтримав озброєння на морі. В Італії, Франції, Бельгії, Нідерландах, Данії і Швеції соціалісти уклали в парламентах угоди із правлячими партіями. Також значно зміцнили свої позиції через співпрацю з національними урядами центристи. Знаними діячами цього напрямку соціалістичного руху стали К. Каутський, В. Адлер, Г. Гаас, Р. Грім, Ж. Гогнет, О. Бауер. У той же час дедалі активніше виокремлювався так званий революційний лівий напрям лівих, які почали об'єднуватись навколо В. Леніна. З ідеологом російського більшовизму дедалі активніше співпрацювали представники лівих у соціал-демократичних партіях Заходу.

Проводячи узагальнення можна з високою долею імовірності стверджувати, що у соціалістичних партіях Західної Європи, а також на території Австро-Угорщини і Скандинавських країн напередодні Першої світової війни домінував реформізм. У південно-західній частині Європи, зокрема в Італії та Іспанії був поширеним анархо-синдикалізм, а у Східній Європі та Росії, куди на початок ХХ ст. перемістився осередок революції – радикальний напрям. Основний тон цьому напрямку надавали більшовики. У той же час, у більшості країн ліві не мали значного впливу на політику партії. Так було в німецькій і австрійській партіях, а також французькій, англійській, бельгійській, голландській та партіях соціалістів Скандинавських країн. Не викликає сумніву і те, що такі ідеологічно-політичні поділи у II Інтернаціоналі свідчили про його загальну слабкість та ймовірний розкол.

Після вручення Сербії ультиматуму від Австрії 23 липня 1914 р., який послідував після вбивства ерцгерцога Ф. Фердинанда, світ був у передчутті початку бойових дій. Однак мало хто собі міг уявити масштаби майбутньої війни та її наслідки. Не знали про це й учасники II Інтернаціоналу, які 29-30 липня 1914 р. у Брюсселі фактично змусили провести засідання Міжнародного соціалістичного Бюро [475, с. 275]. Більшість була переконана, що

австрійсько-сербський конфлікт вдасться локалізувати і він не стане початком світової війни. Було вирішено узгоджено діяти, щоб ліквідувати цей – як тоді вважалося – локальний конфлікт.

Напередодні Першої світової війни, серед діячів II Інтернаціоналу не було узгодженого ставлення до багатьох істотних політичних подій, а також щодо стратегії і тактики міжнародного соціалістичного руху в умовах імовірного початку війни і мілітаризації Європи. Все більшої актуальності набувала проблема підтримки власних урядів в умовах початку військових дій: якщо помірковані соціал-демократи наполягали на праві партій-членів II Інтернаціоналу самостійно обирати тактику у випадку війни, то революційне крило виступало за перетворення такої війни з «імперіалістичної» на громадянську. На конгресі у швейцарському Базелі (1912 р.) ухвалено Маніфест II Інтернаціоналу, який закликав соціалістів цілого світу протистояти загрозі війни, а у випадку її настання використати економічну і політичну кризу для підняття «народних мас» і пришвидшення, в такий спосіб, занепаду «капіталістичного панування». Водночас більшість учасників II Інтернаціоналу була переконана, що австрійсько-сербський конфлікт (1914 р.) вдасться локалізувати і він не стане початком світової війни.

3.2. Організаційні та ідейно-політичні зміни у міжнародному робітничому русі під час Першої світової війни

Початок Першої світової війни в 1914 р. показав, що таке поняття як «пролетарський інтернаціоналізм» існувало тільки на папері. Сам цей термін трактувався не інакше, як вірність робітничого класу в різних країнах міжнародному пролетарському руху, який «заснований на високорозвиненому почутті спільних інтересів і цілей». Однак з початком війни уявна антивоєнна солідарність європейського пролетаріату зникла. Початок війни сам по собі не зруйнував єдності та інтернаціоналізму соціалістичного руху, але він в

дійсності прискорив процес розколу, який почався ще в попередні роки. В кінцевому підсумку цей процес повинен був привести до поділу соціалістичного руху на ворожі табори, які належали до протиборчих сторін.

Наприкінці липня 1914 р. у Німеччині, Австро-Угорщині, Росії, Франції та Великобританії було оголошено загальну мобілізацію, тому партіям, які входили до II Інтернаціоналу, необхідно було прийняти остаточне рішення щодо своєї участі в ній. Ситуація вимагала не загальних і пацифістських декларацій, а точної відповіді на питання: вони виступають за війну чи за мир. Соціалістичні партії опинилися перед вибором: чи згідно із маніфестом, прийнятим на конгресі у Базелі 1912 р., закликати пролетаріат до бойкоту мобілізації і оголосити загальний страйк, щоб таким чином зірвати початок війни, чи зайняти позицію вичікування, або ж підтримати власні уряди.

4 серпня 1914 р. парламентська фракція СДПН, під час голосування в Рейхстазі, віддала свої голоси за воєнні кредити, а отже підтримала військові цілі німецької влади [506, s. 23–25]. Незважаючи на суб'єктивні наміри окремих діячів партії і офіційну мотивацію, проголосувавши за кредити СДПН тим самим стала провоєнною партією, яка підтримала інтереси «німецького імперіалізму». Співпрацюючи з урядовими і військовими організаціями керівники СДПН спричинилися до запуску воєнної машини. Рішення німецьких соціал-демократів підтримали соціал-демократи Австрії (СДПА). Одні і другі цей крок мотивували необхідністю оборони соціальних і політичних здобутків робітничого класу Німеччини Гогенцоллернів і Австро-Угорщини Габсбургів перед небезпекою зі сторони «варварської» царської Росії.

Оскільки у війні Німеччина і Австрія були стороною-агресором, а першими жертвами були нейтральна Бельгія і Сербія, цей факт частково «виправдовував» співпрацю соціалістів країн Антанти з їхніми урядами. На початку серпня, після вторгнення німців до Бельгії, до складу уряду національної оборони увійшов Е. Вандервельде, який безперервно від 1900 р. керував Міжнародним Соціалістичним Бюро II Інтернаціоналу. Слідом за ним

пішли інші соціалісти. 27 серпня 1914 р. управління СФЮ та парламентська соціалістична фракція призначили до французького уряду Ж. Гесде і М. Сембата, а через кілька місяців також А. Томаса. У травні 1915 р. в англійському уряді засідали лейбористи: А. Хендерсон, В. Браце і Г. Х. Робертс.

Під час війни керівники соціал-демократичних партій обох військових блоків проголошували гасло «класового миру» і «оборони батьківщини». Їхнє становище, до певної міри, визначалося також позицією робітничих мас, які у перші дні війни потрапили під вплив пропаганди націоналістів і шовіністів. Основна маса робітників, що становила суспільну і політичну базу соціал-демократії, підтримувала війну. Однак декотрі, наприклад німці, підтримували агресивну війну; інші, зокрема французи і бельгійці, на території яких точилися військові дії, підтримували «оборонну» війну.

Серед партій, що входили до складу II Інтернаціоналу тільки більшовики виступили за виконання ухвали базельського конгресу і від перших днів війни вимагали її припинення. Таку ж позицію зайняли представники Польської партії соціалістичної, а також сербські соціал-демократи і болгарські «тесняки». Антивоєнну позицію зайняли також: швейцарська партія, на певний час італійська та голландська, та партії Скандинавських країн. За словами ідеолога більшовизму В. Леніна, позиція партій II Інтернаціоналу щодо війни, а отже прийнята ними тактика оборони власної країни, голосування за військові кредити, зайняття міністерських портфелів в національних урядах, проголошення гасла «класового миру» та «оборони батьківщини», поширення воєнної і шовіністичної пропаганди, як і факт розірвання контактів між чільними соціалістичними партіями – все це свідчило про «крах» II Інтернаціоналу [708, с. 1–7].

З початком Першої світової війни II Інтернаціонал перестав функціонувати. Найбільші і найавторитетніші у міжнародному робітничому русі соціалістичні партії опинилися в обох військових блоках. Як з'ясувалось, незалежно від проголошених інтернаціональних гасел, серед більшості

соціалістів перемогло прагнення захищати власну країну перед уявною чи реальною загрозою ззовні. Разом із першими пострілами в окопах по різні сторони барикад опинилися соціалісти країн-учасників війни, які дещо раніше перебували в рядах II Інтернаціоналу.

З початком війни значно активізувались ліві соціал-демократи, які вбачали у війні можливість реалізації власних політичних проєктів. У 1915 р. В. Ленін опублікував працю «Соціалізм і війна», а наступного року «Опортунізм і крах II Інтернаціоналу». У них він доводив тезу про остаточний крах II Інтернаціоналу. За його словами війна була «імперіалістичною» за своїм змістом. Він відкидав твердження як соціал-демократів з блоку центральних держав, так і з Антанти про необхідність участі членів міжнародного робітничого руху у війні. Саме В. Ленін представив зухвалу на той час концепцію перетворення імперіалістичної війни у громадянську і виступив з гаслом повалення власного уряду. На його думку, лише шляхом міжнародної співпраці об'єднані революційні сили змогли б успішно протистояти діям мілітаристів, повалити владу в окремих країнах і встановити робітничі уряди по всьому світу.

Для реалізації цієї концепції необхідно було консолідувати революційні сили, що своєю чергою вимагало від прихильників революційного марксизму, які входили до складу соціал-демократичних партій, організаційно відділилися від правих, тобто від соціалістів, котрі підтримували війну, а також від центристів, які, хоча проголошували пацифістські гасла, виступали проти концепції перетворення імперіалістичної війни у громадянську. За його словами, лише зруйнувавши II Інтернаціонал та утворивши III Інтернаціонал, який мав об'єднати усі революційні та інтернаціональні соціалістичні групи, можна було організувати міжнародний пролетаріат до боротьби проти власних урядів та за встановлення соціалістичного ладу у всіх державах.

Така маніпулятивна теза була розкритикована іншими соціал-демократами. Вони заперечували крах II Інтернаціоналу та стверджували, що він просто переживає важкі часи через розірвання зв'язків між соціалістами

обох військових блоків, а також через труднощі у комунікації з соціалістами нейтральних країн. Кризу в II Інтернаціоналі також пов'язували із тим, що Міжнародне Соціалістичне Бюро не може проводити своїх засідань у звичайному режимі і приймати рішення в справі її запобігання. Зрештою, соціал-демократи стверджували, що отямившись від воєнного шоку Інтернаціонал і його Бюро виконають своє статутне завдання [450, s. 28–37], [439, s. 67].

Під час Першої світової війни ініціатива налагодження зв'язків між партіями II Інтернаціоналу вийшла від соціалістів нейтральних країн. Зокрема, першими з такою ініціативою виступили соціал-демократи зі США. Однак їхнє запрошення до Вашингтону не отримало відповіді [455, s.51].

6 жовтня 1914 р. у Стокгольмі було зібрано нараду керівників шведської, датської та норвезької партій. На ній було вирішено скликати в Копенгагені 6–7 грудня 1914 р. конференцію соціалістичних партій нейтральних країн, за участю делегатів з воюючих країн (у якості інформаторів). Повідомляючи про цей намір учасників інформували, що завданням конференції є консолідація зусиль всіх соціалістів нейтральних країн в боротьбі за встановлення миру, та у справі утворення міжнародного суду для залагодження конфлікту між соціалістами країн-учасниць війни і встановлення умов миру.

Організація конференції в Копенгагені і справа перенесення МСБ з Бельгії до Нідерландів вимагали консультації між керівниками чільних партій II Інтернаціоналу, а отже переговорів за межами фронтів. Керівники СДПН і СДПА через те, що вони підтримали німецький і австрійський уряди, опинилися в ізоляції на міжнародному форумі соціалістичного руху. Незважаючи на це вони прихильно віднеслися до ініціатив скандинавських і голландських соціалістів. Також Ф. Шейдеман і В. Адлер підтримували намір перенести МСБ до Нідерландів. Позитивно ставились до цієї ініціативи діячі німецьких лівих – Р. Люксембург і К. Лібкнехт. Зрештою, не заперечував такої можливості і сам керівник МСБ Е. Вандервельде, який цілком імовірно, хотів, щоб штаб-квартира МСБ містилася у сусідніх нейтральних Нідерландах, а не в

окупованому німцями Брюсселі. В результаті, у грудні 1914 р. МСБ було перенесено до Гааги.

Тим часом до Копенгагена почали надходити відповіді на запрошення Т. Стаунінга. Від імена соціалістів Швейцарії листи надіслали А. Гугглер і Ф. Студер, які почувалися ображеними через те, що швейцарці не увійшли до складу організаторів конференції. Окрім того вони висловили здивування, чому до участі в конференції не були запрошені італійська та іспанська партії. Насправді ж швейцарці самі бойкотували ініціативу скандинавів, так як були певними в пасивному протесті соціалістів з країн Антанти. При цьому вони побоювалися, щоб представники Німеччини і Австрії не нав'язали своїх переконань учасникам конференції в Копенгагені. Відмовляючись від участі вони твердили, що конференція буде ефективною лише тоді, коли матиме міжнародний характер, а не локальний, тобто якщо в Копенгагені зустрінуться соціалісти з Антанти і з центральних країн. Негативне відношення керівництва швейцарської партії до з'їзду в Копенгагені очевидно пов'язувалося із негативним ставленням деяких діячів лівих революціонерів до справи відбудови II Інтернаціоналу. Також було вираженням амбіцій Р. Грімма та інших представників Швейцарії, котрі намагалися відіграти роль координатора у міжнародному робітничому русі під час війни, що згодом проявилось у формуванні так званого «зіммервальдського руху».

У російській соціал-демократії думки щодо конференції були поділені. Меншовики і есери підтримували ідею її скликання. Натомість керівництво російських більшовиків вважало, що захід в Копенгагені був пов'язаний з підступом німецького генерального штабу, що намагався за допомогою правих СДПН санкціонувати наслідки мілітаризації. Такі ж думки були і в англійських діячів, які вбачали в організації конференції амбіції німецьких соціал-демократів. Вони критикували голландських і датських соціалістів, за те що ті занадто підпорядковуються соціал-демократам з Німеччини й Австрії і не займають об'єктивної позиції в існуючому конфлікті. Німці прагнули

спричинити поразку Франції та Великобританії і зруйнувати царську Росію [526, s. 171].

Тим часом голландці та скандинави, незважаючи на зазначені звинувачення, вели переговори і визначили остаточний термін конференції на 17–18 січня 1915 р. Конференція в Копенгагені мала локальний характер. Окрім організаторів – датчан, голландців, шведів і норвежців – у якості інформаторів на неї прибули діячі СДПН В. Гейне і А. Сюдекум та делегат австрійських соціал-демократів В. Адлер. Про налагодження діалогу не було мови, адже конференцію бойкотували соціалісти з країн Антанти.

Учасники конференції закликали МСБ проводити консультації зі всіма соціалістичними партіями щодо умов завершення війни та організувати соціалістичний конгрес. Окрім того представники соціалістичних партій нейтральних країн, які засідали в парламентах, були зобов'язані звернутися до своїх урядів, аби ті виступили посередниками між країнами-учасниками війни для швидшого її завершення [471, s. 264–266].

На зазначені заклики французькі і бельгійські соціалісти відповіли декларацією, що в умовах німецької окупації Ельзасу і Лотарингії та окупації Бельгії не може бути мови про переговори [455, s.52]. Одночасно Е. Вандервельде виступив з ініціативою проведення окремої конференції, щоб провести дискусію на тему війни і миру. На неї були запрошені представники соціалістичних партій країн Антанти. Учасники конференції ухвалили резолюцію в «повоєнному дусі». У ній містилося звернення до всіх соціалістів і робітничого класу країн Антанти, брати учать у боротьбі з німецьким імперіалізмом аж до повної перемоги. Наслідком цієї перемоги мало бути застосування права на самовизначення народів на території «від Ельзас-Лотарингії до Балкан» [530, s. 588–593].

У відповідь на рішення лондонської конференції керівники німецьких, австрійських і угорських соціал-демократів провели 12–13 квітня у Відні нараду, головував на якій В. Адлер. На нараді вони висловили свою позицію, ідентичну з соціал-демократами країн Антанти, що кожен народ має право на

самоствердження. Однак делегати не висловлювали свого ставлення до ситуації в Ельзасі-Лотарингії, окупації територій в Бельгії та Сербії [455, s. 53]. Відтак лондонська конференція і віденська нарада ще раз підтвердили, наскільки великою була різниця поглядів на питання війни і миру між соціал-демократами обох військових блоків.

Натомість соціал-демократи з Швейцарії, Нідерландів, Італії та скандинавських країн продовжували формувати посередницькі місії. Звертаючись до постанов конференції в Лугано, правління швейцарської партії, порозумівшись з італійцями, виступило 26 лютого 1915 р. з пропозицією одночасного скликання конференції соціалістичних партій нейтральних країн, розширеного засідання МСБ за участю представників країн-учасників, а також організації окремої зустрічі керівників соціалістичних партій центральних країн і Антанти. З метою детального обговорення цієї пропозиції у квітні 1915 р. до Лондона і Парижа був делегований секретар соціал-демократичної фракції італійського парламенту О.Моргарі. Його переговори і цього разу не принесли бажаного результату. Керівник МСБ Е. Вандервельде, як і керівники французької та британської партій, висловився проти скликання Бюро й організації конференції, у якій змогли б брати участь німецькі і австрійські соціал-демократи [455, s. 54–55].

Внаслідок такої категоричної відмови, ініціатори конференції вирішили обмежити коло її учасників лише до соціалістів з нейтральних країн. 15 травня 1915 р. у Цюриху була запланована зустріч під гаслом «Акція соціал-демократії нейтральних країн заради миру» [480, s.108–109]. На запрошення позитивно відповіли болгари і румуни, а американці просили змінити дату зустрічі. Натомість очільники голландської партії та Скандинавських країн відповіли, що не можуть бути учасниками заходу, організованого без відома МСБ. Через це, а також через відмову Італійської соціалістичної партії, що була наслідком вступу Італії у війну на стороні Антанти, швейцарці були змушені відмовитися від запланованої у Цюриху конференції.

Оскільки від початку війни усі спроби координації діяльності соціалістичних партій не дали бажаного результату і не вдалося відновити роботу II Інтернаціоналу, у деяких колах соціалістичного руху дедалі популярнішою ставала теза В. Леніна про необхідність цілковитого відокремлення від МСБ і правих соціал-демократів. У цьому середовищі вважалося, що з ціллю протидії шовіністичної пропаганди лівих, соціалісти повинні пояснити громадськості, що війна є «наслідком суперництва між імперіалістичними країнами», а робітничий клас усіх країн має діяти злагоджено заради встановлення миру. Вважалося, що соціалісти повинні роз'яснити – у соціалістичному русі і надалі підтримують гасла пролетарського інтернаціоналізму, класової боротьби і ліквідації капіталізму.

У перші місяці війни, так як і в II Інтернаціоналі перед 1914 р., сфера діяльності революційних лівих була обмеженою через невелику кількість учасників руху. Лише з часом, коли безперервно тривали військові дії, а кількість жертв збільшилася, рівень забезпечення населення провіантом стрімко зменшився. У Німеччині, Австро-Угорщині, Росії, Франції та Англії серед громадськості зменшилися провоєнні настрої і все частіше звучала критика дій урядів, військових угруповань і політичних партій, що виступали за війну. Тоді, на хвилі зростаючого невдоволення в середині соціал-демократичних партій, з'явився опозиційний, антивоєнний рух. Серед центральних країн найактивніше він був розгорнутий у Німеччині. До верхівки німецьких революційних лівих належали – Р. Люксембург, К. Лібкнехт, Ф. Мерінг, К. Цеткін, В. Піск, Ю. Мерхлевські, Л. Йогіхен-Тишка. Вони виступали за оборону програмних засад марксизму і зверталися до революційних методів боротьби, до масового політичного страйку і відходу від доктрини класового миру. На початку війни вони діяли розпорошено – у Берліні, Бремені, Штудгарті та інших містах [544, s. 45]. Цікаво, що на активацію діяльності лівих соціал-демократів в СДПН мав виступ К. Лібкнехта 2 грудня 1914 р. у Рейхстазі. Тоді політик показово самотійно проголосував

проти надання урядові військових кредитів та виступив з твердженням, що основний ворог німецького народу знаходиться у Німеччині [445, s. 58].

Вже у квітні 1915 р. прихильники К. Лібкнехта і Р. Люксембург організували видання часопису «Die Internationale», навколо якого почали консолідуватися ліві. Від початку 1916 р. вони називалися «Група Спартака». Своєю чергою, центристи не підтримували позицію, прийняту СДПН 4 серпня 1914 р. оскільки вважали, що відколи війна почала точитися на території іншої країни її не можна називати оборонною і тому слід відмовитися від голосування за військові кредити. Поряд з цим вони критикували тезу російського більшовизму про неминучість воєн в епоху імперіалізму вважаючи, що внутрішня ідея розвитку капіталізму може призвести до тимчасової конкуренції великих імперій та порозуміння на основі «спільних інтересів». На його думку, цей етап розвитку капіталізму мав називатися ультраімперіалізмом [542, s. 270]. Поряд з цим він, на відміну від правих діячів СДПН, не приймав політики підтримки війни, яку вела Німеччина.

Криза у німецькому соціалізмі лише поглиблювалася. У березні 1916 р. 18 депутатів на чолі з Г. Гаасом відмовилися голосувати у Рейхстазі за нові військові кредити, через що були виключені з парламентської фракції СДПН. Уже на початку 1917 р. опозиціонери утворили Незалежну соціал-демократичну партію Німеччини (НСДПН). В її склад входили різні групи, як прихильники пацифістського напрямку так і революційного [520, s. 104]. Останній напрям репрезентувала так звана «Група Спартака», бо тогочасні її керівники, котрі залишилися на волі – Е. Меєр та Ф. Гекерт – не погоджувалися на утворення у Німеччині окремої партії лівих марксистів [466, s. 31–32].

Схожа ситуація розгорнулася і в Австрії, де сформувався опозиційний рух щодо офіційної позиції партії. Його очолив Ф. Адлер та М. Адлер. Після звільнення з російського полону до них приєднався О. Бауер. Ф. Адлер після початку війни виступив із зверненням до правління СДПА, у якому засудив керівництво партії за співпрацю з провоєнним правлінням СДПН [456, s. 218].

У Франції опозиційний напрям спершу об'єднувався навколо керівників Федерації металовиробників – А. Мергейма і діяча Федерації сталеварів А. Боудерона та редакції часопису «La vie ouvrière». У лютому 1915 р. А. Мергейм виступив на лондонській конференції з пацифістською програмою соціалістичних партій країн Антанти. Однак, найбільшою популярністю серед французьких пацифістів користувалися редактор «Le Populaire» Ж. Лонге і редактор «Le Populaire du Centre» А. Прессемане. В кінці 1916 р. ці двоє здобули в правлінні СФІО значний вплив.

Натомість в Англії у перші місяці війни пацифістськи налаштованими були діячі Незалежної партії праці (НПП) К. Гарді і Дж. Р.Макдональд. Однак, вже на лондонській конференції, що відбулася 14 лютого 1915 р., вони висловилися за ведення війни з Німеччиною аж до остаточного її розгромлення. Проте інші діячі цієї партії – Ф. В. Йоввет, Дж. Б. Гласер і Р. Ц. Валхед – і надалі виступали проти війни [461, s. 375]. У квітні 1916 р. на партійному конгресі в Ньюкаслі вони внесли пропозицію розірвати відносини між НПП і Партією лейбористів. Проте вона не отримала підтримки серед членів партії.

Найактивніше проти війни виступали прихильники революційного крила, котрі намагалися скоординувати свої починання на міжнародному форумі. 26–28 березня 1915 р. К. Цеткін, порозумівшись з діячками більшовицької партії Н. Крупською, І. Арманд та іншими, організувала у Берліні міжнародну конференцію жінок-інтернаціоналісток [505, s. 302–308]. 4–6 квітня 1915 р. В. Мюнценберг провів у Берліні міжнародну конференцію соціалістичної молоді лівого спрямування. Її учасники розірвали стосунки із Бюро соціалістичної молоді Інтернаціоналу, яким керував австрієць Р. Доннеберг і створили нове Бюро у складі: В. Мюнценберга і Ф. Наца (Німеччина), А. Катанесі (Італія), Е. Христіанса (Данія) і А. Олаусена (Норвегія) [365, s. 12]. Бюро, що розташовувалося в Цюриху видавало часопис «Jugend-Internationale». 3 жовтня 1915 р. Бюро організувало відзначення

Міжнародного дня молоді під гаслами завершення війни і боротьби з правими соціал-демократами.

Конференції жінок і молоді були вираженням активних дій пацифістів і революційних діячів у міжнародному робітничому русі. Цим намагалися скористатися російські більшовики, які прагнули об'єднати навколо себе міжнародний соціалістичний рух. Цей намір був реалізований лише тоді, коли зазнала невдачі спроба організувати у Цюриху (30 травня 1915 р.) збори соціалістів з нейтральних країн, і коли керівництво швейцарської та італійської партії вирішило не звертатись до МСБ з проханням організувати міжнародну нараду соціалістичних діячів, котрі дотримувались антивоєнної позиції.

5–8 вересня 1915 р. у швейцарському містечку Зіммервальд відбулася соціалістична конференція за участю представників революційного крила. У ній взяло участь 38 делегатів з 11 країн – Швейцарії, Італії, Росії, Німеччини, Франції, Болгарії, Румунії, Нідерландів, Швеції, Норвегії і Польщі. Під час дискусій чітко виокремились дві основні позиції: більшість учасників, яка виступала за негайне припинення війни та відновлення діяльності II Інтернаціоналу, а також ліве крило, яке пропагувало більшовицький лозунг «перетворення імперіалістичної війни у війну громадянську» та наполягало на утворенні нового, III Інтернаціоналу [306, с. 34–36]. Провідну роль у діяльності лівого крила Зіммервальдського руху відіграли представники ЦК РСДРП (б) на чолі з В. Леніним та Г. Зінов'євим. Полеміка між цими обома течіями точилась фактично впродовж усього періоду проведення конференції. Зрештою, за результатами зустрічі було ухвалено маніфест, у якому війна окреслювалася як імперіалістична з обох сторін, була засуджена участь соціалістів в «буржуазних урядах» та їх голосування за військові кредити. У маніфесті містився заклик об'єднання соціалістів, що підтримували класову боротьбу [219, с. 21].

У жовтні 1915 р. склад комісії збільшено і утворено нову інституцію – Розширену міжнародну соціалістичну комісію. На початку лютого 1916 р. відбулося її перше засідання, на якому було вирішено організувати наступну

конференцію у м. Кенталь. На ній планувалося обмінятися інформацією, щодо того який резонанс викликав у окремих партіях Зіммервальдський маніфест, які шанси в центральних країнах і країнах Антанти подальшого розвитку опозиційного до війни руху і врешті, які дії можуть пришвидшити завершення війни.

Конференція у Кенталі відбулася 24–30 квітня 1916 р. У ній брали участь 43 делегати. В основному вони репрезентували ті ж країни і осередки, що були на конференції у Зіммервальді. Були присутніми швейцарці та італійці, а також представники усіх напрямків російської соціал-демократії. З Німеччини прибули делегати групи Г. Ледебоура А. Гоффмана і групи «Internationale». З Франції прибули: лівий синдикаліст Г. Джільбекс і представники групи Лонге-Прессемана – Ж. Раффін-Дугенс, А. Бланк і П. Брізон. Окрім того, прибув представник сербської соціал-демократичної партії Т. Кацлеровіч, португальської партії Е. Пелюсо і представник Міжнародного молодіжного бюро В. Мюнзенберг. Польський революційний рух репрезентували: А. Варські, К. Радек, С. Лапінські-Левісон, В. Стейн-Краєвські і М. Бронські-Варшавський [375, s. 265–268, 271]. На кентальській конференції також переважали центристи. Ліві на чолі з В. Леніним нараховували 12 делегатів. У голосуванні з більшості питань брали участь 19 учасників конференції. Зазначимо, що російські більшовики, зокрема Г. Зінов'єв, добре розуміли, що з часу проведення зустрічі в Зіммервальді позиції лівих в міжнародному соціалістичному русі суттєво зміцнились, а тому покладав великі сподівання на розвиток цієї тенденції [653, с. 353–354].

Ухвалені в Кенталі документи – позиція щодо війни і миру та маніфест – були більш лівого спрямування, ніж Зіммервальдський маніфест. У цих документах підкреслювалося, що послідовна боротьба соціалістів за встановлення миру має супроводжуватися масовою акцією робітничого класу, спрямованою на знищення капіталізму і встановлення влади пролетаріату [480, s. 204–213]. У декларації не було конкретного рішення щодо розірвання зв'язків з II Інтернаціоналом [509, s. 194–206]. Це викликало бурхливу

дискусію щодо ролі МСБ. Вся італійська делегація, більшість французької і німецької делегацій, у випадку розірвання зв'язків з II Інтернаціоналом погрожували залишити засідання конференції [522, s. 208]. В результаті було створено комісію, метою якої було визначення відношення між зіммервальдським рухом і МСБ. Від імені більшості комісії виступив італієць Лазарі. Виступаючи проти розірвання відносин з МСБ, він закликав докласти всіх зусиль, аби скерувати дії Бюро, яке, за його словами, «стало маріонеткою урядів, що брали участь у війні» у правильному напрямку [538, s. 93]. Одночасно він апелював, щоб МСБ виключило зі свого складу «затятих шовіністів» і активізувало діяльність міжнародного соціалістичного руху, задля швидшого закінчення війни та встановлення миру без анексії і контрибуції з одночасним утвердженням права народів на самовизначення.

Попри критику зіммервальдського руху з боку В. Леніна для лівих цей рух мав важливе значення. На конференціях в Зіммервальді і у Кенталі фактично вперше від початку війни навколо В. Леніна і російських більшовиків відбулося об'єднання революційних груп з різних країн, їх позиція і радикалізація мас міцніла в міру невдоволення населення через затяжну війну. Невдовзі представники цих груп почали відігравати важливу роль у формуванні світового комуністичного руху. Саме під час участі у «зіммервальдському русі» В. Ленін та Г. Зинов'єв спробували зіграти на суперечностях між учасниками міжнародного соціалістичного руху настільки, щоб у подальшому II Інтернаціонал покинула якомога більша кількість людей з ціллю створення нового III Інтернаціоналу. Зокрема, Г. Зинов'єв писав наступне: «І може бути, нам вдасться вилучити із Зіммервальду ту групу, яка повинна йти з нами і яка, можливо, лише в силу нестачі довіри до нашої партії, поки що ще не з нами» [244, с. 213].

Зіммервальдська Міжнародна соціалістична комісія розглядала пропозицію МСБ 2 і 12 травня 1916 р. Думки її учасників були поділені: представники революційних лівих виступали проти участі у конференції, натомість центристи наполягали на її відвідинах. Тому було прийнято

компромісну резолюцію, у якій стверджувалося, що члени партії і груп із зіммервальдського руху будуть учасниками гаазької конференції, та репрезентуватимуть позицію згідну із ухвалами зіммервальдської і кентальської конференцій [522, s. 213–214].

31 липня відбулася конференція, організатором якої був секретар МСБ. У ній прийняли участь представники наступних партій – голландської, шведської, датської, Сполучених Штатів Америки і Аргентини. Делегати норвезької партії, а також іспанської, румунської, грецької і партії Люксембурга не прибули через проблеми з отриманням паспортів. Керівник МСК Р. Грімм і делегат російських соціал-демократів П. Аксельрод також не прибули, незважаючи на те, що отримали мандат.

Розпочав обговорення голландець П. Й. Троельстра, який закликав до єдності в соціалістичному русі і домагався, аби МСБ виконувало репрезентаційні функції у II Інтернаціоналі. Він критично оцінював починання зіммервальдської МСК, звинувачуючи її ліве крило у спробі вчинити розлам у II Інтернаціоналі. Під час нарад спостерігалися певні контрверсії між К.Брантінгом, який відстоював інтереси соціалістів країн Антанти та П. Й. Троельстою, Г. ван Кодем і Т. Стаунінгом, які весь цей час утримували близькі стосунки з керівниками СДПН [528, s. 13–17]. Тому в Гаазі ухвалили лише звернення до соціал-демократів всіх країн про діяльність, узгоджену з інструкціями МСБ і про активну співучасть задля встановлення миру. Але ці заклики не вплинули ані на пришвидшення завершення війни, ані на консолідацію Інтернаціоналу.

Переломний моментом настав тільки після революційних подій у Росії. Після лютневої революції 1917 р. з'явилася надія на швидке завершення війни. Уряди західних країн були занепокоєні, аби Росія через революційні події не прагнула вийти з війни і укласти сепаратистський мир з Німеччиною. Однак Тимчасовий уряд вирішив продовжувати війну і виконувати зобов'язання держави щодо Антанти. У Росії не зважали на те, що у країні дедалі поширенішими ставали антивоєнні настрої і з'явилися ознаки військового

занепаду. Лютнева революція показала, що відтепер хід війни залежатиме не лише від військових дій. Від моменту активних дій народних мас війна перестала бути лише акцією між імперіями.

Ситуація у Росії позначилася також на напрямку діяльності міжнародного соціал-демократичного руху. Для правих соціал-демократів з країн Антанти це був сигнал до посилення тиску на меншовиків і есерів, щоб Росія і далі продовжувала війну проти Німеччини і Австро-Угорщини. З цією метою у квітні і травні 1917 р. до Петербурга були делеговані представники французької партії, які переконували Тимчасовий уряд а також меншовиків і есерів у тому, що Росія мусить продовжувати війну задля оборони перед пруським мілітаризмом та заради утвердження результатів революції і демократичних здобутків на Заході. Керівники меншовиків і есерів запевнили їх, що виступатимуть проти ведення переговорів з Німеччиною. Однак зазначили про намір організувати міжнародну конференцію, що стосувалася б питань миру.

У той самий час керівництво зіммервальдського руху також перемістилося з Берна до Стокгольму, аби бути в тісному контакті з Центральним виконавчим комітетом Петроградської ради Військових і робітничих делегатів та продовжувати діяти з метою організації мирної конференції. В кінці травня 1917 р. Г. Грімм і О. Балабанова вирушили до Петербурга, де відбувалася нарада з представниками партій, які брали участь у зіммервальдському русі [444, s. 364–365]. На цій нараді були представлені різні оцінки тогочасної ситуації у міжнародному соціалістичному русі. О.Балабанова та Г.Зінов'єв домагалися скликання третьої зіммервальдської конференції з ціллю консолідації лівих. Натомість Г. Грімм, який контактував з владою Швейцарії, хотів співпрацювати з МСБ і Голландсько-Скандинавським комітетом.

Ініціаторами Голландсько-Скандинавського комітету були К. Гюїсман, як секретар МСБ. 3 травня під керівництвом Х. Брантінга було утворене організаційне бюро під назвою Голландсько-Скандинавський комітет. До

складу Комітету, секретарем якого став К. Гюїсман, від голландської партії увійшли Й. В. Альбарда, Х. Х. ван Коль, П. Й. Троельстра (заступники: Ф. М. Вібаут і В. Х. Влієген), від шведської – керівник Брантінг, а також Г. Моеллер і Е. Содерберг; від датської – Т. Стаунінг (заступник Н. Банг); від норвезької – Й. Віденс. Він одразу розпочав приготування до наради. У цей період проводились переговори з французькими й англійськими соціалістами, які однак не погоджувалися на особисту зустріч з керівниками СДПН та СДПА. Тим часом П. Й. Троельстра, з метою ведення переговорів з німецькими, австрійськими і угорськими соціал-демократами вирушив до Берліна. У Берліні і Відні прихильно зустріли ініціативу Голландсько-Скандинавського комітету. Цілком імовірно, що тамтешні соціалісти мали намір виступити на форумі міжнародного робітничого руху, у якості «прихильників миру» [527, s. 116–117].

Своєю чергою датський соціал-демократ Ф. Боргберг вирушив на Схід. Перед від'їздом він зустрівся з німецькими представниками, які спеціально прибули до Копенгагена, щоб представити умови, згідно з якими німецький уряд погодився б укласти сепаратистський мир з Росією [522, s. 231], [525, s. 252]. Відтак під час візиту до Росії він мав виконати щонайменше два завдання: залучитися підтримкою російських соціал-демократів і тимчасової влади для проведення мирної конференції, а також переказати Тимчасовому урядові позицію німецької дипломатії в справі укладення миру на Сході. Водночас детальних відомостей про місію Ф. Боргберга немає. Відомо, що 6 травня 1917 р. він був учасником наради Виконавчого комітету Петроградської ради і запросив її представників до участі у запланованій конференції в Стокгольмі.

Петроградська Рада прийняла ідею Голландсько-Скандинавського комітету і у відповіді на подання меншовика Т. Дана постановила перебрати на себе організацію міжнародної соціалістичної конференції. Було вирішено, щоб 8 липня 1917 р. у Швеції делегати всіх соціалістичних партій провели нараду і обговорили питання можливості укладення миру без анексії і контрибуції [516,

s. 22–23]. Представники меншовицько-есерівської більшості у Петроградській Раді вважали, що французькі, англійські та бельгійські соціалісти на їхнє запрошення відреагують позитивніше, ніж на запрошення Голландсько-Скандинавського комітету. Причина цього могла полягати у надто частих контактах П. Й. Троельстри, Т. Стаунінга з Ф. Шейдеманом, Ф. Ебертом і В. Адлером.

Німецькі соціал-демократи, з якими були солідарні представники від СДПА, запропонували меморіал про готовність вести переговори за мир без анексії і контрибуцій [528, s. 11–18]. Однак, як виявилось, він не містив конкретних пропозицій у справі вирішення проблем Ельзасу і Лотарингії, визнання незалежності народів, що знаходилися під владою Німецької і Австро-Угорської імперій, а також не представляв позиції в справі відмови від імперіалістичних концепцій. Натомість делегація НСДПН представила т.зв «програму миру», у якій погоджувалася на певні поступки на користь соціалістів Антанти. Керівники НСДПН вимагали виведення військ з окупованих територій Бельгії і, шляхом плебісциту, вирішення питання державної приналежності Ельзасу і Лотарингії.

Зауважимо, що керівники НСДПН, СДПН а також СДПА вказували на необхідність визнання незалежності Польщі. Однак, згідно із актом від 5 листопада, територію Польської держави планували обмежити до земель, що належали Російській Імперії. Полякам з Галичини, Сілезії, Познаньщини і Помор'я гарантувалося «право користуватися власною мовою і поширювати національну культуру» [498, s. 253]. Це викликало обурення в польських соціалістів. Зокрема, польський соціаліст І. Дашинський від імені ППС та ППСД виступив з вимогами формування вільної, незалежної, об'єднаної Польщі, без якої, на їхню думку, було неможливим встановлення тривалого миру в Європі, базованого на демократії. Тим часом Голландсько-Скандинавський комітет, очевидно під натиском німців і австрійців, не прийняв постулату І. Дашинського щодо об'єднання всіх польських

територій, хоча і не заперечував права поляків на відновлення власної держави.

Прибулі на консультації до Стокгольму нечисленні керівники соціалістичних партій країн Антанти, зокрема Е. Вандервельде та Л. де Брукер, запропонували Комітетові меморіал в справі проголошення незалежності Бельгії і відшкодувань за військові знищення. Не було згоди у питанні проведення переговорів з німецькими соціал-демократами. Представники нідерландської, французької та англійської соціал-демократії засвідчили, що не бачать можливості для проведення розмов з керівниками німецької і австрійської соціал-демократії, доки ті відкрито не висловляться за повернення Франції Ельзасу і Лотарингії [485, s. 84].

На початку липня 1917 р. на консультації до Стокгольма прибули також росіяни. Меншовицько-есерівська більшість Петроградської Ради делегувала на неї П. Аксельрода, С. Смірнова, М. Русанова, Й. Гольденберга і Г. Ерліха. На їхню думку, для організації міжнародної соціалістичної конференції слід об'єднати зусилля Петроградської Ради і Голландсько-Скандинавського комітету. Відтак 11 липня 1917 р. утворено так званий Російсько-Голландсько-Скандинавський комітет, який закликав усі соціалістичні партії, професійні організації і Міжнародну соціалістичну комісію «зіммервальдців» до участі у загальній конференції робітників. Планувалося її провести у Стокгольмі 13 серпня 1917 р. Порядок денний передбачав наступні пункти: а) світова війна й Інтернаціонал, б) мирна програма Інтернаціоналу, с) кошти і шляхи завершення війни [130]. В склад комітету увійшли: від голландської партії – П. Й. Троельстра, Х. Х. ван. Коль, Й. В. Альбарда, від шведської партії – Х. Брантінг, Е. Содерберг, Г. Моеллер; від датської партії – Ф. Боргберг, від норвезької – Й. Віденс; від Петроградської Ради П. Аксельрод, Х. Ельріх, Й. Гольденберг, Н. Русанов, С. Смірнов. Секретарями комітету стали К. Гюїсман і М. Панін.

Така позиція вплинула на ставлення зіммервальдських лівих до пропозиції Російсько-Голландсько-Скандинавського комітету, які бойкотували

запрошення до участі у конференції та вимагали вже від Міжнародної соціалістичної комісії організації 10 серпня 1917 р. у Стокгольмі окремої зустрічі. Зрештою, третя за рахунком зіммервальдська конференція відбулася 5–12 вересня 1917 р. У ній взяли участь лише два представники більшовицької партії. Цього разу більшість знову становили центристи [507, s. 477]. Як наслідок, у Стокгольмі зіммервальдські ліві остаточно розірвали стосунки з центристами, бо ті виступили за співпрацю з Російсько-Голландсько-Скандинавським комітетом. Це одночасно спричинило розпад зіммервальдського руху. В свою чергу виникли умови для створення комуністичної партії і до організації лівими революційними учасниками міжнародного робітничого руху III Інтернаціоналу.

У Франції прихильна до стокгольмської конференції центристська група Лонге-Прессемана перебувала у конфлікті з низкою правих діячів СФЮ. Також у англійській Партії лейбористів активувалися прихильники ведення переговорів. Це змусило керівників англійської і французької партій провести 28–29 серпня 1917 р. у Лондоні нараду представників соціалістичних партій країн Антанти, метою якої було визначення позиції щодо стокгольмської конференції. На нараді 46 делегатів з Англії, Франції, Бельгії, Італії, Росії (меншовики й есери), Греції, Португалії і Південної Африки, більшістю голосів вирішили брати участь у запланованій стокгольмській конференції [485, s. 86]. Однак уряди країн Антанти відмовилися видавати паспорти соціалістам. Через відсутність французів, бельгійців і англійців запланована конференція не могла виконати свої завдання.

Із захопленням влади у Росії більшовиками, меншовики і есери були позбавлені права представляти у Комітеті російський пролетаріат і нову владу. За цих умов Комітет постановив обмежити свою діяльність до зібрання і опублікування меморіалів, представлених делегатами стокгольмської конференції. Найважливішим з цих матеріалів був маніфест, у якому містилось звернення до соціалістів усіх країн, аби якнайшвидше приступили до укладення миру і «порятунку Європи від остаточного знищення». У маніфесті

стверджувалося, що незважаючи на численні жертви, війна не принесла жодних результатів, єдиним позитивом було повалення царату у Росії, натомість сили центральних країн і Антанти й надалі були рівними. Підкреслювалося, що за цих умов мир може бути укладений тільки на засаді *status quo ante*, звичайно із виправленням певних проблем, що становили джерело військового конфлікту. Зверталася також увага на право народів на самоствердження і утворення автономних округів у складі об'єднаних держав та вказувалося, що території, знищені в часі війни, мають бути відбудовані за рахунок міжнародного фонду. Постулювалося утворення міжнародної організації, яка ліквідувала б всі конфлікти між державами. Далі вказувалося, що соціалістичні партії мають відтворити Інтернаціонал і продовжити боротьбу за встановлення демократії у своїх країнах. Адже, як вказувалося, війна і боротьба за її закінчення створили підґрунтя для запровадження системи парламентаризму там, де її до цього часу не було, або де вона була надто ослабленою через мілітаризм. Стверджувалося, що тільки тоді війна буде мати позитивний результат для політичної незалежності народів, якщо всі члени суспільства отримають рівні права, якщо будуть знищені напівфеодальні суспільні відносини і привілейованість деяких класів.

20–24 лютого 1918 р. у Лондоні, з ініціативи англійських соціал-демократів відбулася конференція соціалістів країн Антанти. Найважливішим документом, опрацьованим на конференції, був Меморандум соціалістів Антанти про мету війни [133, s. 40–51]. Його автори, приймаючи основні тези з повідомлення В. Вільсона, виступили за необхідність ведення військових дій до цілковитої перемоги над Німеччиною і Імперією Габсбургів. Стверджувалося, що лише остаточна перемога над центральними країнами, дасть можливість Франції повернути Ельзас і Лотарингію та отримати відшкодування за знищені території. В Меморандумі згадувалося про необхідність визнання незалежності Польщі, що було кроком вперед порівняно зі стокгольмським маніфестом, де цього не передбачалося. Окрім того Меморандум пропонував визнання права на незалежність всім народам, що

перебували під владою Габсбургів та обмеження турецького панування в Європі. У цьому документі також вказувалося на необхідності утворення міжнародної організації, метою якої була б демілітаризація і гарантії миру. Отже була підтримана ідея утворення Ліги Націй і необхідність відродження II Інтернаціоналу. Сформований у дусі «14 пунктів В. Вільсона», меморандум був адресований соціалістам центральних країн, від яких вимагалося затвердження цього документу у випадку, якщо б вони хотіли взяти участь у майбутній конференції.

Хоча згаданий документ мав риси ультиматуму, було вирішено представити його на розгляд соціалістів центральних країн. Керівники австрійської, угорської і болгарської партій, розуміючи свою неминучу поразку у війні, без заперечень визнали Лондонський меморандум як основу для мирних переговорів і як вихідний пункт для відновлення діяльності II Інтернаціоналу [455, s. 167]. Натомість керівники СДПН, не втрачаючи надії на перемогу німецької армії, не визнавали цього документу. Вони не погоджувались із територіальними вимогами, представленими у Лондонському меморандумі і стверджували, що підставою для переговорів може бути лише меморандум СДПН, виголошений на стокгольмській консультації і маніфест Голландсько-Скандинавського комітету [436, s. 659–660].

Зміни наступили лише влітку 1918 р., коли в битві над р. Марною німецькі війська зазнали невдачі. В цей час соціалісти з Франції, Англії і Бельгії вже не погоджувалися на переговори. На конференції соціалістичних партій Антанти, скликаній 17–20 вересня 1918 р. у Лондоні, було підтверджено всі тези лютневого Меморандуму. Відмова німецьких соціал-демократів затвердити цей документ була основною перешкодою скликання міжнародного конгресу соціалістів. Німецьких соціал-демократів також звинувачували у кризі Інтернаціоналу [455, s. 167]. В свою чергу Ф. Еберт на сторінках газети «Vorwärts» стверджував, що СДПН не могла затвердити Лондонський меморандум раніше, так як його текст був представлений німцям

тільки у червні 1918 р. і вказував на прагнення німецьких соціал-демократів брати участь у міжнародній соціалістичній конференції і в діяльності II Інтернаціоналу «на рівних» з іншими учасниками [382, s. 2]. Він також переконував, що автори Лондонського меморандуму декларували його тільки у випадках, коли йшлося про зменшення німецьких чи австро-угорських територій. Натомість нічого не вказувалося про права народів, що знаходилися під колоніальним пануванням Великобританії і інших країн-союзниць [427, s. 6].

Учасники Лондонської конференції обговорювали ставлення до російських більшовиків, які прийшли до влади. Більшість правих соціал-демократів засуджувала більшовиків через їхню стратегію і тактику щодо політичної опозиції. Про політичні переслідування йшлося зокрема у листі меншовиків та есерів до президії конференції. Автори листа просили делегувати до Росії Міжнародну соціалістичну комісію для дослідження причин конфліктів між більшовиками і меншовицько-есерівською меншістю. Незважаючи на це, конференція зосередилась на формуванні та підготовці майбутнього конгресу соціалістичних партій, який мав би розглянути усі ті ж питання, що мирна повоєнна конференція. Час і місце проведення такого конгресу ставили у залежність від того, коли Німеччина оголосить про свою капітуляцію у війні. Все вказувало на те, що за умов, при яких мав бути відновлений II Інтернаціонал, керівну роль у ньому мали зайняти соціалісти з Антанти. Розгляд більшовицького питання вирішено відкласти до часу скликання такого міжнародного соціалістичного конгресу.

3.3. Ставлення Другого Інтернаціоналу до революційних подій у Росії у 1917 – 1919 рр.

Головними ідеологами соціал-демократії наприкінці Першої світової війни і одразу після її закінчення були: К. Каутський, Е. Бернштейн, О. Бауер, К. Реннер, Р. Хілфердінг. До теоретиків соціал-демократичного руху також належали: М. Адлер і Ф. Адлер, Дж. Р. Макдональд, Л. Блум, Ж. Лонге, Е. Вандервельде, П. Троельстра, Х. Брантінг і інші. Їхні погляди віддзеркалювалися у практичних діях керівників соціал-демократії в період припинення військових дій і на прийняття ними рішень у справі відновлення II Інтернаціоналу. Кожен з них, репрезентуючи досвід власного середовища, представляв шляхи переходу від капіталізму до соціалізму та висловлювався у справі диктатури пролетаріату і парламентської демократії в більшій чи меншій мірі авторитарно.

Після революційних подій в Російській імперії та приходу до влади більшовиків, діячі міжнародного робітничого руху з великим інтересом спостерігали за розвитком подій в державі, де за висловом самих творців революції «пролетарі здобули владу». Поряд з цим більшість із європейських лівих розглядала починання радянської влади з точки зору досвіду центрально- і західноєвропейської соціал-демократії. Особливості переходу влади до пролетаріату обговорювалися майже на всіх конгресах II Інтернаціоналу і займали чільне місце у програмах соціал-демократичних партій. Однак на межі XIX і XX ст., під час полеміки з Е. Бернштейном, який піддавав сумніву готовність Західної Європи до проведення та реалізації соціалістичних реформ і здобуття влади пролетаріатом, а також напередодні Першої світової війни, коли ідеолог російських більшовиків В. Ленін висунув тезу про зміну буржуазно-демократичної революції соціалістичною, соціал-демократи лише теоретично торкалися цією проблеми. Адже в цей час вони не вбачали можливості реалізації цих гасел на практиці.

Активно підтримував дискусію про шляхи та методи здобуття політичної влади пролетаріатом ідеолог російських більшовиків В. Ленін. Розвиваючи теорію соціалістичної революції у своїй роботі «Імперіалізм як найвища стадія капіталізму» (1916 р.), він критикував існуючу «капіталістичну» систему за її

недосконалість. Зокрема, В. Ленін окреслив риси тогочасного капіталізму стверджуючи, що він перейшов у свою останню «загниваючу» стадію – імперіалізм. Про його занепад мали б свідчити суперечки між працею і капіталом, непорозуміння між імперіалістичними країнами і колоніально-залежними від них державами, а також війна за переділ світу.

У листопаді 1917 р. у Росії відбулася революція, яка в значній мірі дозволила більшовикам перейти з теорії до практичної реалізації концепції В. Леніна. Варто зазначити, що прихід до влади більшовиків у Росії мав великий вплив на населення інших держав. Як наслідок, у 1917–1918 рр. почастишали революційні заворушення у Центральній і Південній Європі, зокрема там, де дуже сильними були національно-визвольні рухи. Російські більшовики очікували, що Австро-Угорщина розпадеться, військова могутність Німеччини ослабиться і результатом цього буде закінчення війни.

Розвиток подій у Росії поставив перед соціал-демократами низку теоретичних і практичних питань, адже вперше в історії робітничого руху комуністична партія здобула владу не у високорозвиненій країні Європи чи Америки, а в Росії, де більшість населення була селянами. Для європейських соціал-демократів залишалось загадкою те, наскільки тривалою буде перемога соціалістичної революції в індустріально нерозвинутій країні і наскільки теза про «диктатуру пролетаріату» відповідає загальній ідеології лівого руху. Крім цього залишалось без відповіді запитання, чи відбудуться події, аналогічні до революції в Росії, ще у якійсь європейській державі.

Визнаючи факт здобуття влади більшовиками і утворення ними першої у світі «держави диктатури пролетаріату», ідеологи соціал-демократії спробували дати відповідь на деякі з цих питань. Зауважимо, що представники європейського лівого руху одразу після жовтневої революції в Російській імперії схвально відгукнулися на факт здобуття влади більшовиками. Зокрема позитивно про більшовиків відгукувався О. Бауер, який виправдовував тогочасну політичну тактику більшовиків на міжнародній арені, наприклад участь у мирних переговорах в Бресті [542, s. 337]. Значно пізніше він

засвідчив, що негативно ставиться до всіх, хто вживає слово «більшовик» з негативним підтекстом, адже, як він вказував, російська революція була найважливішою подією тих часів [367, s. 29].

Однак вже через декілька місяців, коли Ради робітничих, селянських і військових депутатів почали встановлювати диктатуру пролетаріату та з'явилися повідомлення про перші репресії, ставлення європейських соціал-демократів зазнало змін. Їх занепокоїли два факти: розпуск Установчих Зборів у Росії та хвиля страйків, яка під впливом жовтневої революції охопила у січні 1918 р. Німеччину, Австро-Угорщину та інші країни.

Запропонованому більшовиками варіанту соціалізму активно протистояв К. Каутський, який очолював тих, хто виступав проти політики більшовиків. У 1918 р. він опублікував працю «Диктатура пролетаріату» [492, s. 3], у якій було представлено погляди на питання знищення «різних визисків і утисків проти класу, партії, статі, раси» [492, s. 4] і окреслено проблему функціонування країни диктатури пролетаріату у радянській Росії. Насамперед він висунув тезу про те, що необхідним етапом переходу від капіталізму до соціалізму є «буржуазна демократія», адже вона створює умови для розвитку організації виробництва і демократичної організації суспільства. Завдяки такій «буржуазній демократизації» пролетаріат досягне відповідного рівня політичної зрілості, необхідного для реалізації соціалістичних реформ. Натомість, на думку К. Каутського, пролетаріат зможе перейняти повноту влади над виробництвом і політикою лише, коли внаслідок виборів отримає більшість у представницьких органах. За його словами, більшовики почали будувати соціалізм у країні, де ще не було умов для переходу влади до пролетаріату. При цьому він звинувачував більшовиків, що будуючи державний апарат диктатури пролетаріату, вони відтіснили від політичної діяльності всі опозиційні угруповання і встановили владу «меншості над більшістю». К. Каутський не заперечував значення рад як революційних інституцій, що вели боротьбу з класом власників, однак він виступав проти реформування рад у державні органи. На думку К. Каутського, у Росії система

рад, з якої усунуто опозиційні партії, позбавляє частину суспільства політичних прав, а це було неприпустимим з точки зору соціалістичних країн, що гарантували «повну демократію для всіх». Він вважав, що така ситуація негативно позначиться на поширенні соціалізму серед населення і загальмує чи навіть дезорганізує процес виробництва, загострить внутрішні конфлікти і спричинить громадянську війну. К. Каутський стверджував: «можна припустити, що всюди, де пролетаріат може утриматися при владі тільки методом диктатури на відміну від демократії, виявляється неможливим, щоб диктатура могла якнайшвидше привести до загального добробуту і об'єднатися з насильницьким режимом, позбавляючи маси політичних прав» [542, s. 371]. Виходячи з цього К. Каутський робив висновок, так як економічний розвиток Росії ще не досяг того рівня, аби встановлювати соціалізм, більшовики мають відмовитися від своїх експериментів, не перестрибувати через фази суспільного розвитку і зупинитися на утриманні існуючих форм устрою. Ти часом сам К. Каутський очікував перемоги соціалістичної революції у найбільш розвинутих країнах Заходу.

Такі погляди чільного теоретика соціал-демократії були негативно сприйняті російськими більшовиками, які фактично внесли ім'я К. Каутського до ворогів соціалізму та пролетаріату. У відозві «Пролетарська революція і ренегат Каутський», йшлося про те, що К. Каутський, покликаючись на марксистські ідеї, ідеалізує капіталістичну державу, а проблему диктатури і демократії розглядає з позакласової точки зору. Як наслідок, він нібито не розумів значення марксистської концепції держави диктатури пролетаріату та умов, за яких перемогла російська революція. Автор праці В. Ленін переконував, що система рад є більш демократичною, ніж «найбільш демократичні буржуазні республіки» [703, с. 235–338].

Інший лідер європейської соціал-демократії О. Бауер теж не схвалював політики більшовиків, хоча у праці «Більшовизм і соціал-демократія» не торкався питань переконань і діяльності російських революціонерів. Він вказував, що так як більшовики «у революційній боротьбі не щадять своїх

жертв, так і прагнуть досягнути своїх ідеалів за будь-яку ціну, навіть якщо треба буде пройти через голод, холод і війну, щоб досягти своєї мети» [447, s. 101–102]. Водночас, на відміну від К. Каутського О. Бауер не звинувачував більшовиків за те, що вони зруйнували «бюрократичну державу і капіталістичне виробництво». Він вважав, ці дії були «найрадикальнішим засобом для остаточного знищення старого апарату влад і закладення підвалин нового» [447, s. 103–104] і застерігав, те чого досягнули більшовики в Росії, можна було вчинити тільки в сільсько-господарській, територіально-розлогій країні. Проте О. Бауер не радив застосовувати зразок російської революції у промислових країнах, вважаючи, що у випадку перемоги соціалістичної революції у якійсь країні Європи одразу наступить економічний бойкот з боку капіталістичних країн, що приведе до занепаду робітничого класу. Відтак, О. Бауер та К. Каутський виступали за «буржуазно-демократичну» республіку і були проти переходу влади шляхом революції.

Зовсім іншим було ставлення німецької соціалістки Р. Люксембург до проблеми революції і диктатури пролетаріату в Росії. У статті «Російська революція» [721, с. 87] вона полемізувала з К. Каутським вказуючи, що власне в Росії склалися всі умови для революції і переходу влади до робітничого класу, хоча пролетаріат не становив більшості. Вона доводила, що у Росії проблема миру і наділенні селян землею вимагала радикального вирішення, а цього не можна було досягти шляхом «буржуазної революції», а лише пролетарської [721, с. 191]. Одночасно Р. Люксембург виступала за більшу демократизацію радянської влади, тобто за свободу слова, свободу зібрань. Вона вважала, що застосування терору в період захоплення влади є виправданим, натомість засуджувала продовження репресій [721, с. 217].

У таких умовах цікавим та дещо промовистим про ідейність більшовиків є те, що ідеологи більшовиків у 1919 р. і особливо в 1920 р. застерігали комуністів з інших країн, щоб вони сліпо не наслідували зразок російської революції. Зокрема, В. Ленін та інші діячі більшовицької партії як і керівники Групи Спартака – Р. Люксембург і К. Лібкнехт вважали, що російська

революція є вступом до подальших виступів робітничого класу і наголошували на їхньому міжнародному характері. Вони розраховували на вибух революції в Німеччині та утворення нових соціалістичних республік. По-іншому проблему революції розглядали ідеологи соціал-демократії [627, с. 357–358].

Один із провідних лідерів австрійської соціал-демократії К. Реннер у низці своїх статей, опублікованих в «Der Kampf» і «Arbeiter-Zeitung» [524, s.37], відкидав можливість переходу влади до пролетаріату. Він стверджував, що сучасні буржуазні держави виконують подвійні функції: є інструментом панування капіталістів і одночасно репрезентують інтереси всього суспільства. Один із лідерів СДПА особливо підтримував другу функцію, вказуючи, що «буржуазні» держави все частіше впливають на своїх громадян і тим самим ліквідовують поділи між різними класами. Він розглядав проблему так званої «соціалізації» доводячи, що явище націоналізації землі і промисловості свідчить про зміну функції капіталістичної держави. На його думку, не треба повністю руйнувати її організацію, а достатньо обмежитися структурними змінами [524, s. 29]. Тому соціалісти мали перейняти владу у капіталістів і наповнити її соціалістичним змістом.

Більшість австрійських ідеологів соціал-демократії не погоджувалися з цими поглядами К. Реннера. Зокрема, М. Адлер стверджував, що соціальна політика сучасних держав не виводилася з прагнень класу власників, а провадилася під тиском пролетаріату під час класової боротьби [399, s. 122]. Натомість К. Каутський вказував, що націоналізація державою приватної власності не обов'язково приведе до збільшення впливу робітничого класу на виробничі відносини. Полемізуючи з К. Реннером він писав: «Те, що Реннер називає «соціалізацією» чи «націоналізацією» власності (землі чи капіталу) насправді є зміцненням монополістичної влади приватної власності» [493, s. 24–25]. Далі К. Каутський вказував, що новітні держави стали знаряддям впливу великих капіталістів на політичне і економічне життя країн.

К. Каутський відмовився висувати заклик до проведення революції і ліквідації буржуазної держави. Натомість він стверджував, що внаслідок війни

Європа поступиться своєю домінуючою позицією в економіці світу, а імперіалізм втратить давню агресивність і настане посилення ролі демократичних сил. Відмова від проведення революції в Німеччині була також продиктована тим, що К. Каутський не вважав її можливою, а тому наголошував, що перемога пролетаріату над буржуазією зовсім не залежить від «прагнень соціал-демократії», а від «історичних чинників» [542, s.270–273]. За його словами, тільки за умови буржуазно-демократичної свободи робітничий клас досягне такого рівня розвитку, що зможе виконати свою історичну місію. В таких умовах соціалізм зможе перемогти тільки в тій країні, в якій пролетаріат не тільки буде становити абсолютну більшість, але й внаслідок тривалої політичної боротьби стане найбільш організованою політичною силою [494, s. 112].

О.Бауер звертав увагу на факт, що війна «еволюціонувала» робітничі маси в Європі і створила умови для революції [447, s. 105]. Одночасно він вказував на засадничу відмінність між засобами і методами боротьби в Росії і країнах Західної і Центральної Європи. На його думку, пролетарська революція у країнах Західної Європи мусила мати інший вигляд і забезпечити тривалість суспільного процесу виробництва [447, s. 107]. В іншому місці він вказував: «Пролетарська революція у Західній Європі не може руйнувати будь-яку з капіталістичних організацій, поки на її місце не буде сформована ідентична соціалістична організація. Пролетарським революціям не вільно руйнувати міжнародні економічні відносини» [447, s. 104]. За його словами, Росія як аграрна країна могла пережити припинення стосунків із закордоном. Водночас, відірвана від іноземної сировини і ринків збуту економіка європейських промислових країн не могла дозволити собі змінити відносини власності, адже це могло спричинити хаос у виробництві. Дотримуючись цієї тези, О. Бауер у працях «Дорога до соціалізму» [448, s. 31–37] та «Більшовизм і соціальна демократія» переконував, що необхідно залишити підприємства у приватній власності. Націоналізація може проводитися тільки на засадах

збереження за підприємствами можливості впливати «на державу, хоча б контролюючи опозицію» [447, s. 108].

Вказуючи на специфіку російської революції і аналізуючи суспільно-економічні умови революції у Європі, О. Бауер розглядав також проблеми функціонування «держави диктатури» і «держави демократії». Він виступив з тезою, що вирішальними для влади даного класу є «суспільні чинники влади і матеріальні засоби сили даного класу» [447, s. 109]. На суспільні чинники влади впливають: кількісний склад даного класу, його організованість, роль в процесі виробництва і збуту, можливість впливати на суспільство. До «матеріальних засобів сили» він відносив військові і парамілітарні організації даного класу. На поділ влади у демократичних країнах вирішальний вплив мали мати «суспільні чинники влади», а не «матеріальні засоби сили». Саме тому, на його думку, перемога даного класу на демократичних виборах залежала від організованості та досвідченості класу. За словами О. Бауера, якщо робітничий клас становить більшу частину виборців, а «класова свідомість робітників у місті і у селі настільки зміцнилася, що вони не підлягають впливам капіталістичної преси, робітничий клас здобуває владу. Демократія є знаряддям сили класу, однак в залежності від рівня розвитку сили і суспільних чинників це знаряддя переходить до певного класу: буржуазії, селянства чи пролетаріату». О. Бауер прогнозував, що досягнувши відповідного рівня розвитку суспільства, демократія стане формою правління пролетаріату. За його словами, недемократичні форми правління полягали в тому, що «один клас, шляхом терору, створює устрій сприятливий для себе і зовсім несприятливий для інших» [447, s. 115–118]. О. Бауер вважав, що така ситуація не може довго існувати і неминуче призведе до нової революції. В контексті цього він розглядав проблему рад робітничих делегатів. Вивчаючи приклад російської революції, він визнав, що ради можна впроваджувати лише для перейняття політичної влади. Однак в Росії система рад може проіснувати настільки довго поки суперечність між правом і суспільним поділом не досягне апогею. Натомість у Західній Європі О. Бауер не радив застосовувати

російський досвід, вказуючи на те, що «тут панують зовсім інші відносини. Тут пролетаріат протистоїть сильній буржуазії, інтелігенції і цілком по-іншому сформованого селянства. Тут диктатуру рад можна встановити лише методами значно сильнішого терору ніж це було в Росії». Новизна його концепції полягала у можливості пролетаріату звертатися до диктатури, але тільки у перехідний період, щоб встановити рівновагу між пролетаріатом і буржуазією і ліквідувати загрози контрреволюції, після чого і далі мала б розвиватися «пролетарська демократія», тобто парламентська.

Один із ідеологів австромарксизму М. Адлер твердив, що вихідним пунктом для перейняття влади від буржуазії має бути переконання, що більшість суспільства підтримує класову боротьбу і підтримує соціалістичну програму [434, s. 12]. Він не визнавав системи рад як інституції влади, бо передбачав сильну протидію непролетарських сил, які могли б завести країну в руїну [434, s. 14].

Інший соціал-демократ Р. Хілфердінг був противником революційних методів боротьби за владу. Він вбачав у радах, повсталих в 1918–1919 рр. у Німеччині і інших країнах, дорадчі органи при парламентах, а не єдиний орган влади народних мас [379, s. 1]. Натомість ідеологи англійського робітничого руху (Дж. Р. Макдональд), італійської партії (А. Модільяні, Ф. Тураті), французької (Л. Блум, Ж. Лонге), бельгійської (Е. Вандервельде), голландської (П. Троельстра), шведської (В. Брантінг), які діяли у середовищі західноєвропейської цивілізації, де були сформовані традиції парламентаризму, відкидали непарламентські засоби боротьби. Вони виступали за розбудову системи парламентської демократії, самоврядування, робітничого законодавства і таким чином хотіли змінити капіталістичні відносини соціалістичними [453, s. 14], [541, s. 18]. Вищезгадані пропозиції ідеологів соціал-демократії були розкритиковані ідеологами більшовиків.

Після ліквідації царської влади в Росії, дезінтеграційні процеси відбувалися в Німецькій та Австро-Угорській імперіях: на території цих держав уже тривала революційна боротьба. На поширення визвольного руху

на початку ХХ ст. мав вплив розвиток суспільно-економічних відносин, а особливо гасла двох російських революцій. Слід зауважити, що від другої половини 1918 р. у центральних країнах з кожним днем посилювалася хвиля військових бунтів і масових демонстрацій під гаслами закінчення війни. Цим намагалися скористатися також прихильники російських більшовиків, натомість зовсім не помічали інші соціал-демократи. Зокрема, якщо для керівників соціал-демократів бунт моряків в Кілонії 3 листопада 1918 р. був здивуванням, то для революційних марксистів – підтвердженням їх тез і сигналом до мобілізації всього німецького пролетаріату до остаточного, як стверджувалося, штурму капіталізму.

В значній мірі відбиток революції в Російській імперії можна простежити і в революції у Німеччині. Її результати мали значний вплив на долю німецького і міжнародного робітничого руху, а також на новітню історію Європи. Попри заклики лівих революціонерів Німеччини в країні продовжувала існувати парламентська демократія. На це вплинули такі різні чинники, як специфіка розвитку капіталізму у Німеччині, а також специфіка робітничого руху цієї країни. Виходячи з особливостей розвитку Німеччини та Росії можна знайти спільні та відмінні риси в обох революціях.

Після придушення німецької революції у середовищі радикальних соціалістів ставили під сумнів можливість відновлення II Інтернаціоналу, в склад якого мала б увійти СДПД. Вважалося, що на керівниках цієї партії лежить не тільки відповідальність за «4 серпня», тобто за підтримку військової політики уряду, але й за розправу над лівими революціонерами.

Після поразки революції у центральних державах низка представників соціалістичних партій країн Антанти, намагалися реактивувати II Інтернаціонал. З цією метою вони звернулися до соціалістичних партій для того, щоб ті прислали делегатів на міжнародну конференцію, яку планувалося провести під час підписання мирного договору [455, s. 168]. Після низки відмов на проведення такої конференції у Парижі та Лозанні вибір впав на німецький Берн. Зазначимо, що запрошення до участі було скероване до всіх

соціалістичних і робітничих організацій, тобто також до партії більшовиків і пов'язаної з ними групи лівих соціалістів та комуністичних партій. Однак для організаторів бернської конференції було очевидним, що революційні партії відмовляться приймати участь у міжнародній зустрічі соціал-демократів, головною метою якої було відновлення II Інтернаціоналу. Водночас подив викликала відмова від участі ряду інших партій, що стояли на центристських чи правих позиціях. Від участі у конференції відмовилися фактично усі соціалісти, що в часі війни були пов'язані із зіммервальдським рухом [501, s. 901–903].

На бернську конференцію прибули 102 делегати з 26 країн. На порядок денний було висунуто наступні питання: по-перше, визначення винних у початку війни - це питання було поставлене на вимогу французької сторони, так званої меншості; по-друге, встановлення програми дій у випадку нового мирного порядку у світі; по-третє, відбудова Інтернаціоналу, визначення, які відносини мають бути з радянською Росією. Лише після врегулювання питання про відповідальність у війні та ставлення до нового порядку міжнародних відносин поряд зі створенням Ліги Націй, учасники конференції приступили до найважливішого завдання – відновлення II Інтернаціоналу. На думку А. Томаса [455, s. 172] було вирішено розглядати це питання через окреслення відносин делегатів до російської революції і політики більшовиків.

Більшість учасників конференції засудили політику більшовицької партії. Так, Х. Брантінг як керівник конференції охарактеризував націоналізацію засобів виробництва у Росії, як спробу зберегти капіталізм шляхом збільшення кількості акціонерів, а це, на його думку, не мало нічого спільного із засадами соціалізму [376, s. 5]. Дж. Р. Макдональд засуджував диктатуру у Росії і вважав її небезпечною для соціалізму [376, s. 6]. Його підтримував меншовик П. Аксельрод, який твердив, що «більшовизм – це не диктатура пролетаріату», а «диктатура над пролетаріатом», а також соціаліст-революціонер І. Рубановіч, який доводив, що «більшовики є анархістами» [422, s. 5]. Вони обоє вимагали відправити у Росію міжнародну комісію для ознайомлення із ситуацією. Із

критикою політики більшовиків також виступили К. Каутський, А. Хендерсон, П. Ренодель, П. Фаре та Е. Бернштейн. Останній не вважав за доцільне відправляти комісію до Росії, адже – як він твердив – самих декретів радянської влади вистачає для засудження більшовиків.

З метою остаточного визначення ставлення конференції до проблеми «демократія чи диктатура» було утворено комісію, до складу якої увійшли: Ф. Адлер, П. Аксельрод, Г. Біншток, Х. Брантінг, Ж. Лонге, Дж. Р. Макдональд, та низка інших [523, s. 131]. Однак серед членів комісії виникли певні непорозуміння, тому на пленарному засіданні було представлено проекти двох резолюцій – Х. Брантінга і Адлера-Лонге. У резолюції Х. Брантінга [161, s. 1] відображене позитивне ставлення до революцій у Росії, Австрії і Німеччині і містився заклик до робітників усіх країн створювати республікансько-демократичні інституції, які мали б виконувати соціалістичні зміни у суспільстві.

Говорячи одночасно про революції у Росії, а також Австрії і Німеччині, не вказувалося на засадничих відмінностях цих подій, про те, що у Росії перемогла перша у світі соціалістична революція, а у інших двох країнах – революція буржуазно-демократичного типу. Однак зверталось увагу на те, що в умовах, коли стали актуальними питання соціалістичних змін суспільства, робітники повинні мати однозначний погляд на проблеми боротьби за своє політичне і соціальне визволення.

Звертаючись до традицій II Інтернаціоналу, було наголошено, що Бернська конференція виступає за парламентську демократію, при якій пролетаріат має можливість без використання насилля впливати на рішення державного значення і що ця система є для пролетаріату демократичним знаряддям боротьби. Далі підкреслювалося, що соціалісти не будуть мовчки спостерігати, як малі групи робітників переймають капіталістичні підприємства. Слід також відмовитися від усупільнення засобів виробництва там, де це буде корисним для більшості населення. Особливо небезпечним для розвитку парламентської демократії визнавалося запровадження диктатури

пролетаріату, яка, як зазначалося, може «привести до знищення пролетаріату під час громадянської війни». Планувалося відправити до Росії міжнародну комісію, метою якої було ознайомлення Інтернаціоналу із політичним і економічним становищем в цій країні. Розгляд «питання більшовизму» запропоновано перенести на наступний соціалістичний конгрес.

Дещо інакше висловлювалися у своїй резолюції Ф. Адлер і Ж. Лонге [468, s. 9]. Вони вважали, що категоричне засудження радянської влади і більшовиків тими, хто донедавна гальмував міжнародну акцію проти війни, може створити додаткові труднощі при відбудові II Інтернаціоналу. Одночасно звернули увагу, що більшість учасників конференції, беручи участь у дискусії про російську революцію, самі не були достовірно ознайомленими із ситуацією в Росії. Вони не радили також опиратися виключно на дані російських меншовиків і есерів, які репрезентували «меншість російського пролетаріату». У резолюції висловили бажання, аби в майбутньому Інтернаціоналі «були відриті двері для класово революційних соціалістичних партій усіх країн», тобто також для більшовиків.

Резолюцію Х. Брантінга підтримали делегати соціалістичних партій Швеції, Німеччини, Великобританії, Росії (меншовики і есери), Естонії, Латвії, Грузії, Ельзасу, Аргентини, Данії, Болгарії, Вірменії, Угорщини, Фінляндії, Канади, група меншості французьких соціалістів, частина австрійських делегатів і представники бундівської організації з Польщі. Натомість за резолюцію Ф. Адлера і Ж. Лонге висловилися соціалісти Голландії, Іспанії, Норвегії, Ірландії, так звана Французька більшість СФЮ, частина австрійських соціалістів і один делегат від Греції. Відтак резолюція, яка не засуджувала російську революцію, не отримала значної підтримки серед соціалістів. У подальшому цей напрямок міжнародного соціалістичного руху і надалі відстоював свою точку зору на питання щодо стратегії і тактики боротьби робітничого класу.

Для ознайомлення із ситуацією в Росії керівники Інтернаціоналу вирішили відправити туди так звану «анкетну комісію». До її складу увійшли: Ф. Адлер,

О. Бауер, К. Каутський, Р. Хілфендінг, Дж. Р. Макдональд, Ж. Лонге, П. Фауре, Ч. Бакстон, Е. Бахінгер і соціаліст з Фінляндії Лехаріу [422, с. 5]. Ця ініціатива не сподобалась більшовикам. Зокрема, Московський комітет РКП (б) 27 лютого 1919 р. ухвалив рішення, у якому стверджувалося, що члени «анкетної комісії» не мають права називати себе «представниками міжнародного пролетаріату, так як є зрадниками соціалізму і діють під керівництвом представників міжнародного імперіалізму – Ж. Клемансо і В. Вільсона» [394, с. 3]. Однак на прохання німецького уряду, який виконував роль посередника, радянська влада дала згоду на прибуття комісії до Росії. Але вказувала, що буде відноситися до неї не як до делегації робітничого класу західних країн, а як до представників вороже налаштованої буржуазії [516, с. 70]. В результаті поїздка комісії була відкладена на пізніші часи. Ставлення організаторів комуністичного руху до першої скликаної в повоєнний час міжнародної соціалістичної конференції було негативним.

РОЗДІЛ 4

РОЗКОЛИ У ДРУГОМУ ІНТЕРНАЦІОНАЛІ

4.1. Утворення Комуністичного Інтернаціоналу

Після приходу до влади у Росії більшовиків та революційних подій в Німеччині і Австрії радикальне крило міжнародного соціалістичного руху очікувало, що незабаром революція охопить також інші країни Європи та докорінно змінить розстановку політичних сил у світі. На думку ідеолога російських більшовиків В. Леніна, під час революційних заворушень комуністичні партії мали оголосити безкомпромісну боротьбу «буржуазному ладу» і залучити якнайбільшу кількість населення до цієї боротьби. За його словами, координувати цю боротьбу могло б тільки нове об'єднання лівих партій, до складу якого не входили б праві соціал-демократи та центристи. У своїх «Квітневих тезах» [556, с. 113–118] 1917 р. В. Ленін переконував: «Не чекати, а засновувати третій Інтернаціонал повинна негайно наша партія», формуючи таким чином план перетворення так званої буржуазно-демократичної революції у революцію соціалістичну. Така пропозиція отримала значну підтримку серед соціалістів Західної і Центральної Європи та Америки.

На формування Комуністичного Інтернаціоналу в певній мірі вплинув розкол в міжнародному соціалістичному русі. Діяльність лівого крила «Зіммервальдського руху» чітко вказувала на те, що серед прихильників марксистських ідей є чимала частина, яка хоч і перебуває у меншості, втім готова до радикальних дій, що головною мірою стосувалися захоплення влади військовим шляхом. Переміщення центру «Зіммервальдського руху» до Стокгольму поглибило суперечності серед його учасників. Діяльність російських більшовиків – В. Леніна та Г. Зінов'єва, а згодом німецького комуніста К. Радека попри чималі відмінності в поглядах, в цілому була

спрямована на дискредитацію ідеї відновлення роботи II Інтернаціоналу [792, с. 34–42]. Після революційних подій в Росії компромісним рішенням для лівих став політичний демарш з «Зімервальдського руху» усім лівим крилом. Тривалі переговори про можливу подальшу участь у діяльності «Зімервальдського руху» мали на своїй меті надію на те, що в новий Інтернаціонал вдасться перетягнути якомога більше центристів і просто осіб, які ще вагалися [586, с. 23]. Революція в Росії лише активізувала процес створення Комуністичного Інтернаціоналу. Цю ідею реалізували в той момент, коли «Зімервальдський рух» був проголошений лівими «зімервальдцями» ліквідованим [161, с. 151]. Тоді ж російський більшовик В. Ленін став головним ідеологом нового, III (Комуністичного) Інтернаціоналу, а Г. Зінов'єв – його організаційним керівником.

Після закінчення війни у 1918 р. багато діячів міжнародного соціалістичного руху опинилися перед вибором, з ким пов'язувати свою подальшу діяльність: з Бернським Інтернаціоналом чи Комінтерном. У соціалістичних партіях, керівники яких відстоювали центристські позиції, відбувалися дискусії над програмою і методами діяльності нового Інтернаціоналу. Слід зауважити, що поряд з усією відмінністю лозунгів та реалій з російською революцією, у Європі в останній період війни дедалі частіше лунало гасло: «Зробимо як у Росії». Однак, в цьому випадку під ним розумілося не сліпе наслідування чужого прикладу, а намагання будь-яким способом припинити військові дії. Водночас прихильники робітничого руху ретельніше приглядалися до методів підпільної боротьби, які були застосовані російськими більшовиками. В цей період увага соціалістів була звернена на співвідношення диктатури та демократії в пролетарській революції. Зокрема, О. Бауер переконував, що ексцеси більшовизму приховані в сільськогосподарському характері Росії, її технологічній та індустріальній відсталості. Він стверджував, що «деспотизм пролетаріату підпорядкований історичному завданню визволення селянської маси російського народу з безкультур'я і тим самим створення передумов для утвердження демократії»

[446, s. 69–70]. Процес політичної самоідентифікації соціалістів у 1919–1920 рр. у різних країнах мав свої особливості, що залежали від специфіки їхнього суспільно-політичного розвитку. Політичні баталії, які розгорнулися між представниками колись єдиної організації, стосувалися нового статуту, «характеру» діяльності Інтернаціоналу та інших організаційних питань. Вони відтягували момент консолідації соціалістів в рамках єдиної організації, віддаючи таким чином першість у проведенні такого об'єднання Комінтерну. Значну частину таких політичних баталій становили суперечки щодо того, які політичні об'єднання зможуть увійти в організацію.

Напередодні проведення Першого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу 8 комуністичних і робітничих партій на чолі з російськими більшовиками виступили із відповідним закликом до об'єднання, яке було адресоване до 39 робітничих організацій і революційних груп [220, с. 253–256]. Його автори стверджували, що настала епоха розпаду капіталізму, у зв'язку з чим пролетаріат повинен здобути владу. Головною ціллю, яку ставили перед собою радикальні соціалісти, була «ліквідація буржуазного ладу і встановлення системи рад і диктатури пролетаріату». Автори документу закликали до тісної співпраці між країнами, у яких перемає соціалістична революція. В даному випадку утворення нового, III (Комуністичного) Інтернаціоналу, мало б не лише організувати керівництво комуністичним рухом, але й пришвидшити процес відокремлення лівих соціалістів від центристів і правих [364, s. 20–21], [681, с.51–52]. Зрештою, документ затвердили представники 35 партій і революційних груп з 30 країн. Таким чином він став політичною платформою Першого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, що відбувався у Москві з 4 по 6 березня 1919 р.

У Першому конгресі Комуністичного Інтернаціоналу брали участь представники 13 комуністичних партій: Росії, України, Білорусі, Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, Вірменії, Республіки Німців Поволжя, Комуністичного об'єднання східних народів Росії, Австрії, Угорщини, а також

делегати 6 комуністичних груп: Чехії, Болгарії, Югославії, Англії, Франції і Швейцарії. Інші делегати репрезентували лівих соціалістів Голландії, Швеції, Норвегії, Швейцарії, Франції (так звані «зіммервальдці»), Болгарії і Румунії (Балканська Соціал-демократична революційна федерація), США, Китаю, Кореї та секції Центрального бюро народів сходу (Туркменістан, Туреччина, Грузія, Азербайджан, Персія).

Єдиною численною комуністичною партією, яка була представлена на конгресі стала РКП (б), а серед доповідачів в основному домінували її лідери. Вони орієнтували учасників конгресу на підготовку революційного штурму шляхом створення робітничих і селянських рад. Єдиним методом виходу населення з бідності було проголошено не відновлення існуючого ладу, а встановлення влади диктатури пролетаріату. Від початку діяльності Комуністичного Інтернаціоналу, ключовою політичною фігурою в ньому була постать радянського ідеолога більшовизму В. Леніна. Полемізуючи з теоретиками соціал-демократії К. Каутським і О. Бауером він вказував на класовий характер парламентської демократії, яку називав «завуальованою буржуазною диктатурою» [715, с. 477]. Зрештою, Перший конгрес Комінтерну видав маніфест «До пролетарів всього світу», у якому засудив Паризьку мирну конференцію, окреслюючи її як «акт насилля щодо робітників переможених країн» і закликав робітників до боротьби за владу, за диктатуру пролетаріату, до об'єднання «під знаменом III Інтернаціоналу» [220, с. 201-212].

Окремо було розглянуто відносини з різними напрямками соціал-демократії. Зокрема, учасниками Першого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу було визначено також «ворогів пролетаріату». Ними назвали лейбористів, представників французької, бельгійської, голландської партій соціал-демократів та партій Скандинавських країн. Комінтерн пропонував боротися з ними всіма можливими способами. В Маніфесті також йшлося про те, що одним із завдань міжнародної пролетарської революції є поширення

серед робітників інформації про «зрадницьку практику соціал-шовіністів і знешкодження цієї контрреволюційної партії за допомогою зброї» [127, s. 14].

Поряд із утворенням Комуністичного Інтернаціоналу, в цей період у Центральній Європі прокотилася хвиля революційних виступів. Натомість робітничі виступи у Італії, Франції, Англії і інших країнах, де революції відбулися навесні і влітку 1919 р., не мали такого значного поширення. Частина робітничих виступів проходила у вигляді протестів проти збройної інтервенції Антанти до Радянської Росії і Угорської радянської республіки. Учасниками виступів здебільшого були комуністи і ліві соціалісти.

У зв'язку із утворенням Комуністичного Інтернаціоналу, перед обранням у Берні керівництвом II Інтернаціоналу постала необхідність зміни тактики поведінки в середовищі робітничого руху та координація діяльності під час нових революційних виступів. Вона була надзвичайно актуальною, оскільки делегати Першого конгресу Комінтерну ухвалили, що всі партії, організації та комуністичні і ліві соціалістичні групи мають впродовж 8 місяців остаточно задекларувати свій вступ до організації [220, с. 218]. Фактично перед ними постала проблема затримання наступу Комінтерну і подальшої консолідації соціалістичного руху в умовах повоєнного світу. Боротьба між соціалізмом та комунізмом фактично вирішувала, чи буде існувати в майбутньому II Інтернаціонал [392, s. 29–30].

Європейські соціал-демократи по-різному відреагували на утворення Комуністичного Інтернаціоналу. Досить показовою стала реакція бельгійської партії. Хоча її керівництво не брало участі у конференції в Берні через політичні розходження з німецькими соціал-демократами, проте з утворенням Комінтерну ключові діячі партії, серед яких були Е. Вандервельде, Л. де Брукер і Е. Ансель, проголосували за визнання та приєднання до Бернського Інтернаціоналу, щоб спільно, навіть з представниками СДПН, протистояти впливові Комінтерну [360, s. 512–514].

Загроза з боку Комінтерну була проігнорована учасниками соціалістичній конференції у Амстердамі. Її делегати не захотіли узгоджувати

спільну позицію щодо утворення нового лівого об'єднання у Європі. Проте, коли представники Бернського Інтернаціоналу були проігноровані владою європейських держав, а навесні 1919 р. свою діяльність активізували ліві революціонери, європейські соціалісти в терміновому порядку винесли на порядок денний своїх засідань питання про консолідацію соціалістичного руху і зміцнення престижу Бернського інтернаціоналу. В таких умовах було ухвалено дослідити маніфест Першого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу «До пролетаріату усього світу» і надати на нього свій проект відповіді [391, s. 5].

На наступній міжнародній соціалістичній конференції у Люцерні відбулося обговорення цього питання [455, s.174–175]. В представленій французьким соціалістом П. Реноделем резолюції були розкритиковані спроби комуністів зруйнувати існуючий суспільний лад шляхом проведення масштабної революції. Обструкції також піддавалася політична система Росії. В ухваленій резолюції від членів міжнародного лівого руху вимагалось детально дослідити проблему шляхів переходу від капіталізму до соціалізму, проблему парламентської демократії і диктатури пролетаріату, а також питання можливості охоплення II Інтернаціоналом всього робітничого руху [368, s. 1–2].

Інший представник французького робітничого руху Ж. Лонге запропонував резолюцію, у якій вимагав, щоб соціалісти об'єднали усі революційні сили пролетаріату для боротьби з капіталізмом. У представленому ним документі йшлося зокрема про те, що чимало проблем буде розв'язано тоді, «коли Соціалістичний інтернаціонал виступить проти компромісу з буржуазією і стане на шлях класової боротьби» [368, s. 3–4]. У резолюції центристів стверджувалося, що контрверсії між соціалістами і комуністами мають бути вирішеними на найближчому конгресі.

На конференції у Люцерні представники як більшості, так і меншості засудили факт застосування військ Антанти для придушення повстання в Угорщині та збройну підтримку білогвардійців у Радянській Росії [432, s. 6–

7]. Поряд з цим було сформульовано низку провокативних запитань, адресованих більшовикам. У своїх запитаннях, які в певній мірі ґрунтувалися на вже озвучених скаргах російських меншовиків і есерів щодо утисків більшовиками, керівники II Інтернаціоналу намагалися з'ясувати, наскільки імовірним є встановлення їхнього контролю над Комінтерном. Зокрема, підіймалося питання готовності російських більшовиків та їхніх прихильників прийняти анкетну комісію Інтернаціоналу, створену для визначення ситуації у Росії, та дозволити їй вільно пересуватися територією країни. Також було поставлене питання, чи більшовики погоджуються припинити утиски інших народів, що населяють територію Росії, і чи у вирішенні цих проблем будуть брати участь представники Ліги Націй та II Інтернаціоналу. Беручи до уваги наявність вимушених політичних мігрантів з Росії, представники II Інтернаціоналу намагалися також з'ясувати, чи більшовицька партія готова надати російському народові політичні права та чи не перешкоджатиме діяльності інших партій [545, s. 89]. Показово, що усі ці проблеми були проігноровані членами РКП (б). Зауважимо, що у подальшому питання діяльності анкетної комісії поставало неодноразово і зрештою, у квітні 1920 р. радянська влада таки погодилася на приїзд делегації британських профспілок. У зв'язку з цією подією В. Ленін написав «Лист до англійських робітників», у якому дякував за приїзд делегації й інформував про її діяльність [712, с. 125–128].

Керівництво Бернського Інтернаціоналу опрацювало проект статуту і представило його на конференції в Люцерні. У документі відмовилися від ідеї залучення до Інтернаціоналу політичних партій, об'єднань і кооперативів. Кожен з цих напрямів мав бути автономним. Навколо представленого документу виникла дискусія, що стосувалася також питання майбутнього профілю Інтернаціоналу. Зокрема, частина політиків наполягала на тому, щоб в програмі Інтернаціоналу чітко вказувалося, що він підтримує класову боротьбу і визнає систему робітничих рад. Інша частина політичних діячів наполягала на збільшенні в статуті частки «духу класової боротьби» [373, s.

2], погрожуючи у випадку відмови виконання своїх вимог покинути Інтернаціонал.

В умовах наростання кризи в соціалістичному русі низка політичних груп спробувала виокремитися зі складу Інтернаціоналу, чи навіть соціалістичних партій. У даному випадку мова йде про ситуацію в італійській партії. Аналізуючи ситуацію у міжнародному соціалістичному русі британський соціаліст А. Хендерсон не без відчаю стверджував, що «цей рух переживає важкі часи». Він вказував, що «одні хотіли б створити з Інтернаціоналу «символ ідеї міжнародної єдності пролетаріату», натомість інші бажають бачити у ньому лише центр, що коригує діяльність різних груп», які формували солідарний робітничий клас [122, s. 17–20]. Відтак, дії спрямовані на консолідацію соціалістичного руху не задовольняли новостворене керівництво Інтернаціоналу. Незважаючи на численні спроби лідерів соціал-демократів, їм не вдалося повністю відновити II Інтернаціонал [377, s. 1–4].

У серпні 1919 р. утворено Міжнародну федерацію профспілок (Амстердамський Інтернаціонал), її керівники співпрацювали з владою II Інтернаціоналу. Лідери соціал-демократії позитивно віднеслися до утворення цього органу. Але у 1921 р. у цьому Інтернаціоналі відбувся розлам і прихильники революційного напрямку утворили нову організацію – Профінтерн, який об'єднував комуністичні профспілки. Окрім того радикальні і революційні молодіжні організації не підпорядковувалися прихильникам відновлення діяльності II Інтернаціоналу. У листопаді 1919 р. представники соціалістичної молоді кільканадцяти країн утворили в Берліні Комуністичний молодіжний Інтернаціонал (КІМ), який оголосив про приєднання до Комінтерну. Натомість молодіжні організації правого і центристського спрямування не відігравали значної ролі.

Невдачі лідерів соціал-демократії були результатом революційних виступів, які радикалізували настрої у суспільстві і в соціалістичному русі. Частина ініціаторів відбудови II Інтернаціоналу були скомпрометовані співпрацею з військовими блоками під час війни. Не маючи авторитету у

суспільстві представники правих не змогли об'єднати навколо себе весь соціалістичний рух. Ліві соціалісти перестали визнавати владу керівництва II Інтернаціоналу. Діячі комуністичного руху вказували на розпад соціал-демократії. А керівники II Інтернаціоналу говорили про тимчасову кризу.

В таких умовах ідеолог більшовизму В. Ленін дедалі частіше стверджував, що «Комуністичний Інтернаціонал стає модним» [716, с. 204–212]. Разом з цим він остерігався, що приєднавшись до Комінтерну нові партії та рухи вимагатимуть «автономії» для того, щоб «мати змогу проводити опортуністичну чи центристську політику». Звісно, що на такий компроміс комуністи не можуть погодитися [716, с. 204]. Саме через це з ініціативи В. Леніна виник детальний список умов членства в Комінтерні. Це питання було предметом розгляду Другого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, що розпочав свою діяльність 19 липня 1920 р. в Петрограді, а завершив 7 серпня цього ж року у Москві. Засідання тривали в період, коли серед комуністів побутувала думка про швидку перемогу революції у Європі. Учасниками конгресу були 218 делегатів, які репрезентували 67 комуністичних і соціалістичних партій з 41 країни.

Делегатів від соціалістичних рухів та партій, які приїхали на Другий конгрес Комуністичного Інтернаціоналу цікавили вимоги для вступу до організації. Таких вимог була 21:

1. пропагування, у пресі й інших виданнях ідеї диктатури пролетаріату і критика буржуазії та реформістів;

2. систематичне усунення зі всіх відповідальних посад робітничого руху (партійні організації, редакції, професійні об'єднання, парламентські фракції) реформістських і центристських представників та заміна їх випробуваними комуністами;

3. у зв'язку із посиленням класової боротьби, що входить у фазу громадянської війни – утворення легального і нелегального партійного апарату;

4. ведення комуністичної пропаганди серед військових;

5. ведення такої ж пропаганди серед селян;
6. переконання мас, що нові імперіалістичні війни може зупинити тільки повалення капіталізму;
7. цілковите відмежування від реформістів і центристів;
8. підтримка національно-визвольної боротьби у своїх країнах;
9. утворення в масових робітничих організаціях комуністичних кіл і ведення революційної пропаганди;
10. повалення амстердамського Інтернаціоналу, утворення та підтримка «червоних професійних об'єднань, що бажають приєднатися до Комінтерну»;
11. усунення реформістів з парламентських фракцій і підпорядкування цих фракцій комуністичній партії;
12. діяльність партій на засадах демократичного централізму;
13. проведення періодичних перевірок членів партії для відсіювання підозрілих елементів;
14. підтримання будь-якої революційної влади і саботування транспорту військової продукції для ворогів радянської республіки;
15. перегляд всіх соціал-демократичних програм і формулювання їх згідно із засадами Комінтерну;
16. ухвали Комінтерну є обов'язковими для всіх партій, що до нього належать;
17. кожна партія, що висловила бажання приєднатися до Комінтерну має прийняти назву комуністичної партії;
18. перевидання у партійній пресі важливих документів Комінтерну;
19. усі партії, які висловили бажання вступити до Комінтерну впродовж 4 місяців мають скликати з'їзд, на якому мають бути прийняті ці умови;
20. робітничі партії, які висловили бажання приєднатися до Комінтерну, у своїх рядах мають мати дві третіх членів, які декларували бажання приєднатися до III Інтернаціоналу.
21. виключення з партій осіб, які не хочуть приймати ці умови і приєднуватися до Комуністичного Інтернаціоналу [167, с. 499–505].

По своїй суті такі вимоги позбавляли партії, які їх приймали, можливостей маневру на політичній арені своїх держав. А копіюючи досвід російського підпілля, військового комунізму, секції фактично мілітаризували свою діяльність [584, с. 67].

Дискусії навколо цих вимог розгорнулися 29 липня 1920 р. на пленарному засіданні Комінтерну. Російські більшовики наполягали, що поряд з виконанням цих пунктів стане можливим «відсіювання» з рядів партій діячів «із соціал-демократичним світоглядом» [167, с. 162–178]. Незважаючи на те, що виконання вимог вносило розкол передусім у середовище німецьких соціал-демократів, учасники Другого конгресу Комінтерну затвердили «21 умову вступу до Комуністичного Інтернаціоналу». Відповідно, перед соціалістами виникла дилема: чи прийняти ці умови і вступити до Комінтерну, чи відкинути їх і шукати інших шляхів консолідації соціалістичного руху. Натомість В. Ленін трактував наявність такого вибору, як необхідний крок в умовах боротьби між двома стихіями – революційними, пролетарськими та «опортуністськими, дрібно міщанськими». За його словами, «без звільнення від буржуазії не можливим буде об'єднання революційного пролетаріату» [713, с. 212–213]. Також він закликав робітників виключати зі своїх рядів опортуністів і творити «справді комуністичні партії пролетаріату» [713, с. 212].

«21 умова вступу до Комінтерну» розколола європейський соціалістичний рух. Чимало провідних діячів вирішили приєднатися до об'єднання комуністів. Зокрема, у Німеччині після повернення делегатів з Другого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу 1 вересня 1920 р. було скликано партійну конференцію. Низка політиків, серед яких був А. Криспін, наголосила на неприпустимості ухвалення «21 умови вступу до Комуністичного інтернаціоналу», звинувачуючи керівників Комінтерну у втручанні у внутрішні справи німецьких соціал-демократів і схиланні партії до розколу [369, с. 31]. Водночас інших делегатів-однопартійців було

звинувачено у безкритичному відношенні до ухвал Другого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу [369, s. 33].

Прихильники російських більшовиків критикували противників Комінтерну в тому, що ті недостатньо активно обстоюють права пролетаріату та є противниками встановлення диктатури пролетаріату. Також вони виступали за тіснішу співпрацю з німецькою комуністичною партією [369, s. 37–52]. Однак більшість учасників обговорення схилилися до тези про те, що тісна кооперація з німецькими комуністами дозволить соціал-демократам сформувати найпотужнішу секцію Комінтерну [369, s. 72]. Партійні діячі низки округів були переконані у доцільності об'єднання в один блок з комуністами. Звісно формально це прикривалося намірами боротися проти «буржуазії», насправді ж – було продиктоване бажанням здобути реальну політичну вагу.

«21 умову вступу до Комінтерну» прийняли організації соціал-демократів Гамбурга, Хейльбронна та інших міст [472, s. 304]. Це позитивно сприйняло керівництво КПН [472, s. 302]. Під час полеміки відбулося приготування до партійного з'їзду, на якому остаточно мало вирішитися ставлення УСПД до 21 умови [417, s.3]. 12 – 17 жовтня 1920 р. відбувся конгрес у Хеллі, який об'єднав 400 делегатів [138, s. 261]. Спір був вирішений шляхом голосування, за прийняття «21 умови» проголосували 236 делегатів, проти – 156 [138, s. 266]. Партійна більшість прийняла назву НСДПН-ліві і почала співпрацювати з німецькими комуністами. Керівники обох партій організовували спільні наради і приймали колективні рішення. Згодом у Берліні відбувся спільний конгрес НСДПН-лівих і КПН, на якому було створено Об'єднану комуністичну партію Німеччини. Її керівниками стали П. Леві й Е. Дауміг [472, s. 307, 310].

Меншість, що і далі залишалася при НСДПН, на своєму засіданні у Хеллі обрала новий Центральний комітет. Ця група опублікувала Маніфест Незалежної Соціал-демократичної партії Німеччини до німецького пролетаріату, у якому закликала робітників до консолідації навколо нового

керівництва НСДПН [429, s. 1]. Керівниками партії стали А.Кріспін і Г. Ледебор [138, s. 6]. Зауважимо, що з 230 тис. членів партії близько 200 тис. перейшли до комуністичного табору [380, s. 310]. Одночасно у деяких округах діячі партії перейшли до організації СДПН [411, s. 2]. Однак з 59 депутатів Рейхстагу в НСДПН залишилося 37, тобто більшість, яка мала можливість формувати суспільну думку [428, s. 3]. Загалом, в умовах політичної стабілізації Веймарської республіки центристи зміцнили свою позицію [714, s. 93]. У січні 1922 р. на конгресі НСДПН задекларувала існування 32 окружних організацій, в яких налічувалося 300659 членів, з них 44766 жінок [141, s. 91]. Тобто у короткий час НСДПН змогла відновити свою позицію у німецькому соціалістичному русі.

Дещо інший від німецького характер мала боротьба за приєднання до Комінтерну у Франції. У 1920 р. делегати від Французької секції робітничого інтернаціоналу (СФІО), звітуючи про перебування у СРСР, закликали прийняти «21 умову вступу до Комінтерну» [477, s. 89]. У листопаді 1920 р. пропозицію приєднання до Комуністичного Інтернаціоналу підтримали партійні організації Провансу і департаменту Секвани [414, s. 6]. Водночас, чимало відомих політичних діячів агітували проти «21 умови» і погрожували вийти з партії, у разі їх прийняття [418, s. 3]. Зокрема соціалісти П. Ренодель і М. Моутет та інші заснували так званий «Комітет існування при соціалізмові», який закликав до боротьби з Комінтерном [411, s. 2]. Це все відбувалося під час приготування до партійного конгресу, на якому мало бути вирішене питання місця і ролі СФІО у міжнародному робітничому русі.

На конгресі СФІО, що відбувався 25 – 29 грудня 1920 р. у м. Турі зібралися делегати з 96 округів [477, s. 91]. Їх підтримали В. Ленін та Г. Зінов'єв, які у спеціальній телеграмі висловили солідарність з учасниками конгресу [117, s. 312–313]. Під час дискусії виявилось, що в СФІО виокремились три групи. Перша група, яку представляв П. Ренодель, вимагала розірвання контактів з Комінтерном і налагодження тісніших відносин з II Інтернаціоналом [117, s. 162]. Прихильники виконання «21 умови» вважали за

доцільне перетворити СФІО у комуністичну партію. Прихильники ж третьої групи, серед яких були П. Фуаре, Л. Блюм та Ж. Лонге виступали проти правих соціал-демократів і II Інтернаціоналу, але одночасно, через «21 умову», вони не бажали приєднуватися до Комінтерну [415, s. 1–2]. Під час голосування за прийняття «21 умови» і вступу до Комінтерну було віддано 3252 мандатів, а проти – 1082 [458, s. 120].

Згідно з ухвалою більшості було створено Французьку комуністичну партію (ФПК) та Центральний Комітет ФПК. Противники такого рішення продовжили свою діяльність використовуючи назву СФІО. Вони об'єднували навколо себе реформістів і незабаром партія значно збільшила кількість своїх прихильників. Зокрема, якщо у 1920 р. СФІО налічувала 30 тис. членів, то у 1924 р. вже 99 тис. [455, s. 212]. У цей час, внаслідок більшовизації партії зменшилася кількість членів ФПК – з 140 тис. у 1920 р. до 60 тис. у 1924 р. [504, s. 13]. Звісно, що як і в Німеччині наявність декількох соціалістичних партій створила ситуацію, у якій вони були вимушені конкурувати.

Попри те, що Італійська соціалістична партія (ІСП) у 1919 р. приєдналася до комуністичного Інтернаціоналу, в її лавах також тривала дискусія над ухваленням «21 умови» [167, с. 621]. Опозиція до схвалення вимог Комінтерну гуртувалася навколо Дж. М. Серраті, який наполягав на необхідності дотримання єдності в партії. Крім того італійський соціаліст заперечував тезу керівництва Комінтерну та радянських більшовиків про те, що в Італії визріли передумови для революції. Однак, на засіданні партії 28 вересня – 1 жовтня 1920 р. Більшість членів партії прийняла пропозицію затвердити «21 умову», меншість – за пропозицію Дж. М. Серраті щодо необхідності збереження єдності в партії. Зауважимо, що сам політик категорично не відкидав можливості вступу італійців до Комінтерну, однак пропонував застосовувати певні винятки при прийнятті деяких соціал-демократів до рядів комуністичних партій [713, с. 212–213]. Така позиція була відкинута у Москві, де вважали, що вона веде до «сповільнення революційних

процесів», а тому італійським революціонерам не слід утримувати у рядах комуністичної партії Дж. М. Серраті і його прихильників.

Однак вже на партійній конференції 11 жовтня 1920 р. більшість італійських соціалістів висловилися проти «21 умови» [420, s. 2]. Для остаточного врегулювання цього питання було заплановано проведення ще однієї партійної конференції, що відбулася 17 – 22 січня 1921 р. Її учасниками стали 3 тис. делегатів, що представляли 216327 осіб [408, s. 2]. В межах учасників конференції, як і у Франції, виокремились три групи: так званих «чистих комуністів», що виступали за приєднання до Комінтерну; «комуністів об'єднаних-унітарі», які хотіли залишитися у Комінтерні, але на правах автономії; так звані «концентраціоністи», які виступали проти 21 умови [490, s. 3–20]. Зрештою прихильники Дж. М. Серраті, які наполягали на членстві в Комінтерні на правах автономії, отримали більшість голосів – 98028 [455, s. 225]. Прихильники ж «21 умови» в знак протесту відмовилися визнавати ухвалу з'їзду та створили Італійську комуністичну партію (ІКП).

У Швейцарії в серпні 1919 р. соціал-демократи оголосили про вступ до Комінтерну. Представники від Соціал-демократичної партії Швейцарії, які відвідали Другий конгрес Комуністичного Інтернаціоналу не мали спільної позиції щодо ухвалення «21 умови вступу до Комінтерну». На необхідності її прийняття наполягав Г. Хамбер-Дроз [120, s. 232]. Натомість інші делегати – П. Грабер та Р. Грім – виступали проти цих умов. Зрештою, на надзвичайному партійному з'їзді у Берні 10 – 12 грудня 1920 р. за підсумком дискусій було ухвалено рішення не на користь вимог Комінтерну [137, s. 67–92]. За прийняття «21 умови» віддали свій голос 213 осіб, проти – 350 [137, s. 162]. Після голосування прихильники Комінтерну залишили з'їзд і, приєднавшись до вже існуючих революційних груп, утворили Комуністичну партію Швейцарії.

У Чехословаччині вплив прихильників Комуністичного Інтернаціоналу був значно більшим. Представники лівих організували 25 вересня 1920 р. з'їзд, на якому затвердили «21 умову» і прийняли назву Чехословацька

соціал-демократична партія робітнича лівиця [467, s.154]. У 1921 р. ліві об'єдналися з революційними групами Чехії, Словаччини, в результаті чого утворено Комуністичну партію Чехословаччини. Противники ж «21 умови» продовжували діяльність у середовищі соціал-демократії. Зауважимо, що активну роботу проводили представники від Бернського Інтернаціоналу, які намагалися таким чином відновити II Інтернаціонал [416, s. 2].

Питання «21 умови» обговорювалося також у англійській Лейбористській партії, яка у квітні 1920 р. вийшла з Бернського Інтернаціоналу. Знаний політичний діяч Дж. Р. Макдональд, а також К. Ален та С. Воллхед виступали проти співпраці з лівими революціонерами. У березні 1921 р. на з'їзді у Соутпорті, 618 делегатів проголосувало проти прийняття вимог Комінтерну, а 97 – за [407, s.201–207]. Рішення з'їзду перекреслило надії британських симпатиків російському більшовизму на вступ до Комінтерну.

Зазначимо, що причини розколів партій полягали не лише у прийнятті чи неприйнятті «21 умови» Комінтерну. У 1919 – 1920 рр. представники так званого центристського напрямку в соціалістичному русі вийшли з Бернського Інтернаціоналу, оскільки хотіли приєднатися до Комуністичного Інтернаціоналу. Разом з цим, вони не були внутрішньо організованими політичними організаціями [407, s.205]. У лавах цих політичних сил часто відбувалися перегрупування і, залежно від зовнішніх чинників, відбувалася зміна орієнтації «вліво чи направо». У 1919 – 1920 рр. внаслідок революційних подій зростав вплив лівих, і як наслідок – більшість їхніх представників зайняла керівні позиції у СФЮ, НСДПН та Соціалістичній партії Італії.

Поряд з революціонерами у цих партіях авторитетом користувалися діячі, які бажали приєднатися до Комінтерну, бо не підтримували дій правих соціал-демократів. Систему влади у Радянській Росії вони сприймали як цікавий експеримент у міжнародному робітничому русі, а вступ до Комінтерну для них був лише юридичним. Зазнала змін позиція європейських

центристів, які не прийняли ідею диктатури пролетаріату, натомість продовжували відстоювати гасла соціал-демократії, зокрема ідею парламентської демократії. Вони рішуче виступили проти виключення європейськими соціалістичними партіями зі свого складу провідних політичних лідерів: у Німеччині – К. Каутського, у Франції – Л. Блума та Ж. Лонге, в Італії – А. Модільяні та інших. Вони продовжували надалі користувалися популярністю серед своїх однопартійців. Слід зазначити, що великою мірою саме завдяки авторитетові цих осіб, соціалісти почали відходити від ідей комунізму і вступати в конфлікти з представниками комуністичних партій. Прийняття «21 умови вступу до Комінтерну» значною частиною європейських соціалістів стало причиною того, що станом на 1921 р. він складався з 48 комуністичних партій з 52 країн.

Отже, утворення Комуністичного Інтернаціоналу у 1919 р. мало вагоме значення в історії робітничого руху. Після численних суперечок в середовищі соціал-демократії виокремилися двоє політично і організаційно окремих осередки: один репрезентували соціалісти, які намагалися відновити традиції II Інтернаціоналу, другий – комуністи. Останні, утворивши Комуністичний Інтернаціонал, остаточно відмовились від традиції соціал-демократії та ідеології реформізму. Дискусія навколо затвердження «21 умови вступу до Комінтерну» на тлі зміни геополітичної ситуації в Центрально-Східній Європі пришвидшила поляризацію міжнародного соціалістичного руху. Поряд з цим, ступінь політичної зрілості і можливості діяльності цих партій були різними. Частина з них була легальною, інші працювали нелегально. Фактично, Комуністичний Інтернаціонал не лише вплинув на відносини між СРСР і світовим комуністичним рухом, але відіграв роль стимулятора суспільних рухів у Європі того часу.

4.2. Дискусії щодо ідеологічної платформи об'єднаних лівих (небільшовицьких) партій

Після стабілізації міжнародної ситуації по закінченні Першої світової війни, у Женеві (Швейцарія) з 31 липня до 5 серпня 1920 р. проходив міжнародний соціалістичний з'їзд. Організатори з'їзду назвали його X конгресом II Інтернаціоналу, тобто наступним після надзвичайного конгресу у Базелі 1912 р. Він відбувався у той час, коли у Росії при владі продовжували закріплюватись більшовики, а також проходили наради Комуністичного Інтернаціоналу.

Ініціатива проведення з'їзду належала бельгійському соціалісту К. Гюісману. Він розіслав усім соціалістичним партіям запрошення, але відповідь отримав лише від декількох партій. Німецькі «незалежні», керівники французької, італійської, австрійської, швейцарської, норвезької партій відмовилися приїхати, бо не відкидали можливості приєднання до Комінтерну. Відтак учасниками з'їзду в Женеві були лише праві соціалістичні партії. Мандати були поділені у залежності від позиції даної партії у міжнародному русі. Делегатам з Великої Британії дісталось 30 мандатів, з Німеччини – 20, Бельгії та Швеції – по 15. По 10 голосів отримали партії Нідерландів, Данії. Серед учасників з'їзду були представники низки інших партій цих країн, зокрема із Польщі, Грузії, Азербайджану, Литви. Однак, вони радше були глядачами, ніж реальними делегатами, які могли впливати на ухвалення рішень.

Одним із перших та найважливіших питань, що були розглянуті на з'їзді, стало питання відповідальності за розв'язання війни. Попри те, що делегати німецької Соціал-демократичної партії (далі – СДПН) виступили із зізнанням у причетності їхньої держави до початку війни, значна частина учасників конференції, здебільшого діячі французької та бельгійської партій ставили під сумнів щирість цих зізнань. Слід зазначити, що впродовж 1919–1920 рр.

питання політичної відповідальності за початок війни, яку в значній мірі покладали на керівництво СДПН, було причиною непорозумінь у міжнародному соціалістичному русі. Його врегулювання стало можливим лише після виходу крайніх лівих партій з II Інтернаціоналу [540, s. 1].

У представленому перед початком засідань маніфесті керівництво СДПН визнавало, що в умовах початку війни його обов'язком було посилення контролю над закордонною політикою Рейху. Поряд з цим в документі вказувалися заслуги СДПН у поваленні мілітарного режиму. Такий крок СДПН був позитивно розцінений більшістю делегатів з'їзду, які у підсумку ухвалили резолюцію, згідно з якою головною причиною початку війни було «віроломство тогочасної Німеччини і Австро-Угорщини» [645, s. 2], а правих соціал-демократів СДПН слід було виправдати [454, s. 10]. Такий розвиток подій дозволив німецьким соціал-демократам активніше долучитися до роботи над відновленням II Інтернаціоналу, а зважаючи на кількісні показники ця партія, на рівні із британськими лейбористами мала усі шанси зайняти ключову позицію у його діяльності.

Наступним питанням, що вимагало вирішення було окреслення поняття «політичної системи соціалізму», тобто визначення, які ідейно-політичні відмінності є між комуністами і соціал-демократами. Виступаючи від комісії, створеної спеціально для розгляду цього питання, англійський економіст С. Вебб заявив, що капіталізм не може вирішити суспільні і політичні суперечності у світі, натомість виконати це зможе «робітничий клас» [123, s. 36]. Під ним розумілися працівники як фізичних так і інтелектуальних професій, які мали перейняти владу у капіталістів. Тобто питання рушійних сил революції розглядалися в кардинально інший спосіб, ніж у програмі Комінтерну.

Оскільки комуністи, опираючись в основному на досвід російської революції, вказували на відмінність цілей робітничого класу у боротьбі за владу, то С. Вебб, говорячи про перехід влади до пролетаріату, постулював утворення спільного фронту пролетаріату, перехідного стану і дрібної

буржуазії. Різним було бачення і методів боротьби за соціалізм [134, s. 6]. У запропонованій резолюції засуджувалися революційні виступи робітників, метою яких було «повалення буржуазного ладу і встановлення комунізму». Водночас наголошувалося, що завданням робітничого уряду, який був утворений внаслідок такого перевороту, мала стати «зміна законодавства і адміністрації задля встановлення демократії», що відповідали б потребам епохи [134, s. 7–8].

Основою політичної системи соціалізму мав бути демократичний парламент, вибраний на загальних і вільних виборах. Його обов'язком мало стати формування засад та реалізація фінансової, економічної і військової політики держави. У цій резолюції розвивалося поняття парламентської демократії. Один із провідних діячів соціалістичного руху Е. Вандервельде вказував, що у цій резолюції сформульовано різницю між позицією Комінтерну та II Інтернаціоналу щодо проблеми диктатури пролетаріату і парламентської демократії [123, s. 38–39]. В результаті конгрес затвердив запроповану С. Веббом резолюцію.

Обговорюючи проблему соціалізації засобів виробництва відомий нідерландський політик та бізнесмен Ф. Вібаут заявив, що соціал-демократи підтримують скасування приватної власності і усупільнення, тобто націоналізації, яка мала, за його словами, відбуватися не одразу, а послідовно [134, s. 9]. Він стверджував, що земля має бути передана у користування власникам-фермерам, які мали б збувати продукти своєї праці у мережі суспільних кооперативів [134, s. 10]. Згідно з цими пропозиціями власників не повинні були обмежувати у правах, як цього вимагали комуністи. На думку ініціаторів такого кроку, отримавши певне відшкодування вони повинні були самі відмовитись від своїх підприємств на користь держави. Поряд з цим, для управління націоналізованою економікою пропонувалося створити для кожної галузі промисловості окрему національну раду, членами якої були б робітники даної галузі [134, s. 11]. Також мали існувати організації для укладення договорів між управою підприємства і профспілками. Працівникам

гарантувалося право на страйк. Зрештою, така пропозиція була підтримана учасниками конгресу у Женеві, чим було остаточно усунуто побоювання щодо можливості застосування соціалістами революційних методів боротьби на зразок більшовиків. На порядку денному засідань було також питання затвердження статуту Інтернаціоналу. Схематично статут представлено ще на конференції у Люцерні, однак тоді текст цього документу критикували за те, що він не відображає інтереси всіх напрямів робітничого класу, зокрема комуністів [373, s. 2]. І лише після виходу «центристів» з Бернського Інтернаціоналу, дещо змінений текст повторно представлено учасникам женеvського конгресу [123, s. 49].

Згідно зі статутом II Інтернаціонал мав виконати наступні завдання:

1. Приготувати робітничий клас до зміни капіталістичних відносин соціалістичними;
2. Організувати акції проти мілітаризму і шовінізму, на підтримку діяльності Ліги Націй;
3. Представляти інтереси пригноблених народів і мас, зокрема робітників.

Вищою інстанцією Інтернаціоналу, згідно зі статутом, був конгрес. Він мав скликатися кожні два роки. Конгрес мав обирати й організовувати діяльність Міжнародної ради – ширшої групи, в склад якої входили по два представники з кожної партії. Рада мала збиратися щонайменше двічі у період між конгресами. Актуальні питання мали вирішуватися Екзекутивою, у її склад входили: керівник Інтернаціоналу, скарбник і секретар та 6 членів. Фінансову складову Інтернаціоналу складали річні внески кожної секції.

Женеvський конгрес прийняв згаданий статут і вибрав Виконавчий комітет – Екзекутиву. До неї увійшли аж 6 представників Великобританії, відтак постало питання про перенесення секретаріату Інтернаціоналу з Брюсселя до Лондона. Таку ініціативу обґрунтовували необхідністю підвищення авторитету секретаріату Інтернаціоналу через його тіснішу

співпрацю з управлінням Партії Лейбористів. Це, на думку авторів ініціативи, мало б заохотити колишніх учасників Інтернаціоналу повернутися.

Однак проти такої ініціативи виступили лідери французької та німецької соціал-демократичних партій. Зокрема, вважалося, що перенесення секретаріату у Лондон може призвести до збільшення ваги англійців в Інтернаціоналі [390, s. 2]. Німецький соціаліст О. Вельс припускав, що секретаріат варто перенести до Амстердаму. Проте, остаточне рішення з цього питання було вирішене на користь Лондона [123, s. 19].

Від Лейбористської партії до складу секретаріату було делеговано Т. Шоу та Дж. Р. Макдональда [455, s. 179]. Як наслідок, після Женевського конгресу II Інтернаціоналу, званого також II Інтернаціоналом-лондонським, у склад секретаріату увійшли: бельгієць К. Гюїсман і англійці – Т. Шоу і Дж. Р. Макдональд. Фактично ж до серпня 1922 р. функції секретаря виконував Дж. Р. Макдональд, а після цього Т. Шоу. Зауважимо, що обидві кандидатури від партії лейбористів викликали дискусії у середовищі лівих та центристів [128, s. 3]. Попри це політики продовжували діяльність у напрямку об'єднання навколо II Інтернаціоналу міжнародного соціалістичного руху [128, s. 4]. 20 вересня 1920 р. правління Партії лейбористів ухвалило, що британська секція візьме на себе обов'язок відбудови II Інтернаціоналу [431, s. 1].

10 листопада 1920 р. Лейбористська партія, конгрес профспілок та парламентська фракція соціалістів видали звернення «до соціалістів всього світу», які підтримують ідеї парламентської демократії. У ньому містився заклик всіх партій організувати міжнародну конференцію і таким чином усунути розбіжності, що виникли у соціалістичному русі [431, s. 2–3, 10]. Однак згадане звернення не отримало належної відповіді. Зокрема, центристські партії не бажали формувати контакти з II Інтернаціоналом у Лондоні.

Основою II Інтернаціоналу-лондонського були дві партії – англійська Партія лейбористів і німецька СДПН. Далі йшли: бельгійська, шведська, голландська і датська. Ці партії ще перед 1914 р. підтримували традиції

республіканізму і реформізму та мали підтримку робітничого класу Європи. Разом вони об'єднували близько 7 млн. членів. Натомість вплив комуністів, особливо у Великобританії, Бельгії, Голландії і Скандинавських країнах, був незначним. II Інтернаціонал-лондонський підтримувала Міжнародна федерація професійних спілок – Амстердамський Інтернаціонал і утворений у 1921 р. Інтернаціонал робітничої молоді [406, s.349–352].

Незважаючи на декларовані постулати, II Інтернаціонал-лондонський не був повністю інтегрованою організацією. Поруч із вирішенням економічних і політичних проблем Європи його учасники намагалися відстоювати власні інтереси. Тому у відносинах між окремими соціалістичними партіями виникали непорозуміння. Особливого загострення розвиток політичних подій в II Інтернаціоналі-лондонському набув внаслідок конфлікту між СДПН та Польською партією соціалістів (ППС). Навесні 1920 р. до Польщі прибули представники II Інтернаціоналу-лондонського, які мали вивчити становище в країні єврейського населення. Така політика організації була розкритикована в середовищі ППС, оскільки на адресу польських соціалістів вже неодноразово лунала критика про недостатню боротьбу з антисемітизмом [412, s. 3]. Поряд з цим, керівництво ППС не хотіло затверджувати постулату II Інтернаціоналу-лондонського, щоб влада Польщі гарантувала єврейському населенню більші права [123, s. 47–48]. Найбільш контроверсійною проблемою було ставлення до польсько-радянської війни, оскільки II Інтернаціонал-лондонський засудив Київську операцію Війська польського 1920 р., звинуватив ППС у збройній інтервенції проти Радянської Росії [508, s. 65].

Іншим проблемним питанням у відносинах ППС та II Інтернаціоналу-лондонського були суперечки між польськими та німецькими соціал-демократами навколо приналежності Верхньої Сілезії. СДПН, використовуючи несприятливу для польських соціалістів ситуацію, намагалася отримати підтримку керівництва II Інтернаціоналу-лондонського [489, s. 34–47]. Поляків засуджували у недотриманні постанов Версальського

договору, зокрема у переслідування німців Сілезії. При цьому було поставлене питання про збройне втручання для забезпечення німцям з Верхньої Сілезії права на вільне самовизначення. Німецькі соціал-демократи наполягали, що від'єднання цієї території від Німеччини значно ускладнить процес виплати репарації. Зауважимо, що такий аргумент міг вплинути на рішення французьких і бельгійських соціал-демократів.

ППС не забарилася з відповіддю. У надісланому в II Інтернаціонал-лондонській меморандумі йшлося про національний склад Верхньої Сілезії і пануючі там класові відносини [413, s. 2]. Як стверджували автори меморандуму, основна маса пролетаріату і селян складалася з поляків, натомість німці переважали серед власників шахт, гут і фабрик. Відтак, на думку його авторів, народні маси, які вимагають повернення цієї території до Німеччини одночасно виступають проти німецьких капіталістів, інтереси яких, як вказувалося, відстоює СДПН.

Для врегулювання цієї проблеми у листопаді 1920 р. у Берліні було скликано спеціальну конференцію, участь в якій взяли представники СДПН та ППС. Зрештою сторони погодилися на проведення плебісциту у Верхній Сілезії. Визнавалося також, що сторони можуть вести агітацію, корисну лише для себе [489, s. 59]. У підсумку проведений плебісцит і Трете сілезьке повстання у травні 1921 р. ознаменували завершення окремого етапу конфліктів між ППС і СДПН. Це, своєю чергою, стало поштовхом для керівників ППС, аби вийти з рядів II Інтернаціоналу-лондонського, у якому дедалі більшу роль почали відігравати німецькі соціал-демократи [419, s. 1].

У німецьких соціал-демократів були напружені відносини не лише з своїми польськими однодумцями. Зокрема, неспокійним був також розвиток стосунків між СДПН та керівництвом бельгійської партії, 4 представники якої у листопаді 1920 р. увійшли до складу коаліційного уряду прем'єра Картона де Віарта. Разом із французьким урядом новий кабінет міністрів Бельгії здійснював тиск на Веймарську республіку, порушуючи питання виплати репарацій. Бельгійських соціалістів критикували у причетності до агресивної

політики, а також проявах націоналізму і тенденціях реваншизму щодо Німеччини. Про це, зокрема, писав К. Каутський, який стверджував, що у початку війни не можна звинувачувати німецький народ, оскільки винними були системи влади Німеччини і Австро-Угорщини, які цими ж народами вже були поваленими.

Також спостерігалися розбіжності між правлінням СДПН та нідерландськими соціал-демократами, що без сумніву, не сприяло відновленню єдності у соціалістичному русі. Останніх звинувачували у «пригнобленні інтересів німецького пролетаріату». Вибір нової влади Інтернаціоналу, перенесення його центру до Лондона не вирішили конфліктів у таборі соціалістів.

Іншою соціалістичною організацією, яка об'єднала соціалістичні партії і опинилися поза межами Комінтерну та II Інтернаціоналом-лондонським став Віденський 2½ Інтернаціонал, який був заснований у лютому 1921 р. під час спільного засідання центристських партій та груп, які відмовилися від підпорядкування Бернському Інтернаціоналу, однак не поспішали приєднуватись до Комінтерну, чи їм відмовили у вступі. До складу Віденського 2½ Інтернаціонал, або як його часто називають «Віденської спільноти» входили центристські соціалістичні партії і групи Австрії, Великобританії, Німеччини, США, Франції та низки інших європейських держав. Також до складу об'єднання увійшли російські меншовики та есери, значна частина яких станом на 1921 р. уже перебувала у політичній еміграції. Головною рисою діяльності Віденського 2½ Інтернаціоналу було політичне лавірування: побоюючись відходу прихильників до лав Комінтерну, вони водночас не хотіли перебувати разом в одній організації з діячами II Інтернаціоналу, що скомпрометували себе під час Першої світової війни.

Наприкінці 1919 р. Ф. Адлер, полемізуючи з Л. Троцьким на сторінках газети «Der Kampf», стверджував, що будучи в опозиції до комуністів він має більші шанси об'єднати робітничий рух в єдиний Інтернаціонал [402, s. 803–807]. Себе ж він позиціонував як посередник між революційним крилом і

реформістами [456, s. 290]. Таку ж позицію поступово зайняла більшість представників соціалістичного руху, яка вирішила розірвати стосунки з II Інтернаціоналом і нав'язати тісніші контакти з керівниками центристських партій [516, s. 124].

Після детального ознайомлення з «21 умовою вступу до Комінтерну» і ухвалами конгресу в Женеві, серед керівників центристського руху визріла ідея якнайшвидшого визначення місця і ролі «незалежних» у соціалістичному русі. Одним із перших це питання порушив представник російської партії есерів А. Шрейдер, який в еміграції у Швейцарії видав у 1920 р. відозву. В ній він закликав організувати один Інтернаціонал, що об'єднав би лівих соціалістів і комуністів [469, s. 47].

Таку можливість також розглядав Ф. Адлер. Однак, він не підтримував ідеї утворення нового IV Інтернаціоналу, натомість хотів створити міжнародне об'єднання, що виконувало б роль посередника між Комінтерном і II Інтернаціоналом-лондонським [404, s. 2]. Схожі думки висловлював діяч СФЮ – Ж. Лонге, який у листопаді 1920 р. планував організувати конференцію, учасниками якої були б представники центристських партій.

Діячі британської Незалежної робітничої партії (НРП) 21 жовтня 1920 р. прийняли ухвалу про необхідність «утворення Інтернаціоналу, що охопив би дійсно весь світ» [135, s. 1]. У жовтні 1920 р. від імені Центрального Комітету Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини (НСДПН) соціалістичні партії отримали запрошення на конференцію у Берн для обговорення актуальної міжнародної ситуації і доцільності утворення Інтернаціоналу [135, s. 3]. Ініціативу підтримав швейцарський соціаліст П. Грабер, який заявляв, що ініціатори конференції не бажають створити нову інституцію на противагу Комінтернові, натомість хочуть протистояти тенденціям поділу у європейському соціалізмі [135, s. 4].

Усі пропозиції в справі організації міжнародної конференції були позитивно сприйняті представниками австрійської партії (СДПА). Зокрема, на з'їзді СДПА 7 листопада 1920 р. було прийнято ухвалу, яка пропонувала

вибрати місцем проведення конференції місто Відень [135, s. 4], проте у підсумку її вирішили проводити у Берні.

Соціалісти США повідомили, що не зможуть відрядити свого представника до Берна [135, s. 53]. Представники італійської партії відмовилися від участі, пояснюючи це своєю приналежністю до Комінтерну [135, s. 54]. Відмовилися також керівники іспанської партії, які власне в цей час вели у Москві переговори про вступ до III Інтернаціоналу [396, s. 2]. Тобто організатори зустрічі у Берні не могли розраховувати на участь італійських, іспанських і американських соціалістів.

На Бернську конференцію, яка відбулася 5 – 7 грудня, прибули представники соціал-демократичних партій від Швейцарії, Австрії (СДПА), Німеччини (НСДПН), Франції (СФІО), Великої Британії (НРП), а також окремі представники від російських меншовиків та Німецької соціал-демократичної робітничої партії в Чехословаччині [135, s. 8].

Учасники конференції погодилися з необхідністю скликання на початку 1921 р. у Відні міжнародної соціалістичної конференції. Її основним завданням мало бути вироблення плану дій і вирішення організаційних питань. Ця конференція мала базуватися на зверненні «До соціалістичних партій всіх країн» [374, s. 1–2]. Керівна роль в створеному Організаційному комітеті була відведена Ф. Адлеру, який мав зайнятися підготовкою майбутньої конференції у Відні [135, s. 8].

За приготуваннями до віденської конференції слідували як представники Комінтерну, так і II Інтернаціоналу в Лондоні. Зокрема, від імені останнього до Ф. Адлера звернувся Дж. Р. Макдональд, який висловив обурення через те, що до Берна не були запрошені партії, що входили до II Інтернаціоналу-лондонського. На його думку, це вказувало, що ініціатори зустрічі у Берні прагнули представити II Інтернаціонал у Лондоні у «фальшивому світлі» [134, s. 19]. На такі заклики Ф. Адлер відповів, що Інтернаціонал став зібранням «затверділих грішників, які під час війни вчинили багато злочинів проти робітничого класу і тепер не хочуть визнати

свої провини» [400, s. 41–44]. Критикуючи «анархію в міжнародній організації» Ф. Адлер заявив, що організації взагалі не існує. Натомість діють лише дві міжнародні організації партій: Московський Інтернаціонал, який став центральною організацією комуністичних партій всіх країн, а також II Інтернаціонал, що став організацією партій, які ще не переросли імперіалістичного соціалізму. А тому, соціалісти, які мали взяти участь у Віденській конференції повинні були створити своє міжнародне об'єднання партій» [400, s. 23–24].

На конференцію у Відні (22 лютого 1921 р.) прибуло 12 делегатів з Австрії, 10 осіб представляли НСДПН, 8 – Німецьку соціал-демократичну робітничу партію в Чехословаччині. Інші делегації були меншими: 6 представників швейцарської партії, 5 – СФІО, 5 – сербів, 4 – меншовиків, 3 есерів, 4 угорці з еміграційної групи «Вілагосаг», репрезентант латвійської партії і інші. Загалом прибуло 78 діячів-центристів, представників 20 соціалістичних партій і груп із 13 країн [135, s. 131–135].

За словами Ф. Адлера, Відень був обраним для місця проведення зустрічі центристів тому, що саме у ньому, в 1914 р. мав відбутися X конгрес II Інтернаціоналу, який через початок війни не відбувся. За його словами, центристи продовжували традиції міжнародного соціалістичного руху, оскільки вони не підтримували «наївної нетолеранції» комуністів, а також відкидали «скептичну недовіру» правих соціал-демократів [135, s. 11]. За словами Ф. Адлера, конференція у Відні об'єднала представників «одної третьої світового пролетаріату», діячів, які намагалися відновити діяльність Інтернаціоналу.

На основі виголошеного реферату «Імперіалізм і суспільна революція», учасники конференції прийняли резолюцію, у якій аналізувалися економічні і політичні суперечності у системі капіталістичних держав, підкреслювалося, що «боротьба за економічний вплив поділила Європу у 1914 р. і призвела до імперіалістичної війни. Ця війна започаткувала «революції серед народів. Після російської революції, революційні настрої охопили Центральну Європу.

Тому імперіалізм почав придушувати пролетарські виступи. Тепер змістом суспільної революції є боротьба з імперіалізмом» [495, s. 58].

У резолюції також йшлося про те, що у країнах, де пролетаріат вже здобув владу він має обороняти її перед замахами імперіалізму, а там, де революція ще не відбулася – зайняти позицію протилежну до класу власників [134, s. 32].

Водночас долучитися до спільної роботи з соціалістами могли лише ті партії, які не піддалися впливу імперіалістичного соціалізму, а також «виступають проти імперіалістичних воєн, навіть під виглядом оборони власної країни» [134, s. 33].

У ще одній резолюції під назвою «Міжнародна боротьба проти міжнародної реакції» йшлося, що у всіх капіталістичних країнах після перших перемог пролетарських революцій відбувалася контрреволюція міщан, яка стала можливою через «недостатню силу робітничого класу і непорозуміння в його середовищі» [134, s. 34]. Відтак робітничий клас має зробити висновки і об'єднатися з ціллю здобуття влади. Але найважливішим завданням є організація боротьби проти класового утиску пролетаріату в капіталістичних країнах, зокрема в Угорщині, Югославії, Польщі, Румунії, Іспанії і Литві, а також укладення миру з Росією [134, s. 34–35]. Акцент на відносини з Росією був спричинений тим, що її центристи трактували як країну, де перемогла соціалістична революція.

У резолюції «Методи і організація класової боротьби» стверджувалося, що в процесі розвитку капіталізму змінилася система влади буржуазії. Така «буржуазна демократія» стала панівною в більшості країн. Вона не звільнила робітничий клас, однак створила корисні умови, за яких пролетаріат міг вести боротьбу за владу. При цьому форми боротьби у різних країнах залишались різними та залежали від рівня економічного розвитку і міжнародних відносин країни. Саме через таке різноманіття в середовищі міжнародного пролетаріату назрівали часті суперечки [134, s. 27–28].

За словами авторів резолюції, пролетаріат зможе здобути політичну владу тільки в тих країнах, де так звана буржуазія є ослабленою, щоб розпочати в країні громадянську війну. Після захоплення влади він був би змушений застосувати диктаторські методи, щоб зламати опір буржуазії. В цей час диктатура пролетаріату прийме форму демократичної диктатури державної влади, здобутої робітниками [135, s.112]. Натомість там, де буржуазія має владу, результат боротьби буде залежати не від виборів, а від економічної і мілітарної сили мас. Робітничий клас зможе здобути владу лише шляхом масових акцій, тобто страйків і збройного повстання. Диктатура пролетаріату буде опиратися на ради робітничих, селянських і військових делегатів, профспілки і пролетарські організації [135, s. 112–114]. Автори резолюції наполягали, що не слід обмежувати пролетаріат до використання лише демократичних методів, як це чинить II Інтернаціонал, також не можна сліпо наслідувати методи російської революції, як вказують представники Комінтерну [134, s. 29].

Завдання Міжнародної спільноти праці соціалістичних партій – організації, утвореної на віденській конференції (званої також Віденською спільнотою), були детальніше окреслені в її статуті [139, s. 113]. У ньому зазначалося, що спільнота об'єднує соціалістичні партії, які «прагнуть здобути владу шляхом класової боротьби» і знаходяться поза II Інтернаціоналом і Комінтерном.

Завданням спільноти було визначено формування злагодженої політики партій-учасниць, а також створення підвалин організації, яка в майбутньому мала б об'єднати революційний пролетаріат всього світу [134, s. 26]. Привертає увагу також особливе положення Статуту, яке забороняло партіям-учасницям проводити самостійні переговори про їх приналежність до інших організацій та зобов'язувало керуватися у своїй політиці спільно прийнятими рішеннями [134, s. 27].

На Віденській конференції вибрано виконавчу владу нового Інтернаціоналу, до складу якої увійшли фактично всі відомі діячі соціал-

демократії. Віденська спільнота об'єднала 1 млн. соціалістів. Хоча кількісно вона значно відставала від II Інтернаціоналу-лондонського (7 млн.), однак переважала його з огляду на кількість партій і груп. Її основу склали СДПА, НСДПН, НРП та швейцарська партія. Окрім того соціал-демократична партія Фінляндії, соціалістична партія США, соціалістична партія Аргентини, соціалістична партія Іспанії, а також організації утворені на території колишньої Монархії Габсбургів та царської Росії (прибалтійські країни).

Підтримкою для організації діяльності Віденської спільноти [469, s. 135] було Міжнародне об'єднання соціалістичної праці молодіжних організацій, що також було утворене у Відні в 1921 р. [495, s. 75]. Зауважимо, що в певній мірі Віденський 2 ½ Інтернаціонал можна вважати об'єднанням соціалістичних партій лівого спрямування здебільшого держав Центрально-Східної Європи, яка була досить відсталою у економічному розвитку, а також політично нестабільною. Звісно, що це було пов'язане із національно-визвольними рухами, які розгорнулися на теренах колишньої Монархії Габсбургів. Керівництво Віденської спільноти мало надію на те, що розвал імперії створить усі умови для проведення ліберальних реформ і вирішення національних питань. Однак, ці надії не виправдали себе після скинення монархії у Росії. Також на цих територіях відчувався вплив Жовтневої революції в країні. Специфіка цієї частини континенту мала вплив на характер Віденської спільноти та визначала її радикальність. Зауважимо, що утворення Віденської спільноти було певним консенсусом в історії робітничого руху, оскільки центристські партії зуміли порозумітися і створити власний політичний і організаційний осередок, який ґрунтувався фактично на австрійському варіанті марксизму – австромарксизмі, що знаходився між ідеологією II Інтернаціоналу та Комуністичного Інтернаціоналу. Організатори Віденського 2 ½ Інтернаціонал ставили перед собою завдання – об'єднати існуючі три ідеологічно-політичні напрями робітничого руху в один Інтернаціонал. Творці Спільноти – представники ідеології австромарксизму,

шукали свого шляху, що був посередині між II і III Інтернаціоналом [443, s. 25–27].

Якщо порівняти основні програмні документи II Інтернаціоналу-лондонського, Комінтерну та Віденського 2 ½ Інтернаціонал, можна помітити наступні відмінності: Комуністичний Інтернаціонал організований на засаді централізму, що було викликане трактуванням Жовтневої революції у Росії, як початкового етапу «остаточного повалення буржуазії». У той же час II Інтернаціонал-лондонський не визнавав тези Комінтерну про наближення краху капіталізму. Натомість його учасники пропонували шляхи реформування існуючого ладу, а тому відмовлялися від революційних методів боротьби. Представники Віденського 2 ½ Інтернаціоналу встановили певні елементи дисципліни, які були закріплені у його статуті. Він забороняв партіям, що входили до її складу вести самостійну політику і вступати до інших Інтернаціоналів. На думку його лідерів, владу можна було отримати двома шляхами. Перший полягав у загальній мобілізації населення з метою повалення існуючого суспільного устрою. Другий – у парламентському шляху здобуття влади – мобілізації цих мас до боротьби за здобуття більшості в парламенті. Вибір котрогось із цих шляхів мав залежати від умов розвитку даної країни, чи частини світу. Члени Спільноти не розглядали питання слушності Жовтневої революції [134, s. 29], а лише аналізували її досвід, доводячи, що у Центральній, а тим паче Західній Європі владу можна здобути парламентським шляхом.

Ще однією відмінною рисою діячів Віденського 2 ½ Інтернаціоналу від Комінтерну було ставлення до питання системи влади. Вони погоджувалися на запровадження диктатури пролетаріату. Однак, розглядали її у кардинально іншому розумінні ніж В. Ленін [706, s. 41]. На їх думку, характер диктатури пролетаріату мав залежати від рівня розвитку класової боротьби у даній країні, від сили пролетаріату і буржуазії та функцій представницьких органів. Вважали, що у високорозвинутих країнах, де пролетаріат становить більшість у суспільстві, диктатура буде встановлюватися державною владою.

Натомість у країнах, де ще не визріли умови для мирного перейняття влади слід встановити диктатуру пролетаріату, основою якої будуть ради робітничих, військових і селянських депутатів, і зберігати цю форму влади аж до часу повного придушення опору класу-власників. Однак здобуття політичної влади і встановлення диктатури мало бути лише початковим етапом соціалістичної революції. Революція мала відбутися також у сфері суспільно-економічних відносин. Націоналізація приватного капіталу мала відбуватися поступово, щоб не зупиняти виробничий процес. Ці концепції критикували ліві революціонери.

Таким чином, після завершення Першої світової війни учасники міжнародного лівого руху спробували відновити діяльність II Інтернаціоналу, який фактично припинив своє функціонування на час військових дій. Однак, участь у його роботі взяли здебільшого представники так званої «правої частини» міжнародного соціалістичного руху, а «центристи» розмірковували над можливістю приєднання до Комінтерну. Зрештою, після політичних дискусій II Інтернаціонал відновив свою діяльність як II Інтернаціонал-лондонський, а учасники міжнародного соціалістичного руху, які не увійшли до Комінтерну, але і не бажали пов'язувати свою діяльність із політиками, які дискредитували соціалізм під час війни, утворили Віденський 2 ½ Інтернаціонал. Якщо представники першої організації (Дж. Р. Макдональд, К. Гюїсман, Е. Вандервельде, С. Вебб) критикували комуністичні методи боротьби за владу та вбачали головним завданням зміну існуючого ладу виключно парламентськими методами, то учасники другого об'єднання (К. Каутський, Ф. Адлер, А. Шрейдер, Ж. Лонге, П. Грабер) позиціонували себе як посередники між реформістами II Інтернаціоналу та революційним крилом соціалістичного руху, об'єднаним в Комінтерн. Вони ставили за мету організувати єдиний Інтернаціонал, що об'єднав би лівих соціалістів і комуністів, допускали можливість приходу робітничого класу до влади як шляхом збройного повстання, так і за допомогою парламентських методів,

виступали проти капіталізму і диктатури, відстоювали ідею розвитку держави на основі демократичного соціалізму.

4.3. Утворення Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу

Починаючи з 1920 р. у Центральній і Західній Європі хвиля революцій поступово згасала. Повоєнний світ входив у нову фазу розвитку: військова промисловість почала виготовляти цивільну продукцію, руйнування, спричинені війною, були ліквідовані, поступово налагоджувались міжнародні відносини. Нові елементи політичної системи були запропоновані і схвалені на Вашингтонській конференції, що відбувалася з вересня 1921р. до лютого 1922 р.

Поряд зі стабілізацією міжнародних відносин у міжнародному соціалістичному русі продовжував існувати ідеологічний розкол, який передусім був пов'язаний із різними баченнями подальшого світового устрою. В міжнародному робітничому русі діяли 5 міжнародних організацій. Дві з них презентували професійний рух: Міжнародна федерація профспілок (Амстердамський інтернаціонал) і Червоний Інтернаціонал Професійних спілок (Профінтерн). Політичний напрям міжнародного робітничого руху був представлений у вигляді трьох міжнародних об'єднань робітників: Комуністичного Інтернаціоналу, II Інтернаціоналу-лондонського та Віденського 2 ½ Інтернаціоналу. Окрім них діяв також ряд організацій: Міжнародна конференція християнських профспілок, організована у 1920 р. і Міжнародна асоціація робітників, так званий Інтернаціонал анархо-синдикалістський, утворений у 1922 р.

Значною мірою на продовження розколу впливала і міжнародна ситуація у повоєнній Європі, що складалася навколо питання повоєнних відшкодувань (репарацій) Німеччини державам Антанти. У 1920 р. загальний міжнародний борг, який складався з позик, взятих під час війни для озброєння, та кредитів на відбудову післявоєнних знищень, становив 28 млрд доларів [460, s. 218]. Більшість європейських держав – Велика Британія, Франція, Бельгія, Італія були боржниками США. Така ситуація вимагала врегулювання платоспроможності через укладення двосторонніх чи багатосторонніх договорів. На думку урядів цих держав, отримавши репарації від переможених країн, вони мали б змогу виконати свої боргові зобов'язання. Остаточна сума репарацій була встановлена на Лондонській конференції, яка відбувалася з 21 лютого по 14 березня 1921 р. На ній було узгоджено, що Німеччина має сплатити репарації у сумі 31,5 млрд. доларів [474, s. 198–199]. Визначено також суму відшкодувань інших центральних країн. Із них Франція мала отримати 52%, Великобританія 22%, Італія 10%, Бельгія 8%, Югославія 5% і інші країни Антанти 1% [460, s. 345]. Однак, незважаючи на підписання мирних договорів Німеччина не сплачувала репарації. Така ситуація значно послаблювала економіку Франції і Бельгії, які найбільше постраждали від воєнних руйнувань.

На тлі цих подій, у квітні 1922 р. відбулася економічна міжнародна конференція на якій радянські більшовики були вперше представлені як влада нової держави на розвалинах Російської імперії – Радянського Союзу. Від нової влади Росії вимагали, щоб та визнала усі фінансові зобов'язання царського двору і Тимчасового уряду, відшкодування за націоналізацію іноземної власності у Росії, ліквідації монополії на іноземну торгівлю і передачу прав на власність деяких підприємств іноземним власниками. Так звана «Комісія російського боргу» мала б усі повноваження, щоб впливати на фінансові справи й економіку Росії. Взамін за це європейські державі брали на себе зобов'язання визнати Радянську Росію і відновити з нею економічні та торговельні відносини. Однак після того, як радянський уряд почав вимагати

відшкодування за російські втрати під час збройної інтервенції західних країн, переговори зайшли в «глухий кут». Натомість нова російська влада порозумілася з Німеччиною, що виразилось у формі двостороннього договору, підписаного 16 квітня 1922 р. у м. Рапалло. Підписанти відмовлялися від взаємних фінансових претензій і декларували співпрацю в економічній сфері. Таким чином Росія і Німеччина почали виходити з міжнародної ізоляції. Наступна конференція між державами Антанти та Радянською Росією відбувалася у Гаазі в 1922 р., однак вона також не принесла очікуваних результатів. Винятком було те, що радянський уряд погодився віддати деякі свої підприємства у якості концесії, взамін за надання йому кредитів. Такий крок комуністів був викликаний тим, що після завершення громадянської війни та невдалої політики більшовиків при владі економіка країни остаточно занепала, що викликало народне обурення політикою економічного комунізму (виступ моряків у Кронштадті, поширення контрреволюції). Тому у березні 1921 р. російськими більшовиками було проголошено курс на нову економічну політику (НЕП).

Існуюча ситуація у робітничому русі створювала об'єктивні передумови для перегляду діяльності комуністичного і соціалістичного руху. Перший імпульс до діалогу дали дискусії на лондонській конференції, присвяченій визначенню сум, які Німеччина мала виплатити Антанті у якості репарацій. Спроба французького та бельгійського урядів окупувати Рурський басейн і досягти таким чином здійснення Німеччиною взятих на себе міжнародних зобов'язань, викликала протести з боку німецьких соціалістів, які займали керівні посади в існуючих міжнародних об'єднаннях лівих партій [358, с. 4048].

Передумовою створення Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу (СРІ) стало опрацювання загальної політичної платформи, навколо якої б консолідувалися всі напрями міжнародного робітничого руху. Зміни, які відбулися в світі після Першої світової війни, встановлення більшовицького режиму в Росії, утворення СРСР, нові тенденції у міжнародних відносинах

вимагали перегляду головних принципів лівого руху, які панували напередодні та в роки війни. Різне бачення на деякі речі між правими соціал-демократами і центристами проглядалися вже на Бернській конференції у лютому 1919 р. Тоді праві (Я. Брантінг, А. Тома, Е. Бернштейн, О. Вельс) при підтримці частини «центристів» (К. Каутський, К. Ейснер) засудили більшовизм та запропонований ним варіант диктатури пролетаріату. У той же час значна частина центристів (Ф. Адлер, Ж. Лонге) вважала можливим утриматися від прямого засудження, посилаючись на необхідність додаткового вивчення досвіду держави, що виникла на розвалинах Російської імперії.

Спільним знаменником позиції учасників конференції стали резолюції про міжнародне робітниче законодавство і про Лігу Націй, які орієнтували не на революцію, а на реформи шляхом співпраці з підприємцями та існуючими урядами. До літа 1920 р. розходження між «центристами» і «правими» значно збільшилось. У статуті II Інтернаціоналу-лондонського та в резолюціях, ухвалених Женевським конгресом 1921 р., було викладено платформу правих соціал-демократів. Недооцінюючи змінені умови боротьби, його учасники основну увагу зосереджували на діяльності у парламентах. У документах конгресу не згадувалося ні про класову боротьбу, ні про історичну роль пролетаріату. Відкидаючи всяке насильство і обмеження прав, праві соціал-демократи різко засуджували більшовизм та диктатуру пролетаріату в Росії, ставили знак рівності між ними і революцією. У той же час, вони орієнтували учасників робітничого руху не на проведення революції, а тільки на розширення демократичних свобод, висловлювалися за контроль над зовнішньою політикою і поступове усупільнення засобів виробництва при відповідній компенсації їх власникам. В даному випадку боротьба за міцний мир зв'язувалася не з революційним рухом, а з політикою співпраці робітничого класу з урядами держав та великими підприємствами, з підтримкою і вдосконаленням Ліги Націй. Більшовизм, як противник такої

лінії, засуджувався за агресивність та був оголошений небезпечним для миру і культури.

Платформу «центристів», розроблену наприкінці 1920 – на початку 1921 р., у період спаду революційного руху, викладено в статуті Віденського 2 ½ Інтернаціоналу та інших документах. Вона не співпадала з позиціями правих соціал-демократів. Центристи вважали, що умови боротьби пролетаріату значно змінилися. Підкреслюючи роль робітничого класу і значення класової боротьби, вони орієнтували трудящих на зміцнення і розширення позицій пролетаріату. Перспектива міцного миру пов'язувалася ними із соціалістичною перебудовою суспільства. Виступаючи за оновлення тактики робітничих партій, центристи не рахували можливим обмежуватися лише демократичними засобами боротьби, а підтримували масові виступи. Вони не виключали навіть насильства для придушення реакційних сил і встановлення суспільної власності на засоби виробництва, однак виступали проти збройних виступів і диктатури пролетаріату. Вважаючи диктатуру тільки насильством, «центристи» виступали за її поступову ліквідацію в Росії. Вони протестували проти антирадянської політики урядів європейських держав, але засуджували курс Комінтерну на розгортання «світової революції», ігнорування специфіки різних країн, вимогу ставити за взірець тактику більшовиків.

Поруч з цим у «центристів» та в «правих» соціал-демократів було багато спільного. Зокрема, вони відкидали ідею диктатури пролетаріату в ленінському визначенні, заперечували ленінську концепцію тодішнього світового революційного процесу, всесвітню роль Радянської Росії, орієнтацію на соціалістичну революцію, на зміцнення революційного напрямку в міжнародному робітничому русі, на використання пролетаріатом не тільки мирних, але й збройних засобів боротьби.

Спад революційного руху сприяв подальшій еволюції платформи центристів праворуч від принципів проголошеного ними раніше «революційного соціалізму», що зблизило їх із правими соціал-демократами. Зокрема, у Німеччині вже навесні 1922 р. це привело центристів, які

відмовилися об'єднатися з КПН, до злиття з СДПН. В таких умовах Комітет дії в лютому 1923 р. опрацьовував умови приєднання до створюваної нової об'єднаної міжнародної організації правих соціал-демократів і центристів. Ці умови, хоча і включали визнання необхідності заміни капіталізму соціалізмом, класової боротьби як засобу визволення робітничого класу, зміцнення інтернаціональних зв'язків для боротьби проти війни, не вказували на необхідність захоплення влади пролетаріатом, не говорячи вже про диктатуру робітничого класу.

У центристських партіях знайшлося чимало членів, які не хотіли відступати так далеко вправо від «революційного соціалізму». Вони не бажали повного розриву з принципами довоєнного II Інтернаціоналу, протестували проти об'єднання Віденського 2½ Інтернаціоналу з II Інтернаціоналом-лондонським. Особливо активними противниками були центристи у СДП Швейцарії, СПП, та СФЮ. Однак, напередодні об'єднаної конференції Віденського 2½ Інтернаціоналу, яка висловила задоволення умовами об'єднання з II Інтернаціоналом-лондонським і розкритикувала комуністів, як «розкольників робітничого руху». Зрештою на конференції було прийнято рішення про розпуск Віденського 2½ Інтернаціоналу.

Важливим чинником, який ускладнював підготовку об'єднаної конференції було національне питання. У процесі підготовки на цьому ґрунті часто виникали суперечки між соціал-демократичними партіями країн-переможниць і країн-переможених, а також лідерами соціал-демократичних партій великих держав і соціал-демократичними партіями малих країн, які добивалися представництва у новому Інтернаціоналі. Проте, у підсумку такі суперечки не стали на заваді консолідації сил на модернізованій соціал-реформістській основі, яку остаточно узгоджено на самому об'єднаному конгресі.

Станом на весну 1923 р. відбулось остаточне розмежування між комуністичним і соціал-демократичним напрямками у робітничому русі.

Членів соціал-демократичних партій стало навіть менше, ніж у 1920 р., але все ж у всіх капіталістичних країнах їх нараховувалося більше 6 млн. Під впливом соціал-реформістів опинилася переважна більшість організованих робітників капіталістичного світу. Опорою соціал-демократів, як у минулому, була робітнича аристократія і робітнича бюрократія. Але вплив його виходив далеко за межі цих порівняно малочисельних груп. Він користувався підтримкою різних широких груп робітників, службовців. Відчутним був вплив ідеології, політики, економіки. Зростання впливу соціал-демократів пояснювалося і причинами конкретно-історичного характеру:

Праві соціал-демократи і «центристи» пристосували свою політику та ідеологію до змінених умов. Значну частину робітників приваблювали їхні виступи за міцний мир і пропозиції встановити народний контроль за зовнішньою політикою держав, перетворити Лігу Націй в ефективний орган мирного врегулювання міжнародних конфліктів, забезпечити рівноправ'я переможців і переможених країн, гарантувати незалежність новостворених держав, знайти шляхи співробітництва всіх країн, прийняти заходи щодо роззброєння.

Комуністи ж, в свою чергу, критикували соціал-демократів за нездійсненність цих пропозицій, їх непослідовну політику [283, с. 5713]. Багато членів міжнародного робітничого руху підтримували пацифістський курс створеного Амстердамського інтернаціоналу профспілок і соціал-реформістськими партіями Комітету проти війни і мілітаризму, а також схвалили проведений ними в 1922 р. Всесвітній конгрес за мир.

Значну частину прихильників лівих ідей цікавили вимоги розширення політичних свобод і прав громадян, функцій громадських організацій, повноважень парламентів та інших представницьких установ, ліквідувати дискримінацію і привілеї окремих груп населення, забезпечити рівноправ'я. Виступаючи за загальнодемократичні інтереси, соціал-демократи продовжували вважати демократизацію існуючого ладу достатньою для ліквідації капіталістичної експлуатації.

Для широких груп учасників міжнародного робітничого руху позитивним було внесення соціал-демократами конкретних пропозицій щодо задоволення повсякденних потреб робітників і службовців, про покращення їх економічного становища у центральні та місцеві представницькі установи. Деякі з цих пропозицій видавалися за безпосередній початок соціальної справедливості та імпонували робітникам.

Велике значення для збереження впливу соціал-демократів мало використання ними традицій робітничого руху, багато трудящих продовжували рахувати соціал-демократичні партії єдиними виразниками своїх інтересів. Соціал-реформістські партії успадкували від минулої соціал-демократії велику частину її організацій, партійного апарату і преси, мали в розпорядженні порівняно багаточисельні кадри з досвідом легальної організаційно-пропагандистської роботи. Вони очолювали більшість профспілок у капіталістичних країнах, об'єднуючи їх Амстердамським інтернаціоналом профспілок. У 1919, 1921, 1922 рр. ухвалено статут, що сприяв взаємодії профспілок, резолюції про бажаність соціалізації деяких галузей промисловості, встановлення 8-годинного робітничого дня, відновлення господарства Європи, роззброєння і збереження миру.

Соціал-демократи зберегли, а в деяких країнах розширили своє представництво в парламентах і органах місцевого самоврядування, що дозволяло їм не тільки широко використовувати трибуну цих установ, але й проводити заходи щодо покращення становища своїх соратників з числа прихильників міжнародного робітничого руху. Праві соціал-демократи і «центристи», добиваючись розширення свого впливу, гостро вели кампанію проти окремих компартій і міжнародного комуністичного руху. Вже тоді багато з них намагалися довести, що комуністичний рух породжений тільки крайньою бідністю і відчаєм населення та немає серйозного ґрунту в цивілізованих розвинутих країнах, а компартії чужі робітничому рухові цих держав, є «зряддям Москви та діють за її вказівками». Така критика переростала у заперечення права компартій на існування, за висловом

більшовиків, у відкритий антикомунізм. Виступаючи з антикомуністичних позицій, деякі лідери соціал-демократів вважали комуністів ворогами демократії, як і фашистів, очолювали антикомуністичну пропаганду.

Ставлення комуністів до соціал-реформістів визначалося, передусім, тим, що соціал-реформісти у важливих питаннях – про владу і про власність - виступали на боці існуючого ладу. У роки революційного підйому, коли робітники у деяких країнах Європи намагалися позбутися капіталістичного ладу, встановити диктатуру у формі радянської влади, перемога соціалістичних революцій вважалася комуністами перспективою найближчого майбутнього. З цієї точки зору всі політичні сили ділилися комуністами, включаючи соціал-демократію, на противників диктатури пролетаріату, захисників буржуазної демократії і борців за диктатуру пролетаріату, противників панування експлуататорів у будь-якій формі.

Ідеолог Комінтерну В. Ленін вважав комуністів продовжувачами революційного напрямку II Інтернаціоналу, а соціал-демократів він зараховував до табору противників диктатури робітничого класу, до так званого «буржуазного табору», називаючи «їх прихильниками дрібнобуржуазної демократії». Полемізуючи з політичними суперниками, він вважав їх класовим ворогом, контрреволюційним елементом у середовищі робітничого класу. Саме вони, за словами В. Леніна, несли відповідальність за всі поразки пролетаріату і були опорою капіталізму у розвинутих капіталістичних країнах. Він також не виключав соціал-демократію з робітничого руху, хоча і ставився до неї, як елементу існуючої «капіталістичної системи».

Бюро Міжнародної федерації профспілок (Амстердамського інтернаціоналу профспілок) у березні 1921 р. виступило із резолюцією, у якій вказувалося, що питання воєнних репарацій має вирішуватися не урядами повоєнних держав, а представниками робітничого класу, які повинні діяти узгоджено [430, s. 39]. Керівників II Інтернаціоналу-лондонського та Віденського 2½ Інтернаціоналу закликали до спільної наради для

опрацювання подальшої діяльності щодо репарацій, боргів, відбудови економіки Європи і покращення умов праці [430, s. 41–42].

Члени Екзекутиви Лондонського Інтернаціоналу 30 березня 1921 р. висловилися за налагодження відносин з представниками Амстердамського інтернаціоналу профспілок і Віденського 2½ Інтернаціоналу. Вони звернулися до цих Інтернаціоналів, аби вони 1 квітня 1921 р. делегували своїх представників на зустріч в Амстердамі. На цьому заході сторони обговорювали необхідність об'єднання робітничих організацій. Щодо воєнних виплат і репарацій вказувалося, що вони мають бути встановлені з урахуванням платоспроможності німецького народу. Пропонувалося створити міжнародний фонд, мета якого полягала б у наданні кредитів для відбудови знищених під час війни територій. Користати з фінансової допомоги цього фонду мала б також Німеччина. Контролювати виплати мали б не країни, що найбільше постраждали, а Ліга Націй. Водночас учасники зустрічі погоджувались, що існування двох осередків у соціалістичному русі значно ослаблює робітничий клас.

24 червня 1921 р. у Брайтоні на щорічній конференції Лейбористської партії було вирішено звернутися до всіх соціалістичних організацій з пропозицією організації міжнародної конференції для відбудови робітничого Інтернаціоналу [431, s. 2–3]. Секретар партії і головуєчий II Інтернаціоналу-лондонського А. Хендерсон розіслав всім соціалістичним партіям запрошення [423, s. 2]. Така пропозиція викликала зацікавлення усіх соціалістів, зокрема тих, які належали до Віденського 2½ Інтернаціоналу. Під час обговорення відповіді на заклик до проведення такої конференції провідні діячі Віденського 2½ Інтернаціоналу розглядали також імовірність залучення до його проведення комуністів та й загалом щодо ситуації в комуністичному русі після проведеного Третього конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. На думку Ф. Адлера, деклароване комуністами гасло «до мас» варто було б розуміти як заклик до подальшого об'єднання. Відтак, він наполягав на тому, що Віденський 2½ Інтернаціонал не може втратити свого історичного шансу –

утворити один Інтернаціонал [423, s. 2–3]. На спільній зустрічі правих соціал-демократів та центристів у Лондоні в жовтні 1921р., представники обох Інтернаціоналів не мали однозначних поглядів щодо вирішення проблем у соціалістичному русі, тому вирішили, що кожна сторона письмово представить свою позицію. У документі центристів вказувалося, що сторони прагнуть однієї цілі, але методи її досягнення відрізняються [423, s. 3]. Вони наголошували, що Віденський 2½ Інтернаціонал має намір об'єднати всіх пролетарів, включаючи партії Комінтерну і виступає за надання допомоги Росії. Натомість, діячі II Інтернаціоналу-лондонського, яких представляв А. Хендерсон, у своїй відповіді вказували, що за жодних обставин не згодяться на співпрацю з комуністами. Учасники зустрічі розійшлися, не досягнувши бажаного результату.

Однак питання об'єднання піднімалося на різних заходах соціалістичних партій. Зокрема, політичні з'їзди голландської, шведської, французької та ін. соціалістичних партій закликали керівників обох інтернаціоналів проводити політику об'єднання соціалістичного руху. Враховуючи вищезгадані заклики до об'єднання соціалістів і комуністів, представники II Інтернаціоналу-лондонського опинилися у незручному становищі, адже лише вони виступали проти включення до рядів нового Інтернаціоналу комуністів. Щоб не втратити можливості тіснішої співпраці з Віденською спільнотою, вони переглянули свою позицію і запропонували керівництву Спільноти провести наступну нараду. Але члени спільноти не прийняли пропозиції. Натомість Ф. Адлер та інші діячі Віденського 2½ Інтернаціоналу ініціювали створення світової робітничої конференції, за участю представників трьох Інтернаціоналів. У зверненні «До робітничих партій всіх країн» стверджувалося, що існуючі умови миру дуже обтяжують робітників, а капіталісти намагаються використати повоєнний занепад економіки, щоб ще більше пригнобити робітників [398, s. 1–2]. Саме тому усі робітничі партії, за словами авторів звернення, повинні були зібратися на міжнародну конференцію для обговорення існуючої ситуації. Згодом секретаріат Віденського 2½

Інтернаціоналу письмово звернувся до лондонського Інтернаціоналу і Комінтерну, пропонуючи участь в організації конференції [425, s. 1]. Звернення Віденського 2½ Інтернаціоналу було вихідним пунктом для подальших дискусій на тему об'єднання соціалістичних партій. Тенденції до об'єднання пов'язувалися також зі зміною міжнародного становища Росії, визнання її учасницею Женевської конференції. Задум провести зустріч представників трьох інтернаціоналів спричинив жваву дискусію серед керівних комуністичного і соціалістичного рухів.

Слід зауважити, що одним із ключових питань, які порушували діячі британської Лейбористської партії було питання політичної опозиції в Радянській Росії. Е. Вандервельде заявляв, що представники II Інтернаціоналу-лондонського будуть приймати участь у зустрічі лише у випадку, якщо на порядку денному буде проблема Грузії і справа звільнення есерів, заарештованих радянською владою [388, s. 2]. Керівники II Інтернаціоналу-лондонського вважали, що комуністи не погодяться розглядати ці питання на спільній конференції трьох інтернаціоналів, тому задум Ф. Адлера домовитися з Комінтерном та провести спільну зустріч не буде реалізованим.

Водночас, представник Комінтерну К. Радек, на зустрічі в Берліні у січні 1922 р. повідомив, що керівництво КІ погоджується на пропозицію, якщо вона дійсно буде присвячена справі організації світового робітничого конгресу [543, s. 56–57]. Результати зустрічі з представниками Віденського 2½ Інтернаціоналу обговорювалися також на Розширеному пленумі Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу. Під час відкриття соціалістичної конференції у Берліні в квітні 1922 р. за участю делегатів від трьох Інтернаціоналів, її ініціатор Ф. Адлер наголосив, що головною метою є створення спільного робітничого руху [512, s. 114–118]. За словами Ф. Адлера, необхідність його утворення спричинена також наближенням економічної конференції імперіалістичних країн, які нібито прагнули перекинути увесь тягар репарацій на робітничий клас.

Представники II Інтернаціоналу-лондонського повторно представили, висунуті раніше вимоги на адресу радянської влади [464, s. 43–46]. Аргументи Е. Вандервельде заперечував К. Радек [464, s. 47]. Він звинувачував керівників СДПН у придушенні революції в Німеччині і звинувачував їх у вбивстві Р. Люксембург і К. Лібкнехта, тобто традиційні для комуністичної пропаганди тези у випадку критики правих соціал-демократів. О. Бауер і Ф. Адлер намагалися поєднати дві сторони [464, s. 76, 109]. Вони просили представників II Інтернаціоналу-лондонського, аби вони відмовилися від висунутих постулатів, одночасно намагалися схилити делегацію Комінтерну до висловлення згоди на участь міжнародної комісії у процесі 47 есерів, яких судила радянська влада. Делегація Комінтерну пішла на певні поступки, завдяки цьому 5 квітня було прийнято текст резолюції. У ній пропонувалося, щоб керівництво трьох інтернаціоналів створило Організаційний комітет, так званий Комітет дев'яти (по 3 представники від трьох інтернаціоналів) для організації консультацій щодо майбутньої конференції. Конференція закликала провести масові демонстрації за створення єдиного пролетарського фронту на захист інтересів робітників.

Для розуміння суперечностей між різними течіями соціалістичного інтернаціоналу варто звернути свою увагу на програмні документи, які визначали їхню діяльність. Зокрема, якщо порівняти основні програмні документи II Інтернаціоналу, Комінтерну і Віденської спільноти, можна помітити наступні відмінності: Комуністичний Інтернаціонал організовано на засаді централізму, а його засновники вважали, що Жовтнева революція започаткувала процес остаточного повалення буржуазії. II Інтернаціонал-лондонський не визнавав тези Комінтерну про наближення краху капіталізму, натомість його члени прагнули лише реформувати капіталізм, а тому відкидали революційні методи боротьби. В свою чергу, творці Віденського 2½ Інтернаціоналу намагалися запровадити певні елементи дисципліни для партій-учасниць. Статут Спільноти забороняв партіям, що входили до її складу, вести самостійну політику і вступати до інших Інтернаціоналів.

Творці Віденського 2 ½ Інтернаціоналу вважали, що здобути владу можна двома шляхами. Один з них – це загальна мобілізація народних мас з метою повалення буржуазних урядів, друга – це мобілізація цих мас до боротьби за здобуття більшості в парламенті. Вибір котрогось із цих шляхів мав залежати від умов розвитку даної країни чи частини світу. Члени Віденського 2 ½ Інтернаціоналу не розглядали питання слушності Жовтневої революції [134, s. 29], а лише аналізували її досвід, доводячи, що у Центральній, а тим паче Західній Європі владу можна здобути парламентським шляхом.

Ще одним ключовим пунктом у статутах лівих організацій було питання системи влади. Організатори Віденського 2½ Інтернаціоналу погоджувалися на запровадження диктатури пролетаріату, але розглядали її у кардинально відмінному розумінні, ніж більшовики у Росії [706, s. 41]. На їхню думку, характер диктатури пролетаріату мав залежати від рівня розвитку класової боротьби у даній країні, від сили пролетаріату і буржуазії та функцій представницьких органів. Крім цього вони вважали, що у високорозвинутих країнах, де пролетаріат становить більшість у суспільстві, диктатура буде встановлюватися державною владою. Натомість у країнах, де ще не визріли умови для мирного перейняття влади слід встановити диктатуру пролетаріату, основою якої будуть ради робітничих, військових і селянських депутатів, і зберігати цю форму влади аж до часу повного придушення опору класу власників. Однак здобуття політичної влади і встановлення диктатури мало бути лише початковим етапом соціалістичної революції. Революція мала відбутися також у сфері суспільно-економічних відносин. Націоналізація приватного капіталу мала відбуватися поступово, щоб не зупиняти виробничий процес. Ці концепції критикували ліві революціонери, зокрема тезу «демократичної диктатури пролетаріату» В. Ленін називав утопічною і дрібно міщанською [714, с. 89–100].

Ухвалений документ викликав незадоволення в усіх верхівках міжнародного робітничого руху, як і в Комінтерні, так і у II Інтернаціоналі-лондонському. Зокрема, 10 квітня більшість членів Екзекутиви II

Інтернаціоналу-лондонського висловилося проти затвердження резолюції. На партійному засіданні СДПН О. Вельс доводив, що через ідеологічні і політичні розбіжності соціал-демократи не зможуть об'єднатися із комуністами [437, s. 192].

Незважаючи на це, діячі окремих напрямів робітничого руху розуміли, що необхідно продовжувати домовлятися. Наступні перемовини мали відбутися на зустрічі «Комітету дев'яти» – за кількістю учасників по троє від кожної організації. Однак на практиці робота «Комітету» лише показала наявні суперечності у підходах до вирішення нагальних питань та погіршила стосунки між соціалістами і комуністами. Діячі Віденського 2½ Інтернаціоналу представників Комітету дев'яти в жоден спосіб не відстоювали інтереси арештованих у Росії есерів [433, s. 54–55]. Діячі правих соціал-демократів окрім того вказували, що Комінтерн став інструментом зовнішньої політики Радянської Росії [389, s. 1–2]. Натомість у публікаціях Комінтерну й інших виданнях комуністичних партій звинувачували соціалістів – противників утворення єдиного руху робітничого класу [370, s. 1], [387, s. 483–484]. Особливо гостро критикували тих, хто виступав у ролі захисників 47 есерів [539, s. 12].

17 травня, за тиждень до запланованої зустрічі, відбулося засідання Президії Виконавчого комітету Комінтерну. Було прийнято нові директиви, згідно з якими вирішено «відмовитися від гасел щодо оборони Радянської Росії» і обмежитися лише найважливішим постулатом, тобто вимогою утворення єдиного антикапіталістичного руху і скликання робітничого конгресу [318, s. 5152]. Якщо ж керівники лондонського Інтернаціоналу і надалі будуть зволікати із скликанням світового робітничого конгресу, то делегати Комінтерну мали б покинути «Комітет дев'яти». Ці директиви були прийняті Президією, у якості інструкції для делегації Комінтерну.

На першій же нараді «Комітету дев'яти» 23 травня 1922 р. представник Екзекутиви II Інтернаціоналу-лондонського Дж. Р. Макдональд стверджував що Комінтерн не виконав зобов'язань у справі процесу есерів і Грузії. У

зв'язку з чим він визнав неможливим продовжувати переговори з Комінтерном. Натомість, К. Радек, який представляв Комінтерн стверджував, що Комінтерн виконав усі зобов'язання і незалежно від результату зустрічі Радянський уряд гарантує, що процес есерів буде відкритим. Натомість він критикував керівників Віденського 2½ Інтернаціоналу, які «не змогли протистояти правим соціал-демократам» [421, s. 3–4]. Окрім того К. Радек поставив ультиматум представникам правих соціал-демократів: якщо вони не погодяться на скликання світового робітничого конгресу, то представники Комінтерну вийдуть зі складу «Комітету дев'яти» і «комуністи будуть змушені самостійно боротися за встановлення єдиного фронту, без соціал-демократичних партій» [791, с. 34–35]. Одразу після зустрічі сторони висловлювали взаємні звинувачення. У комуністичній пресі висвітлювалося, що керівники Віденського 2½ Інтернаціоналу та II Інтернаціоналу-лондонського зрадили ідею єдиного фронту і співпрацювали з «буржуазією». Вказувалося про вихід делегатів Комінтерну зі складу «Комітету дев'яти» [385, s. 583]. Комінтерн поклав відповідальність за зрив роботи «Комітету дев'яти» на «опортуністів», про що йшлося у спеціальному зверненні Комуністичного Інтернаціоналу до робітників всіх країн.

У свою чергу делегати від Віденського 2½ Інтернаціоналу у «Комітеті дев'яти» видали звернення «До робітників усіх країн», в якому звинуватили радянський уряд у невдачі Берлінської конференції [424, s. 1] і розпаді «Комітету дев'яти» [424, s. 2]. Варто зауважити, що у зверненні фактично не містилось критики діяльності представників II Інтернаціоналу-лондонського, що може свідчити про те, що саме після зустрічі у Берліні відбулася зміна вектору політики Віденського 2½ Інтернаціоналу. Центристи звинуватили членів Комуністичного інтернаціоналу у небажанні співпрацювати, на нього поклали відповідальність за зрив угоди, досягнутої на Берлінській конференції. Зважаючи на участь радянської делегації на Генуезькій конференції (10 квітня – 19 травня 1922 р.) центристи звинуватили КІ у змові з буржуазними урядами. До осені 1922 р. керівники Віденського 2½

Інтернаціоналу відмовилися від планів створення об'єднаного Інтернаціоналу з участю комуністів.

Лідери II Інтернаціоналу-лондонського, пересвідчившись у непоступливості Комінтерну заявили, що єдність робітничого руху може бути відновлена і зміцнена тільки в гострій боротьбі проти комуністів.

Позицію Радянського уряду вони оголосили імперіалістичною і підтвердили свій курс на ліквідацію компартій і комуністичного руху. А на конференції партій II Інтернаціоналу-лондонського у червні 1922 р. її делегати категорично відмовилися від подальшої участі у переговорах з Комуністичним Інтернаціоналом. Учасники конференції прийняли резолюцію, у якій зазначалася неможливість подальшої співпраці з Комінтерном, натомість вказувалося, що для протидії зубожіння робітничого класу необхідно створити «єдиний антикапіталістичний фронт» і відновити «єдиний соціалістичний Інтернаціонал». Зазначалося, якщо керівництво Віденського 2½ Інтернаціоналу відмовиться від спільних дій, Лондонський Інтернаціонал самостійно організує проведення конгресу.

10 грудня 1922 р. в Гаазі відбулося спільне засідання виконкомів цих організацій, на якому вирішено скликати Міжнародний соціалістичний конгрес у Гамбурзі в травні 1923 р. З цією метою було створено Комітет дії. Центристи заявили, що таке об'єднання Інтернаціоналів спрямоване проти наступу буржуазії, а праві соціал-демократи хотіли б повернути його політику, передусім, проти комуністів. У січні 1923 р. Комітет дії звернувся з декларацією «До робітничих і соціалістичних партій всіх країн», в якому стверджувалася необхідність подолати розкол робітничого руху і об'єднати зусилля робітничого класу в боротьбі проти реакції і небезпеки фашизму. Однак при цьому виключалася можливість об'єднання і навіть єдність дій з комуністами. Комінтерн звинувачували у тому, що він став «зряддям Московського уряду» та «ворогом єдності робітничого руху». Зрештою, Комітет дії запросив на майбутній конгрес всі соціалістичні та робітничі

партії, крім комуністичних, і заявив про створення на ньому Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу (СРІ).

Таким чином утворення Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу стало можливим внаслідок об'єднання «правих» та «центристів», а також остаточного розмежування між комуністичним і соціал-демократичним напрямками у міжнародному лівому русі. Утворення СРІ стало також можливим за рахунок процесу консолідації різних напрямів міжнародного робітничого руху. Вироблення спільної позиції «центристів» та «правих» соціал-демократів до Комінтерну та СРСР, на тлі політичної протидії з боку комуністів, сприяло їхньому об'єднанню, яке також було побудоване на бажанні не допустити поширення комуністичних ідей. Під впливом учасників нового міжнародного лівого об'єднання опинилася переважна більшість організованих робітників «капіталістичного світу», а їх опорою стала робітнича аристократія і робітнича бюрократія, хоча вплив соціалістів виходив далеко за межі цих порівняно малочисельних груп.

РОЗДІЛ 5

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІНТЕРНУ

5.1. Організаційна діяльність

З початку свого створення Комуністичний Інтернаціонал розглядав себе не як федерація національних партій, а як єдина комуністична організація, своєрідний «генеральний штаб світової революції». З цим були пов'язані характерні особливості його діяльності, а також був продемонстрований рішучий розрив з існуючими соціал-демократичними партіями. Однак, організаційна структура Комінтерну сформувалася не одразу, а була наслідком тривалої роботи усіх його членів, а також безпосереднього втручання з боку влади Радянської Росії. В значній мірі на формування організаційної структури Комінтерну вплинули і військово-комуністичні методи, які були запроваджені російськими більшовиками. Жорстока централізація та підміна демократичних понять у функціонуванні організації відштовхнули від неї симпатиків Жовтневої революції у Росії, що за висловом історика Е. Гобсбаума, було однією з фатальних помилок ленінської партії та стало на заваді утворенню «широкої міжнародної спільноти» [479, s. 150].

Основні принципи функціонування новоствореного III (Комуністичного) Інтернаціоналу були обговорені під час Першого (Установчого) конгресу Комінтерну в березні 1919 р. Однак, його учасники домовились, що остаточна конституція організації повинна бути оприлюднена вже на наступному, найближчому конгресі [220, с. 218–220]. Як зізнавався свого часу один із лідерів радянських більшовиків та провідних діячів Комінтерну, голова Виконкому Комінтерну Г. Зінов'єв, «у перший рік ми були тільки товариством пропаганди: як централізований орган Виконавчий Комітет ще не працював. Він був російською організацією» [168, с. 408]. Той же Г. Зінов'єв у 1920 р.

визнавав, що Комінтерн в той час був виключно «спільнотою пропаганди» [549, с. 9, 14].

Організаційній структурі на Першому конгресі КІ було приділено небагато уваги. Учасники конгресу ухвалили, що усі партії, організації та комуністичні і ліві соціалістичні групи мають впродовж 8 місяців остаточно задекларувати свій вступ до Комуністичного Інтернаціоналу [220, с. 218]. Керівну функцію в організації мав Виконавчий комітет Комуністичного інтернаціоналу (ВККІ). На початку діяльності Комінтерну для участі у роботі ВККІ у терміновому порядку повинні були надіслати своїх делегатів партії Росії, Німеччини, Німецької Австрії, Угорщини, Швейцарії, Балканської комуністичної Федерації, держав Скандинавії [220, с. 218–219]. За словами ідеологів Комінтерну, це свідчило про масштабність та всезагальну підтримку цієї організації учасниками міжнародного соціалістичного руху. Проте на практиці частину таких «представників» було набрано із числа самих російських більшовиків, які начебто представляли комуністичні рухи у вказаних державах.

ВККІ було доручено керувати поточними організаційними справами в Комінтерні. Однак до прибуття представників із-за кордону, основну роботу з організації діяльності Комінтерну були зобов'язані взяти керівники тієї держави, де знаходився ВККІ [220, с. 219]. На Першому конгресі Комінтерну було вирішено створити Бюро ВК із 5 осіб [220, с. 219], як орган Виконкому, що мав сформуватися. Бюро ВК діяло до Другого конгресу Комінтерну та займалося поточними організаційними справами в організації. У нього входили Г. Зінов'єв, А. Балабанова, В. Воровський, Г. Клінгер, М. Литвинов (всі – з 26 березня 1919 р.) [9, арк.1], М. Бухарін (як представник РКП(б), Л. Карахан (з 28 березня 1919 р.), Я. Берзін, А. Меншой (всі – з 4 травня 1919 р.), А. Руднянський (з 4 серпня 1919 р.), Ю. Мархлевський (з 22 серпня 1919 р.), І. Милкіч (з 8 грудня 1919 р.), П. Стучка (з 2 лютого 1920 р.), Ю. Сірола, К. Радек (з 24 квітня 1920 р.), Ф. Платтен [168, с. 594–595]. Багато компартій через різні причини не змогли делегувати свого представника у

ВККІ. Секретарями ВККІ між Першим та Другим конгресами були А. Балабанова, А. Берзін, В. Воровський і К. Радек [364, s. 23]. Бюро ВККІ постановило утворити із свого складу Мале бюро ВККІ, до якого увійшли Я. Берзін, А. Руднянський, Г. Клінгер, М. Бухарін (в якості представника РКП(б)) [9, арк. 45].

У період до Другого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу в 1920 р. засновники Комінтерну зуміли створити початкові підрозділи майбутньої організації. Одним з перших відділів, створених ВККІ в березні 1919 р., став відділ міжнародної пропаганди. Його було сформовано на основі діючого Відділу радянської пропаганди. Перед відділом було поставлене завдання організації пропаганди, видання різними мовами документів Комінтерну і важливих документів комуністичного руху. Уже в травні 1919 р. були перші спроби створити на базі відділу Відділ преси (та інформації) ВККІ, проте на практиці це рішення в період до Другого конгресу Комінтерну не було реалізовано.

З метою поширення комуністичної ідеології на першому засіданні Бюро ВККІ 26 березня 1919 р. було ухвалене рішення видавати офіційний друкований орган організації – журнал «Комуністичний Інтернаціонал». Перший номер журналу побачив світ 1 травня 1919 р., і містив у собі установчі документи КІ [9, арк. 1]. Його видавництво здійснювалося трьома мовами – російською, німецькою, французькою.

Важливим у видавничій діяльності стало створення бібліотеки Комінтерну в травні 1919 р.. у яку, згідно із рішенням Бюро ВККІ, мали надходити книги і журнали з-за меж Радянської Росії. Іноземна преса переходила у підпорядкування Наркомінсправ, а дублікати – у ВККІ [9, арк. 34]. Фактично з лютого 1920 р. бібліотека, як довідковий підрозділ апарату ВККІ, вже діяла. Бюро ВККІ навіть звернулося до інших міжнародних лівих організацій із проханням забезпечити повноцінне функціонування бібліотеки через забезпечення її книгами, журналами та іншою періодикою [9, арк. 87].

Для надання допомоги революційному руху в інших країнах, в формуванні комуністичних партій, налагодженні їхніх регулярних зв'язків з центром ВККІ, що знаходився в Радянській Росії, було створено низку регіональних бюро і відділень. Вони функціонували головним чином як допоміжні структури ВККІ та виконували функцію ретранслятора політичної волі лідерів Комінтерну до окремих партій. Крім цього допоміжні бюро займалися збором матеріалів про робітничий рух, про політичну і економічну ситуацію в своїх країнах, забезпечували ВККІ книгами, брошурами, журналами і газетами цих країн, здійснювали посередництво між ВККІ і компартіями в передачі документів, грошей, оперативної поточної інформації. Діяльність бюро фінансувалась Виконкомом, фінансові звіти регулярно направлялись в керівні органи ВККІ.

Другий конгрес Комуністичного Інтернаціоналу проходив з 19 липня по 7 серпня 1920 р. На цьому відбулось фактичне затвердження централізованої організаційної структури, що була покликана реалізовувати «світову пролетарську революцію». Згідно з ухваленим на конгресі Статутом Комінтерну, «єдиним засобом визволення людства від капіталізму, від експлуатації та гніту мас» Комуністичний Інтернаціонал вважав «диктатуру пролетаріату», а радянську владу – «історично даною формою цієї диктатури пролетаріату» [167, с. 535].

Керівництво Комінтерну вважало, що організація повинна була мати чітку централізовану організацію, «дійсно і фактично представляти собою єдину всесвітню комуністичну партію, окремими секціями якої є партії, діючі в кожній країні. В ухваленому Статуті КІ йшлося, що організаційний апарат Комінтерну повинен був забезпечити активістам та своїм прихильникам у кожній країні можливість в будь-який момент отримати максимальну допомогу від організованих пролетарів інших країн [167, с. 502, 504]. У Статуті також йшлося про те, що Комінтерну «зобов'язується всіма силами підтримувати кожен радянську республіку, де б вона не створювалася» [167, с. 499–505].

У головному на початку діяльності Комінтерну документі – «21 умові» прийому в Комуністичний Інтернаціонал йшлося, що політичні партії, які бажали увійти до КІ повинні були перейменувати себе в комуністичні [167, с. 502]. Також потрібно було публічно відмовитися від усіх «реформістських» елементів і поглядів, а також мали бути відкрито підтримувати революційне повалення капіталізму і встановлення диктатури пролетаріату [167, с.501]. У документі йшлося, що в організаційному вимірі кожна комуністична партія повинна будуватися на принципі демократичного центрризму [167, с. 503]. На практиці це означало створення надзвичайно централізованої партії, підпорядкованої суворій дисципліні, керовану недемократичним шляхом зверху. Також від неї вимагали паралельного заснування апарату для проведення нелегальної роботи, а також періодичного «чисток» у своїх рядах. У всіх відношеннях організаційна модель партій багато в чому нагадувала структуру більшовицької партії в Росії.

Формальним верховним органом Комінтерну був Всесвітній конгрес всіх партій і організацій, що входили до його складу. Його головним завданням було проведення виборів ВККІ. Сам же Виконком Комінтерну залишався керівним органом між конгресами і, згідно з Статутом, «підзвітний тільки Всесвітньому конгресу» [168, с. 537]. ВККІ створювався шляхом делегування представників від самих партій. Партія країни, де знаходився ВККІ, здійснююча частину роботи в ньому, вводила в ВККІ п'ять своїх представників з вирішальним голосом, а 10–13 найвпливовіших комуністичних партій, список яких затверджувався конгресом, – по одному представнику з вирішальним голосом, інші – по одному представнику – з дорадчим голосом. Секретарями ВККІ в період між II і III конгресами КІ були М. Кобецький (з 7 серпня 1920 р.) і Б. Кун (з 15 січня 1921 р.) [18, арк. 9].

Статут надавав Виконкому КІ широкі права: давати «обов'язкові для всіх директиви» партіям і організаціям, які увійшли в Комінтерн; вимагати від афілійованих партій виключення осіб і груп, що порушували міжнародну дисципліну, а також «виключати із Комуністичного Інтернаціоналу такі партії,

які порушують постанови Всесвітнього конгресу» [168, с. 537]. Важко датувати початок бюрократизації «московського Комінтерну». Один співробітник ВККІ в 1920 р писав: «Комуністичний Інтернаціонал переповнений паразитуючими елементами. Вимога про переваги у ставленні до іноземних делегатів спричинила за собою великий розвиток зловживань. Це має погані наслідки і зароджує бюрократизм».

Мале бюро ВККІ займалося реалізацією усіх рішень Виконкому Комінтерну, здебільшого займалося організаційними питаннями та було повністю йому підпорядковане. До його завдань також входило повноцінне забезпечення комунікації з центральними комітетами компартій поза межами Радянської Росії. Членів Малого бюро ВККІ обирали рішенням ВККІ. Наприкінці Другого конгресу КІ до складу ВККІ було обрано 7 серпня 1920 р. на засіданні ВККІ до складу Малого бюро ВККІ обрано: Г. Зінов'єва, М. Бухаріна, А. Руднянського, М. Кобецького, Є. Мейєра [12, арк. 8].

У серпні 1920 р. було утворено Секретний відділ, який замінив утворену після Першого конгресу КІ «Особливу комісію по зв'язках ВККІ». До листопада цього ж року його перейменували в Конспіративний відділ, а вже з червня 1921 р. він став називатися Відділом міжнародного зв'язку (ВМЗ). Маючи у своєму складі підвідділи зв'язку, фінансування літератури, а також шифрувальний підвідділ, завданням ВМЗ стало здійснення конспіративних зв'язків між ВККІ і комуністичними партіями, що включало в себе пересилку інформації, документів, директив і грошей, перекидання функціонерів з країни в країну і т.п. значну частину роботи ВМЗ складали переправлення у Москву і зворотній бік делегатів конгресів Комінтерну, пропагандистської літератури, різних вантажів. Станом на 1921 р. ВМЗ мав пункти зв'язку в Берліні, Константинополі, Баку, Севастополі, Одесі, Читі, Ризі, Антверпені, Ревелі та ін. містах. З метою збереження конспірації Комінтерну у лютому 1921 р. Секретаріатом ВККІ всім завідуючим відділам ВККІ був розісланий циркулярний лист, який містив вимогу здійснювати відправлення кореспонденції, зокрема відправлення листів, виписування літератури,

пересилання друкованого матеріалу і т.п. обов'язково через Відділ міжнародного зв'язку і здійснювати тільки через його посередництво [39, арк. 45–46].

Відділ друкарства створено на початку липня 1920 р. Він складався із підвідділу друкарства, видавництва, підвідділу обліку і розподілу видань ВККІ, експедиції та складу видань ВККІ, складу літератури російською мовою для закордону, склад КІ при Центродрукарстві РСФРР. Восени 1920 р. організовано підвідділ газетних вирізок. Такий апарат існував і в Петрограді, проте був реорганізований і пізніше ліквідований. Відділ друкарства виконував основні функції Відділу міжнародної пропаганди, який поступово зник в ході реорганізації. До його основних завдань входило видавництво періодичної преси Комінтерну, забезпечення інформаційної кампанії по висвітленні подій в Росії та світі, а також пропаганда політики Комінтерну. Відділом було налагоджено видання щоденних бюлетенів Комінтерну німецькою, англійською, французькою і російською мовами для комуністичних газет, а також видання звітів про Другий конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, офіційних матеріалів і рішень ВККІ, пропагандистської літератури[26, арк. 2–15].

Завдання та функції Відділу інформації функції були визначені після Другого конгресу КІ. Зокрема, відділу було доручено «детальний збір і систематична розробка матеріалів, які характеризували діяльність іноземних соціалістичних (і комуністичних) партій, а також професійних організацій, зокрема їх ставлення до Комінтерну», «виконання спеціальних завдань ВККІ», «обслуговування редакції журналу «Комуністичний Інтернаціонал» і постачання його інформаційним матеріалом». У 1921 р. відділ включав в себе 20 секцій, що охоплювали найважливіші регіони світу, а також бібліотеку, газетний і статистичний підвідділи. Поступово до нього став приєднуватися організаційно-інформаційний відділ, який забезпечував делегатів конгресів Комінтерну і пленумів ВККІ довідково-інформаційними матеріалами з комуністичного, соціалістичного і робітничого руху, організовував для

делегатів екскурсії по містах радянської Росії, виставки, зустрічі з робітниками, селянами, інтелігентами.

У листопаді 1920 р. було вирішено створити Статистико-економічний відділ [29, арк. 8]. Його завданням було «служити джерелом, з якого ВККІ (або окремі його члени) міг в любий момент черпати для своєї праці (доповідей, статей, брошюр і т.п.) необхідну інформацію, що торкалася економічного становища країн, з одного боку, і розвитку робітничого руху і наростання міжнародної солідарності, з другого». Інформацію і матеріали збирались з періодичної преси і книг, що видавались і готувались у відповідних структурах наркоматів і відомств радянської Росії. Поступово відділ та утворена у ньому Рада зосередилися на глибокій інформаційно-статистичній роботі. Однак згодом на базі Відділу, рішенням Малого бюро ВККІ від 16 липня 1921 р. було засновано статистичний інститут при місцях РРФСР і працювати за інструкціями ВККІ.

Паралельно до цього було організовано архівно-бібліотечний відділ, який складався з 5 підвідділів: 1) архівного; 2) постачання літературою; 3) бібліотечного; 4) читальні; 5) газетного. Його основними завданнями стали: приведення в порядок документів Комінтерну, їх збереження, облік отримуваної літератури. На початку 1921 р. із загального архіву виділено всі документи Секретаріату ВККІ, всі документи секретного характеру і утворено секретне відділення архіву. 8 серпня 1920 р. рішенням Малого бюро засновано організаційно-технічне бюро в складі: М. Кобецький, Д. Бейко, П. Аскельрод.

На Третьому конгресі Комуністичного Інтернаціоналу, який відбувався з 22 червня по 12 липня 1921 р., було визначено нові організаційні принципи і завдання міжнародного об'єднання комуністичних партій. У проекті резолюції з організаційного питання, який був заготовлений напередодні конгресу, наголошувалось, що «в розвитку КІ наступив поворотний момент, який вимагає переходу від пропагандистсько-агітаторського впливу на маси капіталістичних і колоніальних країн до твердішого та істинно-політичного організаційного керівництва революційними пролетарськими масами всіх

країн» [183, с. 458]. Відтак, основний напрям організаційних принципів, які були ухвалені делегатами конгресу, відповідав завданням перетворення КІ в «Інтернаціонал дії», керуючий «повсякденною загальною боротьбою революційного пролетаріату всіх країн» [183, с. 458]. У цьому дусі рекомендувалося: зміцнення зв'язків компартії з ВККІ, перетворення партій в секції єдиної міжнародної партії, розширення складу ВККІ, запровадження інституту уповноважених представників ВККІ в компартіях. Ухвалена членами конгресу резолюція з організаційного питання поклала початок формуванню централізованого апарату Комуністичного Інтернаціоналу як єдиної міжнародної партії.

Під час проведення Третього конгресу Комуністичного Інтернаціоналу його учасники обговорювали проблему відбору членів Малого бюро КІ. Було вирішено, що: «члени Малого бюро обираються ВККІ особливо; по загальному правилу, вони повинні бути із членів ВККІ; як виключення, можуть бути притягнені і товариші, які не входять у ВККІ» [183, с. 487]. Зауважимо, що доволі часто відкликання компартіями своїх представників в ВККІ та заміну їх тими представниками, які були на той момент у Москві, склад ВККІ був непостійним.

У серпні 1921 р. ВККІ затвердив ухвалу про перейменування Малого бюро в Президію ВККІ [19, арк. 7–9]. До сфери її компетенції входив розгляд усіх найважливіших питань політики організації та його секцій, а також організувала роботу ВККІ. Про ефективність комісії може свідчити той факт, що у період між Третім та Четвертим конгресами КІ Президією було створено 129 комісій для розгляду конкретних питань і підготовки по цих питаннях пропозицій [30, арк. 141–152].

На правах підвідділу в Секретаріаті наприкінці 1921 р. було створено канцелярію, завданням якої стало отримання всієї кореспонденції та її реєстрація. Кореспонденція, що належала до ВККІ, Президії, Секретаріату або була секретною, передавалась у відповідні інстанції. Інша ж кореспонденція, яка стосувалась компетенції Управління справами (головним чином по

господарських і технічних питаннях), направлялася для виконання в загальну канцелярію. Такий же поділ розповсюджувався і на висхідну кореспонденцію.

Важливою інституцією, яка була покликана розглядати та втілювати ідеї з реорганізації ВККІ та його відділів, було створене в жовтні 1921 р. Організаційне бюро. Саме воно на довгі роки стало основним органом, який зосередив у собі усю повноту влади над організаційною роботою. На першому засіданні Оргбюро ухвалило проект реорганізації ВККІ, що передбачав широкі права та повноваження для нової структури. На початку 1922 р. утворено організаційну комісію, яка мала підготувати пропозиції до конгресу і вирішення кількох організаційних питань. Слід зазначити, що розгалуженість інституцій Комінтерну, які займалися виключно «організаційною» діяльністю, стало причиною того, що в значній мірі їхні функції перехрещувались. Зокрема, так вийшло з сферою діяльності Оргбюро, оргсекретарем, оргкомісією і, в певній мірі, з Управлінням справами. Таке становище призвело до деяких змін в організаційній роботі Комінтерну, і, як наслідок, розширення і деякої диференціації оргструктури ВККІ в період між роботою Третього та Четвертого конгресів КІ.

Частину функцій Секретаріату ВККІ практично виконувало Петроградське відділення ВККІ, яке залишилося по суті секретаріатом голови ВККІ Г. Зінов'єва, який продовжував залишатися водночас головою Петроградської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Крім секретаріату голови ВККІ, в Петрограді продовжували існувати більше десятка підрозділів (відділ інформації, референтура, редакція і видавництво, відділ розповсюдження літератури, бухгалтерія, канцелярія, господарський відділ, бюро перекладів і т.д.), аналогічних московському апарату ВККІ. Паралелізм, а в ряді випадків неузгодженість в роботі ускладнювали функціонування апарату ВККІ. Зрештою, у грудні 1922 р. Петроградське відділення ВККІ розформовано.

Одним із основних відділів ВККІ був сформований у жовтні 1921 р. Агітаційно-пропагандистський відділ (Агітпроп). Створені у Агітпропі два

підвідділи виконували різні завдання. Перший відділ був органом пропаганди Виконкому КІ, на який покладалося завдання систематичного висвітлення діяльності Комінтерну, класової боротьби різних країн і російської революції. Крім того він мав забезпечувати міжнародну робітничу пресу статтями, а також займався підготовкою видань книг і брошур видавництва Комінтерну. Другому підвідділу доручалася постановка агітаційної, пропагандистської і просвітницької роботи окремих секцій, «особливо постановка преси та гурткової роботи». На чолі кожного підвідділу пропонувалось поставити колегію. Агітпропу доручалось також спостереження за бібліотекою Комінтерну.

Утворений після Третього конгресу Комінтерну Відділ друку займався питаннями налагодження видання і розповсюдження комуністичної літератури. Одним із його завдань був випуск бюлетеня ВККІ два рази в місяць чотирма мовами, який містить виключно офіційні документи КІ. Але пізніше випуск бюлетеня припинено [19, арк. 4–5]. 21 січня 1922 р. Президія ВККІ на зміну цього рішення постановила «змінити характер бюлетеня, який повинен давати уяву про всю діяльність ВККІ та його президію і не обмежуватись передруком звернень». Німецьке видання проектувалось організувати в Берліні, французьке – в Парижі, російське видання залишити в Петрограді [20, арк. 18].

У видавничій діяльності Комінтерну спостерігався паралелізм та тотожність функцій окремих його органів. Зокрема, таке явище спостерігалось у діяльності Відділу друку та Інформаційного відділу. Після того, як стало зрозуміло, що таке явище призводить до ускладнень у роботі виникла потреба у реорганізації Відділу преси. Зокрема, було запропоновано об'єднати Відділ друкування в Москві з таким же відділом у Петрограді. Поряд з цим тривала робота по створенню Видавничого відділу, якому мала перейти частина функцій існуючих відділів. Згодом за Відділом друкування залишилася чисто технічна, допоміжна діяльність по обслуговуванню Секретаріату ВККІ перекладами, перепискою і т.д.. Практично після 1921 р. Відділ друкування

перетворився в Бюро перекладів, а його чотири секції – російська, німецька, англійська і французька – опинились у другій половині 1922 р. в складі бюро перекладів. Було також запропоновано утворити Редакційно-видавничий відділ, який мав би поєднати у собі редакцію, видавництво та технічний апарат.

Окрема увага була приділена також і офіційному друкованому органу Комінтерну – журналу «Комуністичний Інтернаціонал». З метою його щомісячного виходу, з вересня 1921 р. його об'єм скорочено до 10 друкованих листів, а згодом до 6 друкованих аркушів з рекомендацією ВККІ не публікувати в ньому офіційних доповідей [20, арк. 34]. Починаючи з липня 1921 р. Бюлетень ВККІ почали видавати в Берліні німецькою, англійською і французькою мовами. Мале бюро ВККІ рекомендувало публікувати в бюлетені «актуальний матеріал з питань загального світового становища..., про розвиток комуністичного руху, вести боротьбу проти соціал-демократії і Амстердамського професійного інтернаціоналу, висвітлювати тактичні питання в рамках тез, ухвалених Третім конгресом...» [18, арк. 121]. Цього ж року, у грудні, з'явилося ще одне видання Комінтерну – «Щорічник», основну роботу по підготовці якого було покладено на Інформаційний відділ ВККІ в Петрограді. Попри те, що перші номери «Щорічника» публікувалися російською і німецькою мовами, основною мовою виданням у подальшому стала німецька.

Інформаційний відділ значно розширив свою діяльність після проведення Третього конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. До його компетенції стало входити забезпечення журналу «Комуністичний Інтернаціонал» матеріалами з найважливіших тем міжнародного робітничого руху. Щоправда, кількість секцій відділу було скорочено до семи: німецька, французька, балканська, італійська, скандинавська, міжнародна, статистична. У вересні 1922 р. було створено літературно-довідковий підвідділ [35, арк. 12], який співіснував з газетним, бібліотечним та довідковим. Поряд з цим, зважаючи на нестійку структуру Інформаційного відділу було вирішено

продовжувати пошук форм інформаційної роботи, збору даних і підготовки матеріалів для ВККІ і компартій. Поряд з Інформаційним відділом створено Інформаційне бюро.

Відділ міжнародних зв'язків у 1921–1922 рр. створив або реорганізував конспіративні пункти зв'язку в Відні, Стокгольмі, Варде, Шанхаї. Нелегальні пункти зв'язку ВМЗ переправляли до СРСР і в зворотній бік людей і вантажі, видавали та розповсюджували періодичну пресу, агітаційну літературу та інформаційні бюлетені через створені ними книжкові експедиційні контори, займалися виготовленням фальшивих паспортів, організацією явочних квартир. Давалась взнаки відсутність досвіду конспіративної роботи у діяльності партій-учасниць Комінтерну. Відтак, налагодження законспірованої роботи в сфері міжнародного зв'язку відбувалося за принципом «зверху вниз», тобто за безпосереднім та виключним керівництвом ВМЗ. Не втручаючись і не впливаючи на роботу пунктів зв'язку керівники компартій, які виконували водночас окремі завдання від завідувачів пунктів зв'язку. Така практика набула свого поширення у 1930-х рр., коли керівники компартій «на місцях» стали не лише активно притягуватися центром до роботи пунктів зв'язку, але й нерідко самі направляли цю роботу.

Важливе місце у організаційній діяльності Комінтерну відіграло здійснення фінансування. У серпні 1921 р. Малим бюро ВККІ було ухвалено, щоб видача грошей партіям здійснювалася через ВККІ, а не частинами через ЦК РКП [19, арк. 4–5]. Бюджетній комісії було заборонено без спеціального рішення Малого бюро видавати «будь-які суми на купівлю будинків, типографій і т.д.» [19, арк. 6–9].

Поступово представники різних партій у ВККІ почали групуватися за мовним принципом. Це давало їм можливість краще комунікувати між собою, а також проводити підготовку матеріалів про становище у своїх країнах і партіях для ВККІ. Як наслідок, станом на літо 1922 р. виникли англо-американська мовна група (секретаріат), балтійсько-балканська, німецька,

латиноамериканська і окраїнних держав. У ряді документів КІ цих років йшлося про секретаріати і секретарів мовних груп [34, арк. 119].

Налагодженням внутрішньої роботи ВККІ, її господарсько-адміністративним забезпеченням займалось Управління справами. Поряд з тим, якщо організаційно-адміністративне питання мало важливе значення, тоді воно ставало предметом розгляду Секретаріату ВККІ, в окремих випадках – Президії ВККІ. Поступово в апараті ВККІ посилювався організаційний безлад через те, що фактично діяли дві адміністративно-господарські структури: Секретаріат ВККІ і Управління справами. Зрештою, останнє було ліквідоване на початку вересня 1922 р., а замість нього було запроваджено посаду Організаційного секретаря.

Соціально-економічними проблемами займався Статистично-інформаційний інститут в Москві, створений у липні 1921 р., який мав відділення в Берліні і Лондоні. Попри те, що закордонні представництва інституту пропонувалося створити при місіях РРФСР, однак на практиці вони працювали за вказівками ВККІ [18, арк. 120].

Проблеми реорганізації ВККІ були розглянуті під час роботи Четвертого конгресу Комінтерну у листопаді-грудні 1922 р.. Знову ж таки підіймалося питання перетворення Комінтерну «в дійсно централізовану, єдину партію». Саме це, на думку більшості учасників конгресу, передбачало «строгішу дисципліну з боку секцій і набагато строгіший контроль з боку Виконкому». Зрештою, на початку грудня 1922 р. вони підтримали «Тези про реорганізацію Виконкому Комінтерну і його подальшу діяльність». Цікаво, що поряд із проведенням Четвертого конгресу Комінтерну в діяльності Виконкому КІ відбулася одна суттєва зміна: ВККІ став обиратися на самому конгресі, на відміну від попередніх років, коли він був сформований з делегатів, яких спрямовували політичні партії-учасниці Комінтерну. У тезах Четвертого конгресу Комінтерну йшлося про те, що конгрес обирає Виконком і Міжнародну контрольну комісію [232, с. 29, 31].

Тенденцію до децентралізації можна було спостерігати у тому, що для делегатів окремих партій (на конгрес, пленум) або представників цих партій відмінили імперативні мандати. Такі мандати, що зобов'язували делегата займати визначену партією позицію, конгрес визнавав недопустимим; вони завчасно анулювалися як такі, що суперечили «духу міжнародної централізованої пролетарської всесвітньої партії».

Про централізацію свідчило також і те, що ВККІ встановив контроль над датами проведення з'їздів у партіях Комінтерну. Як зазначалось, до конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, повинні були скликатися партійні конференції або розширені засідання Центральних комітетів партій-учасниць, а їхні з'їзди – лише після завершення роботи Всесвітнього конгресу Комінтерну. При цьому дозволялось робити виключення, однак лише за умови узгодження з ВККІ. Ініціатори такого кроку переконували, що це дозволяє Комінтерну, як дійсно «централізованій всесвітній партії» дотримуючись принципів «демократичного централізму» «зверху вниз» «давати окремим партіям директиви, що впливали із всього міжнародного досвіду».

До функцій спеціально створеного інститут уповноважених, який формувався Виконкомом та надсилався у випадку необхідності у окремі партії, входило спостереження над дотриманням положень «21 умови прийому» в Комінтерн та інших рішень конгресу. Четвертий конгрес Комінтерну визначив також організаційну структуру керівних органів ВККІ, повноваження Президії ВККІ як керівного політичного органу. Як йшлося в ухвалі конгресу до керівних органів відносилися: Генеральний секретаріат ВККІ як виконавчий орган Президії ВККІ. Також були сформовані завдання Оргвідділу (або Оргбюро), про функції якого доповідав один із діячів Комінтерну Г. Еберлейн. За його словами, перед учасниками Комінтерну поставала дедалі чіткіша необхідність здійснювати вплив на організаційну структуру окремих секцій. За його словами, саме Організаційне бюро повинне було «порадою і справою... допомагати організаційному будівництву».

Такі організаційні рішення Четвертого конгресу Комінтерну вносили істотні зміни до Статуту Комуністичного Інтернаціоналу. Підтверджуючи Статут, ухвалений ще на Другому конгресі Комінтерну, учасники Четвертого конгресу КІ доручали ВККІ «відредагувати і доповнити цей статут на основі знову ухвалених постанов» [233, с. 58–59] і завершити цю роботу до наступного конгресу.

Тенденція до централізації керівництва у ВККІ після Четвертого конгресу КІ проявлялась насамперед у діях щодо окремих партій-учасниць. ВККІ та його Президія стали частіше виступати з рекомендаціями щодо персонального складу керівних органів компартій. Поряд з цим про цю тенденцію свідчило і те, що процес обрання або необрання тієї чи іншої особи в Політбюро ЦК компартій ставав предметом переписки ВККІ і керівництва партії або обговорення у керівних органах Комінтерну. Дедалі активніше члени Комінтерну виступали за «налагодження регулярної співпраці» відділів ВККІ з відповідними відділами ЦК РКП(б). Спеціальним дорученням Президія ВККІ у лютому 1923 р. Оргбюро ВККІ була дана вказівка домовитися про участь керівників організаційного, агітаційно-пропагандистського і статистичного відділів ЦК РКП(б) у роботі відповідних відділів ВККІ [21, арк. 63]. Зрештою ще однією ухвалою, яка засвідчила про спроби російських комуністів закріпити контроль над Комінтерном була ухвала Четвертого конгресу КІ про те, що ВККІ, який обирався конгресом, складався з голови, 24 членів і 10 кандидатів, 15 з яких повинні були мати своє постійне місцеперебування у Москві.

Оргбюро ВККІ у своєму рішенні від 11 грудня 1922 р. визначило структури Комінтерну, які безпосередньо підпорядковувалися Президії ВККІ. Згідно з ним це були: Міжнародна контрольна комісія, Східний відділ, Агітаційно-пропагандистський відділ, Міжнародний жіночий секретаріат, редакції журналів «Комуністичний Інтернаціонал», «Інпрекор», референти, кооперативна секція, уповноважені ВККІ [31, арк.4].

Окремі рішення Четвертого конгресу Комінтерну стосувались Генерального секретаря ВККІ. Зокрема йшлося, що Генеральний секретар очолював Генеральний секретаріат, організований Президією, а Виконком призначає двох заступників Генерального секретаря. При цьому Секретаріат не мав функцій самостійної політичної організації, а залишався лише виконавчим органом Президії. До компетенції Секретаріату входило забезпечення реалізації постанов Президії, Оргбюро і Секретаріату. Проте, варто зауважити, що значне навантаження на секретарів ВККІ нерідко ставало причиною того, що така робота виконувалася часто незадовільно.

У постанові Оргбюро від 16 лютого 1923 р. йшлося про те, що всі рішення Президії повинні здійснюватися Секретаріатом в найкоротший термін, доповіді компартій, надіслані в Комінтерн, належить передавати референтами по відповідним країнам, які в письмовій формі коротко викладають зміст доповідей. У Секретаріаті повинні були проаналізувати їхній зміст та визначити куди їх надалі відправляти на розгляд. Якщо по даних питаннях приймалися аналогічні постанови Президії, то Секретаріат сам приймав рішення по згаданих доповідях компартій. На листи компартій і уповноважених ВККІ зобов'язані відповідати секретарі ВККІ.

Секретаріату ВККІ підпорядковувався технічний секретаріат, який займався розбором кореспонденції, її реєстрацією і розподілом по відділах, відправкою висхідної кореспонденції і збереженням вхідної. Технічний секретаріат складався із наступних підрозділів: секретна іноземна частина, секретна російська частина, загальна канцелярія, контроль секретаріату, особисті секретарі [37, арк. 5–7].

У доповіді Організаційної комісії Четвертого конгресу Комінтерну було висловлено пропозицію про створення спеціального відділу, який би займався питаннями організаційної структури окремих компартій – секцій Комінтерну. Було також сформульовано ще одне завдання майбутнього Оргбюро, яке було визначене наступним чином: «нагляд за підпільною роботою в окремих секціях», оскільки «контрреволюція щомісяця нагліє і не обмежується однією

політичною сферою, а бореться з комуністами терором, вбивствами і каторгою».

Такі ухвали сприяли тому, що після Четвертого конгресу Комінтерну права і функції Оргбюро ВККІ посилились. До його складу мали входити не менше двох членів Президії ВККІ, якій саме Оргбюро безпосередньо підпорядковувалося. Воно повинно було займатися організаційними питаннями секцій Комінтерну і організацією роботи всередині апарату ВККІ. Через Секретаріат Оргбюро давало вказівки і доручення наступним відділам і підрозділам: 1) інформаційно-статистичному відділу; 2) відділу міжнародного зв'язку; 3) видавничому; 4) організаційному відділу та його комісіям; 5) управлінню справами; 6) бюджетній комісії (у частині її поточних справ); 7) постійній нелегальній комісії [31, арк. 4].

Про те, наскільки широкими були повноваження Оргбюро, яскраво свідчать його рішення, ухвалені на початку 1923 р.. Вони стосувались кількісного складу Секретаріату ВККІ, обов'язків Інформаційно-статистичного відділу (ІСВ) ВККІ об'єднувати інформаційні відділи, що знаходяться в Англії та Німеччині. Також були ухвалені рішення про роботу мовних підвідділів ІСВ, про основні функції Оргвідділу, про комісії Оргвідділу та їх склади (постійної комісії з роботи в армії, нелегальної комісії), про створення Далекосхідного бюро і його персональний склад, про кадровий склад ІСВ, про штати і керівництво ВМЗ, Агітаційно-пропагандистського відділу і т.д. Варто зазначити, що Оргбюро мало непостійний склад, що було пов'язане із тим, що крім вибраних для постійного функціонування осіб до його складу входили також члени ВККІ, що знаходилися в Москві, від компартій Німеччини, Чехословаччини, Франції, Італії, Англії, від КІМу і з дорадчим голосом – керівник Східного відділу ВККІ.

Міжнародна контрольна комісія Комінтерну була покликана врегулювати ускладнення, які теоретично і практично могли виникати між окремими партіями, а також у самих партіях. Також Комісія проводила ревізію фінансів Комінтерну. Вона формувалася за наступним принципом: Всесвітній

конгрес щорічно визначав дві сусідні секції, центральні комітети яких повинні вибрати із свого середовища по три члени контрольної комісії [6, арк. 29]. Як правило, це була робота за сумісництвом.

Після Четвертого конгресу Комінтерну розпочалося формування організаційного відділу ВККІ як структури, яка безпосередньо підпорядковувалася Оргбюро ВККІ. У завдання відділу входило налагодження постійної роботи по організаційному будівництву компартій і посилення впливу ВККІ на вирішення організаційних питань у компартіях. У рішенні Оргбюро ВККІ від 11 грудня 1923 р. були конкретизовані завдання відділу:

а) розробка положень та інструкції про організацію центральних органів партії, відділів при них і місцевих парторганізацій;

б) організація комфракцій у позапартійних робітничих організаціях;

в) вивчення матеріалу із секцій з організаційних питань і реагування на нього;

г) контроль за виконанням організаційних резолюцій конгресів Комінтерну та ВККІ;

д) інструктування центральних і місцевих організацій та секцій Комінтерну через інструкторів, що вербувалися із найактивніших працівників компартій, які мали досвід в оргвідділах [41, арк. 2].

Спеціально утворена колегія колективно вирішувала найважливіші питання і формувала завдання для відділу. У її засіданнях повинні були брати участь по одному представнику від ЦК РКП(б) і Виконкому КІМу. Таким чином, важливі організаційні питання вирішувались завжди за участю представників російської партії. Поточними справами займалася Мала колегія оргвідділу. Згодом поряд з агітаційно-пропагандистським було створено просвітницький підвідділу, який повинен був налагоджувати агітаційну та пропагандистсько-просвітницьку роботу в окремих секціях Комінтерну, зокрема – роботу преси і гуртків.

Отже, формування організаційної структури Комуністичного Інтернаціоналу фактично відбулося під час Другого конгресу Комінтерну в

1920 р.. На ньому було сформовано в основних рисах ту централізовану організаційну структуру, яка була розрахована на здійснення пролетарських революцій та поширення «світової революції». Структурні метаморфози, які відбувалися у перші роки існування Комінтерну значною мірою повторювали еволюцію політичної стратегії Інтернаціоналу. Її характер був продиктований цілями політичного керівництва організації, першість у якому посідали російські більшовики. Поступово у їхніх діях стало чітко прослідковуватись намагання перетворити Комінтерн на жорстко централізовану організацію, члени якої були на правах не окремих національних партій, а національних секцій.

5.2. Проблема «світової революції». «Більшовизація» Комінтерну в 1920-х рр.

Маніфест і платформа, прийняті Першим конгресом Комінтерну в 1919 р., представили основні погляди його засновників щодо суспільства і соціальних змін. На їхню думку, в умовах повоєнного часу, коли частина світових держав перебувала на різних етапах історичного розвитку – деякі були капіталістичними, інші – докапіталістичними, лише одна Радянська Росія зуміла перейти у наступну, посткапіталістичну стадію розвитку – соціалізм. Автор «Маніфесту Комуністичного Інтернаціоналу до пролетарів усього світу» російський більшовик Л. Троцький наголошував на спадковому зв'язку з «Комуністичним маніфестом» К. Маркса і Ф. Енгельса, а також звертав увагу на «відкриту масову дію» революційних партій [253, с. 105–113], [861, с. 9–11, 24–29].

Вказані документи у загальних рисах описували «світовий конфлікт», в якому так звана «буржуазія», тобто соціальний клас, який домінує в капіталістичному суспільстві, знаходиться в конфронтації з масою ворогів, включаючи Радянську Росію, робітничий клас в капіталістичних країнах і руху за незалежність в колоніях. Капіталістична система, яка контролювала несоціалістичний світ, характеризувалася як «загниваюча і непрогресивна, хоча все ще сильна». Менш розвинені суспільства, такі як колонії і інші залежні держави, були підпорядковані економічно, а отже, і політично капіталістичній системі.

Програмні документи Комінтерну закликали «експлуатований робітничий клас» об'єднатися в міжнародному русі та «повинні повалити занепадаючий капіталізм і встановити соціалізм у всьому світі». На Першому конгресі Комінтерну для позначення вищої і останньої стадії капіталізму до настання ери соціалізму використовуються як взаємозамінні терміни «фінансовий капітал» [220, с. 155, 192, 197] і «імперіалізм». Загалом, Перший конгрес Комінтерну відбувався в стані ейфорії та очікування близької «світової революції». Ідеолог більшовиків В. Ленін, підбиваючи підсумки конгресу, писав, що рух пролетаріату Європи до революції відбувається «з силою, яка все змітає зі шляху потоку мільйонів і десятків мільйонів пролетарів» [707, с. 514]. Доказом переходу капіталістичної системи в епоху затяжної кризи учасники Комінтерну вважали початок Першої світової війни. Для прихильників революційного напрямку міжнародного робітничого руху це період трактували як «епоху комуністичної революції пролетаріату».

З точки зору ідеологів Комінтерну, встановлене у Росії «пролетарське» правління було дуже важливим для подальшого поширення революції у світовому масштабі. За їхніми словами, світ зіткнувся з неминучим і незаперечним фактом існування економіки і управління, що була прогресивнішою за капіталістичну. Саме тому був зроблений незворотний крок, через який світова економіка стала тепер роздробленою на дві антагоністичні системи, які боролись між собою та повинні були спричинити подальші

революції, що своєю чергою, мало б розширити території під управлінням комуністів.

За словами комуністів, необхідними складовими перемоги пролетарської революції були націоналізація засобів виробництва та неминуха жорстока боротьба, «експропріація та викорінення буржуазії». У той же час, запропонована поміркованими учасниками міжнародного соціалістичного руху теза про можливість краху капіталізму через «реформування» капіталістичної системи була рішуче відкинута учасниками Першого конгресу КІ. На їхню думку, існуючий лад за своєю суттю не здатний був вирішити проблеми, або так звані суперечності, а також він ніколи не зміг би реалізувати той рівень організації і кооперації, який необхідний для стабільності, а тому неминуче був приречений на крах. Окреслена прихильниками Комінтерну «боротьба за прибутки» нівелювала усі зусилля, що були спрямовані на стабілізацію капіталістичної системи у повоєнний час.

Комуністи стверджували, що головний внесок в теорію Комінтерну вніс В. Ленін своїми тезами «Буржуазна демократія і диктатура пролетаріату». У них він відхилив, як безперечно помилкову, будь-яку абстрактну концепцію демократії і диктатури, які ніколи не треба розглядати як абсолютні поняття, а як щось змінне щодо класу, який перебуває при владі. Для революційного пролетаріату не могло існувати такого поняття, як «захист демократії» взагалі. Демократичні свободи, існуючі в капіталістичних країнах, були головним чином свободами для буржуазії. Отже, прихильникам робітничого руху в жодному випадку не можна було захищати інститути «буржуазної» демократії, оскільки насправді вони є інструментами диктатури. Така безкомпромісна відмова від «буржуазної» демократії станом на 1919 р. в певній мірі відбила високі сподівання і надії комуністів на швидку «світову революцію».

Прихильникам комуністичного руху було поставлене завдання заміни «буржуазної» демократії «пролетарською», яка буде втілена в життя за допомогою встановлення диктатури пролетаріату. Зазначимо, що в комуністичній теорії цей термін означає наявність справжніх політичних прав

для пролетаріату і інших «трудівників», які здійснюють диктатуру над поваленими класовими ворогами (буржуазією, великими землевласниками і т. д.). Насправді це завжди означало диктатуру комуністичної партії над усіма іншими верствами населення.

На поширення світової революції була спрямована і організаційна структура Комінтерну, яка, як вказувалося у минулому підрозділі, була досить розгалуженою. Поряд з еволюцією РКП (б) у 1924р. у ВКП (б) Комінтерн впродовж 1920-х рр. втрачав свою «прозорість». Дедалі частіше кадрова політика проводилась «зверху», що зрештою було відображено у резолюції П'ятого пленуму ВККІ: «Сильні партійні кадри... створюються не лише шляхом організованих виборів, але, головним чином, шляхом відбору на живій роботі». На практиці це перетворилось у поле суцільного зловживання з боку чиновницької номенклатури, яка формувала безініціативні кадри, які можна було контролювати. Практика замкнутості апарату була розкритикована опозиціонерами та діячами всередині ВККІ, які намагалися подолати бюрократизацію. Зокрема, Секретар ВККІ О. П'ятницький різко критикував інститут функціонерів, який, за його словами відігравав «шкідливу роль» [790, с. 18]. Насамперед вона полягала в тому, що функціонери обговорювали та вирішували усі питання не маючи на те повноважень, а також, що у партії сформувалась «каста жерців, яка активно брали участь у партійних справах у той час, як решта маси була зовсім пасивною» [789, с. 15].

ВККІ, що знаходився в Радянській Росії, було ухвалено рішення про формування низки регіональних бюро і відділень, завданням яких було надання допомоги революційному руху в інших країнах, в формуванні комуністичних партій, налагодження їх регулярних зв'язків, забезпечення зв'язків із державою, у якій пролетарі вже здобули владу, тобто Радянською Росією. Такі допоміжні бюро займалися збором матеріалів про робітничий рух, про політичну і економічну ситуацію в своїх країнах. Не зважаючи на оптимізм учасників Комінтерну щодо швидкого поширення «світової революції», станом на початок

1920-х рр. було не відомо, чи зуміють такі бюро стати основними опорними структурами світового об'єднання комуністичних партій.

У квітні 1919 р. було утворене Скандинавське бюро Комуністичного Інтернаціоналу [10, арк. 12]. Тоді ж ухвалою Малого бюро ВККІ була прийнята постанова про організацію в Осло Норвезького бюро ВККІ. У вересні цього ж року було створене Голландське відділення ВККІ, яке вже із жовтня стало офіційно називатися Відділенням Комуністичного Інтернаціоналу в Амстердамі (Голландське бюро ВККІ або Амстердамське бюро ВККІ). Воно проіснувало до квітня 1920 р., коли внаслідок протиріч з керівництвом ВККІ було розпущено.

Західноєвропейський секретаріат ВККІ створено рішенням Бюро ВККІ від 2 лютого 1920 р., хоча його підготовчі органи почали функціонувати вже у листопаді 1919 року. Він повинен був здійснювати зв'язок з компартіями Німеччини, Франції, Бельгії, Швейцарії, Італії, Польщі. З квітня 1920 р. до нього перейшли функції колишнього Голландського бюро, серед яких було забезпечення зв'язків з компартіями Великобританії та Америки.

Завданням створеного початку 1920 р. Віденське бюро ВККІ [8, арк. 1–4] було надання допомоги та забезпечення комунікації між компартіями регіону (Чехословаччини, Австрії, Угорщини, Румунії, Югославії, Албанії, Греції, Болгарії та європейської частини Туреччини) та ВККІ. Крім цього через Віденське бюро ВККІ здійснювалося фінансування комуністичних рухів у вказаних країнах. Згодом частина його функцій перейшла до спеціально утвореного у лютому 1920 р. Балканського бюро ВККІ з осідком в Софії. Значну допомогу у його діяльності здійснювала Балканська комуністична федерація, яка взяла на себе зобов'язання надавати «всіляку допомогу Російській радянській соціалістичній республіці і майбутній пролетарській соціалістичній революції в Європі, паралізуючи всі направлені проти їх з боку Балкан або через Балкани контрреволюційні сили» [312, с.216]. Для зв'язку із народами Сходу була дана команда у липні 1920 р. організувати Близькосхідне бюро III Інтернаціоналу [17, арк. 14].

Однак названі закордонні бюро ВККІ, та їхні регіональні підвідділи не виправдали надій ВККІ. Крім того вони брали на себе вирішення політичних питань, у чому керівництво Комінтерну вбачало небажане для себе переміщення керівних функцій із центру на місця. Згідно з постановою . ВККІ від 8 серпня 1920 р., було ухвалено. Звісно ж в «ім'я інтересів Комінтерну», що поряд з ВККІ не існуватиме ніяких інших бюро, що мали б політичні завдання. У зв'язку з цим ліквідовано Західноєвропейське і всі інші допоміжні бюро. Мале бюро мало призначити своїх довірених в різні країни, давати їм конкретні завдання під особисту відповідальність.

Учасники Другого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу значну увагу приділяли питанню становища комуністичних партій поза межами Радянської Росії. На їхню думку, міжнародна ситуація, попри відносну стабілізацію післявоєнної Європи, продовжувала зберігати значний революційний потенціал, а тому реалізація ідеї «світової революції» була вже близько. Учасники конгресу підтримали відповідне звернення за авторством ідеолога більшовизму В. Леніна до комуністів з ініціативою брати участь у в роботі парламентів і профспілок. Вони також підтримали резолюцію «Роль комуністичної партії в пролетарській революції» [167, с. 640–646], у якій комуністична партія була названа «найбільш передовою, самою свідомою і самою революційною частиною» робітничого класу [167, с. 643]. Як йшлося в тексті резолюції, перед захопленням влади комуністами партія налічуватиме в своїх рядах лише меншість робітничого класу, але при сприятливих обставинах вона зможе поширити свій політичний вплив «над всіма пролетарськими і напівпролетарськими верствами населення» [167, с.644]. Відповідно, комуністична партія була абсолютно необхідним органом керівництва і контролю до, під час і після захоплення влади. У той же час було наголошено на верховенстві партії над іншими «пролетарськими» організаціями після захоплення влади. Партія повинна була керувати переможним пролетаріатом як в органах управління – Радах, так і в профспілках.

Як стверджував В. Ленін на Другому конгресі Комінтерну, II Інтернаціонал повністю «проігнорував революційний потенціал національних і колоніальних рухів». Саме тому, за його словами, Комінтерн мав підтримати колоніальні рухи за незалежність. Водночас він зауважував, що «комуністична партія в колоніях ніколи не повинна зливатися з рухом під керівництвом буржуазії, але повинна беззастережно зберегти незалежність пролетарського руху, навіть у його зародковій формі». Таке бачення ідеолога російського більшовизму знайшло своє відображення у заключних тезах за підсумками роботи конгресу Комінтерну, де особливий акцент був зроблений на тому, що національні проблеми неможливо вирішити без встановлення соціалістичної влади.

Важливою проблемою, без вирішення якої важко уявити поширення революційних ідей особливо в країнах Центрально-Східної Європи, було аграрне питання. В ухвалених на Другому конгресі Комінтерну тезах використано звичайний поділ більшовиками селянства на три категорії:

1) «велике, заможне селянство, яке є сільською буржуазією і, отже, ворогом революційного пролетаріату;

2) середнє селянство, здатне час від часу отримувати невеликі прибутки і в урожайні роки наймати найману робочу силу;

3) «трудящі і експлуатовані маси», які складають більшість сільського населення і є головними союзниками пролетаріату в його революційній боротьбі».

Учасники конгресу переконували, що без підтримки «трудящих і експлуатованих мас» в селі пролетаріат не міг би стати по-справжньому революційним класом. Як приклад вони наводили революційні події в Російській імперії у 1917 р., які, за їхніми словами, показали цінність і необхідність роботи комуністів серед найбіднішого селянства.

У момент початку роботи Другого конгресу Комінтерну революційний рух у європейських державах зазнав поразки. Він так і не зумів вийти за межі колишньої Російської імперії та успішно поширитися по всьому світу. Такий розвиток подій змусив керівництво Комінтерну зайняти більш обережну

позицію і наполягати на необхідності серйозної підготовки перед спробою захоплення влади. Уже під час проведення Третього конгресу КІ було зазначено, що перший період післявоєнного революційного руху є в значній мірі завершеним.

В ухвалених конгресом тезах «Світова ситуація і наші завдання» учасники Комінтерну стверджували, що світова революція не розвивається «по прямій», а велика частина робочого класу все ще знаходиться поза сферою впливу комуністів. Саме тому головним завданням членів Комінтерну було визначене залучення на свій бік більшість робітничого класу і направити його найактивнішу частину на безпосередню боротьбу з буржуазією.

Попри те, що учасники Четвертого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу стверджували, що криза в капіталістичному світі триває досі, вони визнавали, що комуністичні партії все ще були далекі від досягнення своєї важливої мети: переконати більшість пролетаріату слідувати «по комуністичному шляху».

Окрема увага питанню поширення світової революції було приділено і на пленумах ВККІ. Зокрема на П'ятому та Шостому пленумах ВККІ говорилося про «деяку часткову стабілізацію» капіталізму [238, с. 36–39]. Поряд з цим, члени ВККІ сходились на думці, що це явище має тимчасовий характер. Така думка була обґрунтована комуністами у наступний спосіб: вони стверджували, що в капіталістичних країнах на робітничі маси здійснюється нечуваний тиск; капіталістичні держави збільшили експлуатацію колоній; американські позики, наданих європейським державам, що фактично означало поневолення Америкою Європи. Такі ж тези про часткову стабілізацію в капіталістичному світі були озвучені учасниками Сьомого (листопад – грудень 1926 р.) та Восьмого (травень 1927 р.) пленумів ВККІ.

Стабілізація міжнародної ситуації та існуюча ситуація у робітничому русі створювала об'єктивні передумови для перегляду діяльності комуністичного і соціалістичного руху. На Третьому конгресі Комуністичного Інтернаціоналу було затверджено ухвалу на X з'їзді РКП (б) політику НЕПу, а також

ухвалено заклик до робітників готуватися до боротьби [140, s. 87–89]. Згодом керівництво Комінтерну опублікували «Звернення до пролетарів всіх країн», у якому зазначалося на необхідності звільнення робітничих мас від впливів соціал-демократичних партій і профспілкової бюрократії [126, s. 27]. Також у ньому закликали до творення об'єднаного фронту під керівництвом комуністів [126, s. 28]. Однак вже у грудні 1921 р. Виконавчий комітет Комінтерну доповнив цю ідею, прийнявши «Тези про об'єднаний фронт» і про відносини до робітників, учасників II Інтернаціоналу-лондонського, Віденського 2½ Інтернаціоналу, а також Амстердамського інтернаціоналу профспілок та про відношення до робітників, які підтримують анархо-синдикалістські організації [426, s. 5211–5214]. У них розглядалася можливість порозуміння між Комуністичним Інтернаціоналом і партіями двох інших Інтернаціоналів, з метою організації спільної допомоги для голодуючого населення Росії і оборони міжнародного робітничого класу перед загрозою нової війни [426, s. 5211–5214]. Незважаючи на опір внутрішньої опозиції в Комінтерні, такий поворот у тактиці Комінтерну був прийнятий на засіданні Виконавчого комітету, що тривав від 22 лютого до 4 березня 1922 р. [512, с. 30–31]. Зміна курсу Комінтерну співпала з активізацією дипломатичної діяльності радянського уряду на міжнародній арені, зокрема із підписанням трактату у Рапалло.

В значній мірі такий крок був пов'язаний з тим, що всупереч очікувань, «світова революція» не поширювалась у європейських державах, а сам революційний рух в умовах повоєнної Європи йшов на спад. Поряд з цим комуністичним лідерам Радянської Росії, зважаючи на внутрішньополітичну ситуацію в державі, конче необхідно було вийти з міжнародної ізоляції. Широке обговорення нової тактики проводилося в формі тез «Єдиний робітничий фронт», прийнятих на Четвертому конгресі Комінтерну в 1922 р. [257, с. 537]. Тактика передбачала тимчасовий союз між широкими масами трудящих (комуністами і не комуністами) з метою вирішення безпосередніх вимог і найближчих цілей, які, як було задекларовано, мали принести «користь пролетаріату». На практиці, таким чином керівники Комінтерну намагалися

долучити до свого складу робітничі партії, які вагалися щодо вирішення питання про вступ в Комінтерн. Показово, учасники «Єдиного фронту» повинні відмовитися від своєї незалежності. Однак це зовсім не означало, що комуністи відмовилися від планів з встановлення повного контролю над революційним рухом. Безкомпромісне єдиновладдя Комінтерну в перші роки його існування стратегічно було замінене гнучкішим підходом до інших, некомуністичних пролетарських організацій.

Впродовж усієї історії Комінтерну існували дві форми тактики «Єдиного робітничого фронту», які змінювали одна одну. Одна форма, названа єдиним фронтом «знизу», була спробою досягти єднання робітничого класу шляхом відокремлення робочого некомуністичного руху від свого керівництва в особі соціалістів, анархістів або анархо-синдикалістів і підпорядкування його комуністичному керівництву. Характерними рисами цієї форми була безкомпромісна критика усіх інших лідерів політичних організацій, які не входили до Комуністичного Інтернаціоналу, однак називали себе представниками робітничого класу.

На противагу цьому підходу існував інший, альтернативний підхід. Він полягав у веденні «Єдиного фронту» «зверху» – спробах налагодження, хоч і тимчасових заходах із формування співпраці із некомуністичними лідерами в пролетарському русі. Такі два підходи використовувались в залежності від політичної доцільності та могли бути різними у кожному окремому випадку, згідно з політикою Комуністичного Інтернаціоналу. Як наслідок, для прикладу, в колоніальних країнах такий єдиний фронт був сформований з членів комуністичних партій а також учасників національно-визвольної боротьби.

У відносинах між Радянським Союзом і світовим революційним рухом був прийнятий принцип взаємних зобов'язань, який мав залишатися незмінним. Це цікаве, життєво важливе запевнення буде переглянуто після 1928 р. Комінтерн розцінював лідерство Радянської Росії в світовому революційному русі як тимчасове і твердо вірив, що це лідерство скоро перейде до більш розвинених в промисловому відношенні країн Заходу, швидше за все до Німеччини. В одній

резолуції, прийнятій на Третньому конгресі Комінтерну, було згадано про допомогу, яка буде надана німецьким робітничим класом Росії після того, як перемога німецьких комуністів призведе до об'єднання сільськогосподарської Росії і індустріальної Німеччини.

Поступово Радянському Союзу та правлячій у ньому комуністичній партії вдалося вийти із міжнародної ізоляції, яка була характерною рисою ставлення повоєнної Європи до нової держави на руїнах Російської імперії на початку 1920-х рр. Радянським комуністам вдалося зміцнити своє положення у Комінтерні, а сам СРСР почали дедалі частіше ототожнювати із провідною державою у світовому революційному русі, яка є своєрідним бастионом революції. Саме тому світовий революційний рух має надавати цій державі свою всебічну підтримку і захист. Для комуністів в інших країнах підтримка СРСР стала головним обов'язком істинного революціонера. Учасники Четвертого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу у 1922 р. ухвалили резолюцію про зобов'язання робітників у інших країнах підтримувати Радянський Союз. Наступні конгреси продовжили цю тему. У випадках, коли на думку лідерів КІ СРСР знаходився перед загрозою війни, Комінтерн регулярно інструктував своїх прихильників проявляти революційне завзяття, борючись за захист СРСР.

Якщо колись в минулому більшовики в економічно відсталій Російській імперії любили поміркувати про вплив російської революції на пролетаріат в більш передових капіталістичних країнах, то в кінці 20-х рр. ХХ століття Комінтерн став говорити про ще більш серйозний вплив революцій в колоніальних країнах на комуністичний рух в іншому світі.

Зростанню престижу СРСР і його комуністичної партії сприяла програма «більшовизації», ухвалена Комінтерном на П'ятому конгресі КІ в середині 1924 р.. Разом із програмою більшовики задекларували прагнення забезпечити відповідність держав-учасниць Комінтерну ідеям і методам ВКП(б) (КПРС).

На практиці програма «більшовизації» полягала у посиленні контролю ВКП(б) над Комінтерном. Поряд з цим, вона мала на меті створити за межами

СРСР удосконалений варіант комуністичної партії, що могла ефективно використати революційну ситуацію, що складається в тій або іншій країні. Цікаво, що сам термін «більшовизація» є умовним. Він вказував іншим секціям Комінтерну на радянських комуністів та наочно демонстрував, як слід здійснювати цю реформу на практиці. Як було визначено на П'ятому конгресі КІ «більшовизація» не означала механічної передачі досвіду ВКП(б) всім іншим партіям, а радше полягала у розумінні того, що російський більшовизм був і залишається інтернаціональним за своєю суттю і має дуже важливе значення для інших.

Ключовими рисами «більшовицької» партії згідно тез П'ятого конгресу Комінтерну були: масовість, маневреність, виключала всякий догматизм і сектантство; демократичний централізм і монолітність, відсутність фракцій; регулярне проведення пропагандистської та організаційної роботи в збройних силах; партія повинна бути революційною по суті, вірною принципам марксизму і рішуче просуватися по шляху до своєї головної мети – повалення буржуазії. В певній мірі «більшовизація» означала використання досвіду ВКП(б) і в однаковій мірі революційного досвіду світового пролетарського руху.

Поряд із «більшовизацією» починаючи з 1925 р. у традиційній риторичі комуністів почало використовуватись поняття «ленінізм» (від прізвища головного ідеолога більшовиків – В. Леніна), що фактично означало правильний марксизм. За визначенням П'ятого конгресу Комінтерну під ленінізмом слід було розуміти «марксизм ери монополістичного капіталізму (імперіалізму), імперіалістичних воєн і пролетарських революцій». Як вважалось, саме більшовицький лідер своїми працями значно розширив та збагатив вчення К. Маркса. Йому віддавали належна за опрацювання наступних напрямків міжнародного робітничого руху:

- 1) теорія імперіалізму і пролетарської революції;
- 2) умови і механізм здійснення диктатури пролетаріату;
- 3) взаємовідносини пролетаріату і селянства;

- 4) важливість національного питання взагалі;
- 5) особливе значення національних рухів в колоніальних і напівколоніальних країнах для світової пролетарської революції;
- 6) роль партії;
- 7) тактика пролетаріату в епоху імперіалістичних воєн;
- 8) роль пролетарської держави в перехідний період;
- 9) система соціалізму як реально існуючий тип пролетарської держави в цей період;
- 10) соціальне розшарування в самому робочому русі як джерело його розколу на опортуністичне і революційне крило і т. д.;
- 11) подолання як соціал-демократичних тенденцій, так і лівого ухилу в комуністичному русі.

Усі зазначені положення щодо ленінізму були ухвалені у вигляді тез під час П'ятого пленуму ВККІ («Більшовизація партій Комуністичного інтернаціоналу») і ретельно обґрунтовують значення «більшовизації» для секцій Комінтерну. «Більшовизація» партій отримала загальне визнання серед його учасників. Згідно з цим розпорядженням, всі інші компартії повинні були бути «більшовизовані». Перевага Комуністичної партії Радянського Союзу, її ідеології та політичного досвіду стала безпрецедентною.

Фактично впродовж першого десятиліття існування Комінтерну політичні лідери більшовицької Росії зробили чимало для того, щоб перетворити його на зручний інструмент у веденні своєї пропаганди. Більше того, завдяки політиці «більшовизації» – формування політичних структур, аналогічних до тих, що існували в РКП (б), більшовикам вдалося повністю взяти розвиток та функціонування Комінтерну під свій контроль. Із середини 1920-х рр. «більшовизація» секцій Комінтерну зробила російський досвід єдиним взірцем організаційно-кадрової роботи. У самому Комінтерні «більшовизація» партій отримала загальне визнання, а комуністична партія СРСР остаточно закріпила свої позиції. Перевага ідеології та політичного досвіду радянських комуністів стала безпрецедентною. В оцінці діяльності комуністичних партій поза межами

СРСР поняття «більшовицький» означало високу оцінку діяльності. Кадрова політика, фінансування та забезпечення мережі Комінтерну, вироблення тактики і стратегії діяльності його національних секцій перебували в міцних руках більшовиків під пильним контролем радянських спецслужб. У той же час варто пам'ятати, що «більшовизація» була проголошена тоді, коли головними політичними факторами були тривале за часом існування СРСР і його влади, яка зміцнювала свої позиції на міжнародній арені, СРСР в очах Комінтерну залишався єдиною «пролетарською» державою, а сам революційний рух, керований більшовиками, зазнав фіаско в інших державах.

5.3. Комінтерн в умовах світової економічної кризи

Соціально-політичні та економічні катаклізми, які сколихнули Європу наприкінці Першої світової війни і тривали до весни 1921 р., розглядалися прихильниками Комінтерну, як підтвердження краху «капіталістичної системи». Саме теза про занепад існуючої системи західного світу стала головною у процесі відмежування радянських комуністів та їх соратників по Комінтерну від існуючих партій соціал-демократичного спрямування. На її ґрунті відбувалося формування власних «революційних кадрів» та постійна «чистка» партійних рядів від «ненадійних елементів».

Однак через деякий час у Європі відбувся відхід від революційної хвилі, а сама ситуація в «капіталістичному світі» стабілізувалася. Надії комуністів на поширення «світової революції», що супроводжували процес утворення Комінтерну, не виправдали себе. Та й сама радянська Росія після припинення громадянської війни та закріплення російських більшовиків при владі займалася

пошуком шляхів врегулювання своїх відносин з так званим «капіталістичним оточенням», що було викликане необхідністю міжнародної, передусім технологічної підтримки реалізації НЕПу.

Попри пошук шляхів взаємодії із Заходом, члени Комінтерну не могли повністю відмовитися від колишньої риторики. Зокрема, у тезах «Міжнародна ситуація і завдання Комуністичного інтернаціоналу» йшла мова про те, що на існуючий лад чекає гостра криза, яка супроводжуватиметься переходом революційних сил від вичікувальної до наступальної позиції. У таких умовах, як передбачалось, дії прихильників комунізму мали б мати якісні результати на відміну від наслідків 1919 – 1921 рр..

Комінтерн вважав, що теоретичні успіхи капіталізму у будь-якому випадку вели до зростання протиріч в середині капіталістичної системи, оскільки сам капіталізм мав зіткнутися з наростаючими серйозними «протиріччями» між зростанням продуктивних сил і нездатністю ринків розвиватися з ними на одному рівні. А запроваджена в СРСР «п'ятирічка», повинна була стати на заваді цим державам, оскільки мала позбавити їх ринків збуту своєї продукції.

Економісти Комінтерну вбачали «тенденцією одержавлення капіталізму» у капіталістичному світі, що полягала у злитті капіталістичних монополій з державою. Цілком імовірно, що в баченні Комінтерну державний капіталізм означав свідому і скоординовану боротьбу в безпрецедентному масштабі уряду, монополій, антиреволюційно налаштованих лідерів профспілок проти економічних заворушень і революційних рухів з метою отримання надприбутків.

Так званий «Бухарінський Комінтерн» (за ім'ям одного з лідерів радянських комуністів – М. Бухаріна), робота якого співпала з періодом процвітання західного світу, не прославив себе жодними великими політичними акціями. Обґрунтовуючи можливість побудови соціалізму в одній державі прихильники М. Бухаріна відмовлялися від теорії «світової революції», стверджуючи, що її новий етап стане можливим в умовах розгортання

конфліктів між переможцями у Першій світовій війні [583, с. 9]. У цей період кадровою політикою Комінтерну диригувала «російська делегація». Символічною для його апарату стала заміна офіційної німецької мови на російську.

Комінтерн довгий час після смерті В. Леніна залишався осторонь внутрішньополітичної боротьби в середовищі радянських комуністів, яка наступила після смерті В. Леніна [581, с. 101]. Для іноземних комуністів не було секретом, що боротьба Й. Сталіна проти Л. Троцького та Г. Зінов'єва, яка широко висвітлювалася західною пресою, показувала лідерів більшовизму політиками, які загрузли в боротьбі за владу.

Лише після перемоги над внутрішньопартійною опозицією, Й. Сталін звернув свою увагу на Комінтерн. Кадрові чистки у радянської компартії від членів так званого «троцькістсько-зіновієвського блоку» співпали із серією викриттів залежності європейських комуністів від Москви. Дійшло до того, що Політбюро Комінтерну ухвалило спеціальне рішення, яке забороняло керівництву СРСР мати зв'язок з Комінтерном [3, арк. л.7]. Поруч з тим, більшовицькі лідери і далі продовжували переконувати суспільство у тому, що «західний світ погруз в смуті», таким чином нав'язуючи таке мислення своїм прихильникам. Російські більшовик, які отримали провідні місця в Комінтерні, добре розуміли, що маючи екстремістську програму вони зможуть залишатися при владі та утримувати свій вплив лише в умовах війни [697, с.17–18].

На XV з'їзді ВКП(б) в грудні 1927 р. Й. Сталін і М. Бухарін виступили з промовами, в яких описали новий період розвитку капіталізму, зазначений посиленням «протиріч», загостренням класової боротьби і початком війни. Саме останньому належало авторство над основною концепцією, що була представлена на Шостому конгресі Комінтерну, що відбувався з 17 липня по 1 вересня 1928 р.. Остаточна програма, написана М. Бухаріним в січні цього ж року була схвалена в Політбюро і в травні 1928 р. була внесена до Виконкому Комінтерну. Хоча пізніше М. Бухарін скаржився, «що програму в багатьох місцях мені зіпсував Сталін» [181, с. 56–62], сам радянський диктатор вніс в уже

готовий документ невелику правку, відкинувши тези про велике сподівання на НЕП [4, с. 97]. Ухвалена на Шостому конгресі Комінтерну програма хоч і не містила в собі якихось новаторських ідей, проте на довгі роки стала головним документом світового більшовизму в його сталінської інтерпретації [583, с.10].

Сталінська боротьба за одноосібну владу зачепила і Комінтерн, фактично паралізувавши його роботу на зламі 1930-х рр. М. Бухаріна було звинувачено в «помилках». У 1929 р., після того як Й. Сталін відкрито звинуватив М. Бухаріна в «ухилі», радянський диктатор через своїх відданих представників в Комінтерні, насамперед серед німецьких комуністів, зумів добитися фактичного дезавування політичних тез Виконкому Комінтерну, підготовлених М. Бухаріним і схвалених Політбюро ЦК ВКП(б) [169, с. 19–23]. Паралельно в Комінтерні відбувалася кампанія спрямована на те, щоб показати Й. Сталіна творцем концепції третього періоду. Це зайвий раз підтверджує, що ідея про новий, третій період в діяльності Комінтерну з'явилася в політбюро ВКП (б), а не де-небудь ще. Критика М. Бухаріна з боку Й. Сталіна була підхоплена деякими високопоставленими керівниками Комінтерну на десятому пленумі ВККІ в липні 1929 р., а також містилась на сторінках журналу «Комуністичний Інтернаціонал». Зрештою, М. Бухаріна вигнали з Президії ВККІ та з політбюро ЦК ВКП(б).

Сформулювавши доктрину третього періоду Комінтерну і засудивши погляди «правих ухильників», його члени шукали докази існування зв'язку «ухилянтів» з владою в капіталістичних країнах. На кожному пленумі ВККІ робилися заяви з цього питання. На десятому пленумі ВККІ, що відбувся в липні 1929 р., було дано точну характеристику третього періоду, про що йшлося під час Шостого конгресу Комінтерну. Це пленум був останнім перед настанням фінансової кризи в США та Європі. Однак на ньому жодним чином не було передбачено такого розвитку подій, а учасники обмежились звичайною дискусією на тему «загострення основних суперечностей капіталізму».

У 1929 р. провідний економіст Комінтерну Є. Варга на сторінках «Інпрекора» публікував досить цікаві інформативні щоквартальні економічні

дослідження. У травні цього року він зауважив поліпшення в економіці ряду великих капіталістичних країн на тлі зростання безробіття. За його висновками через спекуляції на фондовій біржі на США чекав крах фондової біржі. Обговорюючи проблеми спекуляцій на фондовій біржі Є. Варга стверджував, що разом з кризою в американському сільському господарстві, в будівництві і в сукупності з перевиробництвом нафти і автомобілів серйозно зашкодить період ділового оживлення. У той же самий час він заявив, що насувається серйозна економічна криза.

У лютому 1930 р. розширена президія ВККІ засідала майже три тижні, очевидно обговорюючи міжнародну економічну кризу, яка тоді щойно почалася. Падіння фондової біржі в США, за словами діячів Комінтерну, стало важливим підтвердженням поглядів комуністів, а тому і спростувало усі наявні до цього альтернативні погляди. На думку членів Президії ВККІ, економічна криза мала показати головні протиріччя світового капіталізму та, що головне, зруйнує теорію соціал-демократів про «організований капіталізм». На перший погляд запропонована комуністами концепція третього періоду отримала практичне підтвердження.

Як стверджував сам Є. Варга, в Америці, яка була «головною надією європейської буржуазії», вибухнула криза. Водночас минулі успіхи американського капіталізму він пов'язував з незліченними багатствами США та широкими можливостями внутрішнього споживчого ринку. В умовах, коли останній став розхитуватися, протиріччя між споживанням і продуктивними силами стали катастрофічними.

Члени Комінтерну намагалися також визначити час, коли в капіталістичному світі закінчився період тимчасової стабілізації. Зокрема, на одинадцятому пленумі, який відбувся в березні – квітні 1931 р., Д. Мануїльський проголосив, що капіталістичний світ наближається до кінця періоду стабілізації. На наступному, Дванадцятому пленумі, у вересні 1932 р. комуністами було оголошено, що кінець стабілізації в капіталістичному світі вже наступив.

Тринадцятий пленум, який зібрався в грудні 1933 р., переконував, що світова криза призвела до подальшого руйнування капіталістичної системи в усьому світі. Потенційні можливості здійснення революції внаслідок серйозних криз, пережитих світовим капіталізмом, здавалися Комінтерну величезними. Капіталісти, що зіткнулися зі зростаючими соціальними заворушеннями, все більше і більше були змушені, згідно Комінтерну, знімати з себе маску диктатури і почати підтримувати фашистські рухи. У цій мінливій, нестабільній соціальній обстановці Комінтерн бачив серйозні труднощі, що стоять перед капіталізмом. Однак очікуваний крах капіталістичної системи так і не настав. Починаючи з 1933 р. учасники Комінтерну все частіше у своїх доповідях згадували, що економічна криза пройшла в 1932 р..

Важливою для політичного та організаційного розвитку Комінтерну у цей період була політична ситуація в СРСР, оскільки внутрішньопартійна боротьба в ВКП (б) в значній мірі була пов'язана із роллю політичних лідерів у середині Комінтерну. У 1928 – 1934 рр. після перемоги Й. Сталіна над так

званим «правим ухилом» в СРСР і в Комінтерні, розпочався період «культу особи», який тривав фактично до смерті радянського лідера у 1953 р..

Наприкінці 1928 р. за ініціативи Й. Сталіна в Президії ВККІ було проведено показову «чистку» німецької компартії від «правих», а також так званих «примиренців» [116, с. 26–27]. З цього моменту «справжній комуніст» міг існувати лише в образі «солдата партії», який беззаперечно виконує вказівки згори. Така політика вирішення кадрових і політичних питань на тлі відсутності зворотного зв'язку з Москвою та національними центрами провокувало перманентну кризу в компартіях, появу нових «ухилів» і опозицій, які заперечували насильницьку більшовизацію. Як не дивно, але чим вагомішою ставала роль ВКП (б) у Комінтерні, тим слабкішими були прихильники світової революції пролетаріату поза межами СРСР.

У грудні 1929 р. в офіційній періодиці ВККІ Й. Сталіна було проголошено «лідером» Комуністичного Інтернаціоналу. Йому приписували внесення значного доробку в міжнародний революційний рух, зокрема: розробку

національного питання, боротьбу з «троцькістами» та їхньою ідеєю «перманентної революції», розробку питання про будівництво соціалізму в одній країні, боротьбу з правим ухилом в Комінтерні і, нарешті, його «провідну роль і пряму участь в підготовці програми Комуністичного Інтернаціоналу». Промови Й. Сталіна, навіть ті, які стосувалися виключно внутрішніх справ в СРСР, передруковувалися органами Комінтерну. Сам же радянський лідер був названий найкращим інтерпретатором ідей В. Леніна. Й. Сталіну приписувалася особлива заслуга в тому, що він стимулював вивчення революційної теорії в Комінтерні своєю статтею в радянському журналі «Пролетарська революція», в якій він захищав ленінізм від ідеологічних перекручень.

Затвердження одноосібної влади Й. Сталіна зробило непотрібними такі форми замаскованого контролю Москви за Комінтерном, як наявність російської делегації у ВККІ. Дійшло до того, що у постанові Політбюро Комінтерну 27 січня 1931 р. було запропоновано наступне: «Для зміцнення повсякденного зв'язку керівної частини працівників ВККІ з роботою ЦК ВКП(б) визнати необхідною присутність на всіх засіданнях Політбюро тов. Мануїльського, а у випадку його від'їзду тов. П'ятницького» [248, с. 178]. Фактично, російські комуністи, зокрема Й. Сталін, перетворили цю організацію не лише на додаток до радянської влади, але й виробила надійний механізм власного захисту від контролю зарубіжних компартій, проявом якого був допуск в Політбюро виключно членів ВКП(б) [583, с.11]. Втім, навряд чи варто ототожнювати Комінтерн з радянським лідером і навпаки – Й. Сталін не мав наміру займатися щоденним контролем ВККІ, присвоївши собі роль «відсутнього режисера» [724, с. 108–109]. Натомість, самі очільники Комінтерну мали відстежувати зовнішньополітичну діяльність СРСР і ухвалювати «правильні рішення». Цим можна пояснити успіх в Комінтерні та стрімке сходження «політичною драбиною» болгарського комуніста Г. Димитрова, політика «народного антифашистського фронту» якого вдало вписувалася і доповнювала зовнішню політику СРСР.

Упродовж 1928 – 1934 рр. чимало матеріалів Комінтерну були присвячені першому п'ятирічному плану в СРСР [146, с. 93]. Цей період в історії Комінтерну приблизно збігається з так званим періодом реконструкції в СРСР, тобто з часу початку першого п'ятирічного плану в жовтні 1928 р. до проголошення «перемоги соціалізму» на XVII з'їзді в січні – лютому 1934 року. Як висловлювались члени Комінтерну, для пролетарів усіх країн перехід до соціалістичної економіки був дуже важливим кроком, значним прикладом, що сприяє вирішенню практичних завдань перехідного періоду.

На розширеній президії в лютому 1930 р. перший п'ятирічний план був визнаний не тільки великим «досягненням трудящих Союзу Радянських Соціалістичних Республік», але також всього міжнародного пролетаріату. Серед інших досягнень радянського досвіду президією було відзначено успішне проведення масової колективізації, яка, як вважала президія, не могла не послужити закликом до дії пролетаріату і пригноблених селянських мас всіх країн, що борються за встановлення світової диктатури пролетаріату. Всі секції Комінтерну прагнули до оволодіння незамінним досвідом ВКП(б) з проблем соціалістичного будівництва. Поруч із ростом економічної незалежності СРСР росла його привабливість у очах прихильників соціалістичних ідей на Заході, який у цей же період був охоплений економічною кризою.

В 1928 по 1934 рр. члени Комінтерну показували на широкий загал зростаючу економічну та військову могутність СРСР, яка змусила капіталістичні держави визнати важливість участі Радянського Союзу в світових справах. Як підтвердження цього твердження комуністи вказували на підписання пактів про ненапад, які були інтерпретовані як свідчення послідовної миролюбної політики СРСР і тимчасового відтермінування розв'язання військових дій проти Радянського Союзу. Стосовно війни, то її відтермінування вважалося вигідним насамперед через можливість СРСР рухатися далі на шляху будівництва соціалізму і дозволяла розвиватися комуністичним партіям за кордоном. Поряд з цим стверджувалося, що пакти мають значення для досягнення цілей «світової революції».

З точки зору Комінтерну, умови воєнного часу для розвитку революції були набагато сприятливішими, ніж умови мирного часу. Водночас, починаючи з 1928 р. дедалі частіше почали з'являтися публікації у яких настання революції в окремо взятій державі було можливе не лише в результаті військових дій. Залишалося твердження про неминучість революції у результаті війни, які за твердженням діячів Комінтерну завжди були тісно пов'язані [167, с. 67]. Однак, у цей період розвитку Комінтерну, на відміну від попереднього періоду, жодним чином не було згадано, що СРСР повинен зробити наступальну революційну війну. Крім цього також не згадувалось що комуністи не повинні протистояти війні між капіталістичними країнами і між коаліцією капіталістичних держав і СРСР на тій підставі, що такі війни повинні створити сприятливі революційні ситуації. Положення Комінтерну від 1928 р. щодо війни «Засоби боротьби з небезпекою імперіалістичних воєн», перебували у найретельніші розробці членів Комінтерну 1928 – 1934 рр. Незважаючи на твердження про неминучість війни при капіталістичній системі, тези відкидали, як «безглуздий наклеп», звинувачення в тому, що комуністи підбурюють до війни, сподіваючись тим самим прискорити революційний процес.

Цілком імовірно що така зміна в політиці Комінтерну настала після того, як відбувся остаточний вихід СРСР на міжнародну арену. Поряд з цим, в умовах наростання фашизму у Європі, західноєвропейські лідери розуміли, що фашисти і комуністи можуть стати ситуативними союзниками.

У 1928 році і далі аж до 1934 року Комінтерн дуже строго дотримувався думки, заснованої на таких положеннях:

- не існувало значної різниці між буржуазними демократіями (наприклад, в Англії) і фашистськими диктатурами (наприклад, в Італії) – обидві представлялися по-справжньому диктаторськими системами буржуазного правління: одна замаскована, інша відкрита;
- буржуазна демократія і її виборча система правління і цивільні права були безглуздими для пролетаріату, тому їх не варто захищати;

- не існувало реальної альтернативи фашизму, за винятком боротьби за соціалізм з допомогою захоплення комуністами влади [149, с.28].

Слід зазначити ці пункти, так як вони значно відрізняються від заяв наступного періоду, 1935 – 1939 рр. Вони явно і приховано втілювалися в резолюціях кожного пленуму, починаючи з дев'ятого пленуму, що відбувся в лютому 1928 р., до тринадцятого пленуму, що відбувся в грудні 1933 р., так само як в резолюціях Шостого конгресу Комінтерну у 1928 р..

Комінтерн відкидав вибір «меншого зла», що на практиці означало відмову від наслідування соціал-демократів, які робили захист демократичних інститутів (парламентська виборча форма правління, цивільні права). Так зване «буржуазне правління» в будь-якій формі, будучи демократичним або фашистським, відкидалося Комінтерном.

Тринадцятий пленум, який відбувся в грудні 1933 р., вивчаючи події, що відбулися з часу проведення дванадцятого пленуму в минулому році, не робив різниці між фашистськими урядами і буржуазними демократіями, незважаючи на те що після успішного приходу до влади німецького фашизму в січні 1933 р. відбувся розгін Комуністичної партії Німеччини. У «Тезах про фашизм, військову небезпеку і завдання комуністичних партій» пленум підсумовував свої погляди в гаслі «за революційний вихід з кризи – за радянську владу». Цей погляд був виражений в початку 1934 р., але протягом року цей погляд зазнав суттєвих змін.

Ідеологи Комінтерну продовжували здійснювали пошук шляхів залучення до лав Комінтерну значної частини пролетаріату. У 1928 р. Комінтерн закликав до створення серед пролетаріату єдиного фронту «знизу». Під цим малося на увазі об'єднання пролетаріату під керівництвом лише тільки комуністичної партії, як «партії дії» незалежно і войовничо налаштованої по відношенню до всіх інших політичних партій і рухів. Про обов'язковість створення такої форми всім Комінтерном зокрема йшлося на Шостому конгресі Комінтерну.

Єдиний фронт «знизу» з'явився радикальним відступом від стратегії попередніх років, коли об'єднаний фронт зверху розглядався як корисна угода. По суті, єдиний фронт «зверху» – це короткострокові угоди між керівництвом Комінтерну і соціал-демократичними партіями про спільні дії, спрямовані на захист інтересів робітничого класу. В даному випадку ставлення комуністів посилювалося по відношенню до соціал-демократів, які жорстоко критикувалися за ніби то захист капіталістичного ладу. Поряд з цим учасники Шостого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу добре розуміли, що серед значної частини соціалістів популярними стали фашистські ідеї. Про це зокрема йшлося вже у 1932 р. на Дванадцятому пленумі ВККІ, який звинуватив соціал-демократів в тому, що вони є «головною соціальною підтримкою буржуазії» [197, с. 321].

В цілому соціал-демократія, а не фашизм розглядалася як найсерйозніший ворог комуністичної партії в рамках робочого руху. Як стверджували діячі Комінтерну, «немає революції без підтримки з боку пролетаріату і немає підтримки з боку пролетаріату без викорінення впливу соціал-демократів». Саме тому, головний удар комуністичного руху мав бути спрямований проти соціал-демократів.

Керманічі Комінтерну планували отримати підтримку пролетаріату показавши в негативному світлі очільників соціал-демократії. При цьому планувалося, що саме комуністи очолять різноманітні акції протесту проти існуючого устрою. Крім цього стверджувалось, що саме комуністичні партії повинні привести пролетаріат до більш високого рівня класової свідомості. З цією метою було запропоновано проводити активну діяльність у різних місцях діяльності робітників.

Тактика проведення незалежної лінії в робітничому русі активно обговорювалася прихильниками Комінтерну. Зокрема, в липні 1929 р. на Десятому пленумі ВККІ було вирішено, що діяльність комуністів мала бути звернена на формуванні комуністичного осередку в профспілках. Саме він мав бути представлений як єдиний надійний захисник робітничого класу. Така

тактика була запропонована для реалізації у тих державах, де були помітні лінії розколу в лавах профспілок. Саме тому, на думку ВККІ, усі зусилля повинні були спрямовані на остаточне розмежування з «реформістами». Поряд з тим, у країнах, де єдність профспілок була ще досить міцною, перед комуністами було поставлене завдання пошуку створення «опозиції» всередині «реформістських» організацій.

Створені комуністами напередодні страйків «комітети боротьби» повинні були позбавити «реформістське» керівництво будь-якої можливості нівелювати страйк та його «загасити». В профспілках де відчувалася неорганізованість робітничого руху, комуністам було дане завдання створити нові, підконтрольні виключно їм, профспілки. Таким чином мала реалізуватися їхня спроба взяття під контроль заводських комітетів, що могли ефективно чинити перепони керівництву. В даному випадку розрахунок був зроблений на те, що саме комітети були постійними організаціями всіх робітників підприємства [161, с. 81–89].

Реалізація дій, спрямованих на розрив з соціал-демократією, а також проти неї як головного противника комуністів у боротьбі за становлення свого впливу над робочим класом, передбачало також вирішення інших головних завдань, пов'язаних із завоюванням союзників серед непролетарських верств і для захисту СРСР. Слід зазначити, що у цьому випадку не схвалювалася жодна співпраця з так званими «буржуазними партіями». Натомість комуністи мали самі створити організаційні осередки під своїм контролем, які співпрацюючи з масами у напрямку вирішення найближчих цілей, актуальних для них. Поєднуючи боротьбу за ці цілі з кампанією, спрямованою на захист СРСР, очікувалося, що комуністична партія вирішить таким чином дві мети одночасно: домогтися здійснення більшого впливу зі свого боку, більшої симпатії і підтримки до Радянського Союзу.

Впродовж 1928 – 1934 рр. спостерігалось поступове відхилення від цієї загальної лінії Комінтерну. Свідченням цьому були ухвали ВККІ у ці роки, що були свідченням лівого етапу у його діяльності. При цьому жорсткій обструкції

були піддані не стільки соціал-демократи, як «праві ухильники» в середині самого комуністичного руху. Одинадцятий пленум ВККІ, що відбувався у березні – квітні 1931 р., а також наступний – Дванадцятий пленум ВККІ наполягали на необхідності проведення більш ретельного розмежування між соціал-демократичним керівництвом і рядовими членами соціал-демократичних партій. У таких умовах комуністичним партіям було дано вказівку проводити боротьбу як лівих, так і правих уклоністів.

Особливості взаємин Комінтерну та соціал-демократів досить зручно показувати на прикладі німецьких подій у 1930-х рр. Зокрема після того, як до влади у державі прийшов А. Гітлер, комуністичним партіям було дано вказівку вжити «ще одну спробу» створення єдиного фронту, направивши пропозиції виконавчим комітетам соціал-демократичних партій. Про це зокрема йшлося в тексті «За єдиний фронт проти фашизму!». Від так тактика «Єдиного фронту» свідчила про дозволеність «зверху» Кілька комуністичних партій в дійсності виступили з такими пропозиціями, але фактично вони не мали успіху.

Натомість соціал-демократи поставили під сумнів чесність намірів комуністів. У маніфесті до дня святкування Першого травня ВККІ висловив своє розчарування через відсутність будь-якої належної відповіді. Незабаром соціалістів знову критикували і був відновлений єдиний фронт «знизу». На Тринадцятому пленумі ВККІ соціалістів звинуватили в тому, що саме з їхньої вини до влади у Німеччині прийшли фашисти. Пленум також оголосив правий опортунізм головним ворогом робочого класу і закликав до створення єдиного фронту «знизу» [255, с. 237].

Така нова стратегія в певній мірі узаконювала з членами націонал-визвольних рухів. Водночас, така співпраця була можливою лише у тому випадку, коли комуністична партія зберігала свою незалежність. Також комуністам була дана вказівка ретельно аналізувати діяльність таких партій, а саме чи дійсно вони вели боротьбу проти існуючого ладу. Також наголошувалося, що такі партії рано чи пізно перекинуться в контрреволюційний табір, і тому вони жодним чином не могли бути розцінені

послідовними і постійними прихильниками так званої «буржуазно-демократичної» революції [251, с. 14–28].

Така всеосяжна модель комуністичної стратегії і тактики детально відображена у всіх рішеннях і тезах різних пленумів, що відбулися впродовж 1928-1934 рр.. Вона вказувала, що у веденні революційної боротьби комуністи повинні покладатися виключно на власні сили. Велика депресія на Заході лише посилила переконання комуністів у вірності обраного ними шляху. В основних рисах така стратегія була однаковою для усіх секцій Комінтерну.

Таким чином наявність нової стратегії і тактики у діяльності Комінтерну жодним чином не вплинуло на розширення комуністичної ідеології. В умовах світової економічної кризи комуністичний рух, очолюваний Комінтерном, так і не зумів встановити одноосібний контроль над робочим і визвольним рухом у всіх країнах. Тактика комуністів з «викриття» діяльності соціал-демократичних партій зазнала повного краху, про що свідчив, зокрема, успіх нацистів у Німеччині та фашизація низки європейських держав.

5.4. Комінтерн напередодні Другої світової війни

У період з 1935 по 1939 р. акцентування на політичних чинниках стало основною рисою в ідеології та діяльності Комінтерну. Причиною такого повороту у політиці стало зростання загрози безпеці СРСР з боку нацистської Німеччини. Слід зауважити, що поряд із проведенням на початку 1930-х рр. ідеологічної кампанії Комінтерну проти європейської соціал-демократії, прихід націонал-соціалістів до влади в Німеччині не викликав шоку ні в Кремлі, ні в Комінтерні. Лише тоді, коли фактично за лічені дні прихильники А. Гітлера знищили КПН як політичний механізм, тон радянської пропаганди змінився.

Під час Сьомого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу [148, с. 19–24], який відбувався з 25 липня по 20 серпня 1935 р., було ухвалено рішення про перебудову апарату об'єднання комуністичних партій. Зокрема, були ліквідовані лендерсекретаріати, як «постійний інститут представників та інструкторів ВККІ за кордоном» [2, арк. 5, 6]. Натомість було створено Секретаріати секретарів ВККІ, що посилювало відповідальність секретарів Виконкому КІ та ще більше централізувало управління над ними. Також було розпущено низку похідних від Комінтерну організацій, зокрема Профінтерн та КІМ. На таких кроках наполягав керівник Комінтерну Г. Дмитров, який переконав у необхідності змін керівництво ВКП (б). Зокрема, у листі до Г. Дмитрова радянський диктатор Й. Сталін напередодні П'ятого конгресу Комінтерну в жовтні 1934 р., писав: «Я цілковито згідний з Вами щодо перегляду методів роботи органів Комінтерну, реорганізації останніх і зміни їх особового складу» [46, арк. 1].

У другій половині 1930-х рр. Комінтерн продовжував відстоювати тезу про економічний колапс західного світу. В його офіційній риторичній повідомлялось, що капіталізм не міг би піднятися вище того рівня стабілізації, яка була досягнута ним у другій половині 1920-х рр.. За словами провідних економічних аналітиків Комінтерну, західний світ очікувала ще одна економічна криза, яка за своїми масштабами була сильнішою за події Великої депресії. Згадуваний уже Є. Варга відкидав припущення про те, що економіка капіталізму могла стати плановою задля уникнення настанню кризи.

Особлива увага з боку комуністів була привернена питанню поширення в Європі фашистських рухів. Комуністи переконували, що фашизм був свідченням капіталістичної нестабільності, вказував на те, що влада «буржуазних» держав більше не мала дієвих засобів для контролю над своїми громадянами. Делегати Сьомого конгресу КІ підтримали дану раніше інтерпретацію фашизму, як «відкритої терористичної диктатури найбільш реакційних, найбільш шовіністичних і найбільш імперіалістичних елементів фінансового капіталу...» [148, с. 12]. Водночас, комуністи чіткіше окреслювали

різницю між «буржуазною парламентською демократією», «буржуазним правлінням» і фашистської диктатурою. Комінтерн почав розрізняти роль агресивних фашистських держав (Німеччина, Італія і Японія) і неагресивних капіталістичних держав (Британія, Франція, Сполучені Штати та інші) [148, с.13].

По-іншому трактувалися так звані альянси «імперіалістичних держав». Початок такої візії серед діячів Комінтерну слід пов'язувати з промовою М. Литвинова, що була надрукована в «Інпрекор» на початку 1934 р.. У ній він стверджував, що не всі капіталістичні держави завжди відчують бажання воювати, а окремі з них могли стати пацифістськими на деякий період. Слід зауважити, що такі зміни у політичному курсі Комінтерну не супроводжувались його організаційною «дебільшовизацією». Навпаки, реформа його апарату «зміцнила важелі централізованого контролю і втручання в справи компартій» [724, с. 153].

Поступово у документах Комінтерну дедалі частіше згадувалось про непримиренну боротьбу між «розпалювачами війни» – силами світового фашизму (фашистські диктатури і рухи) і антифашистськими силами, які формувалися в основному за рахунок секцій Комінтерну та СРСР [176, с. 590–595]. Як зазначалось, до нього також могли входити за певних умов соціал-демократичні партії та різноманітні верстви «буржуазного класу». Комуністи переконували, що в умовах всесвітньої боротьби між «силами світу і силами війни», у зв'язку із зростанням фашистської загрози, жодний нейтралітет не був можливим. Саме тому проголошений нейтралітет окремих держав розцінювався як ознака ворожості щодо справи демократії і миру. Він визнавався безглуздим, оскільки «держави війни» мали на меті не лише колоніальне правління, але й встановлення своєї влади над Європою. Натомість, єдиним виходом вважалось створення «міжнародного бойового фронту народів» проти агресії фашистських держав [230, с. 430].

Зважаючи на певну політичну нестабільність у Європі Комінтерн вказував на «назрівання» нових «підйомів» в революційному русі [214, с. 375].

Однак, комуністи вже не вимагали використання сприятливої ситуації для захоплення влади пролетаріатом. На особливу увагу заслуговує ставлення Комінтерну до ролі радянських комуністів та й загалом СРСР у розвитку міжнародного лівого руху. На Сьомому конгресі Комінтерну особливо помітною була перевага радянського диктатора Й. Сталіна. Практично в кожній промові делегати конгресу висловлювали свою повагу і захоплення діями лідера СРСР. Саме Й. Сталіну була приписана заслуга в розробці основних напрямків нової генеральної лінії Комінтерну, яка визначила основні риси політики організації фактично до початку Другої світової війни. Сам же Й. Сталін особисто не ототожнював себе з новою лінією – створенням «антифашистського народного фронту». Втім, його промови перед членами ВКП(б) були обов'язковими для читання всіма комуністичними партіями – членами Комінтерну.

У зверненні до делегатів Сьомого конгресу КІ голова делегації ВКП(б) в Комінтерні та секретар ВККІ Д. Мануїльський охарактеризував Й. Сталіна як головного «теоретика етапу побудови соціалізму, що слідував за «пролетарською» революцією». За його словами, «перемога соціалізму в СРСР відкриває собою новий етап в розвитку світової пролетарської революції, посилюючи ріст революційного самоусвідомлення трудящих мас» [207, с.328]. В даному випадку внесок Й. Сталіна ніби то перевершував внесок інших діячів міжнародного комуністичного руху [207, с. 239].

Провідна роль радянського диктатора висловлювалась на сторінках офіційних видань Комінтерну. Зокрема, велика увага була приділена так званій сталінській конституції 1936 р.. Окремі положення цієї Конституції, які проголошували загальне виборче право і таємне голосування, чудово поєднувалися з антифашистською боротьбою Комінтерну. Згідно із твердженням Комінтерну, прийняття сталінської конституції у 1936 р. позитивно вплинуло на робітництво усього світу. В даному випадку вихвалялось і ставилось за приклад рішення розширити «пролетарську демократію шляхом введення рівного і прямого виборчого права і таємного

голосування». Це вважалося «могутньою зброєю», якою комуністичні партії в капіталістичних країнах могли скористатися під час ведення своєї боротьби із фашизмом. У зв'язку з цим, в матеріалах Комінтерну багато разів проводилося порівняння «радянської демократії» та «фашизму» в капіталістичних країнах. Відтак, Й. Сталін почав відігравати роль не лише лідера «трудящих мас», але й лідера прогресивного людства, яке бореться з фашизмом.

Досвід інших комуністичних партій не усував необхідності ретельного вивчення російського більшовизму. Як йшлося в матеріалі журналу «Комуністичний Інтернаціонал»: «Природно, що кожен з'їзд, кожен пленум Центрального комітету КПРС є для всіх секцій Комуністичного Інтернаціоналу подією, яка змушує їх обмірковувати знову і знову свої власні проблеми і намагатися витягти з досвіду великої братської партії практичні уроки для себе».

Наголошуючи на універсальності радянського досвіду, Комінтерн звертав увагу на економічні досягнення СРСР. З точки зору Комінтерну, будівництво соціалізму в СРСР наочно засвідчувало у який спосіб людство могло б вирішити свої проблеми. Уже згадуваний Д. Мануїльський переконував делегатів Сьомого конгресу Комінтерну, що «СРСР вразив світ» своїми економічними успіхами [207, с.310–315].

СРСР була відведена провідна роль у торуванні шляху перед іншими комуністичними партіями та державами, що значно полегшувало їхню роботу у побудові дійсно соціалістичного суспільства. У маніфесті Комінтерну з нагоди двадцятої річниці більшовицької революції було проголошено, що «перемога соціалізму» в СРСР «наповнює трудящі маси капіталістичних країн полум'яним ентузіазмом». «Пролетарі, селяни і трудова інтелігенція» ставали впевненими, що їх порятунок лежить тільки в тому напрямі, який вже прокладений більшовицьким досвідом. Саме він, за словами авторів маніфесту, продовжував зростати поряд із ростом економічної могутності СРСР.

Комінтерн вважав, що головний вплив СРСР на зовнішній світ зводився до великого впливу на справу миру і до стримування агресивних держав. Сам

же стримуючий чинник СРСР пояснювався Комінтерном двома причинами: здатністю СРСР вести війну і страхом агресорів, що війна проти Радянського Союзу означатиме революцію в їх власних країнах. У матеріалах Комінтерну часто згадувалось про здатність СРСР проводити широкомасштабні військові дії з будь-яким супротивником, а у маніфесті ВККІ радянську армію було охарактеризовано, як «найсильнішу армію в світі». Слід зауважити, що теза про боязнь іноземних капіталістичних держав перед розв'язанням війни з СРСР була не новою. Однак тепер її суттєво доповнили характеристикою СРСР не лише як оплоту «світової революції», але також і як захисника всіх «миролюбних», «антифашистських» або «демократичних» сил в світі, «оплоту проти фашизму та імперіалістичної війни» [207, с. 328]. Згідно із візією Комінтерну, представники робітничого руху в усьому світі не інакше як «з надією» дивилися на СРСР, вбачаючи у ньому лідера антифашистської боротьби. А тому напад на СРСР зустрів би спротив як із боку прихильників встановлення соціалізму, так із боку прихильників демократичного капіталізму.

Комінтерн не вважав за доцільне використовувати радянські збройні сили задля реалізації ідей «світової революції». Винятком могли стати лише ті випадки у яких, СРСР міг піддатися нападу з боку ворога. У таких умовах радянські військові, на думку Комінтерну, добре розуміли, що поряд із захистом СРСР вони боролися за «спільну справу робітничого класу всіх країн світу». Тому основним завданням перед Червоною армією було завдання захисту СРСР, а вже дотичним до нього був захист «світової революції». Цікаво, що міру бойової готовності Червоної армії чиновники Комінтерну ставили у пряму залежність від перемоги соціалістичної революції [207, с. 329]. На захист такої тези активно використовувались слова Й. Сталіна про відсутність потреби у «експорті революції».

Натомість, твердження про те, що Радянський Союз і його Червона армія мають на меті поширювати революцію в Європу, називалися «брудним пропагандистським винаходом німецького фашизму». Лише за умови нападу на СРСР його збройні сили могли взяти на себе революційну місію та знищити

загарбників не лише на своїй території, але допомогла звільнити усіх, хто «опинився у фашистському рабстві». Слід зазначити, що такі тези Комінтерну були співзвучні з особливістю розвитку зовнішньої політики СРСР в цей період.

Під час проведення Сьомого конгресу Комінтерну були розглянуті перспективи світового розвитку і «світової революції». Доповідач на конгресі від ВККІ з цього питання В. Пік охарактеризував основні напрямки політики Комінтерну в наступні чотири роки. За його словами, капіталістична система була «доценту розхитана» Великою депресією; зростання фашизму в капіталістичному світі наближало світ до війни; СРСР «став найпотужнішим і найважливішим фактором у світовій боротьбі за соціалізм»; співвідношення сил у світовому масштабі змінилося на користь соціалізму, а капіталізм виявився в не вигідному положенні; революційна криза ще повністю не дозріла, але назривала у всьому світі. За його словами, жодна соціальна система не могла впасти сама по собі попри усі негаразди, які вона мала. Саме тому вона повинна бути повалена. Водночас, жодна революційна криза не могла принести перемогу пролетаріату, якщо пролетаріат не міг організувати цю перемогу і здобути її» [223, с. 49–57].

Не зважаючи на сприятливу перспективу захоплення влади та поширення «світової революції», лідери Комінтерну наполягали вже не на якнайшвидшому захопленні влади комуністами, а лише на підготовці такого теоретичного захоплення. На підтвердження такого бачення доповідачі Сьомого конгресу Комінтерну звертались до промови Й. Сталіна на XVII з'їзді ВКП(б) в 1934 р., на якій радянський диктатор говорив про особливе значення підготовки до захоплення влади. Також ці слова Й. Сталіна часто використовувались і в подальші роки, коли Комінтерн намагався привернути увагу своїх членів до необхідності «ретельної підготовки революції».

Перед секціями Комінтерну в кожній країні було поставлене завдання з організації народного антифашистського руху, який створювався з подвійною метою: захисту існуючих демократичних привілеїв від будь-якого нападу з

боку фашизму в рамках однієї країни і захисту національної незалежності від агресивних фашистських держав. Їх також застерігали від недооцінки фашистської загрози у її «німецькому вигляді» [207, с. 366]. Комінтерн сприймав нову модель стратегії і тактики як підготовку до остаточного захоплення влади комуністами. Заплановане раніше захоплення влади не було скасоване, а тільки відкладене на «кращий час». Як стверджував голова Комінтерну Г. Димитров, у комуністів були й інші цілі крім захисту демократії. Однак, вони були готові боротися спільно за будь-які чергові завдання, які, коли вони будуть реалізовані, послаблять положення фашизму і «посилять положення пролетаріату». Поряд з тим, як інформувала офіційна преса Комінтерну в 1938 р., повалення капіталістичної системи залишалось завданням майбутнього.

Захопленню влади передувало здобуття підтримки з боку пролетаріату і від певних непролетарських верств населення, а також захист Радянського Союзу. З'явилися нові форми діяльності з метою досягнення цих постійних цілей, так само як і нові тимчасові цілі захисту демократії і національної незалежності від фашизму. Ці нові форми – робочий або народний фронт, уряд народного фронту і демократія нового типу.

Поняття єдиний фронт «зверху», яке активно використовувалось у 1935-1939 рр., було старим і означало спільні зусилля робітничого класу з метою досягнення тимчасових цілей за допомогою укладення тимчасових угод з соціал-демократичними лідерами пролетарського руху. Однак воно не було схвально сприйняте комуністами, оскільки вважалося ухилом від тактики попередніх років. Як виправдання такого підходу Комінтерну використав у політичній риторичі орієнтування на прокомуністично налаштоване крило в рядах соціал-демократів.

Основною вимогою, яка була поставлена Комінтерном під час створення «єдиного фронту» з соціал-демократами була «активна боротьба, спрямована «проти фашизму, проти наступу капіталу, проти загрози війни, проти класового ворога» [230, с. 432]. Комуністи не вимагали від соціал-демократів

підпорядкування концепції комуністів про пролетарську революцію та диктатуру пролетаріату. В свою чергу, аналогічних вимог не лунало в сторону комуністів. Прикладом єдиного фронту «зверху» можна вважати Народний фронт, що був заснований на базі єдиного робочого фронту та формувався внаслідок угоди між комуністами, соціалістами і буржуазними партійними лідерами. Він розглядався як уряд, заснований на широкому антифашистському народному русі; комуністичні партії могли б брати участь в цьому уряді поряд з іншими партіями, що входять в народний фронт.

У народному фронті було скасовано винятковість комуністів по відношенню до інших партій і до передреволюційних урядів. Їм також було дозволено входити до складу уряду, при певних умовах, перед захопленням влади комуністами. Така модель політичної діяльності комуністів дозволяла їм використовувати досі недоступну підтримку населення, а також відкривала нові шляхи до захоплення влади комуністами.

У функцію уряду народного фронту не повинно було входити руйнування капіталізму, але вона передбачала очищення капіталізму від «фашизму» і «економічного підґрунтя фашизму». Результат – повинна була з'явитися «демократія нового типу», що займає проміжне положення між буржуазною демократією і радянської демократією. Економічні реформи, про які пізніше говорилося в різних програмах різних країн, припускали, що «демократія нового типу» повинна була стати свого роду державою загального благоденства і включала такі реформи, як обмежена націоналізація економіки, податкові реформи за рахунок багатіїв, восьмигодинний робочий день, мінімальна заробітна плата, соціальне страхування і роздача землі бідному і безземельному селянству.

Позиція захисту буржуазної демократії носила умовний і тимчасовий характер і була тісно пов'язана з інтересом до певних національних традицій, а також служила виправданням Комінтерном оборонних воєн з боку неагресивних капіталістичних держав для відбиття нападу агресивних капіталістичних держав.

Війни між капіталістичними державами розцінювалися як «несправедливі» війни, в яких у пролетаріату і «трудівників» взагалі не було ніяких причин боротися за захист національних інтересів. Їх діяльність в таких випадках повинна була бути спрямована на громадянську війну, тобто, на повалення буржуазії в кожній країні. Комінтерн дотримувався нової тактики, розробленої на Сьомому конгресі, до початку Другої світової війни. Там було зазначено, що війни для захисту національних інтересів були можливі і серед капіталістичних держав і що пролетарі повинні були захищати свою країну (хоча вона перебувала під буржуазним правлінням) від нападу агресивної держави. Резолюція Сьомого конгресу Комінтерну говорила: «Якщо на яку-небудь слабку державу буде вчинено напад з боку однієї або більшої імперіалістичної держави, яка хоче знищити її національну незалежність ... війна, яку веде національна буржуазія цієї країни для відбиття нападу, може прийняти характер визвольної війни, і в неї повинні втрутитися робітничий клас і комуністи цієї країни. Продовжуючи непримиренну боротьбу з охорони економічних і політичних прав робітників, трудового селянства і національних меншин, завдання комуністів даної країни полягає в тому, щоб в той же самий час перебувати в передніх рядах борців за національну незалежність і вести визвольну війну до кінця» [215, с. 378]. Таким чином, Комінтерн спонукав не лише на словах до національної незалежності. Опір агресору став найважливішим політичним питанням цього періоду.

Зміна стратегії і тактики Комінтерну знайшла своє відображення і на зміні характерної лексики, яка була пом'якшена і стала менш радикальною. Характерні для 1930-х рр. слова «пролетарська революція», «диктатура пролетаріату», «соціал-фашист» поступово витіснялися менш специфічними словами комуністичного словника термінами: «антифашизм», «демократія», «незалежність».

Не зважаючи на декларовані зміни не слід вважати, що Комінтерн у середині 1930-х рр. докорінно переглянув свою стратегію і тактику на користь програми мирного, демократичного розвитку суспільства, яке поступово

приведе до комунізму. Не змінилася також і основна ціль – ідея реалізації світової революції і світового поширення комунізму. Матеріали Комінтерну у другій половині 1930-х рр., а також ухвали Сьомого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу свідчать, що міжнародне об'єднання комуністичних партій продовжувало наполягати на необхідності насильницького повалення капіталізму за допомогою революції під керівництвом комуністів і встановлення комуністичної диктатури. Комуністи заперечували, що «народний фронт» мав стати перехідним етапом на шляху до соціалізму і комунізму, своєрідним замінником «пролетарської революції». Як йшлося першотравневому маніфесті ВККІ у 1937 р., капіталізм залишався «перешкодою на шляху прогресу людства», а тому повинен був бути знищений. «Лише революційне повалення капіталізму і його заміна соціалізмом покладе край експлуатації людини людиною і війні» [192, с. 234–240].

Офіційна преса Комінтерну закликала своїх прихильників не втрачати з поза уваги «кінцеві цілі пролетарського руху» [216, с. 45], незалежно від того, які могли б бути найближчі цілі. Це свідчило, що ні здійснення «світової революції», ні необхідність в насильницькому поваленні капіталізму не були забуті Комінтерном і продовжували залишатися головними цілями комуністів.

Для комуністичних партій в капіталістичних країнах в 1935–1939 рр. була сформована гнучка програма стратегії і тактики, яка давала їм змогу брати на себе роль захисників національної незалежності, не висуваючи вимог повалення капіталізму, а також вступати в союзи з іншими партіями на основі фронтів або на основі уряду, в якому могли б брати участь і комуністи. Поряд з цим була збережена головна мета Комінтерну – встановлення світового комунізму шляхом проведення революції, реалізація якої супроводжувалася новою моделлю стратегії і тактики, що наполягала на необхідності проведення тривалої підготовки для реалізації цілей комунізму.

Результатом репресій 1936-1938 рр. щодо лідерів зарубіжних компартій, політемігрантів і працівників виконкому Комінтерну стала дискредитація міжнародного комуністичного руху як за кордоном, так і в самому СРСР. У

тих, хто неушкодженим пережив ці роки, стався перелом у психології - страх став головною мотивацією політичної та службової діяльності, у щоденній роботі переважали прагнення позбутися від відповідальності, безініціативність і тупа старанність.

Фактично впродовж 1935–1939 рр. спостерігалася зміна у стратегії і тактиці Комінтерну: окремі тези попередніх років суперечили основним положенням у діяльності комуністичного об'єднання партій у новий період. Така модель стала більш гнучкішою на відміну від тих норм, яких дотримувалися в 1928-1934 рр.. Насамперед це стосувалося способів захоплення влади пролетаріатом. Як і раніше такий варіант розвитку подій розглядався більшовиками, однак у новий період набагато більше уваги було приділено насамперед підготовці та розробці способів такого захоплення. Також, на відміну від попередніх періодів у 1935-1939 рр. було проведено чітке розмежування між демократією і фашизмом, як формами буржуазного правління. Разом з цим, демократичні права і інститути при капіталізмі, не зважаючи на свою недосконалість вважалися корисними для робітничого класу і всіх «трудівників», а тому потребували захисту з боку членів Комінтерну. У контексті боротьби з фашизацією Європи прихильники Комінтерну у новий період більше не вимагали повного руйнування капіталізму. Натомість ними було запропоновано провести «чистку» тієї системи, в результаті якої повинна була бути створена «нова демократія». Зауважимо, що жодне з цих положень не передбачало, що капіталізм в кінцевому підсумку не повинен був бути замінений соціалізмом, хоча тепер руйнування капіталістичної системи не було визначене як основна мета.

Зауважимо, що у подальшому «дебільшовизації» Комінтерну не відбулося фактично до кінця існування організації. Навпаки, реформа її апарату зміцнила важелі централізованого контролю і втручання в справи компартій. Секретарі Виконкому Комінтерну не мали змоги оперативного реагувати на політичні зміни в тій чи іншій країні, оскільки були відрізані від інформування з-за кордону. Ускладнювала їхнє становище і необхідність постійного

узгодження політичних дій із вищим партійним керівництвом, що зрештою перетворилося на бюрократичну рутину, а самі іноземні працівники комінтернівського апарату відчували на собі усе ідеологічне обрамлення сталінського соціалізму. При цьому, якщо раніше вони сприймалися як посланці від імені світового пролетаріату у державі, побудованій на принципах соціалізму, то тепер усі вони були віднесені в ранг потенційних шпигунів, які могли сприяти ворогам СРСР. Зрештою, у період сталінських репресій 1937–1938 рр. значна частина іноземних комуністів була репресована. У підсумку репресії щодо лідерів іноземних компартій, політемігрантів і працівників виконкому Комінтерну, міжнародний комуністичний рух як за кордоном, так і в самому СРСР, був остаточно дискредитований.

РОЗДІЛ 6

СТРУКТУРА ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО РОБІТНИЧОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

6.1. Організаційні засади

У травні 1923 р. в Гамбурзі відбувся об'єднавчий конгрес відновленого II Інтернаціоналу-лондонського та Віденського 2½ Інтернаціоналу. В результаті злиття було створено Соціалістичний Робітничий Інтернаціонал (СРІ). Його утворення мало важливе значення для діяльності соціалістичного руху, оскільки лише через 9 років з моменту припинення діяльності II Інтернаціоналу європейським соціал-демократам вдалося об'єднати соціалістичний рух навколо одного центру [533, s.100]. Під час формування нового об'єднання соціалістами було враховано усі недоліки, які стали причиною розколу II Інтернаціоналу. Під час Гамбурзького конгресу, що відбувся у травні 1923 р., було ухвалено статут, організації, який на багато років уперед визначив принципи організаційної діяльності СРІ. У статуті було визначено що:

1. «Соціалістичний Робітничий Інтернаціонал об'єднує соціалістичні робітничі партії, які своєю ціллю визнають зміну капіталістичної системи виробництва – соціалістичною, а класову боротьбу – за засіб емансипації робітничого класу.

2. Завдання СРІ полягає у об'єднанні діяльності партій-учасниць до проведення спільних акцій. СРІ прагне до цілковитого об'єднання міжнародного соціалістичного руху. Партії об'єднані у Інтернаціонал зобов'язуються не належати до жодної іншої організації.

3. СРІ буде існувати поки його ухвали будуть затверджуватися всіма членами. Кожна затверджена ухвала міжнародної організації означає відмову партій окремих країн від власної автономії.

4. СРІ має діяти не лише у період миру, але й під час війни. Під час конфліктів між народами, партії, що належать до Інтернаціоналу мають визнавати його найвищою інстанцією.

5. Органи, що будуть виконувати ці завдання це: 1. Міжнародний конгрес; 2. Екзекутива; 3. Бюро; 4. Операційна комісія; 5. Секретаріат» [135, s.97].

У наступних пунктах статуту було визначено сфери діяльності та завдання усіх перелічених виконавчих органів СРІ. Нове об'єднання соціалістичних партій було наділене функціями, за допомогою яких можна було б уникнути ситуації 1914 р., коли II Інтернаціонал не зміг організувати свою діяльність в умовах загрози війни.

Офіційно СРІ був визначений як наступник II Інтернаціоналу і проголошений федерацією соціалістичних партій. У той же час його ухвали стосувалися окремих партій лише у сфері загальної політики міжнародного соціал-демократичного руху. У внутрішній політиці партії керувалися власними програмами, які не підлягали затвердженню з боку керівництва СРІ. Виконавчі органи об'єднання – Бюро і Екзекутива – координували діяльність Інтернаціоналу і були посередниками у конфліктах між окремими партіями-членами СРІ [410, s.4]. На відміну від Комінтерну СРІ допускав існування у окремих країнах необмеженої кількості соціалістичних партій, а також надавав свободу їм у веденні внутрішньої діяльності.

Статут СРІ був прийнятий учасниками Гамбурзького конгресу без застережень. Натомість окремі застереження виникли навколо питання репрезентації окремих партій у Бюро та Екзекутиві Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу. Його активно обговорювали соціалісти з східноєвропейських країн, зокрема ППС, яка намагалася отримати більше мандатів, ніж їй було запропоновано [410, s.4]. Також вони вимагали для себе включення до складу керівних органів СРІ. Однак це не вдалося реалізувати в головній мірі через спротив з боку СДПН і Партії лейбористів Великої

Британії. Про склад Екзукутиви та Бюро на початку утворення є в «Монографія – копія».

Чималі дискусії серед учасників СРІ викликали питання вибору місцезнаходження Секретаріату Інтернаціоналу. Німецька делегація запропонувала вибрати Лондон на місцезнаходження Секретаріату. Проти цього виступили соціалісти Східної Європи, а також французи, бельгійці, італійці і австрійці, які пропонували обрати місцем осідку цього керівного органу СРІ Відень або Женеви. Вірогідним видається те, що це було пов'язане із намаганням зменшити вплив Великої Британії та Німеччини на діяльність СРІ. Вважалося, що перенесення Секретаріату до Лондону, надасть перевагу у Інтернаціоналі англійцям, які значно менше уваги будуть приділяти проблемам Східної і центральної Європи [393, s.2].

На Гамбурзькому конгресі не було ухвалено жодного програмного документу, який стосувався організаційної діяльності новоствореного об'єднання. Тому діяльність СРІ регламентувалася статутом і резолюціями: «Імперіалістичний мир і завдання робітничого класу», «Міжнародна боротьба проти міжнародної реакції» та «Восьмигодинний робочий день і міжнародні соціальні реформи».

Учасники СРІ намагалися перетворити його у всесвітню організацію із залученням окрім європейських партій також і партій Латинської Америки і Азії. Для цього у 1924 р. в СРІ були прийняті Робітничий союз Британської Гвіани і Соціалістична партія Аргентини, в 1925 р. — Соціал-демократична партія Китаю. Однак на практиці розширити вплив соціал-реформізму в колоніальних і залежних країнах не вдалося. За своїм характером та сферою впливу СРІ до моменту припинення існування залишався європейською організацією. Після приєднання до нього у 1925 р. Соціалістичної партії Португалії, Швейцарської соціал-демократичної партії, Ісландського робітничого союзу (1926 р.) він мав свої партії у всіх європейських країнах, крім Норвегії, Ірландії та Албанії. Членами СРІ були також соціалістичні

партії Вірменії, Грузії, України, меншовики і есери Росії, які мали намір продовжували боротьбу проти більшовиків і радянської влади.

З моменту утворення Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу давалася ознаки нерівномірність розвитку його складових партій. Дійсно впливовими були соціал-демократи у Великій Британії та Німеччині. Дещо менший вплив мали соціал-демократичні партії Німеччини, Австрії, Бельгії, Швеції, Данії, Франції, Нідерландів, Фінляндії, Швейцарії, Латвії, Естонії, Чехословаччини. Слід зауважити, що по всій Європі, крім Італії, вони діяли легально. Строкатість складу цих партій обумовила існування в них різних течій, боротьба між якими в основному не виходила за рамки соціалістичних ідей. Зважаючи на існуючі суперечності соціал-демократичний рух залишався розколеним.

Дещо різними були положення, склад, досвід, конкретні завдання, а також погляди й партій, які входили до СРІ. Такі розбіжності посилювалися під впливом націоналістичної ідеології, а тому дедалі більше поглиблювався розкол серед груп та партій соціал-демократів, які дотримувалися так званого «революційного соціалізму». Спроби окремих діячів соціал-демократії знову створити особливий інтернаціональний центр соціал-демократичних партій не мали успіху. Втім, це не впливало на успіхи соціал-демократів у політичній площині. Зокрема, на початку 1924 р. лейбористський уряд вперше було створено у Великій Британії. У грудні того ж року соціал-демократи створили коаліційний уряд Естонії. До середини 1925 р. соціал-демократи входили до складу урядів п'яти так званих «капіталістичних» держав. Однак впродовж 1925–1928 рр. більшість міністерських посад соціал-демократи втратили, а станом на середину 1928 р. вони бали участь у діяльності коаліційного уряду Німеччини. В одних коаліційних урядах соціал-демократи складали меншість (Естонія), в інших відігравали значну роль і навіть, очолювали їх (Німеччина). Одні соціал-демократичні уряди не мали більшості в парламенті (Велика Британія, Швеція), інші мали (Данія). У будь якого випадку така участь у діяльності виконавчої влади європейських держав соціал-демократи

обґрунтовували «політичною доцільністю» та прагненням реалізувати «вимоги трудящих» [533, s.115-117].

В усіх без винятку соціал-демократичних партіях були течії або групи, які штовхали партію «вправо», – до тісніших зв'язків з існуючим устроєм, або «вліво» – до більш активного відстоювання ідеалів соціалізму. Основні суперечки точилися навколо питань, що стосувалися характеру існуючої держави, значення «класової боротьби», участі соціал-демократів в урядах європейських країн, оцінки Ліги націй і двосторонніх угод, місця масових виступів, необхідності встановлення влади робітничого класу, можливості співпраці з комуністами. Однак, як зазначалося раніше, ці суперечки не виходили за рамки політичної течії та не провокували розколу. Співвідношення сил цих течій у кожній партії значною мірою визначало особливості її лінії і еволюції. Загострення класових суперечностей в європейських країнах вело до посилення диференціації у соціал-демократичному русі. Найвизначнішими представниками першого – правого спрямування були А. Гендерсон, Дж. Томас, О. Вельс, О. Браун, Р. Гільфердінг, К. Реннер, П. А. Хансеї, Р. Ліндстрем, П. Ренодель, М. Деа, А. де Ман, Ф. Тураті. Найбільш відомими діячами лівого крила були Дж. Мекстон, Д. Уїтлн, Р. Ледебур, М. Зейдевиц, Р. Диссман, Дж. Матеотти, А. Енгберг, Р. Брантінг, Ж. Зіромський, Л. Блюм, Ю. Дейч [533, s. 113].

Позиції партій-учасниць СРІ, що стосувалися найбільш важливих міжнародних проблем, узгоджувалися і розроблялися на засіданнях Виконкому, який скликався двічі на рік. У них брали участь представники 25 соціал-демократичних партій і низки пов'язаних з об'єднанням соціалістичних партій міжнародних організацій [738, с. 73-76]. Чотири-п'ять разів на рік збиралося Бюро Виконкому, в якому брали участь представники соціал-демократії 9 найбільших партій. Організаційно-технічні питання вирішувалися Адміністративною комісією. Постійно діяв Секретаріат.

У межах Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу було утворено низку постійних комісій, які мали чітко визначені сферу діяльності та перелік

завдань. Учасники СРІ регулярно проводили спеціальні конференції, які розглядали так звані «технічні питання» соціалістичного руху. Окрему роль відігравали регіональні конференції соціал-демократичних партій Балканських країн, Західної Європи, Прибалтійських держав, Північно-Східної Європи. Виконком СРІ регулярно публікував першотравневі відозви а також інформаційні повідомлення, що стосувалися різноманітних подій. З вересня 1924 р. видавався спеціальний тижневик. Задля консолідації робітничих організацій навколо ідеології соціал-демократії СРІ зміцнював співпрацю з Міжнародною федерацією профспілок (МФП). Зокрема, починаючи з 1924 р. працював Спільний комітет керівників СРІ та МФП, проводилися спільні засідання Бюро та Виконкомів цих організацій, де розглядалися важливі питання, наприклад загального страйку в Англії, про небезпеку війни в Європі та інші. Виконком і Секретаріат СРІ також підтримували тісні зв'язки з Міжнародним соціалістичним комітетом жінок, Соціалістичним інтернаціоналом молоді, Інтернаціоналом соціалістичної освіти (виник у 1924 р.), Інтернаціональним соціалістичним союзом спорту і фізичної культури (1927 р.), Міжнародним альянсом соціалістів-юристів (1928 р.) [738, с. 79].

Важливу роль в діяльності СРІ відігравали конгреси, які формували порядок денний організації, визначали її завдання та цілі. Одним із перших загальних зібрань учасників СРІ став Марсельський конгрес, скликаний у серпні 1923 р. У його роботі взяли участь 422 делегати, які представляли 40 партій, з 31-ї країни світу. Вони розглянули низку питань, які умовно можна розділити на три групи. Ключовим серед них стало питання міжнародного розвитку та збереженню миру. Значна увага також була приділена соціальним проблемам та організаційним завданням. Спільним для усіх зазначених тем стало звернення уваги на міжнародну соціалістичну політику в світі [738, с. 123].

Учасники Марсельського конгресу погодились, що в умовах повоєнного розвитку світу та з моменту об'єднання обох інтернаціоналів соціал-

демократія збільшувала свій вплив у світі за рахунок успіхів на виборах і участі в урядах капіталістичних країн. Своїх прихильників соціал-демократи закликали підтримувати укладені між європейськими державами угоди та діяльність Ліги націй, оскільки, як вважалося, у Європі все ж зберігалася загроза виникнення і поширення нової війни. Окремо лунали заклики домогтися запровадження 8-годинного робочого дня, підвищувати організованість та згуртованість робочого класу [440, s. 160].

В ухваленій на Марсельському конгресі резолюції засудження капіталізму як джерела війни було досить абстрактним. Водночас опорою тривалого миру проголошувалася «політична перемога робітничого класу у всіх або принаймні найважливіших країнах». Водночас не згадувалось зовнішньої політики СРСР, хоча підсумкові документи мали антикомуністичну спрямованість, закликали боротися проти більшовизму.

Автори резолюції визнавали, що створення Ліги націй не було гарантом для збереження миру. Натомість значну роль відводили пролетаріату, який, на думку соціал-демократів, був вже достатньо сильний, щоб впливати на уряди і домогтися від них зміцнення миру. Також було запропоновано домогтися демократизації Ліги націй, посилити вплив робітничих організацій на зовнішню політику, знайти вирішення проблем репарацій і військових боргів «у дусі соціалізму». Учасникам СРІ рекомендувалось підтримувати Женевський протокол і сприяти розробці нових угод між державами про взаємні гарантії без таємних статей, уникаючи протиставлення одних країн іншим. Наполягаючи на загальному і повному роззброєнні, резолюція закликала Лігу націй скликати спеціальну конференцію, на якій мали б розглядатися пов'язані з цим питання.

До цієї основної резолюції примикали дві інші – про небезпеку війни на Сході і про війну в Марокко. У першому випадку О. Бауер стверджував, що більшовики пов'язують своє майбутнє тільки з новою світовою або громадянською війною. Він вказував на агресивність СРСР, придушення в ньому демократичних свобод. Водночас О. Бауер засуджував спробу окремих

держав прикрити свою агресію на Сході прапором боротьби проти більшовизму, їхнім прагненням налаштувати проти СРСР країни Східної Європи і заявляв, що соціал-демократія завжди буде дотримуватися гасла «Руки геть від Радянського Союзу!» [461, s. 348].

Ухвалена за доповіддю О. Бауера резолюція зобов'язувала соціал-демократів домагатися від урядів автономії для національних меншин, а також поваги до незалежності держав Східної Європи. Вітаючи боротьбу робітників Китаю та Індії, резолюція заявляла, що соціал-демократи повинні постійно і енергійно боротися за право на самовизначення поневолених народів Азії і Африки. Зокрема, у резолюції про війну в Марокко з одного боку, конгрес вимагав визнання самостійності, забезпечення необхідної території та прийняття в Лігу націй цієї держави, негайного припинення війни і початку переговорів про мир, надання допомоги пораненим і полоненим. З іншого – конгрес підтримував мандатну систему і закликав Лігу націй «зайнятися розподілом ринків і сировини», розглядаючи народи колоній і залежних країн як об'єкт, а не суб'єкт світової політики [461, s. 352].

Під час обговорення проблеми безробіття учасники конгресу погодились з тезою бельгійського соціал-демократа Л. де Брукера, який вважав, що «коріння безробіття» лежить в капіталістичних відносинах і буде ліквідоване після переходу до соціалізму. У цьому випадку завдання соціал-демократії було зведено до організації економічного життя і ринку робочої сили, включаючи її міграцію, до встановлення громадського контролю над трестами. Л. де Брукер вважав, що подолати проблеми безробіття можна через співпрацю робітничого класу зі заможними верствами капіталістичних держав. В ухваленій за підсумками обговорення проблем безробіття резолюції від учасників СРІ вимагалось «домагатися законів в кожній країні і міжнародно-правових угод, які б забезпечували робітникам мінімум умов існування». Також соціал-демократів закликали добиватися отримання іноземними робітниками таких умов праці, які надавалися також місцевим, регулювання економіки під громадським контролем; оздоровлення фінансів,

зниження цін на життєво важливі товари; справедливого розподілу товарів за допомогою Ліги націй. Ухвалені без дискусій резолюції про соціальні проблеми зводилися до рекомендацій покращувати економічне і соціальне становище європейських народів, вдосконалювати охорону здоров'я і обмежувати виробництво та продаж спиртних напоїв. Також було ухвалено резолюцію з аграрного питання, яка містила заклик «вести роботу серед сільського населення» [461, с. 356].

Особливе значення для подальшої діяльності СРІ мали організаційні питання, які обговорювали учасники Марсельського конгресу. Знаний австрійський соціаліст Ф. Адлер наполягав на необхідності перетворення організації соціал-демократів з європейської у всесвітню та створенні сильних соціал-демократичних організацій на всіх континентах. Учасники конгресу також внесли низку змін до Статуту СРІ, що стосувалися норм представництва, а також діяльності членів Виконкому СРІ.

Важливою віхою в розвитку Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу був Брюссельський конгрес, який відбувся у серпні 1928 р. На конгресі були представники низки міжнародних та національних робочих організацій соціал-реформістської орієнтації. Загалом були присутніми 456 делегатів, що представляли 5 міжнародних організацій та 38 (з 47, які входили в СРІ) партій [881, с. 354-355].

Найбільшу увагу учасники конгресу приділили розгляду питань, які стосувалися функціонування та шляхів розвитку міжнародного робітничого руху. Під час пленарного засідання було звернено увагу на агресивність Радянського Союзу та охарактеризовано його загрозу для сусідніх країн і миру. У таких умовах, за прогнозами соціал-демократів, радянська влада неминуче наближалася до свого краху. Окремі доповідачі, як зокрема Тураті, оголосили більшовиків не менш небезпечним ворогом робітничого класу, ніж фашизм. Їх засуджували як ворогів демократії, винуватців розколу робітничого руху.

Були і ті, хто наполягав на необхідності відновлення єдності робітничого руху в межах СРІ. Зокрема, дехто із представників британських лейбористів робив припущення, що на час було відновлення дипломатичних відносин між Великою Британією та СРСР. Поряд із запевненням з боку британських лейбористів, що робітничий клас в СРСР завжди прагнув до миру, лунали звернення до учасників СРІ з закликами підтримати радянські пропозиції про роззброєння в комісії Ліги націй.

Суспільно-політичне явище фашизму вважали небезпечним для демократії, миру і майбутнього соціалізму, та пов'язували його з «капіталістичною реакцією». Соціал-демократи вказували на ворожість фашизму щодо демократії, прихильність до насильства і терору, його соціальну демагогію, руйнівні устремління і відсутність творчих ідей, особливу агресивність, в яких би різноманітних формах він не проявлявся. Втім перед учасниками конгресу не поставала дилема «фашизм або більшовизм»[461, с. 675].

В ухваленому за підсумками обговорення Маніфесті було розміщене звернення до робітників усього світу, у якому констатувалось, що у світі може поширюватися тільки соціалізм. Документ засуджував гонку озброєнь, загострення національних протиріч, соціального гніту і несправедливості, безробіття і злидні, посилення монополій, що діють у міжнародному масштабі. Піддавався критиці фашизм та було наголошено на цінності демократичних свобод. Маніфест роз'яснював, що демократія є засобом досягнення соціальної рівності. Він закликав до «інтернаціональної єдності пролетаріату», проте комуністів звинувачували в розколі робочого руху. Комінтерн засуджувався також за те, що він пов'язував революційну перспективу тільки з «світовою війною». Радянську владу було охарактеризовано як диктатуру меншості. Саме тому Маніфест закликав робітничий клас Радянського Союзу об'єднатися з СРІ на основі захисту демократії, зробивши її «інструментом визволення людства». В свою чергу СРІ обіцяв свій захист СРСР.

Що стосується питань мілітаризації і роззброєння, то ухвалена конгресом резолюція засуджувала «загальну тенденцію капіталізму до війни». Головною метою було проголошено загальне і повне роззброєння, якого можна досягти тільки «спільною і енергійною боротьбою пролетаріату проти панівних класів». Одним із основних завдань було визначено необхідність врегулювання питання обмеження озброєнь. Цю проблему було запропоновано вирішити шляхом «використання прагнень частини буржуазії до збереження миру та її страху перед революцією», а головне – шляхом посилення тиску робітників на уряди, виступів у парламентах і «постійних і енергійних дій мас, навіть у самій революційній формі», проти урядів, які відмовляються від врегулювання міжнародних конфліктів третейським судом і йдуть до війни.

Резолюція містила у собі вимоги вирішувати всі міжнародні спори третейським судом, укласти відповідні угоди з участю всіх держав, включаючи США і СРСР, і боротися за загальне роззброєння на основі рівноправності, без привілеїв держав-переможниць. Члени СРІ вважали за необхідне скоротити строки військової служби і зменшити число призовників. Крім цього були висунені вимоги демократизації збройних сил, розширення парламентського контролю над ними та заборони фашистських військових організацій. Учасники конгресу наголошували на загостренні небезпеки війни, а також значення «незалежних і прямих дій інтернаціонального робітничого класу проти капіталістичних урядів», навіть проти «всіх форм капіталізму».

Що стосується колоніального питання, то були розглянуті розлогі меморандуми БЛП, Голландської СДРП, Єдиної соціалістичної партії італійських робітників, СП США, СФЮ, Датської СДП. У меморандумах і додатках до них конкретно характеризувалося становище в різних колоніях і позиція різних соціал-демократичних партій. При всій специфіці їх діяльності ставлення до національно-визвольного руху в колоніях мало загальний знаменник: соціал-реформістський підхід. Конгрес одноголосно ухвалив

документ, у якому була висловлена підтримка СРІ визвольної боротьби народів за незалежність і їх вимог «свободи і права», вказувалися конкретні країни – Китай, Індія, Єгипет, Сирія, Ірак, Філіппіни, Корея, дещо конкретніше засуджувалася агресія США в Гаїті, Сан-Домінго, на Кубі. Були розширені вимоги поліпшення умов праці і забезпечення елементарних прав місцевих робітників у «колоніях з розвиненою культурою» [881, с.374-385].

Учасники Брюсельського конгрес розглянули підсумки III Міжнародної конференції жінок, що стосувалися становища жінок і дітей, і рекомендував поліпшити забезпечення матері і дитини, становище жінки на виробництві, а також удосконалювати і виконувати закони про страхування та забезпечення хворих, інвалідів, людей похилого віку [881, с.374-385].

Щодо організаційних питань, секретар СРІ Ф. Адлер закликав підвищити активність і згуртованість соціал-демократичних організацій. Він звинувачував Комінтерн у ставці на війну і в прагненні ліквідувати соціал-демократію. Ф. Адлер заперечував наявність теоретичних і принципових розбіжностей соціал-демократів з комуністами, але рішуче виступав проти будь-якого співробітництва соціал-демократів і комуністів, вимагав категоричної заборони участі соціал-демократів в організаціях, програмні тези яких не збігаються з лінією СРІ.

Після обговорення організаційних питань із Статуту СРІ був включений абзац, що забороняє соціал-демократам брати участь у роботі міжнародних політичних об'єднань, з чийми тенденціями СРІ знаходиться в «програмній або тактичній суперечці». Було також вирішено скликати конгреси СРІ як правило, раз у три роки, а у разі необхідності Бюро СРІ отримало можливість на певних умовах проводити конференції РСІ з питань міжнародної політики і тактики.

На зламі 20-х – 30-х рр. ХХ ст., незважаючи на зростання окремих соціал-демократичних партій (Іспанія, Швеція), загальне число членів в партіях СРІ скоротилося більш ніж на 300 тис. (майже на 5%), а кількість тих, хто голосував за них, незважаючи на успіхи соціал-демократів

Скандинавських країн та Іспанії, знизилася майже на мільйон (4%). Приблизно на 900 тис. (7%) збільшилася тільки кількість членів профспілок, об'єднаних МФП. Попри те, що соціал-демократи не зазнавали переслідувань у європейських державах, їхні найбільші партії зазнали серйозних поразок [461, с.38]. Найвагомішою втратою став крах СДПН. Лідери партії відкидали можливість спільних дій з комуністами та намагалися перешкодити приходу гітлерівців до влади шляхом підтримки «меншого зла» – створеного без соціал-демократів уряду Р. Брюнінга.

У травні 1930 р. сесія Виконкому СРІ прийняв резолюцію, в якій йшлося про те, що «анархія капіталістичного виробництва приходить у все більшу суперечність з життєвими інтересами робітничих мас, а капіталістична раціоналізація веде до виснажливої інтенсифікації праці і стає джерелом нечуваного за розмахом безробіття. Криза використовується капіталістами для наступу на заробітну плату, для реакційного походу проти трудового законодавства і реакційного перегляду податкової системи». На думку авторів резолюції світова економічна криза свідчить про необхідність більш серйозних зусиль для переходу до соціалістичного способу виробництва. Це, своєю чергою, мало спонукати секції СРІ для розгортання агітації серед робітництва за соціалістичне перетворення економіки [881, с.441].

Конкретна програма дій, розроблена восени 1930 р. спільною комісією СРІ та МФП, була розрахована на те, «щоб подолати тягар кризи і пом'якшити страждання його жертв». В ній говорилося, що потрібно «вести оборонну боротьбу всіма силами». Водночас причини кризи були зведені до невідповідності між розвитком виробництва і можливостями збуту, між нагромадженням капіталу і купівельною спроможністю народу. Висунуті завдання обмежувалися удосконаленням господарства з урахуванням інтересів всіх верств населення: підтримання рівня реальної заробітної плати; підвищення купівельної спроможності робітництва; поліпшення страхування безробітних; скорочення тривалості робочого часу; надання оплачуваних відпусток; встановлення громадського контролю над монополіями;

забезпечення державного регулювання валют; формування ринку робочої сили та міграції населення; організація громадських робіт тощо.

На початку 1931 р., розвиваючи свою програму, комісія зазначила, що «ліквідація фашистських диктатур і диктаторських устремлінь є передумовою всякого політичного заспокоєння Європи, без якого неможливо оздоровлення мирної економіки». Виходячи з соціал-реформістської концепції переходу до соціалізму, комісія роз'яснювала, що «політичний неспокій загострює економічну кризу». Комісія вважала, що повна ліквідація безробіття можлива тільки в соціалістичному суспільстві. Ці ідеї були викладені комісією у спеціальній брошурі і широко розповсюджувалися у соціал-демократичній пресі. Було запропоновано організувати масовий рух, виступи в пресі, у парламентах на захист цієї програми [915, с.34-37].

Особливо широким рух за роззброєння став у Франції, Голландії та Бельгії. Ці масові виступи вплинули на роботу підготовчої комісії міжнародної конференції по роззброєнню. Виконком схвалив «план Юнга», закликав до поліпшення становища національних меншин і народів колоній. Щодо СРСР, створена для вивчення стану в цій країні комісія Виконкому СРІ констатувала, що Радянський Союз становить загрозу миру, демократії і робітничому руху Європи.

У травні 1930 р. Виконком СРІ звернувся з відозвою «До робітників Радянського Союзу!», в якій протестував проти «насильницької колективізації» селян, щораз більшого розриву союзу робочого класу з селянством. Під приводом «порятунку країни від нової громадянської війни і перемоги контрреволюції» він закликав робітників в ім'я демократії і соціалізму боротися проти радянського шляху побудови соціалізму.

Виступи за поліпшення національно-економічного стану робітництва, збереження миру СРІ прагнув пов'язувати з боротьбою проти наступу фашизму. На думку Виконкому СРІ, боротьба проти фашизму вимагала об'єднання соціал-демократії і «демократичних сил усіх країн». Була підтримана ідея НРП Англії про створення «всеохоплюючого Інтернаціоналу»

як гасло об'єднання всіх течій робітничого руху, що забезпечувало гегемонію соціал-реформістів. Також було запропоновано створити комітет для розробки теоретичних проблем, програмних питань і пропагандистських установок в рамках соціал-реформістських принципів СРІ.

У цей період Виконком на перше місце поставив гасла боротьби проти фашизму поряд з гаслом демократизації СРСР. Потім йшли гасла боротьби за роззброєння і збереження миру. Заклик до єдності пролетаріату доповнювався гаслом створення «всеохоплюючого Інтернаціоналу». Не зважаючи на позитивні тенденції у соціал-демократичному русі, його диференціація поглиблювалася. В Європі, Америці, Азії, Африці разом з робітничими партіями Австралії та Нової Зеландії налічувалося понад 35 соціал-демократичних партій і груп (у тому числі 13 у колоніях), що не приєдналися до СРІ.

Наслідки світової економічної кризи стали предметом обговорення на черговому Віденському конгресі СРІ, який відбувся наприкінці липня 1931 р. На ньому були представлені 38 партій з 28 країн, серед яких були три неєвропейські – США, Аргентина і Палестина [881, с.420]. Крім того активну участь у роботі конгресу взяли російські, грузинські, українські та вірменські емігрантські групи меншовиків і есерів. Відсутність однаковості серед учасників конгресу проявилася вже під час обговорення вже першого питання, що стосувалося боротьби за роззброєння, проти небезпеки війни. Постійна спільна комісія СРІ і МФП з роззброєння виробила «Вимоги до конференції Ліги націй з роззброєння», яка повинна була почати роботу в 1932 р., а також спеціальні пропозиції «Про роззброєння на морі» та «Спільну програму дій СРІ та МФП за роззброєння» [881, с.421].

Спільна програма дій передбачала також конкретні заходи – конференції і масові виступи, демонстрації і мітинги, виступи в парламентах і пресі, петиції, які будуть організовані РСІ та МФП до і під час роботи міжнародної конференції по роззброєнню. У спеціально підготовленому проекті резолюції «До робочої програми спільної комісії з роззброєння», який

доповнював зазначену серію документів, зазначалось, що боротьба проти небезпеки війни в сучасній обстановці є вищим завданням соціалістичних партій». Завданням же було використання проти урядів, які порушують мир, всі засоби, аж до революційних. Постійна комісія мала в цих умовах координувати ці виступи та сприяти проведенню спільних інтернаціональних акцій.

Підготовлені комісією матеріали викликали ряд критичних зауважень з боку представників СФЮ, НРП Англії, СП США, Польського Бунду, НСП Польщі, СДП Швейцарії, СДРП Голландії. Вважаючи їх незадовільними, делегації НРП Англії, НСП Польщі і Польського Бунду під час конгресу запропонували комісії інший проект резолюції у якому було засуджено ідею «єдності націй». Автори проекту вимагали використовувати «революційний тиск на уряди, а якщо війна почнеться – діяти згідно з резолюціями Штутгартського і Копенгагенського конгресів II Інтернаціоналу, домагатися припинення війни шляхом повалення капіталістичного ладу». Розцінюючи збройні сили європейських держав не тільки як знаряддя захисту інтересів заможних верств, але й як засіб придушення робітничого руху, проект пропонував соціал-демократам виступати проти збільшення збройних сил. У документі також містилось застереження щодо значення Ліги націй у процесі боротьби проти озброєнь і війни. Боротьба проти війни ототожнювалася з боротьбою за соціалізм проти капіталізму, при якому буде забезпечено «надійний світ». Документ підкреслював, що вірний засіб боротьби проти озброєнь і війни – готовність робітничого класу перетворити війну в «пролетарську революцію». Втім пропозиції лівих не отримали підтримки з боку правих й поміркованих [865, с.254-255].

У зв'язку з загостренням ситуації в Німеччині було вирішено зосередити увагу на боротьбі робітничого класу за демократію саме в цій країні. Більшість учасників конгресу підтримали резолюцію комісії та тези доповіді О. Бауера, що констатували факт наступу фашизму не тільки у відсталих, але й у високорозвинених капіталістичних країнах Європи. Імовірна перемога

фашистів у Німеччині розцінювалась як «велике нещастя німецького народу», удар по демократії в усіх країнах Центральної і Східної Європи, зрив планів роззброєння і збереження миру. У резолюції, схваленій комісією, пропонувалося насамперед якомога швидше домогтися від Англії, США, Франції надання уряду Німеччини кредитів, що повинні були бути надані без додаткових умов, особливо тих, які обмежують суверенітет Німеччини. Кредиторам пропонувалося обмежитися добровільною заявою німецького уряду, що він використає отримані кошти тільки на мирні і демократичні цілі. У той же час великим державам пропонувалося скасувати військові борги і полегшити, якщо не ліквідувати, тягар репарацій, сприяти роззброєнню і економічному відновленню Європи. Викладений у цій резолюції стратегічний план захисту демократії в Німеччині і у всій Центральній Європі підкріплювався посиланнями на досвід мирного повалення фашистської диктатури в Іспанії, на деякі успіхи австрійської соціал-демократії.

На конгресі також обговорювалось питання світової економічної кризи та безробіття. Була акцентована увага на подальшому розширенні та поглибленні світової економічної кризи, небувалому загостренні суперечностей капіталізму та «боротьби між класами». Учасники конгресу визнавали, що Ліга націй не в змозі сприяти поліпшенню становища жертв кризи. Саме тому, наголошуючи на «неспроможності капіталізму», проект резолюції закликав «використовувати, сучасну кризу для системної боротьби пролетаріату проти класового панування буржуазії». Також було висунуто наступні вимоги: встановити «демократичний контроль» над економікою, особливо над монополіями; ввести державну монополію торгівлі; провести соціалізацію ключових галузей господарства; передати в руки держави банки і кредитну систему. В ухваленому проекті резолюції за підсумками обговорення даних питань була акцентована увага на своєрідності соціалістичного руху та потребі «використовувати усі можливості класової боротьби проти реакції, за соціалізм і мир між народами» [881, с.434].

Важливим аспектом, який впливав на функціонування СРІ була наявність значної лівої опозиції серед його членів. Зокрема, під час ухвалення рішень конгресом ліві соціал-демократи звернули увагу на те, що установка на рішучі дії робітництва суперечить раніше затвердженим планам боротьби проти фашизму з допомогою «міжнародної фінансової олігархії». Саме тому під час роботи у комісії та конгресу вони підтримували радикалізм цього документу. В свою чергу, помірковані соціал-демократи пропонували уникати в резолюції заяв про те, що боротьба проти кризи разом з тим є боротьбою за завоювання політичної влади. Натомість було запропоновано включити у текст резолюції заяву про «послідовну боротьбу проти капіталізму, про згуртуванні зайнятих і безробітних робітників», про використання усіх парламентських та позапарламентських засобів боротьби. Зрештою, переважна більшість делегатів конгресу виступили проти радикалізму лівих, а проект резолюції, підготовлений комісією, був прийнятий без змін. Після проведення конгресу чимало соціал-демократів заговорили про наявність у середині СРІ організованої опозиції лівих, яка хоч і брала участь в обговорення усіх запитань порядку денного, однак була організаційно не однорідною. Через це поряд з критикою резолюцій конгресу ліва опозиція в середині СРІ не могла висунути дієвої альтернативи.

Після Віденського конгресу активність СРІ зростає особливо активно у сфері боротьби за роззброєння. Така активність була пов'язана з підготовкою та роботою скликаного Лігою націй міжнародною конференцією по роззброєнню. У травні 1932 р. у Цюріху відбулася конференція керівників СРІ та МФП на якій було обговорено хід роботи і перспективи міжнародної конференції по роззброєнню. Учасники конференції виступили за припинення репараційних платежів та митної війни між державами, засудили, як небезпечний для долі світу, висунутий Францією план створення міжнародної армії. За ініціативою більшості учасників Цюріхської конференції було ухвалено резолюцію, в якій підтверджувалися вимоги, висунуті IV конгресом СРІ. У ній містився заклик до держав довіряти шляхом врегулювання питання

про міждержавні борги і репарації. Також було запропоноване проведення часткового скорочення озброєнь та припинення митної війни. У резолюції пропонувалося в першу чергу заборонити наступальну зброю, приватне виробництво озброєння і міжнародну торгівлю зброєю. Слід зауважити, що у документі не йшлося про організацію передбачених конгресом масових виступів та необхідність об'єднання всіх робітничих організацій [866, с. 50-52].

Встановлення нацизму в Німеччині та ліквідація прихильниками А. Гітлера робітничих рухів, які були учасниками СРІ, стало важким ударом по діяльності міжнародного робітничого руху. У цих умовах стало зрозуміло, що СДПН не може відповісти на дії проти себе насильством, як цього вимагалось в резолюціях конгресу СРІ. Також СДПН виявилася неспроможною організувати нелегальну боротьбу, а багато її лідерів, намагаючись пристосуватися до нацистської диктатури, капітулювали перед націонал-соціалістами.

У лютому 1933 р. відбулася міжнародна конференція лівих, яка заявила, що всі робочі одностайні в «боротьбі проти реакції і нацизму, в опорі нападникам на життєвий рівень і на їх політичні права». Головною умовою успішної боротьби проти нацистської та фашистської диктатур учасники конференції вважали створення «пролетарського фронту всіх робітників». Вони звернулися із закликом до керівників Комінтерну і СРІ скликати найближчим часом спільну конференцію для вироблення спільної програми. Учасники конференції утворили створений Міжнародний комітет революційних соціалістичних організацій який декларував єдність дій усіх течій у робітничому русі [866, с. 50-52].

Перша і остання конференція СРІ відбулася в Парижі 21-25 серпня 1933 р. В ній брали участь соціал-демократи 23-х країн, а також лідери російських, українських, грузинських та вірменських соціал-реформістів і націоналістів – загалом 145 делегатів. Делегати к конференції визнавали, що розгром руху СДПН у Німеччині значно ослабив соціал-демократів. Вони також з'ясували

розбіжності в думці між партіями і всередині партій. Як виявилось, ці розходження полягали насамперед у обговоренні єдиного питання порядку денного конференції – про «стратегію і тактику міжнародного робочого руху під час фашистської реакції».

Вже на проведеному перед конференцією засіданні Виконкому СРІ відбулося гостре зіткнення між правими і лівими соціал-демократами з питання про спільність дій з комуністами. З'ясувалося, що розбіжності між цими напрямками стали глибшими, а тому виробити прийнятну для всіх резолюцію не вдалося. Дедалі помітнішими ставали розбіжності між правими і поміркованими соціал-демократами. Одним із головних дискусійних питань стала оцінка уроків поразки робочого класу в Німеччині, шляхи та засоби боротьби проти наступу фашизму, а також ставлення соціал-демократії до комуністичного руху.

Ліві соціал-демократи дедалі активніше виступали за єдність дій всіх робітничих організацій, за співпрацю з комуністами. Саме тому вони вимагали, щоб СРІ негайно почав переговори з Комінтерном, а його секції – з окремими компартіями. Було запропоновано скликати об'єднану конференцію СРІ, Комінтерну і МФП, провести міжнародний конгрес всіх робочих організацій. Прихильники лівого крила соціал-демократії засуджували тактику підтримки «меншого зла», наполягаючи на використанні революційних методів боротьби з нацизмом та фашизмом. Вони пропонували організувати політичний, економічний і моральний бойкот гітлерівської Німеччини. На їхню думку робітничий клас був зацікавлений у збереженні та захисті демократії, однак не у «буржуазному» трактуванні. Боротьба проти фашизму ототожнювалася ними з боротьбою проти капіталізму взагалі. Альтернативу фашистського режиму вони бачили тільки в соціалістичній демократії, диктатурі революційного класу і встановлення соціалістичного ладу.

Праві соціал-демократи виступали, по суті, проти перегляду раніше виробленої антифашистської політики СРІ. Вони повністю виправдовували

діяльність СДПН, посиляючись на те, що уряд А. Гітлера, на їх думку, був конституційним. Перемогу ідеології прихильників А. Гітлера в Німеччині праві соціал-демократи пов'язували з тривалим приниженням та ущемленням в правах німецького народу. Заперечуючи поразку антифашистської стратегії СДПН і СРІ, безпосередню відповідальність за невдачі СДПН і прихід фашистів до влади в Німеччині праві покладали відповідальність на комуністів, звинувачуючи їх у підриві демократії і в пособництві нацистам. Деякі з них ставили СРСР в один ряд з державами у яких утверджувалась тоталітарна ідеологія та вимагали заборонити СРІ вести переговори з Комінтерном, мати будь-які контакти соціал-демократичних партій з компартіями. Праві соціал-демократи заперечували необхідність і можливість розробки спільних для всіх соціал-демократичних партій принципів і стратегії боротьби проти фашизму [605, с.52].

Помірковані соціал-демократи – Ф. Адлер, О. Бауер, Р. Грімм, Л. Блюм і багато інших, які виступали на конференції закликали соціал-демократів взяти уроки з важкої поразки в Німеччині і навіть «перевчитися». Ф. Адлер і Р. Грімм заявляли, що соціал-демократії необхідно «більше марксизму, більше класової боротьби і більше інтернаціоналізму» [456, s.116-117]. Помірковані пропонували розробити шляхи до перемоги робітничого класу з урахуванням своєрідності різних країн. Беручи до уваги особливості боротьби робітничого класу в різних країнах, вони наголошували на необхідності «інтернаціональної солідарності і взаємодії». Помірковані соціал-демократи пропонували організувати бойкот гітлерівської Німеччини, закликали поставити фашистів «поза законом націй». Крім цього вони запропонували низку «інтернаціональних виступів» на підтримку німецьких антифашистів, проти озброєння Німеччини, агресивних планів гітлерівців щодо Австрії та Данцига, проти гонки озброєнь і т. д.

Помірковане крило СРІ відкидало пропозиції правих соціал-демократів про запозичення методів фашистів з проведення агітаційної роботи. Помірковані засуджували спроби виправдати озброєння необхідністю

підготовки до відсічі агресорам та ставили під сумнів можливість і доцільність підтримки соціал-демократами урядів і участі в них. Прихильники поміркованого напрямку СРІ визнавали, що саме розкол став причиною поразки робочого класу в Німеччині, а тому закликали до припинення «братовбивчої боротьби» в робочому русі, за її єдність [456, s.112]. Втім, вони також відкидали заклики до єдності, які надходили з боку комуністів, вважаючи їх такими, що спрямовані на підрив соціал-демократії. Помірковані соціал-демократи звинувачували комуністів у прагненні знищити демократичні свободи, в поширенні думки про неминучість перемоги фашизму і т. п. На такій підставі ними робився висновок, що комуністи не дозріли для єдності дій з соціал-демократами, тому переговори з ними відкладалися на невизначений час.

В ухваленій за підсумками конференції в Парижі резолюції йшлося про руйнівні наслідки світової економічної кризи, наступ фашизму і посилення небезпеки війни. Вказуючи на неспроможність капіталізму і необхідність заміни його соціалізмом, резолюція, згідно з концепцією соціал-демократів про переростання капіталізму в соціалізм, рекомендувала для підготовки переходу до соціалізму створювати нові форми контрольованої державою організованої економіки. Вона закликала робітництво всюди рішуче захищати демократичні свободи. При виборі засобів рекомендувалося враховувати особливості різних груп країн, орієнтуючись на народні революції у фашистських державах і на організацію масових виступів, там, де фашисти намагаються прийти до влади. Крім цього резолюція декларувала наміри провести «інтернаціональні виступи» проти фашистських режимів, а також деякі заходи для зміцнення солідарності соціал-демократів і зміцнення миру. Про ставлення до комуністів говорилося тільки, що СРІ, «поки відкидаючи всі маневри, пов'язані з єдиним фронтом. ..знову заявляє, що він не пошкодує зусиль, щоб з'єднати нитку розрізнення сили робітничого класу».

Завдяки підйому робітничого руху у другій половині 1930-х рр. зростає роль соціал-демократичних партій у багатьох малих країнах Європи – Швеції,

Данії, Норвегії, Бельгії, Фінляндії. Соціал-демократи взяли активну участь у роботі урядів цих держав. Втім ці партії проводили схожу зовнішню політику – вони стали дотримуватися курсу пасивного нейтралітету стосовно фашистської Італії та нацистської Німеччини, а тому відмовлялися навіть від підтримки заходів, що приймалися Лігою націй, відкидали плани створення оборонного союзу Скандинавських країн. Попри це чимало «рядових» соціал-демократів розгорнули активну участь у формуванні спільного з комуністами так званого «Антифашистського фронту». Зокрема це стосується діяльності СФІО, яка брала участь у розробці програми Народного фронту. Їй також належить значна роль у перемозі Народного фронту на парламентських виборах навесні 1936 р. СФІО виявилася найбільш впливовою партією Народного фронту, і її лідер Л. Блюм очолив уряд Франції. Однак, зрештою, лідери СФІО і партії радикалів з 1937 р. відмовилися від виконання програми Народного фронту, що призвело до розвалу блоку. Керівництво СФІО дедалі активніше підтримувало національний уряд у проведенні та реалізації соціально-економічних реформ, чим викликало звинувачення на свою адресу в проведенні «антиробітничої політики, яка суперечила справжнім цілям соціал-демократів». Прихильники лівого напрямку соціал-демократії звинувачували їх також у активній антикомуністичній діяльності.

В ухваленій Виконкомом СРІ в серпні 1935 р. резолюції «Грабіжницька кампанія проти Абіссинії» було звернено увагу на агресивності італійського фашизму та на тому, що діяльність Італії руйнувала існуючий світоустрій. Виконком СРІ вказував, що «три деспотичні держави – Німеччина, Японія та Італія загрожують миру в усьому світі», здійснюючи свої загарбницькі плани в Європі, Азії та Африці, зневажаючи міжнародні договори. Виконком СРІ закликав всі соціал-демократичні партії домагатися від урядів виконання обов'язку членів Ліги націй, вимагати міжнародного арбітражу, гарантувати територіальну цілісність та незалежність Ефіопії, припинити постачання агресорів зброєю і військовими матеріалами, відмовити їм у кредитах і, можливо, закрити Суецький канал для італійських кораблів.

Зважаючи на безсилля Ліги націй, що не зуміла перешкодити агресору, на спільному засіданні керівників СРІ та МФП у березні 1936 р. йшлося про необхідність формування колективної безпеки. У травні 1936 р. Виконком СРІ, засудивши італійську агресію в Ефіопії і вступ гітлерівських військ в демілітаризовану зону, яка порушила Локарнські угоди, виступив за координацію зовнішньої політики Англії, Франції і СРСР.

Загострення боротьби в Іспанії та порушення так званої «політики невтручання» змусило СРІ та МФП брати активнішу участь у розвитку подій в цій державі. На березневій конференції у Лондоні 1937 р. соціал-демократи та члени МФП підтримали негайне виведення з Іспанії всіх іноземних військ, а також виступили за припинення дій італійських і німецьких військових кораблів, які контролювали Іспанське узбережжя. Вони стали організаторами страйків та мітингів протесту проти політики потурання агресору, виступили захист Іспанської республіки. У червні 1937 р. Бюро СРІ і Генрада МФП звернулися до соціал-демократичних партій та профспілок з закликом посилити солідарність з Іспанською республікою та активізувати її захист, «поширити ясні зобов'язання солідарності по відношенню до республіканської Іспанії на всіх членів і всі відповідні організації», домогтися підтримки Іспанської республіки від урядів своїх країн [188, с.210-211].

У подальшій своїй діяльності Виконком СРІ та спільні засідання керівників СРІ та МФП ухвалили чимало конкретних резолюцій на підтримку Іспанської республіки, що вимагали зміни режиму франко-іспанського кордону для провезення зброї іспанським республіканцям, надання допомоги Іспанській республіці від Ліги націй, виведення з Іспанії всіх іноземних військ, застосування Лігою націй санкцій проти Німеччини та Італії, припинення бомбардування іспанських міст і піратства італо-німецького флоту, захисту іспанських громадян від терору і допомоги його жертвам, відмови від будь-якого визнання уряду монархістів [881, с.460].

Увагу соціал-демократів також привернув німецький аншлюс Австрії. Разом із членами МФП учасники СРІ закликали до створення системи колективної безпеки. Беручи до уваги сумний досвід Австрії, на початку 1938 р. СРІ був стурбований претензіями Німеччини до Чехословаччини. Під час спільного засідання керівників СРІ та МФП секціям цих організацій було дано вказівку вимагати від уряду європейських держав зміцнення колективної безпеки, домагатися від Англії, Франції та США заходів, що гарантують незалежність Чехословаччини. Однак, як виявилось на засіданні Виконкому СРІ в кінці травня 1938 р., єдиної лінії в питанні про Чехословаччини у соціал-демократів не було.

У січні 1939 р. на засіданні Бюро і на засіданні Виконкому в травні 1939 р. представники британських лейбористів за підтримки делегатів соціал-демократії Скандинавських країн спробували домогтися перегляду статуту СРІ: позбавити його права визначати загальну лінію соціал-демократичних партій на випадок війни, ліквідувати політичні функції його керівних органів, перетворивши їх лише в інформаційне бюро, відмовитися від принципу рівноправності входять в СРІ партій, змінити його бюджет. Таким намірам британських лейбористів активно протистояли члени французької СФЮ. Втім, на той момент статут СРІ фактично вже не виконувався, а загальної лінії як і рівноправності партій, не існувало, політичні функції виконавчих органів організації були паралізовані. До початку Другої світової війни СРІ був зовсім недієздатний. Його керівні органи продовжували існувати лише формально. Вирішувати завдання, які покладалися на них статутом СРІ, резолюціями конгресів і навіть власними рішеннями, вони не могли. Переконавшись у неможливості успішно виконувати свої обов'язки, голова СРІ Л. Брукер і беззмінний секретар організації Ф. Адлер у травні 1939 р. подали у відставку. Останній, відставка якого прийнята не була, представив Виконкому доповідь про становище в СРІ, де констатував «відставку» – розвал цієї організації в результаті посилення «ізоляціоністських тенденцій» соціал-демократичних партій малих країн, підпорядкування лінії БЛП «державним інтересам» Англії

і відходу всіх партій від проголошених конгресами СРІ принципів, ігнорування уроків Першої світової війни. Засідання Виконкому, яке відбулося 17 червня 1939 р. і виявилось останнім перед Другою світовою війною, нічого вирішити не могло [881, с.493].

Загалом, в СРІ не було єдності думок про шляхи боротьби за зміцнення миру. Більшість соціалістів вважала, що «проблема (збереження) світу перетворилася в конкретну проблему організації світу». В основу нової організації світу вони пропонували покласти «обмеження суверенітету окремих держав на користь суверенітету сукупності націй». Водночас між Комінтерном та СРІ існували суттєві розбіжності в економічній площині: лідери соціал-демократії ніяк не пов'язували подолання кризи з боротьбою за соціалізм, навіть з ілюзією переростання капіталізму в соціалізм соціал-реформісти домагалися припинення страйків.

Після конференції 1933 р. СРІ продовжував існувати ще понад шість років, проте завдання Інтернаціоналу ставали все більш складними. 1934 – 1939 роки характеризувалися підготовкою і розв'язуванням Другої світової війни, розширенням і загостренням боротьби між фашизмом, зміцненню якого сприяли соціалісти всіх країн. ВККІ наголошував, що подальше розширення та загострення зіткнення між «прогресивними силами» і фашизмом стало вирішальним випробуванням для двох напрямків в міжнародному робітничому русі – комуністичному та соціал-реформістському. Зрештою, навіть поява нових впливових ідеологічних течій у Європі, зокрема фашизму та націонал-соціалізму, не змогла навіть теоретично об'єднати обидві ліві міжнародні організації.

6.2. Ідеологічна платформа і відносини з Комінтерном

У міжвоєнний період в ХХ ст. тривало ідеологічне протиборство СРІ та Комінтерну. Кожна з організацій прагнула довести свою першість та збільшити вплив на робітничий рух. Домагаючись зміцнення єдності СРІ, його лідери у першій половині 1920-х рр., відкинули усі ідеї, які стосувалися встановлення будь-яких контактів з Комінтерном. Причинами цього були спроби комуністів монополізувати робітничий рух завдяки демагогічним гаслам. Лідери Комінтерну стверджували, що його серйозним досягненням стало очищення комуністичного руху від «опортуністичних, лівацьких і нестійких елементів, більшовизації компартій і формування в них марксистсько-ленінського керівництва». У той же час вони вважали, що ідейно-політичний розвиток міжнародної соціал-демократії у роки «часткової стабілізації капіталізму», незважаючи на специфіку різних соціал-демократичних партій, мав низку спільних рис [200, с.37]. На їхню думку, соціал-демократичні партії, засуджуючи капіталізм в принципі і проголошуючи необхідність його заміни соціалізмом, не допускали зміни існуючого соціально-економічного ладу, орієнтувалися на сприяння його еволюції «шляхом співпраці з панівним класом». На практиці на початковому етапі свого існування Комінтерну та в умовах геополітичної ізоляції Росії, його керівництво намагалося включити РСФРР до міжнародного економічного механізму. З цим була пов'язане рішення Політбюро ЦК РКП від 1921 р., яке проголошувало можливість спільних дій з представниками II Інтернаціоналу [714, с.262]. Один із очільників Комінтерну Г. Зінов'єв переконував у необхідності об'єднання «народних мас на засадах класової боротьби» [174, с.339]. Комінтерн очікував, що така маніпуляція вплине на представників тодішніх II-Інтернаціоналу-лондонського та Віденського 2 ½ Інтернаціоналу і вони підтримають вимоги Росії на Генуезькій конференції. Однак, після проведення парламентських дебатів, на яких була розкритикована політика Комінтерну і відповідно, не було підтримано наміри

російських більшовиків, останні втратили будь-який інтерес до проведення подальших переговорів.

Комінтерн трактував економічну стабілізацію на Заході, як пом'якшення капіталістичних протиріч та утворення нового, «організованого капіталізму». Це сприяло появі концепції «господарської демократії», яка нібито забезпечує підпорядкування приватних інтересів громадським без ліквідації приватнокапіталістичної власності і «виробничої демократії».

У Комінтерні вважали, що соціал-демократичні партії, які входили до СРІ, у своїй діяльності намагалися розширити співпрацю з урядами так званих «капіталістичних / буржуазних» держав, а тому були орієнтовані не на знищення, а радше на удосконалення існуючого ладу. Виняток в даному випадку становили лише держави у яких панівним ставала ідеологія фашизму. Якщо соціал-демократи перебували в опозиції, то майже скрізь, крім фашистських держав, вони прагнули зробити свою опозицію «доброзичливою». В одних країнах вони підтримували уряди не беручи в них участі, в інших – соціал-демократи брали участь у різних коаліціях і навіть створювали свої уряди. Однак у жодному випадку соціал-демократи не ставили перед собою соціалістичних завдань, а свою діяльність зводили, в кращому випадку, до вдосконалення соціального забезпечення, розширення громадських робіт, будівництва житла, просвітництва. Також вони зосередили свої сили на виборах до парламентів та органів місцевого самоврядування [226, с.45].

Існуючі поза межами Комінтерну ліві політичні партії, на думку комуністів, намагалися обмежити страйковий рух компромісними рішеннями конфліктів між робітниками і підприємцями шляхом переговорів або арбітражу, зацікавити робітників у збільшенні капіталістичного виробництва, закликали їх стримувати свої вимоги. Також соціал-демократичні партії майже у всіх капіталістичних країнах не мали серйозної альтернативи зовнішньополітичному курсу. Як вважали в Комінтерні, їхні виступи за демократизацію зовнішньої політики шляхом розширення над нею

парламентського контролю, за нормалізацію відносин з СРСР, за відмову від збройної інтервенції, пом'якшення колоніалізму, а в окремих випадках і за роззброєння в цілому не виходили з руслу зовнішньої політики правлячих кіл своїх держав.

На думку комуністів, характерною рисою розвитку соціал-демократії у вказаний період було посилення антикомуністичної риторики. Членам СРІ закидали намагання послабити і ліквідувати комуністичний рух, шляхом поширення вигадок про їхню «фанатичну прихильність до насильства і руйнування». У той же час вони активніше критикували основні засади марксизму, який був основою ідеології та політики комуністів. Це виражалось у «очорненні» радянського уряду та його досягнень, а також усієї зовнішньополітичної діяльності СРСР.

Характерною рисою розвитку соціал-демократії у роки так званої «часткової стабілізації капіталізму» було посилення її диференціації. За словами комуністів, між соціал-реформізмом і корінними інтересами робітників існувало глибоке протиріччя, яке, щоправда, не усі усвідомлювали. Як стверджувалось пізніше на Сьомому конгресі Комуністичного Інтернаціоналу, «робочі соціал-демократи роками були твердо переконані у правильності шляху, яким вони йшли». Саме відмінність у інтересах учасників соціал-демократичного руху прямо або побічно відбивалася в ідейно-теоретичних і політичних суперечках в середині соціал-демократичних об'єднань [215, с.388].

Розбіжності між Комінтерном та СРІ у соціально-політичній площині були помітні вже під час проведення прихильниками останнього у 1923 р. Марсельського конгресу. За словами комуністів, прихильники СРІ в ухвалених резолюціях фактично не враховували інтереси і завдання робочого класу, натомість відображали цілі правлячих кіл капіталістичних країн. В ухваленій за підсумками конгресу резолюції, за словами діячів Комінтерну, «не викривалися обмеженість, непослідовність і лицемірство імперіалістичного лжепацифізму, який грав Лігою націй, «гарантіями світу»,

роззброєнням». Саме тому було сформоване помилкове, за визначенням комуністів, враження про дотичність інтересів і завдань робітництва із зовнішньополітичними цілями значної частини так званої «буржуазії». Водночас в ухваленій резолюції не було запропоновано ніяких нових засобів боротьби та форм масових виступів. Натомість соціал-демократичним партіям було надано рекомендації виступати в парламентах, посилити агітацію за мир і роззброєння, активізувати виступи Виконкому СРІ, зміцнювати зв'язки між соціал-демократичними партіями, між СРІ та МФП.

Комінтерн стверджував, що «до обговорення всіх соціальних проблем конгрес підійшов односторонньо, без урахування досвіду і першого прикладу держави робочого класу – СРСР». У даному випадку соціал-демократія орієнтувалася на «позитивну» роботу в рамках існуючого ладу, у парламентах і урядах, на розширення співпраці з пануючою буржуазією, а не на розгортання класової боротьби, масових виступів.

Діячі Комінтерну переконували, що ухвалені соціал-демократами маніфести та резолюції «неповно, непослідовно і спотворено» показували інтереси робітничого класу [680, с.63-66]. На тлі загальної кризи капіталізму і зростання соціалізму в СРСР у роки світової економічної кризи, в умовах наступу монополій та активізації фашистських партій, соціал-демократія продемонструвала неспроможність своїх ідеологічних установок та зазнала кризи. Вона ж проявлялася в нездатності соціал-демократії захистити соціально-економічні і політичні інтереси робітництва, та в посиленні диференціації і розколів партій. Все це призвело до послаблення позицій соціал-демократії і кризи СРІ.

Ідейно-політичні особливості Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу яскраво продемонстровані у ставленні його Виконкому до соціалістичного будівництва в СРСР та комуністичного руху загалом, до проблем національних рухів у колоніях, а також до міжнародних суперечок та проблем збереження миру. Керівні органи СРІ у своїй діяльності виступали за нормалізацію відносин європейських країн з СРСР, за вступ СРСР до Ліги

націй, а також протестували проти загрози антирадянської інтервенції з боку європейських держав. Слід зауважити, що в середовищі соціал-демократів існувало належне розуміння свого значення у процесі виходу СРСР з ізоляції і поліпшення його міжнародного становища. Самі ж комуністи переконували, що така роль є перебільшеною.

Особливе обурення Комінтерну викликав той факт, що Виконком СРІ продовжував ігнорувати СРСР як «якісно нове явище в світовому розвитку, як країну будівництва соціалізму». Політичний устрій Радянського Союзу розцінювався як «освічений абсолютизм» пролетарського меншості, який спирається на багнети і нібито спрямований проти частини самого робітничого класу СРСР. Були піддані критиці також однопартійна політична система в СРСР та відсутність свободи преси, зборів і коаліцій. Соціал-демократи стверджували, що комуністи всупереч очікуванню, не скористалися покращенням міжнародного становища СРСР для лібералізації внутрішнього режиму.

У 1925 р. Виконком СРІ констатував наявність політичної і фінансової залежності компартій «від Москви». Як йшлося у одному із листів Секретаріату СРІ, адресованому соціал-демократичним партіям, компартії являли собою «безвольне знаряддя Комінтерну». При цьому соціал-демократи констатували присутність «руки Москви» у діяльності компартій, а також доводили їхнє перетворення у знаряддя зовнішньої політики СРСР. Не зважаючи на те, що Секретаріат СРІ висловив співчуття у зв'язку зі смертю В. Леніна та високо оцінив його діяльність, це анітрохи не змінило ставлення соціал-демократів до комуністичного руху.

Керівники СРІ запевняли, що розбіжності соціал-реформістів з комуністами зводяться тільки до конкретних питань «інтернаціонального розвитку і організації, які не стосуються теорії». Натомість у Комінтерні були переконані, що соціал-демократи намагалися дискредитувати ідеологію «ленінізму», та ідеї об'єднання навколо СРСР пролетаріату всіх країн. У даному випадку керівництво СРІ звинувачувало комуністів в «необмеженій

владі вождів, монополії однієї партії», а також вважало комуністів відповідальними за розкол міжнародного робочого руху та загострення боротьби між соціал-демократичними і комуністичними партіями.

В 1926 р. соціал-демократи опублікували спеціальну брошуру, в якій СРІ був представлений як єдиний поборник об'єднання робітничого руху. Крім цього було також обґрунтовано продовження його боротьби проти Комінтерну і компартій. У Комінтерні вважали, що соціал-демократи намагалися покласти на компартії значну частину відповідальності за обмеженість робітничого руху в Європі. Вони дорікали СРІ за так звану антикомуністичну діяльність, яка, на їхню думку, поглиблювала розкол міжнародного робочого руху, ускладнювала зміцнення його революційної спрямованості, загострювала відносини між соціал-демократами і комуністами, ускладнювала необхідну єдність їх дій, «була на руку ворогам робітничого класу» [217, с.59].

Виконком СРІ виступав проти зниження реальної заробітної плати, закликав домагатися ліквідації безробіття, висловлювався за поліпшення умов праці. У той же час, у Комінтерні вважали, що СРІ зовсім не приділяв уваги іншим питанням, особливо характерним для періоду «часткової стабілізації капіталізму», – посилення експлуатації шляхом інтенсифікації праці, збільшення виробничого травматизму, робочого контролю над виробництвом.

Особлива увага приділялася діяльності соціал-демократичних партій, які брали участь у коаліційних урядах або формували уряди окремих країн. СРІ вітав створення і діяльність лейбористського уряду Великої Британії, вступ естонських соціал-демократів у коаліційний уряд тощо. Проте, участь соціал-демократів у коаліційних урядах і формування ними урядів викликало чимало розбіжностей серед прихильників СРІ. Чимало з них вважали, що така підтримка існуючого ладу суперечила соціал-демократії. У той же час, у самому СРІ переконували, що це сприяло «переходу від капіталістичного до соціалістичного керівництва у всьому світі».

Окрему увагу СРІ приділяв питанням збереження і зміцнення миру в Європі. На думку керівництва міжнародного об'єднання соціал-демократичних партій, «капіталістична система як така є постійним джерелом небезпеки нових воєн» і «поки панує капіталізм, світ постійно перебуває під загрозою кривавих конфліктів». Водночас саме робітничий клас, за визначенням соціал-демократів став «справжнім носієм боротьби проти війни». Саме через це мир у Європі та світі міг бути збережений лише у випадку встановлення влади робітничого класу у всіх країнах. Виконком також вказував, що «у боротьбі проти війни соціалістичний робітничий рух має повністю напружити всі свої сили».

Мирні договори, які були написані з точки зору переваги сили, сильнішого над слабшим, на думку СРІ, не могли врегулювати тих проблем, які існували у Європі. Саме тому у Виконкомі СРІ досить часто звертали увагу на недостатню активність Ліги націй та посилення небезпеки нової війни. Соціал-демократи вважали, що Ліга націй далека від вирішення покладених на неї завдань і не виправдовує сподівань. Через це керівництво СРІ запропонувало варіант «демократизації» Ліги націй перш за все шляхом розширення її складу – залучення Німеччини, США, підвищення ефективності її діяльності та посилення в ній впливу соціал-демократії.

Локарнський гарантійний пакт 1925 р. викликав у членів СРІ побоювання за долю країн Східної Європи. Вважаючи, що цей пакт не в повній мірі відповідає Женевському протоколу, керівництво СРІ все ж визнало його позитивним кроком до встановлення миру у Європі. У той же час побутувала думка, що пакт не зможе послужити справі миру, якщо буде досягнутий прогрес у роззброєнні і не буде створений блок держав Західної і Центральної Європи проти інших країн. Зрештою, цей пакт вже без застережень, як і «справедлива частина» «плану Дауеса», і вступ Німеччини до Ліги націй, був схвалений конференцією представників соціал-демократичних партій Великої Британії, Франції, Німеччини та Бельгії. Натомість у Комінтерні ж переконували, що керівні органи СРІ не могли розробити альтернативу

«імперіалістичній політиці умиротворення Європи» і йшли у її фарватері, дезорієнтуючи багатьох робітників, чим аж ніяк не сприяли зміцненню миру.

У 1926 р. Виконком СРІ створив спеціальну комісію з роззброєння. Резолюцію, підготовлену цією комісією, було прийнято Виконкомом у вересні 1927 р.. Вона зазначила, що підготовка роззброєння полягає в «універсалізації мирних методів демократії». Виконком визнавав, що уряди не доклали серйозних зусиль для досягнення угоди про роззброєння, і пропонував низку конкретних заходів для скорочення збройних сил і зменшення небезпеки раптового нападу. Виконком СРІ закликав всі соціал-демократичні партії пропагувати ідею роззброєння і організувати масові і парламентські виступи за дійсне роззброєння. Керівники СРІ розуміли, що в існуючих умовах неможливо домогтися повного роззброєння, однак соціал-демократія мала використати боязнь настання революції в умовах розвитку військових дій. Вона мала бути використана для мирного вирішення міжнародних спорів, обмеження озброєнь і збройних сил, скорочення військових витрат, демократичного контролю над збройними силами, заборони фашистських військових організацій.

Серед учасників Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу не було єдності навколо проблеми шляхів боротьби за зміцнення миру. Більшість соціалістів вважала, що «проблема (збереження) світу перетворилася в конкретну проблему організації світу». В основу нової організації світу вони пропонували покласти «обмеження суверенітету окремих держав на користь суверенітету сукупності націй». Знаряддям організації світу називалася Ліга націй. Йшлося також про необхідність «ідеологічної революції» – «заміни буржуазних національних принципів пролетарськими національними принципами». Соціалісти вітали Женевський протокол як важливий крок до зміцнення миру, оголошували, що всі угоди про співпрацю між капіталістичними державами відповідають інтересам соціал-демократії, вважали природним збіг думок соціал-демократичних і «буржуазних партій» у вирішенні важливих європейських проблем. Комінтерн, коментуючи ухвали

конгресів СРІ заявляв, що в основі цієї пацифістської ейфорії лежала «недооцінка імперіалістичних інтересів капіталістичних країн, глибоких протиріч між ними і всіх труднощів, що стояли на шляху збереження миру».

Між Комінтерном та СРІ існували суттєві розбіжності в економічній площині. Для керівників соціал-демократичних партій світова економічна криза була несподіваною. Соціалісти не відмовилися від концепції «організованого капіталізму» і вважали за необхідне запобігти його краху. У Комінтерні вказували на неспроможність «антикризових» заходів соціал-реформістів. Комуністи вважали, що вона ясніше всього виявилася там, де вони мали найсильніші позиції і до початку кризи очолювали коаліційні або робочі уряди, – в Німеччині та Англії.

На конгресі СРІ у 1928 р. чітко виявилися дві тенденції ставлення соціал-демократів до економічної сторони світоустрою. Одна з них, виразником якої був Ф. Нафталь, вказувала на глибину змін в капіталізмі, пов'язаних з посиленням монополій. Представники іншої тенденції звернули увагу на важкі для робітничого класу наслідки посилення монополій та раціоналізації капіталістичного виробництва і внесли цілу серію конкретних пропозицій, спрямованих на захист інтересів робітничого класу в умовах, що змінилися, закликали організувати вивчення та законодавче регулювання діяльності монополій і умов праці через Лігу націй та Міжнародне бюро праці.

Комінтерн вважав, що прийнята конгресом резолюція ігнорувала тривалий процес розвитку монополій і факт їх панування з початку ХХ ст., як і розвиток на противагу капіталізові соціалістичного господарства в СРСР [245, с.88]. Резолюція констатувала переміщення центру тяжіння світової капіталістичної економіки в США. В ній наголошувалося на посиленні протиріч між зростанням продуктивних сил і попитом робітництва на товари, загострення конкурентної боротьби і зростання небезпеки війни. Резолюція говорила не про «елементи», а про «передумови» соціалізму [195, с.327].

Перед робітничим класом ставилося завдання встановити своє панування над економікою, захистити інтереси трудового селянства та інших верств

населення. Проте вирішити її пропонувалося без революції – «через нації і Лігу націй», профспілки і кооперативи, поставити під контроль громадськості та поступово витіснити монополії, використовувати раціоналізацію виробництва для поліпшення захисту праці і забезпечення права робітників організацій на співучасть в управлінні. Інтернаціональні завдання зводилися до боротьби за принцип «відкритих дверей» і «повернення», СРСР у світову економічну систему, за міжнародне регулювання умов праці і міграції робочої сили, за створення в Лізі націй економічного органу з участю організованих робітників для контролю над монополіями [245, с.108].

Комінтерн доводив, що Брюссельський конгрес повинен був приділити увагу СРСР, суперечностям капіталізму, вимогам робітничого класу капіталістичних країн, фашистській небезпеці, національно-визвольному руху більше, ніж Марсельський. Разом з тим Комінтерн визнавав, що конгрес СРІ обговорив низку важливих проблем, що хвилювали «широкі маси робітничого класу». Однак, комуністи вважали, що сформовані після розгляду цих проблем вимоги були націлені не стільки на їхнє докорінне вирішення в інтересах робітництва, скільки на компроміс з капіталізмом. Комінтерн наголошував, що засудження комуністів, вимога змінити державний лад СРСР, принцип «відкритих дверей» і т. п. «відповідали інтересам буржуазії, а не пролетаріату і дезорієнтували частину робітництва». Для здійснення висунутих вимог, за винятком протидії мілітаризму і війні, конгрес рекомендував тільки легальні, в основному парламентські та агітаційно-пропагандистські засоби боротьби, «орієнтував на реформи, а не на революцію, на класову співпрацю, а не на розгортання класової боротьби пролетаріату».

Комінтерн доводив, що найбільше від економічної кризи постраждали слабка промисловість і відстале сільське господарство колоній і залежних країн. Внаслідок посилення конкурентної боротьби між «імперіалістичними державами», відбулося посилення їхньої агресивності, мілітаризації і гонки озброєнь. Створена державами-переможницями після Першої світової війни

Версальсько-вашигтонська система договорів стала розвалюватися. Там, де монополії вичерпували можливість підтримувати своє домінування іншими засобами, «найбільш агресивні і реакційні кола буржуазії все рішучіше використовували фашистів, які завдяки демагогії... добивалися ліквідації демократичних свобод, встановлення терористичної диктатури, що готувала переділ світу шляхом війни».

Комінтерн демагогічно стверджував, що у зовсім іншому напрямку розвивався Радянський Союз. Після того як робітничий клас у союзі з трудящим селянством домігся «ізоляції буржуазії в місті і куркульства в селі», в кінці 20-х років у розвитку радянського суспільства «настав переломний момент»: почався розгорнутий наступ соціалізму. Прискорилися темпи індустріалізації і технічної реконструкції народного господарства, завершилася колективізація в сільському господарстві, а куркульство як клас було ліквідовано. До кінця 1933 р. у СРСР був створений фундамент соціалістичної економіки. ВККІ підкреслював, що ці та інші досягнення були особливо помітні на тлі світової економічної кризи, що вразила капіталістичні країни [195, с.327].

На думку Комінтерну, в умовах посилення двох протилежних ліній розвитку – капіталізму і соціалізму, погіршення економічного і політичного становища робітництва європейських країн, натиску монополій, «активізації найбільш реакційних і агресивних кіл імперіалізму», наступу фашистів – безпосереднім завданням робітничого класу в роки світової економічної кризи був захист своїх соціально-економічних інтересів, демократичних свобод і миру між народами. Комінтерн переконував, що для розв'язання цього завдання більше, ніж раніше, необхідними були мобілізація і напруження всіх сил робітничого класу, єдність дій його організацій, а також сполучення потенційних союзників – середніх верств міста і села, «національно-визвольного руху, всіх прогресивних сил, зміцнення інтернаціональної солідарності». Як зазначалося на XII пленумі ВККІ у 1932 р.: «Ніколи ми ще не мали протягом короткого періоду таких різноманітних і великих боїв, як

останнім часом. При цьому характерно, що у всіх цих боях робочим класом в більшості випадків була виявлена незвичайна рішучість, витримка і революційна воля в боротьбі... все це свідчить про високий ступінь радикалізації мас».

Комінтерн переконував, що саме комуністичний рух був «єдиною організованою політичною силою, що виступала в роки кризи рішуче і непримиренно проти імперіалістичної реакції...». На початку 1930 р. Президія ВККІ зобов'язала комуністів висувати гасла для розвитку виступів робітництва, розробляти конкретні вимоги робітників на кожному підприємстві і погоджувати їх із загальними завданнями боротьби робочого класу. XI пленум ВККІ у 1931 р. зосередив увагу комуністів на боротьбі проти наступу фашизму і підступів агресорів.

Констатувавши «перехід до нового туру великих зіткнень між класами і державами, до нового туру революцій і воєн», XII пленум ВККІ в 1932 р. найближчими завданнями комуністів капіталістичних країн вважав конкретну боротьбу проти наступу капіталу, проти фашизму й реакції, проти «імперіалістичної війни і небезпеки антирадянської інтервенції». Комінтерн заявляв, що комуністи обґрунтовано критикували соціал-реформістів за капітулянтство перед фашистами, за антикомунізм і антирадянщину.

Лідери СРІ відзначали, що захистити демократичні свободи можна тільки шляхом захисту демократичного ладу в союзі з провідними європейськими партіями. Ця стратегія захисту демократичних свобод поєднувалася з традиційною соціал-реформістською тактикою. Всюди, де не були ліквідовані парламенти, вони залишалися головним полем діяльності соціал-демократії, зважаючи на їхні наміри добиватися своїх цілей парламентськими засобами [881, с.490-491].

Комінтерн вважав малоефективною і майже безплідною у роки світової економічної кризи соціал-реформістську політику збереження миру між народами. На думку комуністів, виступаючи проти мілітаризації, озброєння та агресивної зовнішньої політики фашистських держав, соціал-демократи не

йшли далі морально-політичного засудження їх політики, і помітного впливу на розвиток міжнародних відносин їхні виступи не надавали. Саме тому вони підтримали рішення Лозаннської конференції, а також позитивно зустріли французький план об'єднання Європи.

ВККІ вважав, що в умовах світової економічної кризи збільшився і наочним став розрив між теорією, яку соціал-реформісти продовжували називати марксистською, і практикою, яка стала повністю «опортуністичною». В СРІ і його партіях існував впливовий прошарок діячів, які користувалися марксистською фразеологією і проголошували досить радикальні гасла. До них належали видатні діячі соціал-демократії – Ф. Адлер, О. Бауер, Р. Брейтшейд, Л. Блюм і багато інших.

Комінтерн зауважував, що розрив між теорією і програмою, з одного боку, і політикою – з іншого, був особливо характерний для соціал-демократичних партій та діячів, які брали участь у коаліційних або «робітничих» урядах європейських країн. Їхньою типовою рисою була відсутність контролю над міністрами соціал-демократами з боку їхніх партій. На адресу соціал-демократів лунали докори, що вони прагнули залишатися при владі будь-якою ціною [240, с.65-66]. Саме тому, вони обмежували свою діяльність лише тим, що могло бути прийнято їхніми союзниками по урядовій коаліції і більшістю депутатів парламенту, абсолютно не рахуючись ні з програмами своїх партій, ні з їх передвиборними обіцянками [680, с.18].

Комуністи звинувачували СРІ у тому, що характерною рисою ідеології і політики соціал-демократів залишався антикомунізм. Його найбільша форма – «антирадянщина», полягала у запереченні соціально-політичного значення і соціалістичного характеру індустріалізації народного господарства і колективізації сільського господарства в СРСР. З точки зору Комінтерну, соціал-демократи поширювали наклепницькі вигадки про контрреволюційне переродження більшовизму і перетворення Комінтерну в знаряддя «радянської експансії». В значній мірі таке явище вони пов'язували з діяльністю К. Каутського.

Загальною рисою всіх соціал-демократичних партій була категорична відмова від контактів і співпраці з компартіями. Більш того, керівні органи майже всіх секцій СРІ забороняли членам своїх партій співпрацювати з комуністами в будь-якій формі. Таку «антикомуністичну» риторику засуджували в Комінтерні, де вважали, що перешкоджала встановленню єдності дій робітничих організацій в умовах, коли вона була особливо необхідною і важливою

Комінтерн продовжував наполягати на тому, що у роки світової економічної кризи у зв'язку із загостренням капіталістичних протиріч і класової боротьби все більше виявлялася неефективність і навіть неспроможність поглядів та політики соціал-демократів у захисті соціально-економічних інтересів робітництва, демократичних свобод і миру між народами. На думку лідерів Комінтерну, це створювало необхідність перегляду раніше сформованих СРІ установок та їхньої зміни. Комінтерн вважав, що СРІ виявився не в змозі знайти шляхи вирішення проблем, що хвилювали робітничий клас і інші верстви європейських країн, а «марні пошуки» призвели лише до посилення внутрішніх протиріч всередині об'єднання соціал-демократів. ВККІ наголошував, що подальше розширення та загострення зіткнення між «прогресивними силами» і фашизмом стало вирішальним випробуванням для двох напрямків в міжнародному робітничому русі – комуністичному та соціал-реформістському.

Ідеологічна платформа СРІ привертає до себе увагу насамперед через дослідження ставлення соціал-демократів до націонал-соціалістів. У 1930-х рр. в СРІ сформувалися перші течії: праві, помірковані (центристи) та ліві. Дискусія між ними стосувалася питань теорії і практики, пов'язаних насамперед з проблемами захисту соціально-економічних інтересів робітників від наступу монополій, демократичних свобод, ставлення соціал-демократів до «буржуазних і комуністичних партій». Від співвідношення цих течій залежали ставлення соціал-демократичних партій до найгостріших проблем сучасності. Як правило такі суперечки не виходили за рамки об'єднання

соціал-демократичних партій, однак у подальшому саме вони призвели до розколу низки партій, виокремлення в них правих і лівих течій.

Незважаючи на різноманітність відтінків, правий соціал-реформізм, що склався як напрям в міжнародній соціал-демократії на початку 1930-х рр, всюди мав спільні риси. Соціал-реформісти відкрито відмовлялися від марксизму і його вчення про класову боротьбу, виступали за перетворення соціал-демократичних партій з партій робітничого класу в партії всіх класів, «народні» партії. Вони також наголошували на «життєздатності капіталізму, прогресивності розвитку монополій і капіталістичної раціоналізації виробництва, пропонували урізати соціально-економічні вимоги робітництва і розширити економічні функції держави, на яку покладалося примирення інтересів робітників і підприємців, що сприяло посилення державно-монополістичного капіталізму. Крім цього вони домагалися розширення співробітництва соціал-демократії з провладними партіями, вимагали припинення масових виступів робітників і зміцнення існуючої державності, створення стійких і сильних урядів, закликаючи в цьому «випередити фашизм» [857, с.26].

Праві соціал-демократи різко засуджували будь-які контакти з компартіями. Вони переконували, що права робітників можна відстоювати лише у межах діяльності соціалістичних партій. Подібні погляди поширювались під назвами «авторитарний соціалізм», «неосоціалізм», «націонал-лейборизм», «скандинавський соціалізм».

Активізація лівих соціал-демократів була викликана посиленням прихильників правого напрямку в СРІ. На практиці, вони стверджували, що саме ліві соціал-демократи мають змогу захищати інтереси основної маси робітництва. Вони вважали себе марксистами або певною мірою спиралися на марксизм, водночас не сприймали усіх ідей ленінізму, як це відбувалось в Комінтерні. Ліві соціал-демократи намагалися відстояти класовий, пролетарський характер соціал-демократичних партій та закликали орієнтуватися на соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату, хоча б

тимчасову. Вони протестували проти співпраці соціал-демократичних партій з національними урядами та засуджували за такі дії інших соціал-демократів. При цьому вони вимагали організації масових виступів робітників, активізації боротьби проти фашизму аж до загальних страйків і застосування збройної сили, а також засуджували антикомунізм і схилилися до співпраці з комуністами. Всупереч офіційній забороні з боку СРІ, частина лівих соціал-демократів взяла участь спільно з комуністами у Всесвітньому антивоєнному конгресі в Амстердамі (1932), Європейському антифашистському конгресі (Париж, 1933).

У СРІ найбільш впливовими залишалися помірковані лідери соціал-демократії, які пристосовували соціал-реформізм до «вимог часу», прагнули інтегрувати правих і лівих, поступаючись тим із них, чий тиск був сильнішим. У низці партій СРІ – в Іспанії, Франції, Італії, навіть у Британській лейбористській партії – ліві соціал-демократи, особливо з 1933 р., коли виявилися важкі наслідки діяльності правих в Німеччині стали надавати помітний вплив на лінію своїх партій.

Деякі праві діячі соціал-демократів були виключені з своїх партій. Зокрема, Дж. Р. Макдональд разом з прихильниками був включений з БЛП і заснував Націонал-лейбористську партію. У 1933 р. правих виключили з СФЮ і вони заснували Соціалістичну партію Франції – Союз Жореса [811, с.123-124]. У 1931 р. ліві СДПН створили Соціалістичну робітничу партію Німеччини [592, с.34-35]. У СДПА оформилася група так званих революційних соціалістів, які провели восени 1933 р. свою першу конференцію. Організації і групи лівих соціал-демократів були в Польщі – Незалежна соціалістична робітничка партія, у Норвегії, Франції та в деяких інших країнах [881, с.511-512].

Особливу увагу СРІ приділяв боротьбі проти фашизму. Вказуючи на тісний зв'язок між імперіалізмом і фашизмом, а також особливу агресивність фашизму, Бюро СРІ та Правління МФП у квітні 1927 р. на спільному засіданні прийняли резолюцію, яка наголосила, що в Європі «центром загрози війни є

злочинна система фашизму». Засуджуючи фашистську диктатуру в Італії, Виконком СРІ заявив, що «фашизм, ця звіряча форма, в якій виступає капіталістичний «порядок», загрожує всюди», що проти цього «підступного ворога робітничого класу» необхідно згуртувати сили і вести боротьбу.

Виконком СРІ сприяв організації масових виступів проти італійських фашистів у зв'язку з вбивством Дж. Матеотті і закликав до солідарності з соціалістами Італії у їхніх виступах проти фашизму. Тоді ж був створений інтернаціональний «фонд Матеотті» для підтримки «робітничого руху в країнах без демократії».

Спільно з Правлінням МФП керівництво СРІ виступило на захист італійських профспілок і проти розпуску фашистами ІСП. Керівники СРІ та МФП в 1927 р. заявили, що будь-яка угода з фашистами в Італії шкідлива. Було засуджено капітуляцію окремих лідерів італійського профспілкового руху. Однак, виступи проти фашизму обмежувались лише вимогами відновлення демократичних прав. Втілення в життя гасла згуртування сил пролетаріату для боротьби з фашизмом було суперечливим, а розгортання боротьби проти фашизму заважало ставлення соціал-реформістів щодо нелегальних дій і масових виступів. Це, своєю чергою, позначалося й на діяльності Виконкому СРІ. Лише у травні 1926 р. Бюро СРІ закликала соціал-демократів всіх країн надати моральну і матеріальну підтримку учасникам загального страйку шахтарів у Великій Британії. Пізніше Виконком визнав, що в проведенні страйку були допущені «тактичні помилки, які призвели до поразки гірників і дозволили супернику завдати удару по англійському та міжнародному профспілковому руху.

Учасники СРІ пов'язували фашизм з «капіталістичною реакцією», а тому вказували на його небезпеку для демократії, миру і майбутнього соціалізму. Крім цього була звернена увага на прихильність фашизму до насильства і терору, використання соціальної демагогії, руйнівних устремлінь та відсутності творчих ідей. При цьому СРІ відкидав імовірність вбору між фашизмом або більшовизмом та доводив необхідність захисту демократичних

свобод і парламентського ладу, вказуючи на вирішальну роль робітничого класу в захисті демократії.

На думку Комінтерну, соціал-демократи хоч і вважали фашизм породженням капіталізму, однак не змогли до кінця розкрити його «сутність як знаряддя найбільш реакційних і агресивних кіл великої буржуазії». Одні з них продовжували розцінювати фашизм лише як бонапартизм (Е.Вандервельде), інші на підставі аналізу соціального складу фашистського руху вважали його «дрібнобуржуазним» не тільки за складом, але й за характером [175, с.35].

З початку 1930-х рр. Німеччина, на думку СРІ, стала найважливішою ділянкою боротьби проти фашизму. Одна із найбільших політичних партій СРІ проводила свою політику з точки зору підтримки «меншого зла». Як наслідок, на президентських виборах 1932 р., СДПН підтримала П. Гінденбурга, який незабаром призначив рейхсканцлером А. Гітлера. Вже влітку 1932 р. фашисти усунули від влади соціал-демократичний уряд Пруссії, але навіть для захисту цього уряду і порушеною фашистами конституції керівники СДПН не закликали до всезагального страйку, а сподівалися на суд та майбутні вибори. Лідери СДПН не вжили відповідних заходів для спротиву приходу А. Гітлера до влади. Вважаючи, що уряд А. Гітлера сформовано відповідно до конституції, вони не хотіли порушувати «законність». Крім того, їх заспокоювало, що уряд був коаліційним і члени НСДРП склали в ній меншість. Втім, як показали подальші події, надії соціал-демократів виявилися марними. Більше того, вони самі потрапили під репресії. В цій ситуації врятувати СДПН не могли вже ні зречення О. Вельса від СРІ, ні голосування більшості соціал-демократичної фракції рейхстагу за довіру А. Гітлеру, ні заклик лідерів профспілок до співпраці з нацистами. Як писав пізніше Ф. Адлер. «всі спроби пристосування в Німеччині, божевільна тактика профспілок, яка видала ворогові фортеці робочого класу в можливо більш збереженому стані, божевільна тактика однієї частини парламентської фракції, яка замість того, щоб викрити Гітлера, прикрила його, ще більше

посилили спантеличення в робочому класі, ще більше підірвали його довіру». Утворений політичними емігрантами з СДПН керівний центр у Празі не міг організувати систематичного опору гітлерівцям, і після невеликого періоду існування фактично розпався.

Такого ж політичного курсу дотримувалася СДПА, яка у 1929 р. не наважилася протидіяти перегляду конституції республіки. Її лідер К. Ренпер закликав «надати буржуазним партіям час схаменутися, щоб вони самі змогли звільнитися від фашизму». Керуючись такою концепцією «відстрочки» боротьби, СДПА фактично не перешкоджала активному наступу нацистів у 1932 р., не мала серйозного опору ліквідації парламенту. Австрійські соціал-демократи відкидали масові виступи, чим на думку членів Комінтерну, дозволила прихильникам нацизму закріпити свої позиції.

Схожа поведінка соціал-демократів була у Фінляндії, де після укріплення влади фашистів відбулось переслідування членів СРІ. Запізнілі парламентські виступи СДПН не могли перешкодити ухваленню обмеження демократичних свобод і встановлення «реакційного режиму». У Франції в роки світової економічної кризи СФЮ була безсила проти фашизму. У Польщі парламентська опозиція ППС в союзі з деякими партіями не могла перешкодити розгону сейму в серпні 1930 р.

В умовах розгортання антифашистської боротьби, Комінтерн розкритикував резолюції Віденського конгресу СРІ (1931 р.). Ці документи, на думку комуністів, мали кілька загальних характерних рис:

- По-перше, вони носили прагматичний характер і залишали осторонь головні питання про співвідношенні боротьби за мир і боротьби за соціалізм, боротьби за роззброєння і боротьби за мир, боротьби за скорочення озброєнь і боротьби за роззброєння, боротьби за мир і боротьби за демократію, проти фашизму, нарешті, про можливості воєн різного характеру – загарбницьких і визвольних;

- По-друге, констатували комуністи, вони зовсім ігнорували СРСР як «оплот боротьби за мир, його ініціативу у вирішенні проблем роззброєння, а також активну антимілітаристську діяльність компартій»;

- По-третє, гасло роззброєння зводилося до конкретних пропозицій про скорочення і обмеження озброєнь, значення реалізації яких для запобігання воєн не було висвітлено;

- По-четверте, домагатися скорочення і обмеження озброєнь пропонувалося тільки через Лігу націй і скликану нею міжнародну конференцію по роззброєнню;

- По-п'яте, у резолюціях нічого не говорилося про сили, що протидіють роззброєнню, скороченню і обмеження озброєнь, для подолання яких було недостатньо запланованих заходів;

Комінтерн вважав, що хибна основа і суперечності цього плану були наслідком відходу соціал-демократів від «класово-пролетарської оцінки та їх рушійних сил». На думку комуністів це не дозволяло оцінити інтереси великого капіталу та їхній зв'язок з фашизмом, а також виробити імовірні шляхи боротьби для робочого класу. Замість визнання необхідності формування єдності дій всіх робочих організацій поглиблювалося розмежування з компартіями, які ставилися в один ряд з фашистами.

Міжнародна конференція семи лівих соціал-демократичних організацій 6 лютого 1933 р. звернулася до Комуністичного Інтернаціоналу і СРІ із закликом негайно спільно провести конференцію для розробки плану спільної боротьби проти фашизму [192, с.235-236]. Зважаючи на посилення позицій прихильників фашистської ідеології 19 лютого 1933 р. Бюро СРІ розглянуло становище в Німеччині і проблему співпраці з комуністами. В умовах цілковитого розгрому соціал-демократів у Німеччині Бюро СРІ закликала робітників усіх країн «спільно боротися з фашизмом». Крім цього керівники СРІ заявили, що вони «завжди були готові вести переговори з Комуністичним Інтернаціоналом про таку єдність боротьби, як тільки останній висловить свою готовність до цього». В свою чергу, в Комінтерні заявили, що насправді

Бюро СРІ погодилося вести переговори з Комінтерном про припинення взаємних нападів і про боротьбу проти фашизму вперше за всю історію діяльності цієї соціал-демократичної організації. Втім, у ВККІ поставили під сумнів «щирість» намірів соціал-демократів, зважаючи на досвід взаємин з СРІ, особливо у Німеччині. Маючи намір з'ясувати реальну можливість досягнення єдності дій, 5 березня ВККІ звернувся з відозвою, в якій рекомендував компартіям встановити єдиний фронт з соціал-демократами і пропонував спільно дати відсіч фашистам, захищати робочі організації, демократичні свободи та соціально-економічні інтереси трудящих.

У Секретаріаті СРІ застерегли соціал-демократичні партії від переговорів з компартіями і порекомендували їм зачекати, поки Виконком СРІ уточнить своє ставлення до пропозиції Комінтерну. 18-19 березня відбулося засідання Виконкому СРІ, який підтвердив рекомендації Секретаріату, закликавши соціал-демократичні партії не вступати в переговори з компартіями до з'ясування результатів контактів СРІ з Комінтерном. В кінці березня Бюро СРІ знову заявило про готовність вести переговори з керівництвом Комінтерну, на які ВККІ в той час ще не наважувався, а соціал-демократичним партіям радило «утриматися від будь-яких сепаратних переговорів з комуністами».

Соціал-демократичні партії, до яких компартії зверталися тоді з пропозицією про спільну боротьбу проти фашистів, – у Франції, Австрії, Чехословаччині та в інших державах, відхиляли пропозиції комуністів. У червні 1933 р. в Європейському антифашистському робочому конгресі в Парижі разом з комуністами брали участь багато соціал-демократів. Від імені 200 делегатів цього конгресу – соціал-демократів з Франції, Бельгії, Англії, Іспанії та Італії – соціал-демократ Маларт виступив із заявою, в якій засуджував керівництво СРІ за те, що воно заборонило соціал-демократам брати участь у роботі конгресу, тоді як багато хто з них «сповнений рішучості вести спільну боротьбу на основі єдиного революційного фронту». Ці соціал-демократи сприяли розробці конгресом широкої програми боротьби проти фашизму, згуртування всіх антифашистів. Багато соціал-демократів

підтримали діяльність створеного в результаті злиття Амстердамського і Плейельського рухів у серпні 1933 р. Всесвітнього комітету проти війни і фашизму. Значна частина соціал-демократів була залучена в розгортання виступів на захист Р. Димитрова. Навесні і влітку 1933 р. в Австрії, Франції, Іспанії, Бельгії, Чехословаччині, Фінляндії, Англії, Швейцарії, США широкою хвилею прокотилися масові антифашистські демонстрації, в яких разом з комуністами брали участь соціал-демократи і інші противники фашизму. Створений лівими соціал-демократами Міжнародний комітет революційних соціалістичних організацій все наполегливіше вимагав від керівництва СРІ почати переговори про єдність дій з комуністами.

Виконком СРІ довго не реагував на події у Німеччині. Однак в умовах, коли члени СДПН в рейхстазі висловили свою підтримку уряду А. Гітлера, Бюро СРІ 18 травня заявило, що така лінія не висловлює справжніх інтересів німецького робітничого класу і суперечить принципам СРІ. Причини поразки соціал-демократів у Німеччині та перемоги нацистів отримали широке обговорення на зборах соціал-демократів, а також на сторінках офіційної соціал-демократичної преси. Однак, що стосується Бюро СРІ, то воно обмежилося закликами усвідомити «смертельну небезпеку» для робітничого руху і цивілізації і продовжувати боротьбу проти німецького та італійського фашизму. Для обговорення стратегії і тактики соціал-демократії в новій обстановці Бюро вирішило скликати в серпні 1933 р. конференцію СРІ.

Де-факто жодна з соціал-демократичних партій не керувалася резолюціями конференції СРІ (1933 р.). Як стверджували в Комінтерні, резолюції конференції були непослідовні, занадто абстрактні або двозначні в найважливіших питаннях, рекомендували заходи, для здійснення яких не було коштів, а також відхиляли пропозиції комуністів. Комінтерн констатував, що кожен удар фашистів по робітничому класу був разом з тим ударом по соціал-демократії [633, с.27]. Але в країнах, де у середині і в другій половині 1930-х рр. встановилися фашистські режими (в Австрії, Естонії, Латвії, Болгарії, Чехословаччині) або посилювався фашистський терор (у Німеччині, Італії,

Угорщині, Португалії, Польщі, Литві), соціал-демократичні партії не змогли стати організаторами масового антифашистського руху і заважали згуртуванню сил.

Чимало груп німецьких соціал-демократів у Німеччині, Іспанії, Стокгольмі, Копенгагені, Парижі і Празі у 1935–1940 рр. стали співпрацювати з комуністами і все рішучіше висловлювалися за антифашистський Народний фронт. У 1936 р. деякі лідери СДПН – Р. Брейтшейд та інші разом з керівниками Комуністичної партії Німеччини і видатними діячами культури створили Комітет з підготовки Народного фронту [605, с.52], що, закономірно, викликало обурення з боку правих соціал-демократів. Серед соціал-демократів дедалі більше посилювалися розбіжності щодо шляхів і мети боротьби.

На початку 1938 р. Правління СДПН закликала до консолідації сил німецької соціал-демократії, однак відмовилося від узгодження дій з КПН. Перебравшись у Париж, лідери СДПН продовжували і після початку Другої світової війни виступати проти співпраці з комуністами. Вони закликали робітників боротися проти фашизму, але, як вважали в Комінтерні, не вказували конкретних шляхів і фактично втратили зв'язок з робітництвом.

Комінтерн був змушений визнати, що незважаючи на боротьбу компартій за єдність дій робочого класу і створення Народного фронту, встановлення контактів з лівими соціал-демократами і окремими соціал-демократичними організаціями, на неодноразові пропозиції про співпрацю з соціал-демократичними партіями у другій половині 1930-х рр., майже у всіх європейських державах з фашистськими режимами лідери соціал-демократії продовжували відмовлятися від співпраці з компартіями. Тільки в Австрії в 1934 р., Італії (в 1937 р.), а в 1936 р. у Болгарії та Румунії партії СРІ співпрацювали з компартіями в боротьбі проти націонал-соціалізму.

Комуністи наголошували, що політика інших партій-учасниць СРІ була аналогічною і мало чим вирізнялася. Зокрема, БЛП з середини 1930-х рр визнала необхідність колективної безпеки та колективної відсічі агресорам.

Вона також висунула гасло «Зброю для Іспанії!», критикувала, як «байдужу і неправильну», політику Н. Чемберлена. Однак, на думку Комінтерну, її керівники «навмисно звужували поле своєї політичної діяльності, задовольняючись в більшості випадків участю в перипетіях парламентських битв», обмежувалися парламентською опозицією що проводилася урядом консерваторів політики потурання фашистським державам, не «мобілізували маси проти фашистів та їх посібників в Англії». Слід зауважити, що такий негативний відгук з боку Комінтерну, вочевидь був пов'язаний з тим, що лідери БЛП відкидали співпрацю з комуністами.

У цей період активізувалися ліві соціал-демократи і соціалісти – Ж. Зиромський і його прихильники в СФІО, ліве крило ІСРП, ППС-лівиця, Бунд в Польщі, революційні соціалісти Австрії, Соціалістична робоча партія Німеччини і ліві елементи СДПН, Соціалістична ліга БЛП, ліві соціал-демократи Скандинавських та інших країн. Вже у 1935 р. Р. Димитров вказував, що «йде диференціація всередині всіх соціал-демократичних партій... поряд з існуючим табором реакційних елементів... починає формуватися табір революційних елементів, що живлять сумнів у правильності політики класової співпраці з буржуазією, що стоять за створення єдиного фронту з комуністами і початківців, переходять на позиції революційної класової боротьби».

ВККІ переконував, що лівим соціал-демократам бракувало ясності і послідовності, рішучості та єдності [307, с.48-52]. Тому ні у однієї із соціал-демократичних партій вони не змогли в ті роки домогтися «міцної» перемоги [569, с.96-97]. У деяких країнах вони тоді вже мали або створювали свої групи або навіть партії, однак здобути переважний вплив серед «організованих трудящих» не могли. Узагальнюючи цей досвід, П. Ненні визнавав, що «соціалістична організація старого типу... повсюдно виявилась непридатною». Але справа була не тільки в організаційній слабкості соціал-демократії. Основною причиною, на думку Комінтерну, була її ідейно-політична неспроможність. «Соціал-демократи, – писав на початку 1930-х років Д. Коул,

– могли запропонувати лише красиві слова... капітулювали в Італії, Німеччині і навіть Австрії, майже не завдали жодного удару на захист робітничого руху». Лідери Комінтерну наголошували, що капітуляція або в кращому випадку недовгий опір, виявили «ідейно-політичну і організаційну неспроможність» соціал-демократичного руху. Прагнучи підкріпити позиції СРІ, соціалісти намагалися опертися на МФП і тому поряд з засіданнями Виконкому та Бюро СРІ частіше, ніж раніше, проводили розширені спільні наради або конференції керівних органів СРІ та МФП. В свою чергу, в МФП, незважаючи на ліквідацію своїх первинних організацій у фашистських державах, завдяки вступу до нього після 1937 р. профспілок, що раніше входили в Профінтерн, отримав змогу зміцнити свої позиції у низці держав.

Тенденція лідерів СРІ частіше виступати спільно з керівниками МФП формально відображала прагнення робітництва до єдності і разом з тим була наслідком посилення СРІ впливу БЛП, з її особливим ставленням до профспілок, які входили в цю партію. Комуністи відзначали, що незважаючи на зростання масової бази МФП в низці країн і безперечне посилення лівого крила, МФП в цілому продовжував йти в фарватері соціал-демократії, неспроможність якої у боротьбі проти фашизму й агресії ставала все більш очевидною.

У першій половині 1930-х рр. члени СРІ займалися визначенням офіційної позиції соціал-демократів до поширення ідеології націонал-соціалізму та фашизму у Європі. Поряд з цим, керівні органи СРІ були змушені відреагувати на збройне зіткнення організованих робітників з фашистами в Австрії, сутичок у Франції, збройного виступу робітників Астурії та в Іспанії. Однак, за підсумками розглядів органами СРІ цих подій, резолюцій ухвалено не було. Після дискусії про події в Іспанії було вирішено домагатися захисту заарештованих там діячів робітничого руху і надати допомогу жертвам терору.

В Комінтерні переконували, що СРІ не засвоїв уроків з усіх подій 1934 р., не дали соціал-демократам ніяких нових рекомендацій. Події у Франції

побічно відбилися тільки в прийнятому Виконкомом СРІ в листопаді рішенні, що надало соціал-демократичним партіям самим вирішувати питання про контакти з компартіями [236, с.589]. І лише в січні 1935 р. керівники СРІ та МФП оприлюднили спільне звернення, в якому солідаризувалися з антифашистами Австрії та Іспанії, засуджували «звірства фашистів» і закликали організувати допомогу їх жертвам, створити для цього на базі Фонду Матеотті Фонд міжнародної солідарності для країн, де ліквідована демократія.

ВККІ констатував, що СРІ не зміг очолити і дати правильний напрямок масового руху в підтримку Іспанської республіки. Але все ж його керівництво схвалило дії створених за ініціативою Комінтерну інтербригад, у яких брало участь чимало соціал-демократів. Керівництво СРІ вимагало від Ліги націй заходів для припинення війни в Іспанії. Все це, на думку комуністів, свідчило про те, що виступи робітництва, вимоги лівих соціал-демократів, заклики та приклад комуністів призвели до зміни позиції керівних органів СРІ щодо Іспанської республіки. Їх вимоги зближувалися і навіть співпадали з вимогами Комінтерну. Однак керівництво СРІ, як і МФП, не змогло стати на чолі масового руху на захист Іспанської республіки та нерідко виставляло необхідні вимоги із запізненням. Крім того, соціал-демократичні партії та національні центри профспілок, як правило, мало рахувалися з закликами і рекомендаціями СРІ та МФП, діяли на власний розсуд, часто підтримуючи лише деякі гасла соціал-демократів, а у багатьох випадках абсолютно розходилися з ними [226, с.210].

В липні 1935 р. були опублікувані тези «Інтернаціонал і війна», у яких висувався ряд важливих пропозицій. Автори висували ідею створення коаліції СРСР з нефашистськими капіталістичними державами проти гітлерівської Німеччини. На їхню думку, соціал-демократія повинна була підтримувати боротьбу такої коаліції і сприяти перемозі СРСР. Разом з тим вони попереджали, що правлячі кола капіталістичних країн, які увійдуть в антифашистську коаліцію, більше бояться перемоги СРСР, ніж перемоги

спільного ворога, і на наступний день після перемоги над фашистами можуть використовувати свої збройні сили проти СРСР і пролетарської революції для порятунку капіталістичного ладу і «досягнення імперіалістичних цілей».

У тезах стверджувалося, що соціал-демократія в боротьбі проти фашизму не може ототожнювати свої цілі з цілями правлячих кіл, що входять в антифашистську коаліцію капіталістичних держав. Робітничий клас зацікавлений у поразці фашизму, розгортанні пролетарської революції в Німеччині та в перемозі СРСР. На думку авторів, тільки перехід влади в європейських країнах в руки робітничого класу і перетворення війни проти фашизму в революційну визвольну війну збережуть солідарність цих країн з СРСР, прискорять революцію в Німеччині та створення в усій Європі суспільний лад, при якому війни стануть неможливими.

Однак широкої дискусії не було, і прихильників цих тез в керівництві СРІ виявилось дуже мало. Керівники більшості соціал-демократичних партій, що брали участь в обміні думок, відмежувалися від тез і як і раніше закликали покласти надії на Лігу націй. Деякі, в тому числі Л. Блюм, заперечували можливість вироблення спільної лінії соціал-демократії на випадок війни, а керівники голландської соціал-демократії – Альбарда та інші вже тоді висловлювалися проти записаного в статуті права СРІ визначати політику соціал-демократичних партій під час війни. Через позицію правих соціал-демократів СРІ так і не зумів сформував загальний курс соціал-демократії. Подальша диференціація соціал-демократії, а головне – зміцнення зв'язку легальних соціал-демократичних партій в урядах своїх країн зробили це абсолютно неможливим навіть у 1939 р.

В Комінтерні правих соціал-демократів звинувачували у проведенні антирадянської політики. СРІ звинувачували у тому, що він ніколи не виступав проти підривної антирадянської діяльності есерів, меншовиків, грузинських, українських та вірменських соціал-реформістів і націоналістів. А незначні зміни, що відбувалися в діяльності соціал-демократів, здебільшого стосувалися ставлення до міжнародної ролі СРСР і його зовнішньої політики.

Ліві соціал-демократи, особливо від 1935 р., вимагали визнати СРСР «оплотом боротьби проти фашистської агресії, важливим елементом колективної безпеки» [245, с.95]. Але праві, на думку комуністів, «ігнорували, принижували або навіть заперечували зростаючу міжнародну роль СРСР, прагнули спотворити характер її зовнішньої політики». За наполяганням лівих у травні 1935 р. Бюро СРІ виступило за політичне і економічне співробітництво західноєвропейських держав з СРСР, особливо в цілях запобігання війни. У травні 1936 р. у резолюції Виконкому СРІ підкреслювалося, що «тісна співпраця Великобританії, Франції і Радянського Союзу унеможливить будь-який акт агресії або порушення договорів...». На думку керівництва СРІ, таке співробітництво могло бути організовано в рамках Ліги націй. Після порушення Німеччиною Локарнських угод соціал-демократи спільно з МФП почали вимагати створення в Європі системи колективної безпеки шляхом укладення договорів між державами. Заявляючи, що ці договори не повинні бути спрямовані проти СРСР, вони, однак, про роль СРСР у такій системі договорів вже нічого не говорили.

В кінці 1936 р. і в першій половині 1937 р. в керівництві СРІ активізувалися антирадянські настрої. Комінтерн стверджував, що керівники СРІ намагалися втрутитися у внутрішні справи СРСР. З цього моменту в ухвалених резолюціях СРІ нічого не говорив про СРСР, як «оплот боротьби проти фашизму і необхідного учасника системи колективної безпеки». У самому ж Виконкомі Комінтерну наполягали на зростанні міжнародної ролі СРСР, через що позицію Радянського Союзу були змушені брати до уваги лідери Великої Британії та Франції [245, с.57].

«Мюнхенська змова» поглибила розкол в СРІ. Ліві соціал-демократи протестували і засуджували цю угоду як зраду Чехословаччини та інтересів інших народів. Позиція поміркованих була різною. Лідери БЛП критикували Мюнхенську угоду як неприпустиму поступку А. Гітлеру. Керівники СФЮ не заперечили проти угоди, а Л. Блюм заявив про свою готовність піти назустріч А. Гітлеру «заради спасіння світу». Керівники соціал-демократії

Скандинавських країн, Бельгії і Швеції заявили про свій нейтралітет і зовсім відмовилися від колективної безпеки і від «інтернаціональної солідарності». Це з'ясувалося на засіданні Виконкому СРІ, який зібрався для обговорення наслідків Мюнхенських угод у жовтні 1938 р. Зрештою, СРІ ухвалив резолюцію, яка відкидала Мюнхенську змову в цілому, а засуджувала лише «упущення» цієї угоди: недостатність гарантій недоторканності решті території Чехословаччини. На думку авторів резолюції, така угода послабила моральні позиції «буржуазно-демократичних держав», зміцнила військові та економічні сили фашистів і збільшила загрозу війн. Виконком СРІ закликав соціал-демократичні партії вимагати від своїх урядів надалі не допускати подібних «злочинних дій», відмовитися від нездійснених зобов'язань і домагатися колективної безпеки. Він також відкидав безмежний пацифізм, який міг призвести до ліквідації цивільних свобод, соціального прогресу і культури в результаті агресії і закликав всі великі держави створити бар'єр на шляху руйнівників світу, свободи і справедливості. Водночас, потурання агресору з боку Англії і Франції не було засуджено [245, с.83].

Таку позицію засуджували в Комінтерні, де вважали, що в ухваленому документі не був розкритий зміст «нейтралітету» інших капіталістичних держав. Комуністи відзначали, що замовчувалося про позиції СРСР, готового надати Чехословаччині допомогу, «ніякої оцінки не отримала капітулянтська позиція правлячих кіл у самій Чехословаччині». ВККІ зауважував, що рекомендації Виконкому не відповідали ні серйозності обстановки, ні об'єктивним завданням і можливостям розгортання боротьби народів проти фашистської агресії. Всупереч лівим соціал-демократам лінія СРІ все більше розходилися з інтересами робітництва і всіх прогресивних сил. Знову ж таки комуністи вбачали у діяльності СРІ принцип «антирадянщини», який став, на їхню думку, складовою частиною «антикомунізму». За словами комуністів, саме антикомунізм був найважливішим джерелом неспроможності всієї ідеології і політики соціал-реформізму, ідейно-політичного банкрутства СРІ. Керівництво СРІ протидіяло єдності дій робітничих організацій,

співробітництва соціал-демократів з комуністами, а також «об'єднанню всіх прогресивних сил, створенню Народного фронту, як в окремих країнах, так і в інтернаціональному масштабі». У діяльності СРІ комуністи вбачали постійну ворожість до комуністичного руху. Деякі зміни стосувалися лише відносин РСІ до переговорів з Комінтерном, до політичного співробітництва соціал-демократичних партій з компартіями.

Цікаво, що з осені 1934 р. до літа 1938 р. ВККІ близько 10 разів звертався до керівництва СРІ з конкретними пропозиціями про співпрацю. Пропонувалося співпрацювати насамперед з тих питань, в яких позиції Комінтерну і СРІ збігалися або були близькі один до одного. ВККІ спирався на рішення VII конгресу Комінтерну, який розробив концепцію єдності дій робочого класу і Народного фронту. Він спирався також на досвід співпраці комуністів і соціал-демократів у ряді країн, особливо в Іспанії, Франції, Італії, і на прагнення окремих соціал-демократів до співпраці з комуністами, на активізацію відповідних виступів лівих соціал-демократів всіх країн [226, с.142].

Ставлення керівників СРІ до пропозицій ВККІ про переговори і співпрацю не було незмінним. В його еволюції після міжнародної конференції СРІ 1933 р. можна вказати кілька етапів.

Перший – від визнання конференцією будь-яких контактів з Комінтерном і компартіями передчасними до 13 листопада 1934 р., коли після гострої дискусії Виконком СРІ скасував свою рекомендацію соціал-демократичним партіям утримуватися від контактів з компартіями і визнав, що кожна соціал-демократична партія може будувати відносини з компартією за своїм розсудом.

Другий – від цього рішення до набрання керівників СРІ в безпосередні переговори з представниками ВККІ 14 жовтня 1936 р.

Третій етап характеризується безпосередніми переговорами керівників СРІ з представниками ВККІ, кульмінаційним пунктом яких були угоди в

Аннемасе (21 червня 1937 р.) і в Парижі (9 липня 1937 р.), що не одержали, проте, необхідного схвалення органів СРІ.

Четвертий етап – з відмови органів СРІ схвалити досягнуті в червні – липні 1937 р. домовленості з ВККІ до відмови керівників РСІ вести переговори з представниками ВККІ в листопаді 1937 р. [236, с.589].

П'ятий – від відмови вести переговори, підтвердженого на початку 1938 р., до призову Адміністративної комісії Виконкому СРІ до соціал-демократичних партій всіх країн 26 серпня 1939 р. «припинити будь-які стосунки з комуністами».

Шостий, який тривав до остаточного розпаду СРІ, представляв собою, за словами комуністів, «розпалювання злісної антикомуністичної кампанії, початок якої було покладено ще в 1937 р.». В СРІ, в його органах, за переговори з Комінтерном, за співпрацю соціал-демократів з комуністами виступали ліві соціал-демократи, які вітали нову політичну орієнтацію Комінтерну, вироблену VII конгресом, і його виступи за єдність дій робітничого класу і Народного фронту. Ненні в 1937 р. від імені керівництва ІСПІ заявляв: «Для нас єдність дії — справа серйозна, святе... суть політики самої партії на сучасному етапі класової боротьби». За єдність дій з компартіями, за співпрацю РСІ з Комінтерном виступали також ліві соціал-демократи Іспанії, Франції, Австрії, Німеччини та інших країн, хоча там, де компартії ще не мали значного впливу в масах, ліві не надавали цьому такого важливого значення. Об'єктивна необхідність єдності дій у боротьбі проти фашизму і війни визнавалася поміркованими діячами РСІ, в тому числі де Брукером, Адлером. Багато хто з них, включаючи Л. Блюма, вже восени 1934 р. разом з лівими соціал-демократами виступав за єдність дій всіх робочих організацій.

Все ж, враховуючи необхідність єдності дій, СРІ пішов па переговори з представниками ВККІ. Більше того, в Аннемасе в червні 1937 р. діалог між керівниками РСІ та представниками ВККІ призвів до згоди про необхідність вимоги захисту Іспанської республіки, єдності дій та проведення нових

зустрічей. Зустріч представників Комінтерну і РСІ в липні 1937 р. в Парижі дозволила встановити, що «обидві сторони сходяться в основних вимогах, спрямованих на захист іспанського народу», було досягнуто, як визнавав Секретаріат РСІ, «загальну згоду з обох сторін з питання про заходи на користь республіканської Іспанії». Однак праві у Виконкомі РСІ відхилили цю угоду і зірвали подальшу єдність дій.

Праві соціал-демократи всіляко протидіяли будь-яким контактам між СРІ і Комінтерном. Їх ядро склали лідери БЛП, соціал-демократичних партій Голландії, Швеції, Чехословаччини, а також Норвегії та Данії. Вони вдавалися до різних засобів тиску. Восени 1934 р. Альбарда публічно погрожував розколом СРІ, якщо більшість Виконкому висловиться за співпрацю з Комінтерном.

Після переговорів між представниками Комінтерну і СРІ в Парижі в липні 1937 р. праві організували натиск на поміркованих і рішуче виступили проти лівих, «пустивши в хід різні вигадки з приводу судових процесів в СРСР для того, щоб обмовити Комінтерн, весь комуністичний рух». Це, як писав Альбарда, «перетворило прихильників єдності в супротивників». Так в РСІ антикомунізм здобув верх і перейшов у наступ, а прихильники єдності змушені були відступати. «СРІ, — пишуть сучасні історики, був непохитний у своїй протидії будь-яким спільним виступам з комуністами».

Зрештую, відсутність зближення соціалістів і комуністів стало причиною реального протистояння між ними на десятиліття. Слід визнати, що таке імовірне зближення значною мірою було заблоковане саме тим, що лідери Комінтерну одночасно були і державними діячами Росії, а тому пов'язували інтереси власної держави та цієї міжнародної організації. Так звана соціалістична єдність для членів Комінтерну була не більше як розмінна монета, а тому не сприймалося ними не як абсолютна цінність. Для Комінтерну поліпшення становища західноєвропейських робітників означало цілеспрямовану політику на «погашення» його «революційного запалу». Упевненість в близькому краху капіталізму породжувала пасивність

Комінтерну, яка все більше контрастувала і зі словесним радикалізмом його функціонерів, а також з радикальним нетерпінням комуністичних низів.

РОЗДІЛ 7
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ
КОМІНТЕРНУ І СОЦІАЛІСТИЧНОГО РОБІТНИЧОГО
ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

7.1. «Українське питання» в діяльності Комінтерну

Комуністичний Інтернаціонал відіграв вагому роль у поширенні комуністичного руху на території українських земель. Це міжнародне об'єднання комуністичних партій займалось вирішенням головних суперечностей, а також визначало офіційну позицію усіх партій-учасниць щодо різного роду питань. Здебільшого ці питання стосувалися ідеології, однак були і ті, що виникали внаслідок політичної діяльності та особливостей політичної кон'юнктури на міжнародній арені. Слід зауважити, що попри те, що вимога до партій-учасниць впровадити залізну дисципліну в своїх рядах і цілковиту довіру до Москви була висунена ідеологами Комінтерну ще у 1920 р., реальні організаційні можливості в міжнародного комуністичного об'єднання з'явилися лише починаючи з 1921 р.

Комуністичний Інтернаціонал надавав вагомому значення тій частці політичної діяльності, яка відповідала за поширення «світової революції». Під пильною увагою керівництва перебувала пропагандистська діяльність з насадження комуністичних ідей на території українських земель. «Українське питання» [550, с.141-154] впродовж тривалого часу залишалося у полі зору Комінтерну, зважаючи на розпад імперій, формування нових державних утворень та прагнення українців створити власну державу.

Комінтерн вплинув на поширення комуністичного руху на західноукраїнських землях, на теренах яких після завершення Першої світової війни почали організаційно оформлюватися перші комуністичні гуртки. Радянські сили намагалися максимально підтримувати його усіма доступними

ресурсами. Однак на тлі розколу II Інтернаціоналу та в умовах польсько-української війни 1918 – 1919 рр. ідеологія, запропонована Комінтерном, не користувалася популярністю серед місцевого населення.

На початку 1919 р. у Східній Галичині діяло вісім підпільних комуністичних організацій, які об'єднували понад 180 осіб [641, с.290]. Як писали пізніше радянські дослідники, комуністичні гуртки здійснювали «велику організаторську й агітаційно-пропагандистську роботу..., проводили збори і мітинги, організовували демонстрації і страйки трудящих, у ряді населених пунктів за участю комуністів створювали Ради». У цей же період, у Львові і Стрию почали виходити підпільні газети.

У лютому 1919 р. у Станіславі відбулася перша крайова партійна конференція. Вона об'єднала розрізнені комуністичні гуртки і групи, проголосила утворення Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) і обрала її Центральний Комітет на чолі з К. Савричем (Максимовичем). Окружні або повітові комітети почали функціонувати також у Львові, Дрогобичі, Бориславі, Стрию, Коломиї, Перемишлі, Тернополі та інших містах регіону.

Навесні 1919 р. розпочав свою роботу створений у Києві Тимчасовий комітет комуністів Східної Галичини [667, с.163-190]. Новоутворена інституція займалася усуненням різноманітних перешкод, що стояли на шляху її існування. Комітет видав лише 2 випуски часопису та 30000 відозв, направлених на фронт, а також прийнято рішення створити червоні галицькі полки «що мусять рушити на визволення галицького пролетаріату з під своєї і чужої буржуазії» [71, арк.3].

Комітет КПГ і Буковини на чолі із В. Порайком відповідав за організацію роботи в Галичині та «керування всіма справами щодо перевороту в Галичині» [71, арк.3]. Незважаючи на те, що головним принципом діяльності новоутвореного комітету оголошувався демократичний централізм, як і в інших структурних підрозділах, керівництво Комінтерну планувало встановити жорсткий, централізований контроль.

Вже у жовтні 1919 р. Організаційне бюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення про розпуск галицького революційного комітету. Натомість було запропоновано створити Організаційне бюро КПСГ і Буковини, головним завданням якого було створення комуністичної організації на західноукраїнських землях. Структура звітувала ЦК КП(б)У в особі Зафронтового бюро і від нього отримувала політичні та організаційні директиви. Для своїх потреб Оргбюро КПСГ і Буковини отримало під звіт 100 тис. руб. Процес творення комуністичної мережі на території західноукраїнських земель радянська влада мала намір взяти під жорсткий контроль. Її ядро мало формуватись із ретельно підготованих кадрів з-за меж галицьких територій. КПСГ долучилась до учасників Комінтерну у 1920 р. Безпосередньо із Інтернаціоналом західноукраїнські ліворадикали зв'язувалася лише через репрезентацію польської партії, у якій посаду заступника голови обіймав член галицької партії.

Так званий Галицький організаційний комітет або Галорком, який виник у квітні 1920 р. в Києві був сформований на заміну Організаційного комітету Східної Галичини та Буковини. Перебуваючи у цілковитій політичній та економічній залежності від російських комуністів (від забезпечення приміщення для діяльності до одягу та талонів на харчування), новоутворений орган був відповідальним за розбудову мережі комуністичного руху на західноукраїнських землях [551, с.77-78]. На перші 3 місяці (червень-серпень 1920 р.) повноцінної роботи Галоркома КП(б)У було складено кошторис із загальною сумою коштів у 4 387 000 руб. Їх розподіл виглядав наступним чином: на особистий склад закладалося 1 070 400 руб., на організаційні видатки – 1 973 500 руб., на поїздки на територію Галичини та інші відрядження для партійної роботи – 777 900 руб, на непередбачені видатки – 572 200 руб. [72, арк.11-12].

Попри активну агітаційно-пропагандистську роботу більшовики не зуміли налагодити належний рівень зв'язку із ЦК КПСГ та погоджувати з ним діяльність [551, с.79]. Саме тому, під час наступу Червоної армії на польські

території влітку 1920 р. було утворено Галицького бюро пропаганди та агітації у складі трьох осіб, яке очолив І. Левченко. Російські більшовики вважали, що на теренах Східної Галичини склалися сприятливі умови для виходу руху із підпілля та його наступної активної розбудови і розвитку.

Галицькі комуністи прихильно зустріли ідею радянського керівництва утворити на основі Східної Галичини та Буковини окремої Радянської соціалістичної республіки. У листі Галоркому від 5 липня йшлося про узгоджені плани ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У з утворення галицьких бойових частин у складі російсько-української Червоної армії [551, с.80]. Через декілька днів після цього Галоркомом за погодженням з Політбюро ЦК КП(б)У було сформовано тимчасовий уряд Галицької соціалістичної радянської республіки. Новоутворений уряд, який отримав назву Галицького революційного комітету, зіткнувся із браком кадрів. Тому було запропоновано максимально залучити до партії робітників та селян, та розбудувати мережу партійних організацій [72, арк.6]. З цією метою на місцях було розпочато пошук добровольців із середовища робітників, відкривалися партійні курси та школи для населення Галичини. З радянської частини України мобілізували галичан, які виявляли прихильність до комунізму, з проходженням наступного вишколу у спеціальних школах, наприклад у Харкові. Така політика не принесла очікуваних результатів і на повіт припадало не більше 4-5 партійних робітників [726, с.57-58].

В серпні 1920 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення про утворення єдиного центру. Був створений ЦК Комуністичної партії Галичини, в якому в той час налічувалось всього 232 члени та 246 кандидатів [487, s.30]. 14 серпня 1920 р. було закріплено структуру Секретаріату ЦК КПГ. До нього входили: відділ праці на селі; праці серед жінок; праці серед молоді; центральна партійна школа, «Вісти», відділ агітації та пропаганди (включав у себе підвідділ єврейський, польський, видавничий та редакційний підвідділи, стіл розповсюдження видань ЦК), бібліотека, особистий секретар, підрахунково-розподільчий відділ (відповідав за справи: статистичну,

анкетно-мандатну, мобілізаційну, атестаційну), інструкторсько-інформаційний відділ (справи: конфліктна, ревізорсько-роз'їзна, інформаційна), «Більшовик», відділ праці серед війська, в коопераціях, профспілках; секретно-директивна частина (справи: оргбюро, політбюро, шифрувальна, таємна реєстратура, зв'язок із закордоном), фінансовий підвідділ (справи: бухгалтерська та каса), адміністративно-господарський стіл (справи: пропусків, охорони, проживання, канцелярські припаси, особового складу, харчова). Секретаріату ЦК безпосередньо підпорядковувалися канцелярія та друкарня. Канцелярія відповідала за архів, стіл довідок, експедиційний стіл.

Однак розгорнути активну діяльність новоствореному єдиному центру не вдалося. Вже наприкінці місяця Оргбюро займалося проблемами пов'язаними із евакуацією з Галичини. Зокрема було створено комісію з перевірки грошей ЦК КПГ «вивезених самим примітивним засобом» при відступі. 21 вересня 1920 р. розпочався процес ліквідації Галревкому та повітових ревкомів Галичини з вимогою здати усі кошти та цінності в касу ЦК КПГ. З відступом Червоної армії з територій Польщі та західноукраїнських земель, Галбюро переживало гостру кризу [73, арк. 59]. У зверненні Галбюро до ЦК РКП(б) підкреслювалася необхідність проводити чітку реєстрацію емігрантів–галичан з метою уникнення проникнення у галицькі частини так званих «ворожих елементів» [73, арк. 6].

Існуючий радянський апарат на терені Східної Галичини був ліквідований. Більшість діячів покинули її територію й лише невелика кількість спробувала продовжувати роботу вже у підпільному руслі. Однак це не означало, що російські більшовики та Комінтерн відмовились від ідеї розбудови та поширення комуністичного впливу на західноукраїнських землях. З цією метою у жовтні 1920 р. у Відні створено Комітет допомоги для КПСГ. 31 березня 1921 р. відбулось засідання Галбюро, на якому окреслили округи з ведення комуністичної роботи на західноукраїнських землях: Львів, Тернопіль, Станіславів, Дрогобич, Ярослав-Перемишль. Комуністи зазначали,

що проблеми, з якими ліворадикальний рух зустрівся на Волині, пов'язані з кращою аграрною ситуацією.

У 1920 – 1921 рр. комуністичні ідеї в умовах польського владного режиму та поразки українців у державотворчих змаганнях, набували все більшої популярності серед місцевого населення Галичини, яке не бажало визнавати польські владні інституції. Втім, попри певні тактичні «перемоги», розбудова КПСГ наштовхнулася на ідеологічні суперечності, в основі яких – «українське питання», яке набуло значної ваги в системі цінностей та національних інтересів низки європейських держав [819, с.418-419]. Більшість членів партії виступала за організаційну єдність із Комуністичною Робітничою Партією Польщі (КРПП), натомість меншість – агітувала за самостійне існування КПСГ [732, с.168].

Як йшлося у заяві делегації КПСГ до III конгресу Комінтерну від 18 червня 1921 р., всередині партії впродовж довгого проміжку часу тривав спір з організаційного питання. Одна частина партійців наполягали на тому, щоб КПСГ входила до складу КРПП, а друга частина, натомість, дотримувалася старої організаційної форми, яка обстоювала окремішність Комуністичної партії Східної Галичини. Такі дискусії, на тлі арештів провідних членів КПСГ польською владою, набували загрозливого для партії характеру, що викликало занепокоєння Комінтерну.

У січні 1921 р., де-факто, відбувся розкол у тимчасовому ЦК КПСГ. Частина партійного активу, очолювана Ч. Гросеровою, К. Ціховським (Ясинським) та ін., яка відкрито виступала за злиття КПСГ з КРПП («каерпепівці»), об'єдналася навколо Виконавчого Комітету КПСГ, інша ж частина на чолі з Й. Кріликом (Васильковим) і С. Сеником («васильківці»), обстоюючи «окремішність» КПСГ, об'єдналася навколо Центрального Комітету КПСГ.

Певне зближення точок зору ЦК КРПП і ЦК КПСГ відбулося після проведення III конгресу Комінтерну, який відбувався з 22 червня – 11 липня 1921 р. у Москві [667, с.163-190]. На ньому була представлена доволі значна

делегация КРПП на чолі з А. Варським, Г. Валецьким, Є. Брандтом та ін. На конгресі була присутня і делегация КПСГ, до якої входив, зокрема, Г. Іваненко. Значення III конгресу Комінтерну полягає в тому, що він поставив завдання «розгортати всебічну роботу комуністичних партій у масах, боротись за завоювання більшості робітничого класу на основі тактики єдиного фронту» [183, с.372].

Виконком Комінтерну відіграв ключову роль у ліквідації розходжень, ідейному й організаційному згуртуванні КПСГ та у встановленні найбільш доцільної форми взаємовідносин між КПСГ і КРПП. Саме до цього органу Комінтерну за допомогою звернулися обидві керівні групи КПСГ, ЦК КП(б)У і ЦК КРПП. З'ясувавши стан комуністичного руху на західноукраїнських землях та мотиви обох сторін, Виконком Комінтерну висловився за необхідність «тісного згуртування всіх комуністичних організацій Польщі» [871, с.23-25].

Під час роботи III конгресу Комінтерну 6 липня 1921 р. між КП(б)У і КРПП була підписана угода, яку ініціював Виконком Комінтерну. У ній йшлося, що: «Потреби революційної боротьби вимагають, згідно з рішенням II Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, об'єднання цілого революційного авангарду пролетаріату в кожній країні в одну, єдину централізовану комуністичну бойову партію. Внаслідок цього конче потрібно, щоб, доки Східна Галичина лишається в зв'язку з Польською державою, Комуністична партія Східної Галичини була втіленою до Комуністичної робітничої партії Польщі». За цією ж угодою КПСГ визначалась територіальною крайовою організацією КРПП, політичне й організаційне керівництво якою здійснює ЦК КРПП. З метою втілення в життя загальнопартійних рішень КПСГ мала скликати партійні конференції і обрати Центральний Комітет, а її представник мав увійти до складу делегацій КРПП на конгресах Комінтерну.

Після того, як 20 липня 1921 р. угоду схвалив Виконком Комінтерну, всі попередні угоди щодо КПСГ були анульовані [920, с.114-132]. А вже 9 серпня зусиллями ЦК КРПП, який направив до Східної Галичини відомого

партійного працівника С. Круликовського, було створено об'єднаний ЦК КПСГ [51, s.41]. Також об'єднувалася техніка, зв'язки, бюджет. До складу тимчасового ЦК КПСГ увійшли Й. Крілик (Васильків), Ч. Гросерова, Г. Іваненко (Бараба), С. Круликовський та ін. У зверненні до всіх членів партії Секретаріат ЦК КПСГ дав високу оцінку досягнутому об'єднанню і закликав здійснити якнайшвидше таке ж об'єднання на місцях, щоб спільними зусиллями «йти до кінцевої мети». Однак на заваді завершення процесу консолідації партії та досягнення «органічної єдності» комуністичного руху в усій Польщі став арешт 30 жовтня 1921 р. учасників I з'їзду КПСГ.

Незважаючи на такий розвиток подій, Комінтерном, було вирішено продовжити інституційну розбудову комуністичного руху за кордоном. За ініціативою Виконкому Комінтерну, 30 грудня 1921 р. у Празі відбулася нарада закордонних організацій КПСГ, де було обговорено доповідь П. Ладана (Недобитого) про стан партійних організацій на західноукраїнських землях. Учасники наради підтримали ідею створення Закордонного бюро допомоги КПСГ [62, s.1], у який увійшли П. Дятлов (Юрченко), Г. Піддубний та інші партійні працівники. Головним завданням Бюро було встановлення тісного зв'язку з партійними організаціями Західної України, а також надання їм широкої допомоги у процесі відновлення усіх ланок партії, а також у налагодженні видавничої діяльності та транспортування літератури в регіон. На початку 1922 р. розходження в партії посилювались. Воно було пов'язане фактичним відновленням діяльності обох організаційних центрів. Це стало на заваді встановленню міцних взаємозв'язків між КПСГ з КРПП. Слід зазначити, що у цей період КРПП ще не виробила чіткої програми з аграрного і національного питань [194, с.343], що також стало однією з причин партійних чвар. «Ліва» опозиція в партії, погляди якої найбільш чітко акумулювали В. Ковальський, Г. Штейн-Каменський (Домський) та інші, виступала проти вимоги розподілу землі між селянами, а у лозунгові «самовизначення націй» вона вбачала «прояв націоналізму».

Перша після провалу з'їзду конференція повітових організаторів відбулася у січні 1922 р. У її роботі взяло участь також Закордонне бюро. На конференції було ухвалено рішення розпочати роботу по відбудові партії. Перед комуністами було поставлене завдання підготувати повітові конференції, а також обрати комітети та скликати крайовий партійний з'їзд. На момент проведення з'їзду партія нараховувала 1560 членів, об'єднаних у 242 організації. Серед членів партії 30% становили робітники, 55% – селяни і 15% – інтелігенти. Цікаво, що в КПСГ і КРПП, як і в інших молодих комуністичних партіях саме Комінтерну відводили вирішальну роль у подоланні «помилкових тверджень»

Аналіз документів КРПП і КПСГ, зокрема проекту тез, представлених КРПП III конгресу Комінтерну, заяв КПСГ на ім'я конгресу та доповідних записок ЦК КПСГ Виконкому Комінтерну у липні і вересні 1922 р. свідчить про спробу консолідації сил цими політичними силами [438, s.11-28]. Велике значення мали III конференція КРПП (квітень 1922 р.), в роботі якої брали участь і представники КПСГ, та підготовка II з'їзду КРПП і його рішення. Виходячи з досвіду секцій Комінтерну, узагальнений на його II, III і IV конгресах, КРПП поглиблювала розробку найважливіших програмних положень, вузлових питань стратегії і тактики комуністичного руху в Польщі.

У листопаді – грудні 1922 року під керівництвом В. Леніна проходив IV конгрес Комінтерну [162, с.3-4]. Історичне значення конгресу полягало в тому, що він приділив особливу увагу питанню «про єдиний фронт як засіб єдності робітничого руху для протидії наступові капіталістів». У резолюції конгресу говорилось, що «лозунг III всесвітнього конгресу Комінтерну «До мас!» і спільні інтереси комуністичного руху взагалі вимагають від комуністичних партій і від Комінтерну в цілому підтримки лозунгу єдиного робітничого фронту і взяття ініціативи в цьому питанні в свої руки». Делегатом від КПСГ на IV конгресі Комінтерну був Г. Іваненко.

У світлі директиви IV конгресу Комінтерну, безсумнівно, необхідною була перш за все єдність комуністичного руху. Тому незабаром після

конгресу, 29 грудня 1922 р. Виконком Комінтерну прийняв резолюцію з питання про становище в КПСГ, якою в категоричній формі запропонував об'єднання обидві партії. «З цієї причини для Комуністичного Інтернаціоналу немає сумніву, що комуністи Східної Галичини можуть лише спільно з КРПП успішно боротися проти польських гнобителів, що комуністи Східної Галичини повинні бути політично і організаційно зв'язані з КРПП», – йдеться у документах Комінтерну.

У резолюції також йшлося, що взаємовідносини КРПП і КПСГ найкраще були вирішені липневою угодою 1921 р. Саме тому ВККІ рішуче засудив порушення цього договору незалежно від того, яка з сторін це зробила, зобов'язав негайно провести договір в життя. Конкретизуючи положення липневого договору 1921 р., ВККІ записав у постанові: «Звертається увага КРПП на те, що вона як партія окупаційної держави, яка виступає в Галичині в ролі гнобителя, повинна вести політичну роботу з особливим тактом і особливо враховуючи своєрідні політичні і економічні умови в Східній Галичині. При цьому вона ні в якому разі не повинна робити поступок надзвичайно сильним в Східній Галичині національним течіям».

Постановою також було підтверджено те, що КПСГ залишається територіальною крайовою організацією КРПП. В свою чергу КРПП була зобов'язана більше видавати комуністичної літератури українською мовою. Крім цього КРПП повинна була дотримуватись особливої обережності і посилати в Східну Галичину людей, які добре знають умови роботи.

ВККІ засудив дії частини партії, яка відкололась – васильківців. Резолюція ВККІ зобов'язувала КРПП в найкоротший строк скликати конференцію для злиття обох груп. Злиття було запропоновано здійснити не пізніше 1 березня 1923 р., а ті, хто не підпорядкуються цьому після 1 березня, виключаються з КРПП, а отже, автоматично і з Комінтерну. Вищезазначена постанова ВККІ у короткостроковій перспективі лягла в основу всієї діяльності КПСГ і КРПП у Східній Галичині. На думку усіх парторганізацій Західної України це рішення було «єдино правильним».

На початку 1923 р. закінчився «святоюрський» процес, і багато активних діячів партії були звільнені з ув'язнення. Тоді ж, територія Галичини, згідно з міжнародними договорами, остаточно перейшла до складу Польської держави. Таким чином, «для Комуністичного Інтернаціоналу, – констатувалося в «Резолюції в східногалицькому питанні» ВККІ, – не існує сумнівів, що комуністи Східної Галичини... повинні бути політично і організаційно об'єднані з КРПП» [239, с.145]. У світлі цієї постанови ВККІ навесні 1923 р. у Варшаві за участю представників КПСГ-опозиційної, КПСГ-офіційної і КРПП (КПСГ-опозиційна – Крайківський, Теслюк та ін.; КПСГ-офіційна – С. Свентоховський; ЦК КРПП – Круликовський, Марцін і Штейн-Краєвський) відбулися переговори щодо ліквідації розколу, а 23 червня того ж року була скликана об'єднана конференція КПСГ [59, с.18].

23 червня 1923 р. відбулася конференція КПСГ, у роботі якої взяли участь 22 делегати – по 11 від обох частин партії, та 2 представники ЦК КРПП – Ю. Брун (Спіс) і А. Лянди (Король). Після обговорення аграрного і національного питань та політичного становища в Східній Галичині було обрано об'єднаний ЦК КПСГ у складі Й. Крілика (Василькова), О. Лангера (Длуського), Г. Михаця, В. Попеля та ін. Остаточно вирішено спільно проводити всі кампанії, зокрема поширити діяльність КПСГ на Волинь, Холмщину, Полісся і Підляшшя. Для допомоги КПСГ на роботу у Східну Галичину був скерований відомий діяч польського комуністичного руху – М. Завадський [667, с.163-166].

Під протекцією Комінтерну, у квітні 1924 р. відбулася V конференція КПЗУ [830, с.63], де розглядалося питання «єдності партії, посилення її керівної ролі в революційно-визвольному русі західноукраїнських трудящих». В інформаційному повідомленні ЦК КПЗУ про конференцію зазначалося, що її робота пройшла під знаком трьох головних моментів:

«а) в період певного революційного затишшя не піддаватися будь-яким ліквідаторським настроям;

б) зміцнення і збільшення промислово-пролетарського ядра партії, її «зробітничення»;

в) єдність робітничого руху в Західній Україні і в цілій польській державі».

На V конференції КПЗУ зазначалось, що «нинішній склад і характер партії далеко не відповідають тим завданням, які вона як авангард революційного пролетаріату Західної України повинна виконати». Представники обох партій наголошували на важливості стабільних взаємозв'язків, зокрема через очікування злиття партій в межах єдиної держави у недалекому майбутньому. Для КПЗУ таке співробітництво з КП(б)У означало розширення власного політичного досвіду. Для контролю над західноукраїнським комуністичним рухом при КПЗУ перебував радянський представник, який брав участь у всій діяльності у краї [228, с.6].

Конференція поставила перед партією завдання «переорієнтуватися відповідно до своїх організаційних завдань, головну увагу звернути на промислові осередки та міста Західної України та збільшити в самій партії кількість робітників». На основі постанови конференції, КПЗУ перейшла до створення партійних організацій не за місцем проживання, як було раніше, а за територіально-виробничим принципом. Тільки у 1924 р., з метою так званих ідеологічних консультацій, офіційно були дозволені прямі контакти між КПЗУ та КП(б)У. Закордонне бюро допомоги революційному руху на Західній Україні, яке було перенесене у радянську Україну із Відня, перетворилося в офіційне представництво КПЗУ при КП(б)У. За допомогою цієї структури організовувалася основна співпраця. Разом з тим у Харків перенесено редакцію «Нашої правди» [521, s. 46-47].

V конференція КПЗУ передувала черговому конгресу Комінтерну [228, с.10]. Для КПЗУ важливе значення мав V конгрес Комінтерну (17 червня – 8 липня 1924 р.) [197, с.344]. На засіданні конгресу 1 липня 1924 р. виступив представник КПЗУ Васильків, який наголосив, що «важливим фактором майбутньої революції в Польщі є національне питання». За його словами

«національно-визвольний рух у Східній Галичині має свою історію. В основі його лежить боротьба безземельного і малоземельного селянства проти польських поміщиків і бюрократії, але характер цієї боротьби різко змінився, оскільки керівництво нею взяла в свої руки Комуністична партія, відтіснивши угодовські і націоналістичні партії». За його словами, національно-визвольна боротьба вимагає чіткого відношення з боку комуністів, оскільки вона перетворює національне питання в революційне. Доповідач також вказував, що національна боротьба тісно зв'язана з соціально-економічною боротьбою українських безземельних і малоземельних селян проти польських поміщиків. Але і в тому, що ця боротьба виявила свою природну тенденцію до об'єднання з Радянською Україною. Визначаючи тактичну лінію КПЗУ, Васильків резюмував: «Єдино правильною позицією компартії на цих територіях в національному питанні є заклик до відриву цих земель від Польщі і об'єднання з Радянською Україною, з вказівкою в той же час на можливість здійснення цього перш за все шляхом соціальної революції в Польщі» [236, с.47].

Васильків доповідав делегатам конгресу, що завдяки правильній лінії КПЗУ в національній політиці партії вдалося «ідеологічно і організаційно розбити майже всі дрібнобуржуазні політичні угруповання». «Ми придбали такий вплив на селянські робітничі маси, – говорив Васильків, – що кожен, хто хоче політично боротись з нами, не знаходить серйозного відгуку в масах...». Як приклад успішного здійснення політики партії Васильків вказав на «оволодіння» УСДП. Його виступ був схвально сприйнятий делегатами Комінтерну.

V конгрес Комінтерну прийняв резолюцію з українського питання, в якій підкреслював, що «воно є одним з найважливіших національних питань середньої Європи, вирішення якого диктується інтересами пролетарської революції як у Польщі, в Румунії і Чехословаччині, так і у всіх прилеглих країнах. Українське питання в цих трьох країнах складає єдине українське

національне питання, що вимагає спільного революційного вирішення» [236, с.51].

Ухвалена V конгресом Комінтерну резолюція відзначала, що українське населення анексованих областей переважно селянське. На думку авторів резолюції, це населення терпить сильний соціальний гніт, тому «боротьба за національне визволення тісно пов'язана там з боротьбою проти землевласників, капіталістів і чиновників, що створює твердий ґрунт для міцного союзу селянства з пролетаріатом цих країн в єдиній боротьбі проти соціального і національного гноблення».

Автори резолюції рішуче відкинули лозунг автономії як засіб створення коаліції заможних прошарків українського селянства. Єдино правильним шляхом вирішення українського питання конгрес визнав «ленінський принцип державного самовизначення і записав у своїй резолюції, що він «визнає необхідність проголошення комуністичними партіями Польщі, Чехословаччини і Румунії лозунгу об'єднання розірваних імперіалізмом на частини українських областей в Радянську робітничо-селянську республіку» [864, с.64].

На конгресі Комінтерну було констатовано успішне проведення цього лозунгу компартіями Польщі і Румунії. Також було вказано на «необхідність найтіснішого союзу українського селянства з робітниками і селянами панівної нації в боротьбі за повалення влади капіталу як важливої умови вирішення українського національного питання». Конгрес зобов'язав компартії Чехословаччини [763, с.43], Польщі і Румунії надавати всебічну допомогу зміцненню і розвитку комуністичних організацій цих областей.

Важливе значення для комуністичного руху західноукраїнських земель мав пункт резолюції про координування дій і встановлення контакту між комуністичними організаціями Західної України, Закарпаття і Буковини. Конгрес рекомендував компартіям Польщі, Чехословаччини і Румунії проводити спільні дії з питань українського національного руху – видавати відозви, проводити загальні селянські з'їзди тощо. Принципове значення мав

пункт резолюції про те, що комуністичні організації Західної України, Закарпаття і Буковини, при збереженні строго централізованого керівництва з боку компартій Польщі [601, с.76-80], Чехословаччини і Румунії, повинні мати тісний контакт з КП(б)У.

Керівництво КРПП було піддане гострій критиці під час робочого засідання польської комісії V конгресу Комінтерну. Позицію поляків було названо «опортуністичною». Не останню роль зіграло і особисте ставлення Й. Сталіна, виступ якого в значній мірі і визначив характер і тон подальших дискусій. У такій атмосфері переважна більшість делегатів підтримала опозицію і висловила недовіря керівництву в особі А. Варського, В. Костшеви і Г. Валецького. Натомість, новому керівництву партії на чолі Ю. Ленським і Л. Домським було доручено скликати надзвичайну конференцію партії.

9 – 11 листопада 1924 р. у Львові відбувся IV пленум ЦК КПЗУ, на якому було обговорено підсумки роботи партії по виконанню рішень V конференції КПЗУ та завдання, що стояли перед партією у світлі постанов V конгресу Комінтерну. Було обговорено та ухвалено резолюцію про ставлення до ситуації в КРПП [918, с.46-49]. У ній автори резолюції практично повністю висловлювали свою солідарність з постановою V конгресу Комінтерну з польського питання. Було піддано критиці політику колишнього керівництва партії, а також висловлено повну підтримку політики нових очільників КРПП. Підписанти резолюції також наголосили, що підтримують нове керівництво партії попри наявність у його діях «помилку ультраправого характеру». КПЗУ вважала, що ці помилки необхідно переборювати під час практичної роботи.

В резолюції про виборчі блоки пленум ЦК КПЗУ піддав критиці випадки створення спільних з ППС виборчих блоків під час виборів до страхових кас у Коломиї, Самборі, Ярославі як таких, що «скріплювали угодовців», і давав директиву всім парторганізаціям виступати самостійно у всіх виборчих кампаніях, використовуючи ці кампанії для організації мас і піднесення їх комуністичної свідомості [68, с.74].

Критика з боку Комінтерну в значній мірі створила умови в яких у жовтні 1925 р. відбувся II з'їзд КРПП. Зрештою, в ухваленому за підсумками з'їзду «Маніфесті II з'їзду Комуністичної робітничої партії Польщі до всього трудового народу» була висунена вимога конфіскації поміщицьких земель без викупу, передачі її селянам. Автори маніфесту вважали, що домогтися цього «селянство зможе лише в тісному союзі з робітничим класом. З'їзд висловився за підтримку трудящими Польщі боротьби поневолених народів, за право цих народів вільно вирішувати свою долю, за возз'єднання трудящих українських і білоруських земель з їх братами на Сході».

II з'їзд КПЗУ, який відбувався у жовтні 1925 р. розглянув ухвали згаданого з'їзду КРПП та прийняв статут партії, який визначав форми організаційної будови партії, методи її діяльності, норми партійного життя [229, с.65]. Ухвалений статут окреслив основні закони партійного життя, які на практиці послідовне здійснення принципу демократичного централізму, колективність керівництва, залізну пролетарську дисципліну, забезпечували зміцнення єдності партійних рядів. Для піднесення ролі місцевих партійних органів, з'їзд прийняв рішення про ліквідацію інституту партійних функціонерів і заміну його інструкторським апаратом Центрального Комітету. За його допомогою підтримувався живий зв'язок з місцевими організаціями, інструктувалися та інформувалися низові партійні комітети.

Дискусії навколо рішень II з'їзду КРПП, що відбувалися паралельно із підготовкою до з'їзду КПЗУ сприяли організаційному зміцненню партії та активізували внутрішньопартійне життя. Станом на лютий 1924 р. до складу КПЗУ входило дев'ять окружних організацій, що об'єднували 1712 осіб, зокрема 1326 українців, 227 євреїв, 146 поляків [599, с.62]. Значною мірою зміцненню єдності партії сприяли розробка ЦК КПЗУ і обговорення в місцевих організаціях тез Комінтерну «Більшовизація партії». (розроблені на основі постанови Оргбюро Виконкому Комінтерну від 4 травня 1925 р.). Серед іншого в них зазначалось, що «більшовизувати партію – це значить підготувати її до ролі справжнього авангарду робітничого класу та до ролі

організатора соціалістичної революції». У тезах ЦК КПЗУ, які після обговорення в партійних організаціях були схвалені II з'їздом [249, с.12], викладались основні завдання партії в галузі ідеології, політики й практики. Слід зауважити, що за період від V конференції і до II з'їзду КПЗУ (квітень 1924 р. – жовтень 1925 р.) відбулося 11 пленумів Центрального Комітету, 37 окружних конференцій, 102 засідання Секретаріату ЦК, на яких обговорювалися різні питання діяльності партії. 422 первинні організації на той час об'єднували 678 робітників і 1065 селян.

Керівництво Комуністичного інтернаціоналу та Радянської Росії продовжувало пильно відстежувати діяльність КПЗУ та КРПП, прослідковувати наявність суперечностей та імовірність їхнього розв'язання. Велике значення для Компартії Польщі, для її складової частини – Компартії Західної України – мав III з'їзд КРПП, який відбувся в січні – лютому 1925 р. [132, с.145]. З'їзд підтвердив важливе значення рішень V конгресу Комінтерну для процесу «більшовизації партії». Вказуючи на особливе значення партії для перемоги соціалістичної революції, з'їзд у своїй резолюції наголосив, що головною умовою перемоги революції є «тісний союз робітничого класу, селянства та пригноблених народів під керівництвом марксистсько-ленінської партії робітничого класу».

Як йшлося в ухваленій з цього приводу резолюції, «головним завданням Комуністичної партії є пов'язання трьох головних чинників революції в Польщі – робітничого і селянського руху та боротьби пригноблених народів – в єдину спільну боротьбу за повалення влади польських поміщиків і капіталістів, боротьбу, в якій пролетаріат зіграє роль гегемона революційних сил».

Ще одним важливим документом стала резолюція «Про більшовизацію партії». Серед іншого у ній вказувалось на вирішальне значення виробничих осередків у процесі будівництва партії, відзначалась роль окремих ланок партійного апарату та наголошувалось на обов'язковості подолання всіх пережитків II Інтернаціоналу не тільки в галузі ідеологічної, але й організаційної діяльності [500, с.654].

Виходячи з рекомендацій V конгресу Комінтерну з'їзд констатував допущені старим керівництвом помилки в галузі внутріпартійної роботи і особливо в галузі зовнішніх міжнародних відносин [789, с.92]. Водночас делегати з'їзду вважали за неможливе залишати його на чолі партії і обновили керівництво за рахунок нових людей, що переважно знаходились в країні, а не за кордоном. Рішення V конгресу Комінтерну та III з'їзду КПП, що пройшли під знаком більшовизації партії, «посилили увагу КПЗУ до питань ідеологічного загартування комуністів, піднесення їх марксистсько-ленінської свідомості».

Зважаючи на рішення V конгресу Комінтерну про встановлення тісних зв'язків між КП(б)У і комуністичними організаціями українських територій, окупованих імперіалістами на початку січня 1926 р. ЦК КП(б)У був змушений провести нараду представників КПЗУ і комуністичних організацій Закарпаття з метою встановлення більш тісних зв'язків між цими двома організаціями і надання допомоги закарпатській парторганізації [683, с.371]. Учасники наради вказали на доцільність існування представника ЦК КПЗУ в закарпатській парторганізації, який мав налагодити та підтримувати тісний контакт [241, с.17]. Також було вказано на необхідність зв'язуватись через представників обох парторганізацій при КП(б)У і Виконкомі Комінтерну. Було вказано, що орган закарпатської парторганізації «Карпатська правда» повинна видаватись не карпатською говіркою, а українською мовою.

Однак процес розколу та розходження у комуністичному середовищі продовжувався. Позицію більшості ЦК КПЗУ – «васильківців» засудив IV з'їзд КРПП (травень – серпень 1927 р.), а погляди лідерів партії були піддані критиці та розцінені як «націоналістичні». Зважаючи на такий перебіг подій, у лютому 1928 р. Виконком Комінтерну звернувся з відозвою «До всіх парторганізацій і до всіх членів КПЗУ», у якій засуджувався розкол, розкривалися його причини і шляхи до виходу з партійної кризи.

Програмні документи Виконкому Комінтерну продовжували формувати основу ідейно-теоретичної роботи КПЗУ в період подолання розколу у КРПП.

Саме вони, за визначенням, повинні були «допомогти комуністам Західної України більш чітко орієнтуватися у становищі, що склалося в партії». Під час обговорення документів КРПП і Виконкому Комінтерну в організація КПЗУ, як більшість ЦК КПЗУ, так і його меншість довели конфлікт до загострення. Розкол було перенесено і на «Сельроб» [280, с.2-3] – на виборах 1928 р. до польського сейму були виставлені окремі списки кандидатів. Від так, розходження між більшістю і меншістю ЦК КПЗУ вийшли за межі партійних рамок.

У Комінтерні, КПП і КП(б)У відстежували перебіг подій в КПЗУ. Як стверджували історики радянського періоду, вони «терпляче роз'яснювали західноукраїнським комуністам їхні помилки, допомагали правильно зрозуміти причини кризи і зайняти чітку марксистсько-ленінську позицію». Як відзначалось на III з'їзді КПЗУ, все це сприяло тому, що вже у період розколу, «величезна більшість партактиву, майже всі керівники округів і округові комітети стояли на лінії КІ».

Де-факто, завдяки черговому втручанням Комінтерну, розкол у КПЗУ був ліквідований III з'їздом партії, який відбувся у червні – липні 1928 р. [770, с.215]. На ньому було обговорено політичний та організаційний звіти ЦК КПЗУ, економічне й політичне становище Польщі. Окрема увага була приділена національному й селянському питанню, доповідям про підсумки господарського й культурного будівництва на Радянській Україні, програмі Комінтерну та низці інших питань. Було також обрано новий ЦК КПЗУ, до складу якого увійшли С. Букатчук, М. Заячківський (Косар), М. Павлик, М. Попов, Є. Сохацький – загалом 15 членів і 10 кандидатів у члени ЦК.

Як відзначалося в ухваленій за підсумками з'їзду резолюції, «III з'їзд КПЗУ, цілковито, без жодних застережень, ухвалює ту політичну лінію, яку проводить на Радянській Україні авангард робітничого класу – КЦ КП(б)У. Зокрема, з'їзд повністю приєднується до тієї, обґрунтованої на засадах ленінізму, лінії, яку проводить КП(б)У з національного питання». У той же час, обов'язком КПЗУ було «понести правду про СРСР і УСРР, правду про ЦК

КП(б)У, про цього надійного провідника соціалістичного і національно-культурного будівництва на Радянській Україні».

Для цього періоду характерною була спроба Комінтерну надати допомогу КРПП. Зокрема, на VI конгресі Комінтерну, що відбувався у серпні – вересні 1928 р. було надано високу оцінку діяльності польських комуністів [118, с.78]. Було вказано, що КРПП не тільки зберегла свої позиції, а й зросла чисельно і перетворюється у серйозну політичну силу в країні, особливо у промислових центрах. VI конгрес Комінтерну також вказував на небезпеку, яку становить внутріпартійна боротьба, що за визначенням була «не виправдана ніякими вагомими політичними незгодами». Конгрес вимагав від КРПП рішучого припинення фракційної боротьби.

Для консолідації комуністів у Другій Речі Посполитій важливе значення мав відкритий лист Виконкому Комінтерну до всіх членів КРПП. Виконком, проаналізувавши внутріпартійне становище КРПП, закликав комуністів Польщі ліквідувати фракційність. Як вказувалось у листі ВККІ, «завоювання мас було і залишається головним завданням КПП» [227, с.270]. Було поставлене завдання зосередити увагу всієї партії на поліпшенні організаторської й масово-політичної роботи серед трудящих, поєднанні економічної боротьби з політичною, активізації діяльності комуністів у профспілках та інших легальних організаціях, завоюванні гегемонії партії у революційно-визвольному русі українських і білоруських трудящих.

Обговорення відкритого листа ВККІ у партійних організаціях розпочалося у листопаді 1928 р. ЦК КРПП зобов'язав місцеві комітети і первинні організації партії в процесі обговорення листа Виконкому Комінтерну ліквідувати фракційні групи, «в основу внутріпартійного життя покласти лінію VI конгресу Комінтерну і IV з'їзду КРПП» [500, с.654]. Постановою ЦК КРПП заборонялося виносити на розгляд організацій без дозволу ЦК спірні питання, визначалися компетенція відділів ЦК, завдання, що повинні були вирішити найближчі партійні й комсомольські конференції.

Пленум ЦК КПЗУ, який відбувся у серпні 1929 р. [68, с.74] обговорив політичну ситуацію в Польщі та констатував, що КПЗУ «після свого II з'їзду не залучалась до жодної з колишніх фракцій КРПП» і визнав, що «в галузі середпартійній основним завданням є більшовицька консолідація партії на лінії КІ і ЦК КПП». У той же час, учасники пленуму вважали «одним з найважливіших завдань партії піднести активність й ініціативу окружних і повітових організацій, а також партійних осередків». Було звернено увагу на «зміцнення впливу партії в масах», розширення мережі партійних організацій на промислових підприємствах, удосконалення стилю і методів їхньої роботи.

Учасники пленуму констатували зростання партії впродовж року, що за їхніми оцінками сягнуло 35%. Також було відзначено, що поліпшився її соціальний і національний склад, поживалося внутріпартійне життя, активізували свою діяльність окружні комітети і парторганізації. Поряд із позитивними, було озвучено низку негативних моментів, які вимагали подальшого реагування та усунення. Зокрема, такими, що потребували втручання, на думку учасників пленуму, були питання підбору, виховання й висування кадрів з числа партійного активу, звітність і перевірка виконання директив партійних комітетів, поєднання легальної і нелегальної роботи, конспіративність.

В умовах політики «пацифікації», економічної кризи та зростання авторитарних тенденцій у Другій Речі Посполитій у першій половині 1930-х рр., вплив КПЗУ на населення західноукраїнських земель був мінімальним. Діяльність партії зводилася, здебільшого, до поширення комуністичної літератури, обговорення ухвал Комінтерну, постанов ЦК КП(б)У тощо [771, с.214]. Виборче законодавство 1935 р. до польського сейму та сенату унеможливило участь у виборах окремих представників комуністичного руху, що сприяло занепаду цієї ідеології в регіоні. ЦК КПЗУ маючи на меті «піднесення політичної свідомості комуністів» Галичини забезпечував місцеві партійні організації потрібною кількістю агітаційної продукції, а також займався контролем процесу її вивчення. КПЗУ і КПП взяли активну участь в

обговоренні проектів документів V конгресу Комінтерну. Як відзначалося на V конгресі Комінтерну, одним з перших завдань Комуністичного Інтернаціоналу була перетворення передової теорії марксизм-ленінізму у «загальне надбання своїх членів» [236, с.589].

ЦК КПЗУ в лютому 1935 р. прийняв постанову про підготовку до конгресу. Важливе місце в цьому посідала передконгресова дискусія, яка за словами ЦК КПЗУ повинна була «викрити всі слабкі місця дотеперішньої єдинофронтової кампанії, озброїти всю партію до боротьби проти сектантсько-лівацьких гальм, що унеможливають широке та сміливе розгортання тактики єдиного фронту, і проти капітулянтсько-ліквідаторського викривлення цієї тактики як головної небезпеки на даному етапі».

V конгрес Комінтерну рекомендував утворити агітаційно-пропагандистські відділи при партійних комітетах для «глибокого оволодіння марксистською теорією». Як зазначалося, що лише з утворенням органів і установ для революційної практики та «озброєнням революційною теорією», партія могла справитися із своїми завданнями.

Завдання дискусії, оголошеної ВККІ [774, с.34] перед VII конгресом Комінтерну [907, с.14-19], що схвалив тактику єдиного антифашистського, народного фронту, у лютому 1935 р. були конкретизовані спеціальною постановою ЦК КПЗУ. У ній відзначалось, що робота IV з'їзду партії «пройшла під знаком підготовки до конгресу, на самому з'їзді і під час обговорення його рішень у партійних організаціях гостро засуджувались ліво-сектантські і право-опортуністичні збочення в партії, які гальмували становлення і розвиток єдиного фронту трудящих».

Постанова зазначала, що «передконгресова дискусія повинна, зокрема, привести до зосередження уваги всіх партійних організацій навколо питань революційної перспективи, загострених класових протиріч, наростання революційно боротьби пролетаріату, експлуатованого селянства і працюючих мас поневоленого українського народу, навколо конкретних форм дальшого дозрівання революційної кризи».

У теоретичній площині у КПЗУ пройшло обговорення підсумкових ухвал чергових конгресів Комінтерну. Зокрема, VII конгрес Комінтерну розробив політичні й тактичні заходи, які покликані були «забезпечити єдність пролетаріату, і зробив важливий теоретичний висновок про можливість і необхідність єдності дій у антифашистській боротьбі переважної більшості населення – робітничого класу, біднішого селянства, міської і сільської дрібної буржуазії, інтелігенції». Надалі, Комінтерн приділяв значно більше уваги проблемі поширення націонал-соціалізму, не акцентуючи особливої уваги на становищі комуністів у Другій Речі Посполитій.

Таким чином, Комінтерн у своїй практичній діяльності приділяв значну увагу розвитку комуністичного руху на території Другої Речі Посполитої. Найбільше вплив Комінтерну проявлявся у першій половині 1920-х рр. в умовах ідеологічного конфлікту між КПСГ і КРПП. Надалі, особливо із організаційним зміцненням українських національно-державницьких партій (УНДО, УСРП) вплив комуністів на населення почав зменшуватися, а тиск Комінтерну на КПЗУ – збільшуватися. В умовах світової економічної кризи Комінтерн намагався активізувати дії комуністів Галичини на боротьбу із «фашистською Польщею», однак зміцнення націонал-соціалізму в Європі перенесло акценти Комінтерну на боротьбу із цим ідеологічним супротивником.

7.2. Українські партії в СРІ

Ухвала Ради послів держав Антанти від 14 березня 1923 р.[728, с.435] у якій порушувались питання Східної Галичини активізувало процеси консолідації та зближення українських радикалів із представниками соціалістичного руху в Європі, який радикали називали не інакше як

«дитиною демократичного руху». Також вона підтвердила переконання учасників партії у правильному виборі тактики «орієнтації на власні сили». Як інформувала газета «Громадський голос», що висловлювала візії більшості членів партії, «буржуазний» табір (насамперед Українська Народна Трудова Партія (УНТП) пропагував підтримку Антанти, очікуючи, що вона «принесе нам всі національні блага». У той же час радикали, «ризикуючи наразитися на непопулярність, виказували помилковість такої політики і голосили клич власної праці власними силами. Рік 1923 підтвердив цю... політику».

«Орієнтація на власні сили» втім не стала на заваді представникам українських радикальних партій ретельніше зосередитись на вивченні політики європейських соціалістичних партій. Зокрема вже у травні 1923 р. в Гамбурзі соціалістичні партії, крім тих, що увійшли до III Інтернаціоналу, організували світовий Конгрес. Члени УПСР, УСДРП, а також представники УРП становили єдину українську делегацію [895, с.2]. Як писав «Громадський голос», усі групи, що перебували на Конгресі намагалися добитися від нього ухвалення резолюції, «в якій осуджується окупація українських земель по обох боках Збруча і протестується проти порушення принципу вільного самовизначення народів відносно всіх недержавних народів сходу Європи, яких економічний розвиток і революція пробудила до активного політичного життя» [330, с.3].

Попри протест українських делегатів на Конгресі було схвалено компромісну резолюцію у якій містився заклик до соціалістичних партій боронити право на самовизначення народів, які знаходяться на теренах колишньої Російської імперії.

Така підсумкова резолюція з'їзду була розкритикована делегатами УРП. За словами радикалів, документ ігнорував ті «безправств по імени». Натомість: «звичайно крутяться, щоби не наразити собі московських, румунських, чеських, польських чи сербських соціалістів. Не ріже правди в

очі, але завиває її, як щось смердюче, в папірчик. Тому можна відразу заявити, що той конгрес не відіграв тієї ролі, яку заміряв» [571, с.229-235].

Поступово таке обурення ухвалою Конгресу соціалістичних партій переросло в розчарування діяльністю СРІ та змусило українських політичних діячів дистанціюватися від діяльності цього міжнародного об'єднання. Беручи до уваги ігнорування світовою спільнотою проблем навколо українського питання, УРП наполягала на потребі продовження ведення тактики «орієнтації на власні сили». Вони вказували, що поневолені народи повинні розуміти, що «відкидати моральну, чи матеріальну поміч в боротьбі за повне національне й соціяльне визволення було би нерозумно», але надіятись на те, що хтось «без нас все зробить», було б не лише не розумно, але й «злочином супроти себе самого, супроти поколінь і супроти соціялістичного ідеалу свободи».

Не задовольняли УРП також демагогічні підсумкові ухвали Виконавчого Комітету СРІ, ухвалені у 1925 р., що визначали основні завдання подальшої боротьби. На думку радикалів, СРІ в жодному випадку не мав наміру ліквідувати найголовнішу причину війни народів з народами та не виступав, ані не боровся за визволення поневолених народів. На думку УРП, в СРІ намагалися залишити все як є. УРП наголошувала, що будь-які постанови не можуть задовольнити вимоги поневолених народів, серед яких і український. Водночас вони стоять на засадах несправедливості, що панувала перед «Великою війною» та ще більше посилилася в наслідок угод наддержав.

Напередодні виборчої кампанії 1928 р. до вищого законодавчого органу Польщі у середовищі УСРП утвердилось міцне переконання у необхідності вступу до СРІ. Цьому сприяла насамперед політика польського уряду, ідеологічне протиборство з УНДО, боротьба з комуністичним рухом у Західній Україні. Також члени УСРП мали намір долучити до соціалістичного руху якнайбільше населення краю. Зважаючи на пропагування СРІ демократичних цінностей і протидії «всякому

політичному утиску, диктатури та національного гніту», 1928 р. УСРП звернулася до Екзекутиви цієї впливової організації із проханням про вступ. Як інформували тогочасні українські ЗМІ «це бажання усно висловила й передала на письмі окрема делегація УСРП на Конгресі С.Т.І. в Брюсселі» [362, с.2-3]. Згодом такі ж наміри були відображені також в резолюціях УСРП. Зокрема, в ухваленій на XXXI конгресі УСРП від 3 лютого 1928 р. резолюції йшлося, що СРІ є тим «тереном», на який «мусимо добиватися здійснення наших людських і національних прав».

Питання можливої участі соціал-демократів в діяльності СРІ було обговорене на з'їзді УСДП 8–9 грудня 1928 р. Її започаткував В. Темницький оцінкою стану міжнародного робітничого руху. За його словами, розколи в міжнародному робітничому русі були шкідливими. На його думку, в іншому випадку, імовірно, не було б наступу консерваторів, який спостерігався в Італії, Угорщині та Англії. У той же час, В. Темницький вказував, що усі виступи Комінтерну були спрямовані не проти «буржуазії і реакції», а проти усіх учасників II Інтернаціоналу [160, с.153-154].

Інший провідний діяч руху В. Старосольський намагався порівняти діяльність II і III Інтернаціоналів в минулому. Він відкидав звинувачення, які лунали у сторону II Інтернаціоналу в опортунізмі, стверджуючи, що великою мірою його тактика була обумовлена об'єктивними міждержавними відносинами, які склались на той час у Європі напередодні війни. У той же час, Комінтерн, виникнення якого супроводжувалось антивоєнними гаслами, незабаром сам розпочав активні військові дії. В. Старосольський також вказував на оману, в яку вводили більшовицькі лідери, які стверджували, що разом із «визволенням України», російські війська підуть з її території.

Окремі делегати з'їзду, зокрема з Перемишля і Стрия наголошували на необхідності вирішити питання приналежності до Інтернаціоналу. Представник від Перемишльської групи акцентував на негативному ставленні: «Не вступимо і не будемо співпрацювати. Ми нація поневолена, а там представники пануючих, яких становище до нас досі не ясне і не щире».

П. Буняк висловився проти вступу в новостворений Інтернаціонал, не відмовляючись від мети об'єднати український пролетаріат.

Під час дискусії В. Старосольський підкреслив відмінності між Інтернаціоналами: «Інтерн[аціонали] II і III – це два окремі світи, дві тактики і т. д. До третього не приймуть того, хто не слухає Москви. Різниця між нами, а ними велика. Підставове для кожного соціаліста належати до міжнародної спілки. Тепер актуальна справа прийняття УСРП до II Інтернаціоналу. Не можна казати, що вона нас не обходить. Не можна теж ставити на рівні нас і їх у відношенні до основ, на яких існує II Інтерн[аціонал]. Цей по своїй суті, заложенню, і більшості марксистський, так як і ми, а УСРП як російські есери, це соціалісти-народники. Арена Другого Інтерн[аціоналу] одинока, де можемо прийти до слова». Така заява викликала обурення на з'їзді соціал-демократів і питання вступу до СРІ відклали на останній з'їзд.

На відміну від соціал-демократів, УСРП підкреслювала такі позитивні моменти вступу партії до міжнародного об'єднання, як масовість організації, а також позитивний вплив на кожного учасника організації у напрямку спонукання його до подальшого активного прагнення добиватися до успіху того суспільного й політичного ідеалу, до якого «стремить уся організована сім'я працюючих людей світа» [350, с.9].

В той же час партія активно критикувала Комінтерн, як структуру, створену для боротьби з демократією та народовладдям. Комінтерну закидали те, що через низку людей, які перебувають в СРСР, простий люд не допускається до правління. І таке явище стосується не лише селян та робітників, але й інших політичних діячів з партійного середовища. Політику Комінтерну ставили у пряму залежність від Кремля, який намагався знищити усі прагнення до державної самостійності тих ародностей, які лише звільнилися від «гніту царизму». Крім того соціалісти-радикали відстоювали тезу про те, що селянство і робітництво не хоче повертатися до диктатури у

будь-якій формі – чи то від особи чи від партії, оскільки лише недавно звільнилося від неї.

Згідно з рішенням Екзекутиви СРІ від 22 лютого 1931 р., УСРП було прийнято до лав міжнародного соціалістичного руху. Як згадував очільник соціалістів-радикалів І. Макух, «прийняття тягнулося довший час, бо Соціалістичний Інтернаціонал привик мати в себе державні нації». Українці ж були недержавною нацією. Більше того, проти прийняття партії до Інтернаціоналу активно виступала Польська соціалістична партія. Причина була така, що польські соціалісти не бажали, щоб будучи в інтернаціоналі, члени соціал-радикально партії критикували їхню поведінку, а також політику Польщі щодо українського народу. Однак, зрештою, Екзекутива СРІ мусила прийняти УСРП як повноправного члена [725, с.143-147].

Вступаючи до нього, учасники УСРП наголошували на боротьбі за реалізацію трьох основоположних ідей:

1) моральна справедливість. У цій ідеї «міститься ідея природних прав кожної людини, яких їй ніхто не має права відібрати, коли вона сповняє свої суспільні обов'язки»;

2) рівне право для всіх. Нація повинна «статися суспільством рівноправних людей, товаришів»;

3) загальне добро всіх членів нації та її найкращий розвиток. За таких умов «соціалістичний рух не є[...] метою самою для себе, бо він згідно з основами нашої ідеології є лише засобом до перетворення загального добра цілого працюючого українського народу» [325, с.2].

Загалом вступ соціал-радикалів до СРІ був сприйнятий позитивно. Зокрема, секретар організації Ф. Адлер висловив сподівання про об'єднання українського соціалістичного руху на західних землях. Партійна преса наголошувала, що партія формально долучилась до рядів «трудящих» людей цілого світу. Члени УСРП, які перебували закордоном, відзначили, що вступ до СРІ може «тільки сприяти розвитку соціалістичного руху на

українських землях під Польщею і буде зміцнювати вплив демократії й соціалізму між українською людністю».

На липень 1931 р. у Відні було заплановано проведення Конгресу СРІ. На рівних правах з іншими членами організації участь в ухваленні низки резолюцій на засіданні Екзекутиви взяли також і делегати від УСРП. Зокрема, в першій з ухвалених резолюцій було висловлено стурбованість зростанням безробіття в європейських країнах і висунуто вимогу, щоб в окремих країнах, де, як вважали члени СРІ, не було демократії, бюро праці при Союзі Народів домагалось охорони прав безробітних. Спеціальна резолюція, ухвалена на Конгресі передбачала запровадження п'ятиденного робочого дня. Крім цього, саме завдяки українським соціалістам-радикалам та представникам УСРП на Екзекутиві було детально проаналізовано політичну ситуацію в СРСР. За підсумками розгляду цього питання СРІ ухвалив надіслати до уряду СРСР протест «проти невинного мучення невинних людей» [323, с.2].

У нарадах Виконкому СРІ 18–19 березня 1933 р. у Цюриху (Швейцарія) узяв участь М. Матчак, який захищав інтереси УСРП в СРІ. Було розглянуто міжнародну політичну ситуацію та окреслено подальші вектори діяльності. Поступово відносини з Комінтерном стали особливим предметом уваги Екзекутиви СРІ. Лише за умови, що комуністи розроблять пакт про ненапад, соціалісти погоджувалися вести подальші переговори про співпрацю. Інакше окремим соціалістичним партіям буде заборонено мати будь-які відносини з радянськими комуністами. Політик зауважував, що соціалісти не можуть співпрацювати з комуністичною партією через її диктаторську політику в Україні. Принаймні, поки вона не перегляне моральні основи своєї діяльності [323, с.2].

21 серпня 1933 р. у Парижі на конференції СРІ основним завданням перед її учасниками була розробка подальшої тактики в боротьбі за визволення людини та її праці. Оскільки представник УСРП через проблеми з оформленням документів не потрапив на конференцію, представниками

партії було оголошено власний меморіал, у якому було схарактеризовано становище українців, які перебували у складі Польщі та СРСР, тобто перебували по обидва боки Збруча.

Вже у середині листопада 1934 р. відбулась чергова паризька конференція СРІ, на якій обговорювалось звернення Комінтерну про можливу співпрацю і створення єдиного фронту. Делегати від УСРП категорично виступили проти такого наміру. Вони вказували на те, що комуністи не мають колишнього впливу та авторитету серед своїх прихильників у Європі. Наддніпрянські еміграційні соціалістичні партії разом із соціалістами-радикали оприлюднили письмовий меморіал, де виразили категоричне небажання переговорів та співпраці з Комінтерном, стверджуючи, що його заяви – це маневр московської влади.

Делегат від УСРП у письмовій заяві Екзекутиві СРІ зауважував, що співпрацювати із Комінтерном можна лише за умов, що СРСР, по-перше, звільнить із ув'язнення політичних в'язнів, робітників і селян; по-друге, гарантуватиме право союзним республікам на вільний національно-культурний розвиток; по-третє, виконає гарантоване Конституцією право на вільний вихід із Союзу. Водночас, без будь-яких гарантій, що ці пункти будуть реалізовані, партія не мала наміру проводити жодних переговорів [835, с.100-104].

Однак, співпраця соціалістів із комуністами у низці європейських держав вплинула на пом'якшення підсумкових резолюцій СРІ щодо Комінтерну. Більшість соціалістів Великобританії, Данії, Голландії, Швеції, Чехословаччини, України та інших країн відмовилися співпрацювати з комуністами. Меншість становили значно впливовіші делегати із Франції, Німеччини, Австрії, які підтримали ініціативу Комінтерну. Як наслідок, СРІ надав право своїм членам самотійно вирішувати: співпрацювати у своїх країнах із комуністичними організаціями чи ні. УСРП наголосила, що протестує проти співпраці з комуністами, поки над українцями встановлена «московська диктатура».

Дещо перебільшив зовнішньополітичну активність УСРП після «пацифікації» 1930 р. лідер соціалістів-радикалів І. Макух. Аналізуючи тодішні події, він підкреслював: «Треба було негайно вислати довірену особу за кордон для започаткування акції перед світовою opinio і перед Лігою Націй. УНДО в той час було – по заарештуванню свого голови – безсильне. УСРП тоді взяла на себе той обов'язок. Вона вислала нелегально до Праги інж.[енера] І. Лучишина, який зараз там перевів цілу акцію по європейських українських осередках і в США. Як зручно він виїхав і акцію перевів через довірених діячів (І. Мазепу, В. Петрова, С. Довгаля, П. Феденка, Я. Зозулю, Г. Денисенка та інших), так неспостережно й вернувся до краю» [725, с.203-207].

Скандальні ухвали Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу та зменшення значимості та впливовості цієї організації на політичні процеси в Європі з огляду на зростання популярності комуністичного та фашистського рухів на тлі невирішеності українського питання, а також скептичне ставлення українських соціалістів до можливості реалізувати ухвали Конгресу національних меншин, незмінним учасником яких були представники УНДО, зрештою стали причиною виходу УСРП із цієї організації. На зміну періоду 1928-1934 рр., коли партія проводила активну міжнародну діяльність, прийшла стратегія «орієнтації на власні сили» та вичікування [308, с.3].

Таке дистанціювання від світового соціалістичного руху вплинуло на процес консолідації українських соціалістичних партій. У грудні 1934 р. у Львові відбувся з'їзд делегатів УСРП, УСДП, УСДРП, УПСР з метою об'єднання соціалістичних сил. Підсумком першої української соціалістичної конференції стало утворення Українського соціалістичного блоку. У резолюціях, ухвалених на з'їзді, здебільшого йшлося про огляд міжнародної ситуації. Зокрема, делегати зійшлися на думці, що зростання милітаризму та панування диктатур у значній частині Європи стало загрозою нової світової війни, яка безпосередньо загрожує українському народові через небезпеку

стати об'єктом нових імперіалістичних планів. Умовою безпеки українського народу партії назвали незалежність політичних сил від зовнішнього впливу.

Особливе обурення делегатів українського соціалістичного з'їзду викликало становище українців УСРР. Делегати конференції «підносили перед цілим світом свій рішучий протест проти цієї політики, яка чиниться над українським народом та осібно проти голодової політики большевицької Москви і проти недавніх розстрілів на Україні, що їх жертвою стали, між іншим, члени комуністичної партії». Водночас з оптимізмом прозвучала впевненість, що «українське селянство і робітництво зломить протинародню большевицьку диктатуру Москви і на руїнах цієї кровавої тиранії збудує вільну демократичну соціалістичну державу українського народу». Однак, окрім декларацій, реальних кроків щодо об'єднання українських соціалістів зроблено не було.

Хоча УРП-УСРП висловлювали намір «орієнтації на власні сили», перебіг світових політичних та соціально-економічних процесів у міжвоєнній Європі привертав пильну увагу членів партій. Не в останню чергу через те, що Перша світова війна не вирішила численних національних проблем. Разом з тим члени УСРП усвідомлювали, що міжнародною ситуацією починають цікавитися та реагують на неї не тільки, політики, а й місцеве населення.

Зважаючи на фактичний розпад Антанти, міжнародні відносини в Європі упродовж першої половини 20-х рр. ХХ ст. члени партії називали «розхитаною рівновагою», оскільки міжнародно-правові договори, укладені після завершення Першої світової війни не забезпечували стабільності на континентальній Європі. «Громадський голос» писав: «Штучно створена рівновага не могла довго утриматися. Її захитувала раз-у-раз боротьба поневолених народів за свою волю та боротьба працюючого народу внутрі кожної держави. Крім цього, не могла довше встояти і сама Антанта» [334, с.1]. Подальші спроби досягнути порозуміння між європейським державам, на думку соціалістів-радикалів, також не мали успіху: ні Генуезька, ні

Лондонська конференція не вирішили проблеми; завершився невдачею план Дауеса.

Члени УРП виокремили два чинники, які посилювали напруження у міжнародних відносинах:

- 1) боротьба за нафту;
- 2) боротьба за ринки збуту.

Соціалісти-радикали констатували, що «запах нафти сьогодні діє так само на дипломатів, військових чи купців і фабрикантів неодиноких держав, як ділає запах сала на kota. – Розвиток автомобілізму, авіації, їх зростаюче значення у висліді слідуючої війни, їх значіння у міжнародній торгівлі, все те складається на те, що де тільки б'є смердюче джерело нафти, там уже звертається нюх і зір дипломатів». Не менш вагомим чинником політичної стабільності в Європі, на їхню думку, був мирний перерозподіл ринків збуту між європейськими і американськими компаніями.

УРП не підтримувала тогочасної політики жодної європейської держави. Члени партії засуджували як Францію, Бельгію і Польщу, так і Великобританію, Італію і Німеччину за інертність та «тиху боротьбу». Радикали констатували, що вагомої шкоди Європі приносять стосунки між Францією і Німеччиною, схожі на «безкровну війну. Адже ці держави використовували свою силу не на користь народу, а для стимулювання конфлікту [328, с.1].

Не до кінця продумана податкова політика, на думку УРП, спричинила страйковий рух в Англії, Франції, Німеччині та Італії. Крім того, зважаючи на наростання дорожнечі, на знецінення національної валюти, значні проблеми із соціальним забезпеченням незахищених верств, Німеччині члени партії передрікали соціальну революцію, яка вирішить, хто залишиться при владі. Радикали стверджували: «Забезпечити мир зможе тільки побідне працююче робітництво і селянство, коли воно стане у власті і коли буде кермуватися духом міжнародної рівності і солідарності».

Наголосімо, що УРП оцінювала європейські події крізь призму соціалістичних ідей. Партія виступала проти антидемократичних режимів, які після Першої світової війни сформувалися в деяких Європейських державах та в СРСР. Ці диктатури члени партії вважали «політичною хірургією», яка може бути «переходовим і дочасним явищем в історії народів». Зміцнення фашистського режиму в Італії змістило акценти радикалів на боротьбу проти цієї ідеології, розвінчання низки міфів та стереотипів. Радикали вважали, що «історія тих країн, у яких упала демократія, показує, що прихильники диктатури помиляються[...]. Демократія засталася цілою у тих країнах, де вона вже була віддавна». «Громадський голос» наголошував, що «більшевизм і фашизм – зілля з одного поля: диктаторські режими виростають там, де маси ще не навчилися самі собою володіти, отже, там, де ще живе дух отари овець, що має свого провідника-барана, який іде попереду, а отара сліпо, не думаючи за ним» [281, с.1-2].

УРП стверджувала, що країни, в яких встановлена диктатура, підривають демократичні цінності західноєвропейських держав. «Вони думали і думають, – відзначав П. Феденко, – що коли впаде демократія, то владу захоплять комуністичні партії, а тим самим почнеться світова революція». Проте демократія «там розвивається і твердо стоїть, де є вироблені вільні незалежні характери, де в людях розвинена особиста гідність. Там, де є лиш запобігання і поклони перед сильними світа цього, не може вдержатися демократія». УРП виділила спільні риси диктаторських режимів. «Кожда диктатура, в першу чергу, старається розбити масові організації, бо в кожній добачує небезпечного для себе противника, – відзначали члени УРП. – В першу чергу, старається розбити ворожі до себе соціалістичні партії». Як приклад автор статті «Коли для панів чорні дні?» наводив диктатуру Беніто Муссоліні в Італії, Прімо де Рівера в Іспанії, Вальдемараса – у Литві, Міклоша Хорті – в Угорщині» [351, с.1].

Радикали приділяли велику увагу аналізу перших політичних кроків Беніто Муссоліні після приходу до правління в Італії та іспанського режиму, «Громадський голос» повідомляв про численні переслідування діячів інших політичних партій, громадських організацій, профспілок в Італії. «Одиною виною тих битих і катованих людей було те, що вони не хотіли признавати диктатури в державі, – наголошували соціалісти-радикали, – вони добивалися того, щоби весь народ був господарем держави та громади та щоби в державі поступали всі після справедливих прав, а не на підставі однієї волі фашистів».

Члени партії критикували терористичні методи діяльності фашистів на чолі із Б. Муссоліні, за допомогою яких вони досягали своєї мети. Особливо, їх обурювало руйнування не лише політичних, а й культурних, господарських, професійних спілок, нівелювання функцій суду, нова фашистська поліція та бажання режиму повністю дезорганізувати італійський народ. Вкрай негативної оцінки соціал-радикали надавали диктатурі Прімо де Рівери в Іспанії. На їхню думку, недосконала соціально-економічна політика привела Іспанію до економічної руїни, яка, в свою чергу, може перерости в революцію. Адже незадоволення поширилося не тільки серед робочого класу, а й поміж студентством та армією.

Оцінюючи 1927 р., УСРП наголошувала, що це був «рік передишки» оскільки «не було ніяких таких подій, які рішали про судьбу народів і держав». Політичний оглядач «Громадського голосу» відзначив політичну нестабільність, що панувала в Європі: «Європа немає досі виразних союзів великих держав. Кожна з великих держав старається лише притянути на свою сторону поодинокі малі держави[...]. Брак виразних союзів невеликих держав не дає змоги полагодити спірні справи, які висять над Європою».

Виборча кампанія у США 1928 р. особливо привертала увагу УСРП на фоні загальносвітового «політичного затишшя» кінця 20-х рр. Партія стверджувала, що перебіг президентської гонки знаковий і для українців, адже президент цієї країни визначатиме політичний клімат у Європі:

«Політика Куліджа ствердила твердо, що розвареній Європі не дарує ані одного американського цента, вона постійно сторонить від політики Союзу Народів[...]. Америка довела до протимоєнного договору Келльога, котрий наробив стільки квачів в Європі, скритого невдоволення, а рівночасно зовсім невинувато залишив за Америкою німб миролюбивої держави».

Перемога Гувера була сприйнята членами партії позитивно. Не менш оптимістично її вітали Німеччина та СРСР, які, на думку соціал-радикалів мали намір використати у власних цілях розбіжності у поглядах між Англією та США. Обрання Гувера збіглося з падінням Кабінету Міністрів Пуанкаре у Франції. У цьому збігу політична сила вбачала неоднозначну заяву Америки про подальший супротив налагодженню англійсько-французьких стосунків.

Відносну політичну стабільність у Європі порушила світова економічна криза, що сколихнула континент на зламі 20 – 30-х рр. ХХ ст. Із-поміж європейських держав, констатувала УСРП, у найважчому становищі перебувала Німеччина. 1931 р. президент США Гувер ініціював рішення Ліги Націй про відтермінування справи репарацій цієї країни на один рік, щоб таким чином допомогти економіці Німеччини. Однак УСРП не вірила у можливе швидке фінансове відродження німців, прогнозувала наростання протестного гніву, що може спричинити революційні події [904, с.111-147].

Водночас соціалісти-радикали наголошували: «Не є виключене, що при нагоді того фінансового перелому в Німеччині будуть пробувати фашисти робити державний переворот. Щоби той переворот був цілковито успішний, у це можна сумніватися, бо в Німеччині є сильна соціалістична організація, яка не пустила б до фашистівської чи комуністичної диктатури». Причиною фінансової кризи у Німеччині УСРП вважала не «воєнні тягарі», а «цілий капіталістичний лад». Соціалісти-радикали наголошували, що капіталізм з самого початку приречений, а налагодити економіку зможе тільки соціалістичний лад. Але фінансовий крах, що підірвав політичне і суспільне життя країни, запустив ланцюгову реакцію, вийшовши за її межі. Так, через Німеччину вся Європа поринула у вир політичного хаосу.

Від 1930 р. УСРП пророкувала Європі нову війну, яка переросте у світову. Джерелом можливого вогнища війни соціалісти-радикали вважали фашистські країни, а також невизначеність політичної ситуації в Іспанії. Незважаючи на налагоджені політичні дискусії між урядами країн та розробку проектів, на думку членів партії, Європа впевнено крокує до війни, обстоюючи непорушність повоєнних договорів.

Саме тому УСРП вітала перемогу «волі народу» в Іспанії після втечі короля Альфонса XIII до Франції. Партійний орган соціалістів-радикалів констатував: «Не допомогли іспанській диктатурі мільйони гроша, здертого з іспанських народніх мас». Водночас партія вітала прихід до влади в Іспанії республіканців, відзначаючи «важкий спадок» демократичних сил від своїх попередників.

УСРП підтримувала іспанських соціалістів, які після парламентських виборів 1931 р. здобули 138 мандатів, натомість комуністи не отримали жодного, незважаючи на матеріальну допомогу Комінтерну. Значне зацікавлення соціалістів-радикалів викликали результати голосування в Каталонії. Проводячи паралелі із Західною Україною, яка перебувала у складі Польської держави, «Громадський голос» відзначав, що у Каталонії майже всі мандати здобули каталонці, котрі довго боролися з іспанською монархією за автономні права для свого народу.

Напередодні парламентських виборів у Німеччині 1933 р., у статті «Хто вони в дійсності?», УСРП проаналізувала міжнародну політичну ситуацію, виокремила проблеми, із якими зіткнулися європейські держави. Швидке поширення фашистського руху в Італії, Німеччині, Болгарії та Югославії, якому сприяли комуністи, соціалісти-радикали вважали протинародним і називали основною викликом сучасності [268, с.2].

Подібно до СРІ УСРП заперечувала національний характер фашистського руху. Це, зокрема, довели події в Чехії та Латвії. Тут, стверджували соціалісти-радикали, «фашисти збройним замахом виступили проти своєї державності, наскрізь національної влади[...]. Очевидно, що

виступають вони проти своєї державної влади не з причин загальнонаціональних, але з особистих і вузько партійних».

5 березня 1933 р. в Німеччині відбулися вибори до парламенту. УСРП вітала їх результати, адже, незважаючи на «кровавий терор, безправства поліції, масові арешти» та підпал парламенту, націонал-соціалісти не зуміли здобути більшість у парламенті. «Німеччина стоїть далі перед страшними боями буржуазії з працюючим народом, – констатував «Громадський голос». – При їм буржуазія всіми капіталами спомагає свою лоївку – фашизм. Цей фашизм має назад у неволю загнати працюючий народ». УСРП, як член РСІ, підтримувала німецьких соціалістів. Партія була переконана, що підпал німецького парламенту – провокація націонал-соціалістів, здійснена для розпуску комуністичної і соціалістичної партій. М. Матчак, один з лідерів УСРП, констатував: «Щораз ясніше стає всім, хто безпристрасно дивиться на те, що діється в Німеччині, що панування Гітлера не принесло ніякого добра працюючим масам німецького народу» [304, с.1].

Міжнародна політика другої половини 1930-х рр., на думку членів партії, УСРП, загострилася через фашизацію деяких європейських країн. Нарощення озброєння та внутрішнє напруження провокувало держави до політичних авантур. Новим вогнищем воєнної небезпеки стала Німеччина. З приходом Гітлера до влади вона починає ставити низку вимог, висувати чимало претензій і перетворюється на постійне джерело неспокою.

Вступ СРСР до Ліги Націй, зміцнення націонал-соціалістської партії в Німеччині викликало обурення соціалістів-радикалів. Партія намагалася знайти відповіді на запитання: «Яким чином диктаторські режими, зважаючи на їх антинародну сутність, здобувають визнання світової громадськості?». УСРП вважала, що 1935 р. став переломним у відносинах Заходу та СРСР. Під впливом наростання агресії Німеччини Великобританія та Франція розпочали діалог із Радянським Союзом. Висловлюючи позицію партії, «Громадський голос» відзначав: «Тепер, коли німецький фашизм почав грозити війною на всі боки, стала західноєвропейська буржуазія в ріжні

союзні взаємини зі світським союзом[...]. Тому тепер, в умовах приязни зі совітами в заграничній політиці, є західноєвропейська буржуазія глуха й сліпа на те, що діється під большевицькою кровавою диктатурою». Під критику соціалістів-радикалів потрапили громадсько-політичні організації Західної України, які під впливом агітації «московських агентів» почали захоплюватися більшовизмом.

На думку соціалістів-радикалів здобутки більшовиків треба сприймати критично, бо за такий короткий строк існування держави рано підбивати підсумки. Особливо, зважаючи на гучні гасла, якими більшовизм прикривав суть своїх досягнень. Однак УСРП визнала таки деякі здобутки, проте «оцінка їх належить до історії». Соціалісти-радикали наголосили на еволюції відносин між Німеччиною та СРСР [288, с.1].

Громадянську війну в Іспанії соціал-радикали вважали внутрішньою проблемою усього світу, а не тільки Іспанії. Адже боролися два ідеологічні табори: фашисти та їхні противники. Члени партії усвідомлювали, що європейські країни приваблює також багатство корисних копалин країни: в Іспанії видобувають 75 % срібла, 23 % міді, 17 % заліза. Після завершення Першої світової війни Англія на відміну від Німеччини та Італії не надала допомоги генералові Франко, що визначило політичний клімат у країні. У таких умовах німці та італійці укріпили свої позиції в регіоні, створили виробництва. Британці натомість не тільки не здобули нових позицій, а й втратили старі.

Перемога фашизму в Іспанії, на думку соціалістів-радикалів, не дала жодної користі українцям. Проте, комуністична диктатура теж не мала б сенсу. Позицію партії визначали не тільки антифашистська та антикомуністична ідеологічні лінії, а й виразна підтримка національних меншин Іспанії, передусім басків, каталонців та галісійців, що боролися за свою незалежність чи принаймні автономію.

УСРП неодноразово критикувала політику іспанського диктатора Франко. На сторінках «Громадського голосу» партія давала негативну оцінку

засобам і способам, за допомогою яких він прийшов до влади, його антидемократичним методам боротьби з опонентами.

Соціалісти-радикали вважали, що плюралізм думок важливий для державотворення. У таких умовах «кожна партія змагає до того, щоб мати більшість і «об'єднати» для своєї програми цілу націю». Натомість генерал Франко, набравши меншість голосів на виборах, за допомогою німецьких та італійських військ, встановив диктатуру. «І без огляду на те, чи хтось є прихильником суспільних поглядів генерала Франко, чи суспільних поглядів Негріна, то все одно мусить ствердити, що спосіб поступовання генерала Франко проти власної держави і супроти свого уряду, який одержав велику більшість, був злочинний», - стверджувалося в повідомленні «Громадського голосу» [276, с.2].

Коментуючи перебіг громадянської війни в Іспанії, «Громадський голос» наголошував на тому, що режим генерала Франко існував, передусім, завдяки підтримці Німеччини та Італії, які надавали генералові військову допомогу. Міжнародний оглядач часопису констатував, що війна в Іспанії могла закінчитися роком раніше, якби того хотів Муссоліні. Однак запізніла допомога зі сторони Італії свідчила про те, що Муссоліні хотів встановити контроль у регіоні Середземного моря [291, с.2].

Наприкінці лютого 1939 р. генерал Франко захопив Каталонію — останній форпост республіканського уряду. Ця подія змусила європейські країни встановити дипломатичні відносини з диктатором. Великобританія та Франція насамперед намагалися використати Іспанію у своїх військово-стратегічних планах. Соціалісти-радикали зауважували, що в таборі генерала Франко починає зростати сильне невдоволення новою політикою італійців, чим вдало маніпулює Англія та Франція, підтримуючи бажання франкістів повної незалежності від команди Риму.

УСРП вважала, що саме «італійський фашизм підготував за кулісами повстання генерала Франка проти еспанського уряду та дав йому відразу воєнну, людську і грошову допомогу. Італійський фашизм ставив собі за мету

ослабити на довгі роки Іспанію, а це можна було зробити найуспішніше через громадянську війну». Після встановлення диктатури генерала Франко, часопис «Громадський голос» описував безуспішні спроби відновити господарський потенціал країни. Зважаючи на важкий стан економіки, руїни спричинені громадянською війною, тісні відносини між Іспанією та Італією, УСРП прогнозувала неминуче підписання воєнного договору між державами осі, хоча «генерал Франко поки що не виявляє охоти тісніше в'язатися з державами осі» [579, с.135].

Оцінка партією політики Німеччини формувалася під впливом рішень Мюнхенської конференції, що ухвалила приєднати Карпатську Україну до Угорщини. УСРП відстоювала захист демократичних цінностей і виступала проти диктаторів. «Цінність демократії полягає в тім, що вона забезпечує людські й громадянські права. Всі ці права в диктаторських державах знищені. Сталін – Гітлер – Муссоліні і менші диктатори не відповідають перед народом за свої слова і діла, право говорити і писати мають тільки вони, зібрані з народу податки вони витрачають по своїй волі, суд підлягає диктаторам» [346, с.2], - констатував друкований орган партії.

Партія наголошувала, що А. Гітлер вагається між політикою «мирного зросту і господарського впливу та між політикою нової світової війни». В 1938 р. розв'язання українського питання у Польщі соціалісти-радикали бачили через збройний похід Німецької армії на Схід.

УСРП вважала, що Австрія не мала ні національних підстав існувати як самостійна держава, ні економічних, позаяк промисловість країни не мала реальних ринків збуту товарів та сировини. Партія виступала прихильником об'єднання Австрії з Німеччиною, що, зрештою, відбулося в березні 1938 р. «В нинішній Австрії мешкають на 100% німці, отже, зовсім природно, що вони повинні творити одну національну державу спільно з Німеччиною. Так каже національний напрямок кожного народу», – писав часопис «Громадський голос».

Водночас, наголошували члени УСРП, серед німців розпочалася боротьба «двох диктатур» — гітлерівської, що «використовувала національне стремління до злуки, і диктатури клерикальної, яка заступала думку про поділ нації на дві держави. У тій боротьбі мусіли виграти гітлерівці, бо це була сильніша диктатура і вона вміла використати для своєї цілі дуже зручний національний момент».

Члени партії підкреслювали, що після Першої світової війни і розпаду Австро-Угорщини на низку національних держав, новоутворена Австрія зайняла територію історично заселену етнічними німцями. І претензії Німеччини до Австрії є закономірними. Особливо потужного спрямування вони отримали після приходу до влади в Німеччині Гітлера. Демонстрації, маніфестації, політичні вбивства, економічні перешкоди, спроби перевороту — ось методи, якими гітлерівці домагалися свого від австрійської влади. Кореспондент часопису порівнював становище політичного істеблішменту Австрії із «становищем мухи в окропі». Зважаючи на те що Італія — покровитель цієї країни — змушена тісніше об'єднатися з Німеччиною, «Громадський голос» переконував, що жертвою цих стосунків стане Австрія [579, с.226].

Чехословаччина отримала більше симпатії від УСРП, на відміну від Австрії. Інкорпорація території Судету отримала рішуче засудження зі сторони партії. Соціалісти-радикали вважали, що вимоги судетських німців — ніщо інше, як ініціатива Німеччини. «Становище Судетських Німців у Чехословаччині — це найкраще становище національної меншини в цілій Європі, в нинішніх часах. Ніде немає такої меншини, що мала б такі права і можливості, які вже нині мають Судетські Німці. Німеччина не так хоче злуки Судетських Німців із материком, як ослаблення Чехословаччини і підпорядкування її собі цілої. Це стремління — то частина великого політичного плану Німеччини, що прямує до опанування цілої області над Дунаєм і взагалі цілої Східної Європи», - наголошували кореспонденти «Громадського голосу».

УСРП наголошувала на різниці між становищем німецької меншини в Судетах та становищем етнічних німців в Австрії та Італії, яким остання не надала статусу національної меншини. На її думку тірольські німці не володіли навіть 10 % тих прав, що мали жителі Судетів. Однак, реакція Гітлера на цю ситуацію була зовсім іншою [840, с.123].

«Переворотом у середній Європі» назвала УСРП окупацію Чехословаччини Німеччиною, а також приєднання Закарпатської України до складу Угорщини у березні 1939 р. Провід партії застерігав надмірним перед надіями на чужі сили і закликав «до власної праці на власнім ґрунті згідно з українською національною традицією». Адже, пояснювали, що національну державну незалежність чехів, словаків і карпатських українців зруйнували саме авторитарні націоналістичні режими Німеччини, Італії, Угорщини.

УСРП наголошувала, що захоплення Чехословаччини — тільки початок загарбницької політики Німеччини, новий етап в імперіалістичній політиці Берліну. Партія передбачала, що у підсумку це спричинить загострення міжнародної ситуації і подальший перегляд світового політичного порядку.

Політики соціалістично-радикальної партії розкритикувала ті політичні сили, передусім УНДО, які сподівалися визволити Україну за допомогою Німеччини. «Цілими роками одна частина української преси воловодила нашою читаючою публікою просто безсовісно, малюючи постійно найяскравішими фарбами привиди німецького визволення України. При кожній нагоді і так без нагоди вливано в уха і в мозок читачів твердження, що Гітлер нічого іншого не думає, як тільки про те, щоб звалити на голову німецького народу нову світову війну і пролити море німецької крові тільки для того, щоб в дарунку поставити українцям просто на стіл українську державу. Гітлера возвеличували так, як ніколи не возвеличувано ніякого українського провідника», - саркастично писав «Громадський голос».

Після захоплення Судетів Гітлером УСРП відзначала, що відповідальність за ситуацію лежить на союзниках Чехословаччини. В той час, як, на думку членів партії, Франція була готова виконати свої

зобов'язання, реакція СРСР була неоднозначною. Передовсім через нечітку політичну позицію радянського уряду впродовж усього судетського конфлікту [353, с.4].

Соціалісти-радикали уважно стежили за подіями в США. Особливо, за долею закону про нейтральність, який розглядали законодавчі палати країни. Кореспонденти «Громадського гоосу» наголошували, що такі європейські держави, як Англія, Франція, Німеччина, Італія, очікували позитивного для себе результату.

На сторінках «Громадського голосу» ішлося про те, що «наступ гітлеризму на демократію, його завойовницька політика, що постійно грозить воєнною завірюхою, його мінливість — вивели Америку з її відосібного становища. Вона почала діяльно цікавитися і позаамериканськими подіями, заявила по стороні демократії, а проти всяких диктатур, навязала тісну господарську співпрацю з західноєвропейськими демократіями[...]. Найважніше це те, що Америка почала зброїтися» [294, с.2].

Перед Другою світовою війною УСРП заявляла про відсутність суперечностей між націонал-фашистськими і комуністичними державами. Коли поодинокі українські політичні сили очікували жорсткого протистояння між СРСР та Німеччиною, соціалісти-радикали наголошували на відсутності непорозумінь між двома державами. «Наперед при ближчій розгляді показується, що в совітах нема ніякого комунізму, а панує там абсолютний державний капіталізм, який є найгіршою неволею над працюючим народом, ще більшою, ніж приватний капіталізм. Отже, передовсім відпадає суперечність «комунізм» і «не комунізм». До того в Італії і Німеччині існує наполовину також державний капіталізм, отже, між Берліном і Римом та Москвою щодо суспільно-господарського ладу не тільки нема гострої суперечності, але навпаки існує близька подібність і спорідненість» [300, с.4], — констатував «Громадський голос».

Соціалісти-радикали також чимало спільного бачили у комунізмі та фашизмі. По-перше, Німеччина і Італія визнали СРСР; по-друге, між

державами існують тісні торговельні відносини. «Громадський голос» писав: «З усього того видно, що «просто» представляється справа тільки в темних головах деяких наших фашистів чи комунофілів. А в дійсності видно, що то не все правда, що плещуть їхні несвідомі голоси, бо обі ті «оси» любісінько між собою торгують воєнним матеріалом і зовсім не збираються завтра воювати проти себе».

Гра англійської і французької дипломатії передбачала одночасно «вбити дві мухи» — виснажити своїх конкурентів — італійський фашизм і німецький нацизм — та одночасно їхніми ж руками підготувати плацдарм для своєї наживи. Муссоліні втримав Абіссинію, однак втратив ритм.

Після підписання у червні 1939 р. італійсько-німецького воєнного договору, УСРП констатувала нерівноправні позиції союзників, адже німецька армія ніколи не підкориться італійській команді. Військовий договір Німеччини й Італії тісно зв'язав Італію з Німеччиною, але не Німеччину з Італією. «Третім супругом» у спілці фашистських держав УСРП вважала Японію, хоча країна й відмовилася приєднатися до військового договору.

Соціалісти-радикали вкрай негативно оцінили пакт Молотова-Ріббентропа. Не знаючи про додатковий договір, а також про наближення Другої світової війни, кореспонденти «Громадського голосу» вважали, що Гітлер шукав «хоч би позірною успіху, аби своїм масам додати духа». Також наголошували, що укладення пакту ліквідує комуністичний рух у Західній Європі. «Французькі й англійські комуністи, які дотепер свято вірили, що то Москва є самотнім правдивим осередком боротьби проти фашизму, тепер стратять остаточно цю віру і покинуть комуністичну партію, вірну Москві» [261, с.4].

Отже, зовнішньополітична активність УСРП виявилася передусім у вступі до СРІ, у визнанні його політичної платформи. Обмеженість та ідеологічна вузькість партійної програми не давали змоги активізувати діяльність на міжнародній арені, а змушували зосередитися лише на

інформуванні української громадськості про своє бачення міжнародних відносин 1920 – 1930-х рр. Сприймаючи міжнародні відносини 30-х рр. ХХ ст. як боротьбу соціалізму з капіталізмом, демократії з тоталітаризмом і фашизмом, УСРП рішуче засуджувала політику Німеччини, Італії, СРСР, їх приготування до війни.

ВИСНОВКИ

1. Вивченню діяльності, ідеології та організаційної структури міжнародних лівих організацій, що діяли у першій третині ХХ ст., присвячена велика кількість спеціальних наукових праць, які, у своїй більшості, були написані до 1991 р. – року остаточного руйнування впливу СРСР в Центрально-Східній Європі. Характерною рисою цих досліджень є значний ідеологічний «вантаж», який є наслідком існування радянської тоталітарної системи. Під впливом комуністичних ідеологем повна і об'єктивна історія діяльності міжнародних лівих об'єднань до 1991 р. не була написана. Радянська наукова / псевдонаукова література розглядаючи діяльність цих організацій усіляко намагалась підкреслити перевагу Комінтерну над II Інтернаціоналом-лондонським, Віденським 2½ Інтернаціоналом, Соціалістичним Робітничим Інтернаціоналом та іншими міжнародними лівими об'єднаннями. Водночас поза увагою дослідників фактично залишились питання еволюції ідеології та пропаганди, організаційної структури цих об'єднань, механізму взаємодії їх керівництва з національними секціями. Більшість з існуючих праць були спрямованні на «викриття» діяльності так званих «буржуазних» інтернаціоналів та на висвітленні внеску Комінтерну в «світовий революційний процес». В умовах так званої «архівної революції» на зламі 1980 – 90-х рр. відбулося переосмислення уже наявних напрацювань з історії міжнародних лівих об'єднань, а також опрацювання нових джерельних матеріалів, що позитивно вплинуло на стан наукової розробки проблеми. Істотне збільшення джерельної бази створило умови для розвитку методологічного / ідеологічного плюралізму в дослідженні міжнародного лівого руху.

Дослідження діяльності міжнародних лівих об'єднань відійшло на другий план і після 1991 р. залишились у сфері наукових зацікавлень здебільшого російських науковців. У цей період з'явилась низка позбавлених ідеологічної заангажованості фундаментальних робіт з історії Комінтерну, Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу та інших міжнародних лівих об'єднань, які не

лише заповнили «білі плями» з їхньої історії, але дозволили, по-іншому глянути на їхню діяльність. В українській історіографії спостерігаються дві тенденції: по-перше, станом на сьогодні не було опубліковано жодної наукової роботи у якій би комплексно розглядалася діяльність міжнародних лівих організацій у першій третині ХХ ст.; по-друге, існує значний науковий доробок учених, які вивчають діяльність українських національних партій та рухів, які мали тісні взаємини з Комінтерном та СРІ.

Досліджувана у дисертації проблема є досить повно представлена різними видами джерельних матеріалів. Зважаючи на специфіку дослідження, увагу привертають передусім архівні матеріали, більшість з яких містяться у російських архівах – РГАСПИ та РЦХИДНИ. Зокрема, це матеріали, що стосуються діяльності Комінтерну та його провідних діячів з числа радянських партійних функціонерів. Проблему взаємовідносин українських політичних партій з міжнародними лівими об'єднаннями яскраво ілюструють фонди ЦДАГО України, зокрема ф. 6 – «Комуністична партія Західної України», ф. 9 – «Центральний комітет Компартії Галичини». Окремі матеріали зустрічаються в Архіві нових актів у Варшаві – ф. 165 – «Комуністична Партія Західної України», ф. 151 – «Комуністичний Інтернаціонал», матеріали якого характеризують відносини трьох комуністичних структур – Комінтерну, КПП та КПЗУ. Велику цінність для дослідження становлять також матеріали періодики – журнали «Комуністичний Інтернаціонал» і «Бюлетень Комуністичного Інтернаціоналу», а також мемуари та щоденникові записи діячів міжнародного комуністичного та соціалістичного руху – Г. Зінов'єва, Л. Троцького, М. Бухаріна, К. Радека, Д. Мануїльського, Ф. Адлера, О. Бауера, К. Каутського та ін. Впродовж останніх років з'явилося чимало опублікованих матеріалів міжнародних соціалістичних конгресів, документів російської соціал-демократії, які дозволяють переосмислити діяльність Комінтерну та СРІ, з'ясувати їхній вплив на розвиток історичних подій, а також дослідити місце у їхній діяльності «українського питання»

2. З моменту заснування у 1889 р. і до початку Першої світової війни відбулося 9 конгресів II Інтернаціоналу. На них прихильники ідеології наукового соціалізму обговорювали першочергові завдання та цілі міжнародного лівого об'єднання. Функцію виконавчого органу відіграло Міжнародне соціалістичне Бюро, а сама структура об'єднання була умовною, що створювало передумови для довільної інтерпретації ухвалених Бюро рішень. Це давало змогу членам II Інтернаціоналу, які представляли різні за соціально-економічними та політичними ладами держави, трактувати рішення Бюро згідно до партійних інтересів.

Провідну роль у діяльності II Інтернаціоналу відігравали соціалістичні партії Німеччини, Австро-Угорщини, Великої Британії, Франції та скандинавських країн. У той же час прихильники марксизму зі Східної Європи, зважаючи на свою незначну чисельність, мали обмежений вплив. Знаковими діячами довоєнного періоду II Інтернаціоналу були Е. Вандервельде, К. Гюїсман, А. Бебель, К. Лібкнехт, К. Каутський та Е. Бернштейн. Останній був основоположником ревізіоністського напрямку соціалістичного руху, який надавав перевагу парламентським методам боротьби соціалістів за владу. На противагу йому прихильники радикального лівого напрямку наполягали на необхідності здобуття влади шляхом здійснення революції. Особливого загострення дискусії навколо питань колоніалізму, мілітаризму та державного устрою набули під час посилення воєнної риторики між військовими блоками – Троїстим Союзом та Антантою.

На конгресі II Інтернаціоналу в Базелі (1912 р.) було ухвалено маніфест із закликом протистояти загрозі війни та подальшій мілітаризації європейських держав. Прихильників лівої ідеології у випадку війни закликали виступити проти урядів власних держав, а також використати економічну і політичну кризу для здійснення революції. Самі ж учасники національних партій не мали єдиного бачення щодо тактики в умовах військових дій, що згодом фактично паралізувало роботу II Інтернаціоналу.

3. Перша світова війна прискорила процес розколу хиткої антивоєнної солідарності учасників II Інтернаціоналу. З початком військових дій ідеологічні суперечності стали причиною відмови соціалістичних партій від дотримання положень, ухвалених на конгресі у Базелі в 1912 р. Водночас, ліве крило II Інтернаціоналу дедалі активніше почало наполягати на використанні обставин для захоплення влади. Через це поряд із початком Першої світової війни II Інтернаціонал, як міжнародне об'єднання, перестав функціонувати, виявився розколеним за національною ознакою, а його найбільші і найавторитетніші учасники опинилися в обох військових блоках.

Прихильники революційного марксизму вирішили організаційно відділитися від соціалістів, які підтримали війну та тих учасників II Інтернаціоналу, які хоч і виступали за встановлення миру, були проти перетворення так званої «імперіалістичної війни» у громадянську. В таких умовах дедалі популярнішою ставала ідея російських більшовиків (В. Леніна, Г. Зінов'єва) про необхідність створення III (Комуністичного) Інтернаціоналу. Низка конференцій представників революційного напрямку лівого руху (Зіммервальдська (1915 р.), та Кентальська (1916 р.)), не містили конкретного рішення щодо розірвання зв'язків з II Інтернаціоналом, однак наочно продемонстрували об'єднання міжнародних революційних груп навколо російських більшовиків, які невдовзі почали відігравати провідну роль у формуванні світового комуністичного руху.

Прихильники поміркованого крила II Інтернаціоналу заперечували його крах та намагалися подолати наявні суперечності через проведення різного роду конференцій. Однак практичного успіху їхні кроки не мали. Поступово ініціатива з відновлення діяльності II Інтернаціоналу перейшла до діячів соціалістичного руху держав-учасниць Антанти. Вони критикували ідеологію російських більшовиків, а також їхню розправу над політичною опозицією в Росії, однак саме «більшовицьке питання» було запропоновано розглянути вже після завершення військових дій.

4. Радикальне крило міжнародного соціалістичного руху із закінченням Першої світової війни очікувало на остаточний занепад II Інтернаціоналу. Вони переконували, що II Інтернаціонал повністю втратив дієздатність та був скомпрометований діями своїх членів. Революційні марксистки виступили із гаслами закінчення епохи «розпаду капіталізму» та повного здобуття влади міжнародним пролетаріатом. З метою остаточного розмежування із II Інтернаціоналом, у 1919 р. вони провели Перший (Установчий) конгрес III (Комуністичного) Інтернаціоналу. Утворенню Комінтерну також сприяв розкол в міжнародному соціалістичному русі: після війни його учасники опинилися перед вибором – відновлювати діяльність II Інтернаціоналу чи пов'язати свою подальшу діяльність з Комуністичним Інтернаціоналом. Задля унеможливлення участі в роботі нового об'єднання лівих партій, що могли проводити власну незалежну політику, Комінтерн висунув «21 умову» вступу до організації. Висунені умови фактично перетворювали національні партії у секції, що повністю були підпорядковані Виконкому Комінтерну. Такі пропозиції були підтримані революційними соціалістами, а також частиною так званих «центристів».

Процес політичної само ідентифікації соціалістів на початку 1920-х рр. залежав від специфіки суспільно-політичного розвитку окремо взятої держави. Із закінченням війни міжнародний соціалістичний рух виявився розділеним на два політичні осередки: один з них був орієнтований на відновлення діяльності II Інтернаціоналу, у другому – перебували комуністи. Зважаючи на утворення Комінтерну у поміркованому крилі II Інтернаціоналу розгорнулися дискусії навколо подальших шляхів розвитку соціалістичного руху. Більшість з соціалістів наполягали на необхідності відновлення його роботи. Водночас існувала потреба зміни тактики та стратегії організацій. У липні 1920 р. на Женевському конгресі було оголошено про відновлення II Інтернаціоналу, який через переміщення штаб-квартири до Лондону часто називали II Інтернаціоналом-лондонським.

Частина соціалістичних партій (здебільшого «центристи») розійшовшись у поглядах з II Інтернаціоналом-лондонським та Комінтерном, у лютому 1921 р. утворили Віденський 2½ Інтернаціонал (Віденську спільноту). Вони позиціонували себе як посередники між реформістами II Інтернаціоналу та революційним крилом, об'єднаним в Комінтерн. Спроби діячів Віденського 2½ Інтернаціоналу в 1921 – 1922 рр. об'єднати учасників соціалістів різних ідеологічних течій в одне об'єднання зазнала невдачі через низку наявних ідеологічних та стратегічних питань з розвитку міжнародного соціалістичного руху. Як наслідок, навесні 1923 р. відбулось остаточне розмежування між комуністичним і соціал-демократичним напрямками у робітничому русі.

Єдина соціал-демократична платформа для Віденського 2½ Інтернаціоналу та II Інтернаціоналу-лондонського стала можливою завдяки виробленню спільного бачення в програмних документах рухів на діяльність Комінтерну (засудження комунізму з його методами і тактикою), міжнародний устрій (прихильність до Ліги Націй та міжнародного законодавства) та інші базові речі міжнародного соціалістичного руху (зокрема, відмова від революції як способу приходу до влади). Навколо цієї платформи у 1923 р. було утворено Соціалістичний Робітничий Інтернаціонал.

5. Утворений у 1919 р. Комуністичний Інтернаціонал позиціонував себе як єдина комуністична організація, своєрідний «генеральний штаб світової революції». Комінтерн являв собою єдину комуністичну партію, яка була сформована з окремих партій (секцій) у кожній країні. Організаційна структура Комуністичного Інтернаціоналу сформувалася не одразу, а її формування стало наслідком особливості ідеології комуністів. Головним виконавчим органом організації був Виконком Комінтерну, який формували представники делегованих комуністичних партій. Починаючи з 1922 р. його формували на конгресі Комуністичного Інтернаціоналу – формальному верховному органу КІ. Важливу роль відігравало Мале бюро ВККІ (з вересня 1921 р. – Президія ВККІ). Організаційна та кадрова діяльність підпадала під обов'язки Секретаріату ВККІ, який проіснував з моменту утворення Комінтерну до

1926р.. Деякі функції Секретаріату ВККІ виконувало Організаційне бюро ВККІ, яке теж проіснувало до 1926 р.. В окремі періоди діяльності Комінтерну складовими його структури були відділення друку, міжнародної пропаганди, інформації, міжнародних зв'язків а також архівно-бібліотечний та статистико-економічний відділи. Досить розгалуженою була і представницька структура Комінтерну, яка на початковому етапі існувала у формі національних Бюро у різних державах світу. Діяльність Комінтерну перебувала під особливим контролем ВКП (б), яка була на той час єдиною масовою партією в межах організації.

На відміну від Комінтерну організаційна структура Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу була більш ліберальною до своїх членів. СРІ вважав себе наступником II Інтернаціоналу і був проголошений федерацією слабо пов'язаних соціалістичних партій. Його ухвали стосувалися окремих партій лише у сфері загальної політики міжнародного соціал-демократичного руху. У сфері внутрішньої політики партії керувалися власними програмами, які не підлягали затвердженню керівництва організації. Основні організаційні функції СРІ виконували Міжнародний конгрес, Екзекутива, Бюро, Операційна комісія, Секретаріат, які окрім виконання покладених на себе функцій намагалися запобігти імовірному черговому розколу міжнародного лівого руху. Бюро і Екзекутива СРІ координували діяльність Інтернаціоналу і були посередниками у конфліктах між окремими партіями-членами об'єднання. СРІ допускав існування у окремих країнах необмеженої кількості соціалістичних партій, а також надавав свободу їм у веденні внутрішньої діяльності. Оскільки партії, які входили до СРІ, розвивалися нерівномірно, то найбільшу вагу в об'єднанні мали британські лейбористи, соціал-демократи Німеччини, Австрії, Швеції, Франції та Нідерландів. Строкатість складу партій-учасниць СРІ обумовила існування в них різних течій, боротьба між якими в основному не виходила за рамки соціалістичних ідей.

6. Напрями діяльності міжнародних лівих об'єднань безпосередньо залежали від цілей, які були визначені їхньою ідеологією. Попри спільні наміри

будівництва соціалістичної держави, методи і кінцеві наміри Комінтерну та СРІ суттєво відрізнялися. Головним завданням Комінтерну було проголошене поширення «світової революції», яка полягала в руйнуванні «капіталістичної системи» та «здобутті влади пролетаріатом». «Пролетарське» правління», встановлене у СРСР, за визначенням КІ, було важливим для подальшого поширення революції у світовому масштабі. Обов'язковими його складовими була націоналізація засобів виробництва, експропріація та викорінення «буржуазії», яка була проголошена головним ворогом Комінтерну. Комуністи також звинувачували діячів соціал-демократії у роботі на благо існуючого ладу. Велика увага Комінтерну була спрямована на виявлення інакомислення у власних рядах, а також на послідовне знищення західних компартій, які ставили під сумнів курс КІ. Всупереч очікуванням «світова революція» не набула глобального характеру, а міжнародна ізоляція СРСР змусила Комінтерн переглянути свої ідеологічні засади у напрямку пом'якшення відносин із іншими міжнародними лівими організаціями. Таке бачення знайшло своє відображення у тактиці формування «Єдиного робітничого фронту», що мав об'єднати комуністичні і не комуністичні партії під гаслами Комінтерну. Характерне для перших років існування безкомпромисне єдиновладдя Комінтерну було замінене гнучкішим підходом до інших, некомуністичних пролетарських організацій. Однак із виходом СРСР із міжнародної ізоляції офіційна риторика КІ знову загострилася щодо соціал-демократії. Саме вона, а не ідеологія фашизму, розглядалася як найсерйозніший ворог комуністичної партії. Тому значна частина діяльності Комінтерну була спрямована на дискредитацію соціал-демократичного руху. В 1930-х рр. відбулися зміни у стратегії і тактиці Комінтерну. Попри зменшення радикалізму в офіційній риторичі комуністів, не зазнала змін основна ціль комуністів – ідея проведення «світової революції» та поширення комунізму.

Орієнтиром СРІ була зміна капіталістичної системи виробництва на соціалістичну. Класову боротьбу було визначено як засіб емансипації робітничого класу. Ухвали СРІ стосувалися окремих партій лише у сфері

загальної політики міжнародного соціал-демократичного руху, а сам він був проголошений федерацією соціалістичних партій. СРІ відкидав революційні методи приходу до влади, віддаючи перевагу законним, парламентським методам. Соціал-демократи мали значне представництво в парламентах і органах місцевого самоуправління, що дозволяло їм використовувати трибуну цих установ. Така політика викликала критику в Комінтерні, який звинувачував діячів СРІ у веденні «антикомунізму». СРІ вважав, що проблеми війни та миру можна було усунути лише за умови приходу робітничого класу до влади та зміни суспільного ладу. Крім цього СРІ ігнорували роль СРСР як країни соціалізму, а російський більшовизм критикував, через встановлення свого повного контролю над Комінтерном. СРІ переконував, що комунізм не має серйозного ґрунту в економічно-розвинених країнах, а самі компартії є нічим іншим, як знаряддям у руках Москви.

7. Ідеологічне протиборство між СРІ і Комінтерном тривало фактично впродовж усього міжвоєнного періоду. Кожне з об'єднань намагалося продемонструвати своє виняткове значення для міжнародного робітничого руху, а тому звинувачувало ідеологічних суперників у політичних прорахунках. Комінтерн вважав, що соціал-демократичні партії проводили «позитивну роботу» оскільки прагнули розширити співпрацю з урядами «капіталістичних / буржуазних» держав та стати частиною існуючого світоустрою. Партіям, які існували поза Комінтерном, комуністи приписували дискредитацію ідеології «ленінізму», проведення антикомуністичної діяльності, «очорнення» досягнень радянського уряду та зовнішньої політики СРСР.

СРІ критикував комуністів через те, що вони не скористалися покращенням міжнародного становища СРСР для ослаблення та лібералізації внутрішньополітичного режиму. Комуністів звинуватили в «необмеженій владі вождів, монополії однієї партії», а також вважали відповідальними за розкол міжнародного робочого руху. СРІ констатував наявність політичної і фінансової залежності компартій у європейських державах від Москви, що, як вважалося, перетворювало їх в знаряддя зовнішньої політики СРСР. Діячі СРІ

також вважали, що відіграли ключову роль у процесі виходу СРСР з міжнародної ізоляції. В Комінтерні переконували, що така роль є перебільшеною. Комуністи були обурені ігноруванням соціал демократами ролі СРСР як «країни будівництва соціалізму».

8. У першій третині ХХ ст. українські землі мали виняткове геостратегічне розташування, а тому міжнародні ліві об'єднання з особливою увагою ставилися до розвитку на них лівих ідей та рухів. У своїй практичній діяльності Комінтерн звертав увагу насамперед на ті території, які після Першої світової війни та подій 1919–1921-х рр. опинились поза межами СРСР. В умовах польської окупації розвиток саме українських комуністичних партій нагтовхувався на потребу вирішення «українського питання», яке Комінтерн хоч і визнавав важливим, однак ставив у залежність від інтересів «пролетарської революції» у Польщі, Румунії та Чехословаччині. Ідеологічний вплив Комінтерну був найбільше відчутним в першій половині 1920-х рр., в умовах ідеологічного конфлікту між КПСГ і КРПП. Задля його врегулювання з ініціативи ВККІ було проведено низку двосторонніх зустрічей спрямованих на консолідацію комуністичного руху. Члени комуністичного руху, які відмовлялися від виконання офіційних директив, офіційно були піддані критиці.

В умовах «пацифікації», економічної кризи та зростання авторитарних тенденцій у першій половині 1930-х рр., вплив КПЗУ на населення західноукраїнських земель був мінімальним. В умовах організаційного зміцнення українських національно-державницьких партій вплив Комінтерну на населення почав зменшуватися, а тиск ВККІ на КПЗУ – збільшуватися. Зважаючи на економічну кризу, Комуністичний Інтернаціонал агітував прихильників комуністичних ідей із Західної України до боротьби з «фашистською Польщею».

Українські партії брали активну роль в роботі Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу. Зокрема, у момент його створення у 1923 р. українську делегацію на світовому конгресі соціалістичних партій в Гамбурзі

представляли члени УПСР, УСДРП, а також представники УРП. Однак, попри намагання українських політичних партій добитись від СРІ засудження окупації українських земель по обох боках Збруча, СРІ ухвалив компромісний варіант резолюції, який лише накладав обов'язок на соціалістичні партії боронити права на самоозначення всіх народів, що були відокремлені від Росії. На практиці це ж означало фактичне ігнорування «українського питання» вищими органами СРІ. Така політика викликала розчарування і стала причиною поступового дистанціювання українських партій від діяльності СРІ. Водночас, дедалі активніше пропагувалася ідея тактики «орієнтації на власні сили» (УРП). Критикуючи діяльність Комінтерну члени УСРП переконували на доцільності участі партії у діяльності СРІ. Всупереч спротиву з боку польських соціалістів та відсутності власної держави, у 1931 р. УСРП вступила до СРІ. Такий крок позитивно оцінили інші українські соціалістичні політичні партії. Втім подальша діяльність у межах СРІ не виправдала покладених на себе сподівань. Причиною цього стало поступове пом'якшення офіційної риторики СРІ щодо Комінтерну (пов'язане із соціалістів із комуністами у низці держав Європи), а також дедалі меншим впливом українських соціалістичних партій над політичним життям на окупованих іноземними державами територіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

РГАСПИ

1. Ф. 5. Секретариат В.И. Ленина (1917-1924)

Оп. 3.

Д. 228. Выступления В.И.Ленина на XI съезде РКП(б). С 27 марта по 2 апреля 1922 года. 124 Л.

2. Ф.17. Центральный Комитет КПСС (ЦК КПСС) (1898, 1903-1991)

Оп. 109.

Д. 122. Вопросы военного строительства новой армии, в организации обороны страны. Доклад В. И. Ленина по военным вопросам. 360 Л.

Оп. 120.

3. Д. 204. Информационные материалы переписки Секретариата ЦК с ИККИ 1922 год. 112 Л.

Оп. 163.

4. Д. 6. Протоколы заседаний Политбюро ЦК РКП(б) и ЦК ВКП б) (подлинники постановлений и материалы, стенограммы некоторых заседаний Политбюро) 1924 год (январь–июль). 114 Л.

Оп. 165.

5. Д. 199. Информационные материалы совещания при ЦК РКП(б). июль 1925 год. 93 Л.

6. Ф. 491. Четвертый конгресс Коминтерна (1922)

Оп. 1.

Д. 372. Перепискии представительств РКП(б) при ИККИ. (июль–август). 279 Л.

Оп. 2.

7. Д. 372. Информационные материалы для делегатов Четвёртого конгресса Коммунистического Интернационала. 201 Л.

8. Ф. 498. Венское (Юговосточное) бюро ИККИ (1919-1924)

Оп. 1.

Д. 1. Шифропереписка Венского (Юго-восточного) бюро ИККИ из РКП(б). Октябрь-декабрь 1922 г. 29 Л.

9. Ф. 495. Исполком Коминтерна

Оп. 1.

Д. 1. Протоколы №№ 1-40 заседаний Бюро ИККИ (1-й экз.) 26.03.1919–27.12.1919. 131 Л.

10. Д. 1а. Протоколы №№ 40–70 заседаний Бюро ИККИ (1-й экз.) 28.12.1919–28.02.1920. 56 Л.

11. Д. 6. Письма Президиума ИККИ в ЦК компартий Швеции и Дании об организационных задачах КП Швеции (1-й экз.) 12.11.1921–26.11.1921. 18 Л.

12. Д. 7. Докладная записка К.Трояновского в Малое бюро ИККИ по организационным вопросам. 12.08.1921-12.08.1921. 8 Л.

13. Д. 41. Резолюции, проекты резолюций, директивные письма Президиума ИККИ в ЦК компартий (1-й экз.) 04.02.1924-27.04.1928. 163 Л.

14. Д. 43. Протоколы №№ 18-21 заседаний Президиума ИККИ и материалы к протоколам (1-й экз.) 07.01.1925-31.01.1930. 238 Л.

15. Д. 53. Коммунистический Интернационал и война. Информационный отчет заседания Исполнительного Комитета Коммунистического Интернационала. Апрель-сентябрь 1926 года.

16. Д. 56. Протокол № 39 заседания Президиума ИККИ от 18 ноября 1925 г. и материалы к протоколу (1-й экз.) 15.08.1925-31.03.1938. 213 Л.

Оп. 2.

17. Д. 3. Протоколы (без номеров) и материалы к протоколам заседаний Малого бюро ИККИ (1-й экз.). 08.01.1921-23.06.1921. 142 Л.

18. Д. 6. Письма Президиума ИККИ в ЦК компартий Швеции и Дании об организационных задачах КП Швеции (1-й экз.). 12.11.1921-26.11.1921. 181 Л.

19. Д. ба. Письма Президиума ИККИ в ЦК компартий Швеции и Дании об организационных задачах КП Швеции (2-й экз.). 28 Л.
  20. Д. 12. Резолюции, проекты резолюций, письма Президиума ИККИ в ЦК компартий Германии, Дании и Франции (1-й экз.) 11.03.1922-09.08.1922. 53 Л.
  21. Д. 17. Протоколы №№ 20-41 заседаний Президиума ИККИ и материалы к протоколам №№ 20-23,25,26,30,33,36-39 (1-й экз.). 04.05.1923-22.12.1923. 260 Л.
  22. Д. 14. Протоколы №№ 6-19 заседаний Президиума ИККИ и материалы к протоколам №№ 6,7,10-14,17-19 (1-й экз.) 04.01.1923 – 28.04.1923. 400 Л.
  23. Д. 19. Проекты резолюции комиссии Президиума ИККИ о разногласиях в КП Германии и замечания к проектам (1-й экз.) 01.05.1923-01.05.1923. 170 Л.
  24. Д. 66. Протокол № 54 заседания Президиума ИККИ от 24 марта 1926 г. и материалы к протоколу (1-й экз.). 22.03.1926-29.02.1928. 259 Л.
  25. Д. 276. Информационные материалы к 7 Конгрессу Коминтерна о деятельности коммунистов в Германии.
- Оп. 18.
26. Д. 25. Переписка, отчеты о работе Отдела печати и информации ИККИ 23.03.1920–31.12.1920 55 Л.
  27. Д. 57. Отчет Отдела информации ИККИ 01.01.1921– 31.03.1921 5 Л.
  28. Д. 59а. Информационный материал Архивно-библиотечного отдела ИККИ 20.01.1921 – 15.12.1921. 125 Л.
  29. Д. 60. Материалы Статистико-экономического отдела Коминтерна 17.02.1921–09.08.1921. 94 Л.
  30. Д. 64. Статистические материалы о деятельности Коминтерна. 01.07.1921–30.11.1922. 295 Л.
  31. Д. 83. Протоколы заседаний и решения Оргбюро ИККИ 10.08.1922–27.12.1922. 44 Л.

32. Д. 85. Материалы по вопросам организации ИККИ. 03.01.1922–23.12.1922. 177 л.

33. Д. 112. Переписка ИККИ с ЦК РКП(б), НКВД, различными организациями 05.01.1922 – 31.12.1922. 97 л.

34. Д. 113. Письма, выписки из протоколов Секретариата ИККИ. 11.01.1922–30.12.1922. 195 л.

35. Д. 143. Списки сотрудников Петроградского отделения ИККИ 01.01.1922–01.01.1922. 31 л.

36. Д. 151. Доклад о состоянии архива ИККИ, схемы. Переписка. 15.01.1922–26.12.1922. 99 л.

37. Д. 162. Протоколы заседаний Секретариата ИККИ с № 2 по № 60 (т.1, 1-й экз.) 06.01.1923–10.07.1923. 274 л.

38. Д. 228. Протоколы заседаний Секретариата ИККИ (т.1,1-й экз.). 05.01.1924–21.06.1924. 301 л.

Оп. 23.

39. Д. 355. Информационные материалы деятельности Отдела международной связи ИККИ. 31.03.1924 г. 54 л.

Оп. 26.

40. Д. 1. Организационное бюро ИККИ 26.09.1921–11.10.1921 гг. 1 л.

41. Д. 4. Положение об ИККИ. 11.12.1922. 3 л.

42. Д. 6. Протоколы заседаний Оргбюро ИККИ №№ 3-33 (1-й экз.) 02.01.1923 15.12.1923 гг. 158 л.

Оп. 83.

43. Д. 2. Переписка Отдела печати ИККИ с другими отделами ИККИ, с профсоюзными и другими организациями 01.03.1921–31.03.1924 гг. 296 л.

44. Ф. 507. Международный женский секретариат Коминтерна (МЖС) (1920-1935)

Оп. 1. Международные конференции и совещания трудящихся женщин

Д. 4. Решение Международной конференции работниц (июль 1920) для организации и координации политической работы среди трудящихся женщин. 67 Л.

Оп. 2.

45. Д. 75. Резолюции, директивы и письма ИККИ и МЖС Коминтерна в ЦК ВКП (б)

46. **Ф. 558. Сталин (наст. Джугашвили) Иосиф Виссарионович (1878-1953)**

Оп. 1.

Д. 3162. Письмо Сталина И.В. Димитрову Г.М. 25.10.1934. 3 Л.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

47. **Zespół 9. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych**

Sygn. I–165. Zażalenie władz na wadliwe funkcjonowanie organów służby bezpieczeństwa. Interpelacje poselskie: Komunistycznej Frakcji Poselskiej, Koła Żydowskiego, Stronnictwa Chłopskiego, Niezależnej Partii Chłopskiej, PSL «Wyzwolenia», Klubu Ukraińskiego, Hartglasa, skargi innych osób instytucji. 1926, 288 s.

48. Sygn. IV–10. Wydział Narodowościowy. Protokoły z obrad wojewodów Ziemi Wschodnich (1924–1926 r.), 69 s.

49. Sygn. IV–52. Sprawozdanie z ruchu komunistycznego i anarchistycznego za czas od 1.1.1930 – 31.08.1930. 1930, 154 s.

50. **Zespół 151. Międzynarodówka Komunistyczna – Przedstawicielstwo KPP przy KWMK**

Sygn. III–6. Prezydium. XII 1922, 3 s.

51. Sygn. VII–1. t. 2. Sprawozdania KC KPRP. 1921, 41 s.

52. Sygn. VII–1. t. 3. Sprawozdania KC KPRP. 1922, 71 s.

53. Sygn. VII–1. t. 8. Sprawozdania KC KPRP. 1928, 57 s.

54. Sygn. VII–1. t. 9. Sprawozdania ogólne KPP i org. KCKPP. 1929, 40 s.

55. **Zespół 162. Komunistyczna Frakcja Poselska**

- Sygn. II–9. Związek Proletariatu Miast i Wsi. Komitet Wyborczy.
56. Zespół 165. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy
Sygn. III–4. Rezolucje, informacje. 1924, 7 s.
57. Sygn. V–9. Sprawozdania. 1923, 3 s.
58. Sygn. V–96. Rezolucje plenum KC KPP. 1926, 1 s.
59. Sygn. V–116. II Konferencja KP Galicji Wschodniej. Sprawozdanie z przebiegu obrad. 23. VI. 1923, 18 s.
60. Sygn. V–118. Informacje o sytuacji politycznej na terenie Galicji Wschodniej. 1919–1922, 17 s.
61. Sygn. V–122. Sekretariat KC. Korespondencja KW KP Galicji Wsch.
62. Sygn. V–129. Zagraniczny Komitet Komunistycznej Partii Galicji Wschodniej – uchwała. 30. XII. 1921, 1 s.
63. Sygn. V-132. Zagraniczny Komitet KP Galicji Wsch. – Korespondencja z Kom. Wykon. M-ki Komunist. 1921, 6 s.
64. **Zespół 2021. Komenda Wojewódzka Policji Państwowej we Lwowie**
65. Sygn. 5. Sprawozdania sytuacyjne miesięczne Komendanta Policji Państwowej Okręgu VIII we Lwowie z życia polskich legalnych partii politycznych i mniejszości narodowych (lipiec – październik 1924 r.). 1924, 78 s.
66. Sygn. 6. Inwigilacja organizacji i osób podejrzanych o działalność polityczną w województwie lwowskim, ustalanie miejsca pobytu. Protokół, raporty, rezolucja, wykazy, korespondencja. 1920–1927, 605 s.
67. Sygn. 7. Sytuacja polityczna we wschodniej Galicji i Bukowinie. Odpis raportu dotyczącego partii komunistycznej, biuletyn Stronnictwa Ludowego. 1921, 1937, 6 s.
68. Sygn. 8. Inwigilacja organizacji i partii politycznych. Statuty Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainy, odezwy Sel-Robu Jedność, rezolucje Plenum i posiedzeń KC KPZU, broszura «Zadania Lewicy w Związkach Zawodowych» 1924, 1924–1925, 1929–1930, 74 s.

69. Ф. 6. Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України

Оп. 1. Документи ЦК КПЗУ

Спр. 5. Постанови, доклади та інші матеріали по історії комуністичної партії західної України. 1919–1933 рр., 331 арк.

70. Спр. 19. Резолюції конференцій Комуністичної партії Східної Галичини. 1921 р., 17 арк.

71. Ф. 9. Центральний комітет Комуністичної партії Східної Галичини та її місцеві організації

Оп. 1.

Спр. 3. Протоколи партзборів Компартії Східної Галичини за час запілля. 01.06.1919 – 15.02.1920 рр., 17 арк.

72. Спр. 19а. Директивні листи та обіжники ЦК КП Галичини до повіт парткомів. 1920 р., арк. 6.

73. Ф. 38. Галицький організаційний комітет КП(б)У

Оп. 1

Спр. 42. Переписка Галбюра з ЦК КП(б)У про відкомандирування товаришів в розпорядження Галбюра. Лютий-жовтень 1921 р., арк. 6.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові

74. Ф. 146. Галицьке намісництво.

Оп. 7

Спр. 4101. Донесения дирекции полиции, староств и переписка с Министерством внутренних дел о создании и деятельности легальных и нелегальных общественных и политических организаций в Галиции (1887 – 1890 рр., 330 арк.

75. Спр. 4584 Донесения дирекции полиции, староств и переписка с Министерством внутренних дел о проведении собраний избирателей с отчётами депутатов (1893 – 1897 рр.), 148 арк.

76. Спр. 4755 Отчёт Львовской дирекции полиции о внутренней организации политических партий на территории Галиции (1899 р.), 5 арк.

Оп. 8

77. спр. 3808. Донесення староств і поліцій них влад, листування з Міністерством внутрішніх справ про страйки і демонстрації робітників залізниці (1900 – 1921), 126 арк.

78. Ф. 205. Прокуратура апеляційного суду м. Львів 1919 – 1939 рр.

Оп. 1

Спр. 539. Звіт президії Тернопільського воєводського управління про заходи для ліквідації «Української соціал-демократичної партії» та «Української повітової студентської ради» в зв'язку з їхнім комуністичним напрямом, 53 арк.

79. Спр. 427. Оперативні донесення окружного командування державної поліції у Львові про політичне становище за березень 1923 р., 33 арк.

80. Спр. 527. Донесення прокурорів окружних судів про порушення і розслідування кримінальних справ проти осіб, обвинувачених у приналежності до комуністичної партії та активної комуністичної діяльності, 89 арк.

81. Спр. 827. Списки депутатів і сенаторів польського сейму, 1919–1931 рр., 122 арк.

82. Спр. 839. Листування з Міністерством юстиції у Варшаві і прокурорами окружних судів про розслідування і порушення карних справ проти українських депутатів сейму і сенаторів, звинувачених в антидержавній діяльності. Списки цих осіб, 1928–1930 рр., 177 арк.

83. Спр. 840. Лист Міністерства юстиції у Варшаві про притягнення до судової відповідальності депутатів сейму від українських політичних партій за антидержавну діяльність, 1928 р., 11 арк.

84. Спр. 850. Справа про звинувачення депутата сейму Тершаковця Г. у виступах проти польського буржуазного ладу, 1928–1931 рр., 42 арк.

85. Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання.

Оп. 1

Спр. 38. Рішення політичної комісії про боротьбу проти національно-політичного безправ'я українського населення Галичини, 1932 р., 18 арк.

86. Спр. 80. Статті Барана С. та повідомлення невстановлених авторів про діяльність українських політичних партій і суспільних організацій в Галичині, 1938–1939 рр., 61 арк.

87. Ф. 359. Назарук Осип (1883–1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч.

Оп. 1

Спр. 47. Записна книжка (записи автора про політичні справи) (1939), 93 арк.

88. Спр. 116. Стаття «Вплив війни і революції на галицькі політичні партії» (б/д), 5 арк.

89. Спр. 126. Стаття «Резолюції радикалів» (1936), 73 арк.

90. Спр. 129. Стаття «Хаос в москвофільській ідеології» (б/д), 6 арк.

91. Спр. 140. Стаття «Радикали і релігія» (б/д), 34 арк.

92. Спр. 368. Програма, протоколи засідань, накази та інші документи про діяльність Української радикальної партії (1915–1923), 106 арк.

93. Спр. 381. Протоколи, обіжники, повідомлення та інші документи про діяльність комісії по підготовці Всеукраїнського національного конгресу у Львові (1934–1937), 269 арк.

94. Ф. 387. Левинський Володимир, публіцист, політичний діяч, теоретик українського соціалістичного руху, один із засновників УСДП, редактор і співробітник ряду соціал-демократичних видань. 1896 – 1944.

95. Оп. 1.

96. Спр. 14. Виписки та уривки статей Левинського В., 66 арк.

97. Ф. 392. Українська парламентська репрезентація в польському сеймі.

98. Оп. 1

99. Спр. 8. Рішення парламентарної спілки польських соціалістів в справі автономії земель з українським населенням та промови українських послів з цього питання, 1925–1931 рр., 25 арк.

Державний архів Львівської області

100. Ф. 1. Львівське воєводське управління.

Оп. 51.

Спр. 443. Переписка з Міністерством внутрішніх справ, слідчим відділенням Львівської міської поліції, Львівським міським і повітовими староствами та ін. про арешти керівних членів партії УНДО та бувших депутатів сейму Ліщинського Івана і Дмитра Палієва, про діяльність партії УНДО у передвиборній кампанії в сейм і сенат з додатком матеріалів партії та про діяльність ін. політичних українських партій і організацій та ін. питання, 110 арк.

101. Спр.454. Отчеты Краковского, Тернопольского, Станиславского воеводских управлений оп политическом положении на территории воеводств, 104 арк.

102. Спр. 513. Дело о подготовке краевой конференции Коммунистической партии Западной Украины, 6 арк

103. Спр. 700. Отчет Министерства внутренних дел о жизни национальных меньшинств, населяющих Польшу, 35 арк.

Оп. 52

104. Спр. 296. Справа у зв'язку із скаргою українського комітету в Лігу Націй про національне переслідування українського населення польською владою, 34 арк.

105. Спр. 2723. Донесення міського староста у Львові про революційні виступи робітників, про страйки і безробіття, діяльність членів КПЗУ і комсомольців, про діяльність членів польських буржуазних партій, українських націоналістів, студентські виступи та інші питання, 59 арк.

106. Спр. 2807. Звіти Львівського воєводського управління про суспільно-політичне становище, 71 арк.

Оп. 58

107. Спр. 124. Циркуляры Львовского воеводского управления до староств о распространение листовок и агитации среди украинского населения против участия и проведения переписи населения, 38 арк.

108. Спр. 348. Донесение полицейских органов о совещаниях представителей украинской трудовой и радикальной партии, 29 арк.

109. Спр. 352. Отчет Министерства внутренних дел о жизни национальных меньшинств, населяющих Польшу, 39 арк.

110. Ф. 121. Львівське воєводське управління державної поліції.

Оп.3.

Спр. 601. Статистичні звіти повітових управлінь поліції про діяльність політичних партій і організацій за 1930 рік, 38 арк.

111. Спр. 627. Донесення Львівського міського управління поліції про нагляд за українськими буржуазними націоналістами, 53 арк.

112. Спр. 837. Конфісковані заклики і листівки КПЗУ, КПП, КСМЗУ за 1933 рік, 156 арк.

113. Ф. 271. Дирекція поліції у м. Львові.

Оп. 1

Спр. 124. Наблюдательное дело за деятельностью Украинской народной трудовой партией, 1924 – 1927 годов, 45 арк.

114. Спр. 339 а. Спостережна справа за діяльністю «Наукового товариства ім. Шевченка», з додатком статуту товариства, 29 арк.

115. Спр. 796. Спостережна справа за українськими курсами «Вищої освіти» / таємний університет і технічні курси у Львові, 55 арк.

II

ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ, СТЕНОГРАФІЧНІ ЗВІТИ

116. «Правый уклон» в КПП и сталинизация Коминтерна. Стенограмма заседания Президиума ИККИ по германскому вопросу 19 декабря 1928 г. М., 1996. 189 с.

117. 18 Congrès National tenu à Tours. Partii Sozialiste. Section Francaise de l'Internationale Ouvriere. Paris 1921, 720 s.
118. VI Конгресс Коминтерна. Стенографический отчет. Выпуск 3. Программа мировой революции. Москва – Ленинград: Госиздат, 1929. 78 с.
119. 21 условие приема в Коммунистический Интернационал. Второе дополненное издание / Вступительная статья О. Пятницкого. М.: Партиздат, 1934. 69 с.
120. Archives de Jules Humbert-Droz. Origines et debuts des partis communiste des pays latins 1919-1923. Textes etablis et annotes par Siegfried Bahne. Dordrecht-Holland, 1970. 179 s.
121. Ausserordentlicher Internationaler Sozialistenkongress zu Basel am 24. und 25. November 1912. Berlin, 1912. 56 s.
122. Bericht des Internationalen Sekretariats an den Genfer Internationalen Kongress am 31. Juli 1920, 41 s.
123. Bericht vom zehnten Internationalen Sozialistenkongress in Genf 31. Jul bis 5. August 1920. Brüssel, 1921. 80 s.
124. Der zweite Kongress der Kommunistischen Internationale: Protokoll der Verhandlungen vom 19. Juli in Petrograd und vom 23. Juli bis 7. August in Moskau. Hamburg: Verlag der Kommunistischen Internationale, 1921. 127 s.
125. Die der Internationalen Arbeiter und Sozialistenkonferenz in Bern. Basel, 1919, 92 s.
126. Diejatielnost Iсполnitelnogo Komiteta i Prezidiuma IK Kommunisticzaskogo Internacjonala ot 13.07.1921 do 1.02.1922. Pitrograd, 1922, 27 s.
127. Dokumenty z historii III Międzynarodówki Komunistycznej. Zeszyt nr. 2. Warszawa, 1962 (Wyd. WSNS), 156 s.
128. Independent Labour Party of the 29th Annual Conference, 1921, 228 p.
129. Internatonaler Sozialisten Kongress zu Stuttgart 18. bis 24. August 1907. Berlin, 1907, 169 s.
130. Invitation á la Conférence Socialiste internationale de Stockholm (15 août 1917 et jours suivants). CA KC PZPR, 150/III/18a.

131. IV Всемирный Конгресс Коммунистического Интернационала: 5 ноября – 3 декабря 1922 г. Избранные доклады, речи и резолюции. Москва – Петроград, 1923. 320 с.
132. Komunistyczna Partia Polski. Komitet Centralny. Zbiór artykułów i materiałów dyskusyjnych. Warszawa: Wyd-wo K. C. K. P. P., 1927. 245 s.
133. Memorandum on War Aims. Inter-Allied Labour and Socialist Conference. London, 1918, 70 s.
134. Próba odbudowy międzynarodowej organizacji socjalistycznej. (Materiały i dokumenty). Warszawa, 1921. 201 s.
135. Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien vom 22. Bis 27. Februar 1921. Wien, 1921.
136. Protokoll der Reichkonferenz vom 4. bis 8. October 1920 zu Berlin. Berlin, 1921. 98 s.
137. Protokoll über die Verhandlungen des ausserordentlichen Parteitages vom 10. bis 12. Dezember 1920. Zürich 1921, 156 s.
138. Protokoll über die Verhandlungen des ausserordentlichen Parteitages in Halle vom 12. Bis 17. Oktober. Berlin, 1920. 261 s.
139. Statut der Internationalen Arbeitsgemeinschaft Sozialistischer Parteien. W. Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien vom 22. Bis 27. Februar 1921. Wien, 1921, 17 s.
140. Tretij Wsiemirnyj Kongres Komunistического Internacionala. Stenografической otczet. Pietrograd, 1922. 105 s.
141. USPD. Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages in Leipzig vom 8. Bis 12. Januar. Leipzig, 1922. 130 s.
142. V Конгресс Коминтерна. Стенографический отчет. Москва, 1925. 590 с.
143. VI Конгресс Коминтерна. Стенографический отчет. Выпуск 1. Международное положение и задачи Коминтерна. Москва – Ленинград: Госиздат, 1929. 267 с.

144. VI Конгресс Коминтерна. Стенографический отчет. Выпуск 2. Против империалистических войн. Москва – Ленинград: Госиздат, 1929. 158 с.
145. VI Конгресс Коминтерна. Стенографический отчет. Выпуск 3. Программа мировой революции. Москва – Ленинград: Госиздат, 1929. 78 с.
146. VI Конгресс Коминтерна. Стенографический отчет. Выпуск 4. Революционное движение в колониальных и полуколониальных странах. Москва – Ленинград: Госиздат, 1929. 193 с.
147. VI Конгресс Коминтерна. Стенографический отчет. Выпуск 5. Доклады ОБ СССР и ВКП(б). Заключительные работы. Москва – Ленинград: Госиздат, 1929. 196 с.
148. VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. (Сборник документов). М., Политиздат, 1975. 527 с.
149. X Пленум Исполкома Коминтерна (Июль 1929 г.). Выпуск 1. Международное положение и задачи Коммунистического Интернационала. Москва: Госиздат, 1929. 128 с.
150. X Пленум Исполкома Коминтерна (Июль 1929 г.). Выпуск 3. Экономическая борьба и задачи компартий. Москва: Госиздат, 1929. 182 с.
151. XI Пленум ИККИ. Стенографический отчет. Выпуск 1. Компартии и кризис капитализма. Москва: Партиздат, 1932. 195 с.
152. XI Пленум ИККИ. Стенографический отчет. Выпуск 2. Военная опасность и задачи Коминтерна. Заключительные работы Пленума. Москва – Ленинград: Соцэкгиз, 1931. 149 с.
153. XII пленум ИККИ. Стенографический отчет. Том 1. Москва: Партиздат, 1933. 178 с.
154. XII пленум ИККИ. Стенографический отчет. Том 2. Москва: Партиздат, 1933. 183 с.
155. XII пленум ИККИ. Стенографический отчет. Том 3. Москва: Партиздат, 1933. 167 с.
156. XIII пленум ИККИ. Стенографический отчет. Москва: Издательство «Красная новь» Главполитпросвет, 1934. 189 с.

157. XIV съезд Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков): Стенограф. отчет. М.; Л., 1926. 307 с.
158. Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народом Советской России (1917–1922). Москва, 1957. 202 с.
159. Борьба за воз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939: збірник документів та матеріалів. К.: Наукова думка, 1979. 558 с.
160. Борьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і воз'єднання з радянською Україною (1921 – 1939 рр.). Ч. 1: (1921–1928 рр.): збірник документів і матеріалів / упор.: Л. Буднікова та ін. Луцьк: Волинське обласне видавництво, 1957. 270 с.
161. Борьба большевиков за создание Коммунистического Интернационала: Материалы и документы. Москва: Партийное издательство, 1934. 245 с.
162. Бюллетень IV конгресса Коммунистического Интернационала. 1922. 25 с.
163. ВКП(б), Коминтерн и Китай. Документы. Т. 5. ВКП(б), Коминтерн и КПК в период антияпонской войны. 1937 – май 1943 г. / ред. М.Л. Титаренко. Москва: РОССПЭН, 2007. 751 с.
164. ВКП(б), Коминтерн и национально революционное движение в Китае: Документы (1920 – 1943) / Ред. кол.: Го Хэньюэй и др. Москва: АО «Буклет», 1994. Т.1: 1920 – 1925. 650 с.;
165. ВКП(б), Коминтерн и национально-революционное движение в Китае. Документы. М., 1994–2007. Т. 1–5.
166. ВКП(б), Коминтерн и Япония. 1917-1941 гг. / ред. Г.М. Адиебеков – М.: РОССПЭН, 2001. 808 с.
167. Второй конгресс Коминтерна. Июль-Август 1920 г. / под ред. О. Пятницкого, Д. Мануильского, В. Кнорина, Б. Куна и М. Зоркого. Москва: Партиздат, 1934. 1334 с.

168. Второй Конгресс Коммунистического Интернационала: Стенографический отчет. Москва: Изд. Коммунистического Интернационала, 1921. 682 с.
169. Выступление Сталина на апрельском 1929 г. пленуме ЦК ВКП(б). – Сталин, Сочинения, т. 12, М.1952.
170. Выступление Й. В. Сталина на пленуме ЦК ВКП(б). Апрель, 1929 г. Москва, 1952. С. 12–15.
171. Гражданская война на Украине. Киев, 1967. 300 с.;
172. Дело трудящихся всего мира: Факты, документы, очерки о братской помощи и солидарности трудящихся зарубежных стран с Советским Союзом. М.: Госполитиздат, 1957. 386 с.
173. Деятельность Исполнительного Комитета и Президиума И.К. Коммунистического Интернационала от 13 июля по 1 декабря 1921г.. Петроград, 1923. 320 с.
174. Деятельность Исполнительного Комитета и Президиума ИК Коммунистического Интернационала от 13 июля 1921 г. до 1 февраля 1922 г. Петроград, 1922. 430 с.
175. Димитров Г. Наступление фашизма и задачи Коммунистического Интернационала в борьбе за единство рабочего класса против фашизма. Доклад на VII Всемирном конгрессе Коминтерна. М. – Л., 1935. 56 с.
176. Доклад т. Куусинена «Фашизм, опасность войны и задачи компартий» // XIII пленум ИККИ. Стенографический отчет. М., 1934. С. 590–595.
177. Доклады Второму конгрессу Коммунистического Интернационала. Петроград, 1921. 740 с.
178. Документы и материалы о борьбе Коминтерна против империалистической войны в защиту СССР. Москва – Ленинград, 1928. 284 с.
179. З історії революційного руху у Львові 1917–1939. Документи і матеріали / відп. ред. І. П. Крип'якевич. Львів: Львівське книжково-журнальне видавництво, 1957. 796 с.

180. За мир, безопасность, сотрудничество и социальный прогресс в Европе: К итогам Конференции коммунистических и рабочих партий Европы (Берлин, 29-30 июня 1976 г.). М.: Политиздат, 1976. 47 с.
181. Из беседы Бухарина и Каменева 11 июля 1928 г. – Как ломали нэп. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б) 1928-1929 гг. Т.4, М., 2000, 570 с.
182. История Коммунистического Интернационала 1919-1943: Документальные очерки / ред. А.О. Чубарьян. Москва: Наука, 2002. 413 с.
183. III Всемирный конгресс Коммунистического Интернационала. Стенографический отчет. Петроград, 1922. 458 с.
184. Капиталистический мир и Коммунистический Интернационал. Манифест II-го Конгресса Коммунистического (III-го) Интернационала. Петроград: Издательство Коммунистического Интернационала, 1920. 27 с.
185. Коминтерн и ВКП(б) о китайской революции. Основные решения. Москва – Ленинград: Госиздат, 1927. 56 с.
186. Коминтерн и Вторая мировая война. Ч. 1. До 22 июня 1941 г. М. Памятники исторической мысли, 1994. 415 с.
187. Коминтерн и Вторая мировая война. Ч. 2: После 22 июня 1941 г. / ред. К.М.Андерсон, А.О.Чубарьян. Москва: Памятники исторической мысли, 1998. 596 с.
188. Коминтерн и гражданская война в Испании. Документы / ред. С.П. Пожарская. Москва: Наука, 2001. 528 с
189. Коминтерн и идея мировой революции. Документы / ред. Дрaбкин Я.С. Москва: Наука, 1998. 949 с.;
190. Коминтерн и Латинская Америка: Сб. документов / Н.П. Калмыков. Москва: Наука, 1998. 395 с.
191. Коминтерн и Финляндия. 1919 – 1943. Документы / ред. Н. Лебедева, К. Рентола, Т. Саарела. Москва: Наука, 2003. 420 с.
192. Коминтерн против фашизма. Документы / Составители, авторы вступительной статьи и комментариев В.В. Дамье, Н.П. Комолова, М.Б.

Корчагина, К.К. Шириня. Ответственный редактор Н.П. Комолова. Москва: Издательство «Наука», 1999. 504 с.

193. Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919 – 1943): Сборник документов. В 2-х т. – М.: Политиздат, 1977. Т.2 (1934 – 1943). 319 с.

194. Коммунистическая партия Польши в борьбе за независимость своей страны. Материалы и документы. М.: Изд-во Иностран. лит., 1955. 435 с.

195. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях съездов, конференций и пленумов ЦК. 9-е изд. Т. 2. Москва, 1983. 327 с.

196. Коммунистический Интернационал в документах / Сост. Бела Кун. Москва: Партийное издательство, 1933. 1007 с.

197. Коммунистический Интернационал в документах: Решения, тезисы и воззвания конгрессов Коминтерна и пленумов ИККИ (1919 – 1932). / ред..Б.П. Бирман. Москва: Партиздат, 1933. 563 с.

198. Коммунистический Интернационал в документах: Решения, тезисы и воззвания конгрессов Коминтерна и пленумов ИККИ (1919 – 1932) / Ответственный редактор Б.П. Бирман. Москва: Партиздат, 1933. 412 с.

199. Коммунистический Интернационал и война. Документы и материалы о борьбе Коминтерна против империалистической войны и в защиту С.С.С.Р. Москва – Ленинград: Госиздат, 1928. 289 с.

200. Коммунистический Интернационал перед VII всемирным конгрессом (материалы). М.: Партиздат, 1935. 178 с.

201. Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. (Сборник документов). М., Политиздат, 1975. 390 с.

202. Коммунисты и молодежь: Материалы обмена мнениями, состоявшегося в редакции журнала «Проблемы мира и социализма» (Прага, июнь 1961 г.). Прага : Мир и социализм, 1962. 240 с.

203. Конгресс Коммунистического Интернационала. Протоколы заседаний в Москве со 2 по 19 марта 1919 г. Петроград, 1921. 760 с.;

204. Кошелева Л. П., Роговая Л. А., Хлевнюк О. В. Стенограммы заседаний Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б). 1923-1938 гг. в 3 Т. РОССПЭН Москва, 2007. 327 с.
205. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 9-е изд. доп. и испр. Т.14. М., 1984. 284 с.
206. Маніфест Центрального Комітету Комуністичної Партії Східної Галичини до українських робітників та бідних селян. Львів, Б. р. 14 с.
207. Мануильский Д. З. Итоги социалистического строительства в СССР. Доклад на VII Всемирном конгрессе Коммунистического Интернационала 17 августа 1935 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. (Сборник документов). М., Политиздат, 1975.
208. Международная солидарность трудящихся в борьбе за мир и национальное освобождение, против фашистской агрессии, за полное уничтожение фашизма в Европе и Азии (1938 – 1945): Сборник. М.: Сов. Россия, 1962. 800 с.
209. Международная социалистическая конференция. (Объединенное заседание Исполкомов 3-х Интернационалов). Стенографический отчет. Москва, 1922. 304 с.
210. Международное Совещание коммунистических и рабочих партий. Документы и материалы (Москва, 5-17 июня 1969 г.). М.: Политиздат, 1969. 352 с.
211. Москва – Рим: Политика и дипломатия Кремля, 1920-1939. Сборник документов / ред. Г.Н. Севостьянов. Москва: Наука, 2003. 482 с.
212. Москва–Берлин: политика и дипломатия Кремля, 1920–1941: Сборник документов: В 3 т. Том 2. 1927-1932 / ред. Г.Н.Севостьянов. Москва: РОССПЭН, 2011, 800 с.
213. Мухамеджанов М. В единстве – сила: КИМ: борьба за единый фронт рабочей молодежи (1919 – 1939 гг.). М., 1973. 87 с.
214. Наступление фашизма и задачи Коммунистического Интернационала в борьбе за единство рабочего класса, против фашизма. Резолюция по докладу т. Димитрова, принятая VII конгрессом Коминтерна 20 августа 1935 г. //

VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. (Сборник документов). М., Политиздат, 1975. С. 346–357.

215. О задачах Коммунистического Интернационала в связи с подготовкой империалистами новой мировой войны. Резолюция по докладу т. Тольятти, принятая VII конгрессом Коминтерна 20 августа 1935 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. (Сборник документов). М., Политиздат, 1975. С. 378–390.

216. О фашистской диктатуре в Германии / Вступительная статья О. Пятницкого. М.: Партиздат, 1934. 245 с.

217. Отчет Исполкома Коминтерна (Апрель 1925 г. – Январь 1926 г.). Составлен секретариатом ИККИ. Москва – Ленинград: Госиздат, 1926. 67 с.

218. Отчет Исполнительного Комитета Коммунистического Интернационала II Всемирному конгрессу Коммунистического Интернационала. Петроград, 1920. 560 с.

219. Первая Циммервальдская конференция. Официальные документы. Пг. 1915. С. 21.

220. Первый конгресс Коминтерна. Март 1919 г. / под. ред. Е. Короткого, Б. Куна и О. Пятницкого. Москва: Партиздат, 1933. 1003 с.

221. Первый конгресс Коммунистического Интернационала: Стенографический отчет. Москва, 1921. 569 с.

222. Пик В. Открытое письмо ко всем бывшим членам союза социал-демократической рабочей молодежи. Избранные статьи и речи. М.: Политиздат, 1976. С. 67–72.

223. Пик В. Отчет о деятельности Исполнительного Комитета Коммунистического Интернационала. 26 июля 1935 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. (Сборник документов). М., Политиздат, 1975. С. 46–119.

224. Під прапором жовтня. Вплив великої жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1921–1928 рр.). Документи та матеріали. Львів: Каменяр, 1964. 379 с.

225. Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) и Европа. Решения «Особой папки», 1923 – 1939: Сборник документов/ ред. Г. Адиебеков Москва: РОССПЭН, 2001. 400 с.
226. Политбюро ЦК РКП(б)–ВКП(б) и Коминтерн: 1919–1943 гг.: Документы / сост. Ж.Г.Адиебекова, Л.А.Роговая, К.К.Шириня. Москва: РОССПЭН, 2004. 960 с.
227. Послевоенный капитализм в освещении Коминтерна: Сборник документов и резолюций Конгрессов и Исполкома Коминтерна. Москва: Партиздат, 1932. 270 с.
228. Постанова П'ятої Конференції Комуністичної Партії Західної України. Львів: Видання Центрального Комітету КПЗУ, 1924. С. 10.
229. Постанови II З'їзду Комуністичної партії Західної України. Львів: Видання ЦК КПЗУ, 1925. 98 с.
230. Постановление Президиума ИККИ по вопросу об угрозе войны. 1 апреля 1936 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. (Сборник документов). М., Политиздат, 1975. С. 430–435.
231. Постановление Президиума Исполнительного Комитета Коммунистического Интернационала от 15 мая 1943 г. Большевик. 1943. № 10. С. 5.
232. Постановления IV Всемирного конгресса Коммунистического Интернационала. Петроград, 1923. 69 с.
233. Постановления IV Всемирного конгресса Коминтерна. Москва, 1923. 65 с.
234. Протоколы I конгресса Коммунистического Интернационала. Москва, 1933. 356 с.;
235. Пятнадцатый съезд ВКП(б): Декабрь 1927 года: Стенограф. отчет. М., 1988. 329 с.

236. Пятый Всемирный Конгресс Коммунистического Интернационала. 17 июня – 8 июля 1924 г. Стенографический отчет. Часть 1. Москва – Ленинград: Госиздат, 1925. 347 с.
237. Расширенный пленум ИККИ 12-23. 10. 1923. Москва, 1923. 800 с.;
238. Расширенный пленум Исполкома Коммунистического Интернационала (21 марта – 6 апреля 1925 г.). Стенографический отчет. Москва – Ленинград: Госиздат, 1925. 307 с.
239. Расширенный пленум Исполнительного Комитета Коммунистического Интернационала: 12–23 июня 1923 г.: Отчет. Москва, 1923. 540 с.
240. Резолюции VII Всемирного конгресса Коммунистического Интернационала. М., 1935. 69 с.
241. Резолюції Пленума Ц.К. К.П.З.У. з червня 1926 р. Львів: Видання ЦК КПЗУ, 1926 17 с.
242. Сборник действующих договоров, соглашений и конференций, заключенных РСФСР с иностранными государствами. М-Пг., 1921-1923, вып. 1. Документы внешней политики СССР. М., 1957–1961.
243. Сборник секретных документов из архива бывшего Министерства иностранных дел. Петроград, 1917.
244. Седьмая («Апрельская») всероссийская и общегородская конференция РСДРП (б): апрель 1917 г. М.; Л., 1934. 200 с.
245. Седьмой расширенный пленум Исполнительного Комитета Коммунистического Интернационала (22 ноября – 16 декабря 1926 г.). Стенографический отчет. Том 1. Москва – Ленинград: Госиздат, 1927. 270 с.
246. Сообщение Президиума Исполнительного Комитета Коммунистического Интернационала от 9 июня 1943 г. *Большевик*. 1943. № 10.
247. Сталин И.В. Сочинения. Т. 1 – 12. М., 1947 – 1949.
248. Сталинское Политбюро в 30-е годы. Сборник документов. М., 1995, 178 с.

249. Становище на селі і завдання партії (Тези, прийняті на II з'їзді КПЗУ). Львів: Видання ЦК КПЗУ, 1926.
250. Тольятти П. Избранные статьи и речи. М., 1965. 269 с.
251. Тольятти П. О задачах Коммунистического Интернационала в связи с подготовкой империалистами новой мировой войны. Доклад и заключительное слово. М., 1935. 56 с.
252. Третий Всемирный Конгресс Коммунистического Интернационала: Стенографический отчет. Петроград: Госиздат, 1922. 1056 с.
253. Троцкий Л. Д. Манифест I конгресса Коммунистического Интернационала к пролетариям всего мира // Коминтерн и идея мировой революции: сб. документов. М., 1998. С. 105–113.
254. Українська суспільно-політична думка в XX столітті. Документи і матеріали : в 3 т. / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Мюнхен, 1983. Т. 2. 430 с.
255. XIII пленум ИККИ: Стенографический отчет. – М.: 1934. Партиздат. 237 с.
256. Циммервальдская и Кинтальская конференции. Официальные документы. Москва-Ленинград, 1924. 56 с.
257. Четвертый Конгресс Коминтерна. 5 ноября — 5 декабря 1922 года. Москва-Ленинград, 1922. 845 с.
258. Шестой расширенный пленум Исполкома Коминтерна (17 февраля – 15 марта 1926 г.). Стенографический отчет. (Москва - Ленинград: Госиздат, 1927. 287 с

III

МАТЕРІАЛИ В ЖУРНАЛАХ ТА ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ

259. Яка нам єдність потрібна? *Громадський голос*. 1923. 16 червня. С. 3.
260. Щоби всім стало ясно! *Громадський голос*. 1927. Ч. 11. С. 2.
261. Що значить цей пакт. *Громадський голос*. 1939. 2 верес. С. 4.
262. Чорний інтернаціонал. *Громадський голос*. 1929. Ч. 28. С. 2.

263. Чим є для нас соціалізм і демократія. *Громадський голос*. 1931. 21 липня. С. 2.
264. Чернецький А. Український робітник. *Діло*. 1936. 29 листопада. С. 1.
265. Чернецький А. До історії робітничого і соціалістичного руху в Галичині. *Нова культура*. 1923. Ч. 5. С. 2.
266. XXXI Конгрес Української соціалістично-радикальної партії. *Громадський голос*. 1928. 16 лютого. С. 2.
267. Хто такі радикали? *Борітеся*. 1928. 25 лютого. С. 2–3.
268. Хто вони такі? *Світло*. 1926. 5 травня. С. 2.
269. Хто винен? З історії комуністичного руху. *Громадський голос*. 1936. 13 червня. С. 3.
270. Феденко П. Як ставиться до національної справи ленінізм-сталінізм. *Громадський голос*. 1936. 4 січня. С. 3.
271. Усамостійнення українського робітничого руху. *Робітнича справа*. 1928. Ч. 1. С. 3.
272. Український соціалістичний бльок. Резолюції Української соціалістичної конференції. *Громадський голос*. 1935. 26 січня. С. 2.
273. Український народ! Браття Селяне і Робітники! *Праця*. 1928. 26 лютого. С. 3.
274. Співпраця соціалістичних партій. *Громадський голос*. 1931. 8 серпня. С. 2.
275. Соціалістичний Інтернаціонал проти фашизму. *Громадський голос*. 1933. 8 квітня. С. 4.
276. Розстріл ідеї тотальності. *Громадський голос*. 1937. 27 червня. С. 2.
277. Розбите української соціал-демократії в Галичині. *Свобода*. 1912. 4 січня. Ч. 1. С. 2.
278. Робітнича справа. *Робітнича справа*. 1928. 5 листопада. Ч. 1. С. 2.
279. Ріжними способами до одної цілі. *Громадський голос*. 1932. 19 березня. С. 2.

280. Резолюція про міжнародне положення та завдання «Сель-Робу». *Наше слово*. 1928. 24 червня. С. 2–3.
281. Резолюції ухвалені на 3'їзді УРП в 1924 р. *Громадський голос*. 1924. 31 травня. С. 1–2.
282. Резолюції партійного з'їзду української радикальної партії з дня 1 квітня 1923 року. *Громадський голос*. 1923. 7 квітня. С. 3.
283. Радек К. Накануне объединения 2 и 2 1/2 Интернационалов. *Коммунистический Интернационал*, 1922. № 22. С. 5713.;
284. ППС і мілітаризм. *Громадський голос*. 1925. 7 листопада. С. 1.
285. Постанови Головної управи УСРП. *Громадський голос*. 1927. 10 вересня. С. 2.
286. Постанови Головної управи УСРП в справі громадського самоврядування. *Громадський голос*. 1927. 14 травня. С. 2.
287. Постанови Головної Управи Української Соціалістичної Радикальної Партії. *Громадський голос*. 1932. 18 червня. С. 3.
288. Політичний і освідомлюючий рух. *Громадський голос*. 1929. 16 листопада. С. 1.
289. Політичний і освідомлюючий рух. *Громадський голос*. 1929. 16 листопада. С. 1.
290. Політична і суспільна революція. *Народ*. 1919. 13 квітня. С. 3.
291. Політика нинішнього і завтрашнього дня. *Громадський голос*. 1938. 9 квітня. С. 2.
292. Перемога української соціалістично-радикальної думки. *Громадський голос*. 1928. 8 березня. С. 2.
293. Партійний з'їзд УРП. *Громадський голос*. 1923. 7 квітня. С. 3.
294. Невдалий комуністичний маневр. *Громадський голос*. 1934. 1 грудня. С. 2.
295. Невдалий комуністичний маневр. *Громадський голос*. 1934. 1 грудня. С. 2.
296. Не вільно! *Громадський голос*. 1924. 5 квітня. С. 1.

297. Наші завдання. *Наше слово*. 1927. 29 травня. С. 1.
298. Наші завдання. *Громадський голос*. 1927. 21 червня. С. 3.
299. Наше становище. *Громадський голос*. 1923. 7 квітня. С. 1.
300. Наша відповідь большевикам. *Громадський голос*. 1937. 17 липня. С. 4.
301. Націоналізм поневолених – спільник соціалізму. *Громадський голос*. 1925. Ч. 5. С. 4.
302. На з'їзд партії. *Народ*. 1919. 16 марта. С. 2.
303. На дорозі з'єднання соціалістичних сил. *Громадський голос*. 1924. 11 жовтня. С. 2.
304. Міжнародня соц. конференція. *Громадський голос*. 1933. 5 серпня. С. 1.
305. Мик М. Традиція українських соціалістів і «націоналістів». *Громадський голос*. 1933. Ч. 30. С. 2.
306. Манфред А. Циммервальдское движение в швейцарской социал-демократии. *Пролетарская революция*. 1929. № 7 (90).
307. Крейцбург А. Организационное состояние Германской компартии и ее ближайшие задачи. *Коммунистический интернационал*, 1931. № 7. С. 48–52.
308. Краєва Конференція УСРП. *Громадський голос*. 1934. 6 січня. С. 3.
309. Краєва конференція УСДП. *Робітничий голос*. 1938. Жовтень. С. 1.
310. Конгрес Соціалістичного Труд. Інтернаціоналу. *Громадський голос*. 1931. 8 серпня. С. 1.
311. Конгрес національних меншин. *Громадський голос*. 1937. 14 серпня. С. 1.
312. Комуністична тактика. *Громадський голос*. 1928. Ч. 24. С. 2.
313. *Коммунистический Интернационал*. 1920. № 12. С. 212–216.
314. Колективізація та її наслідки. *Громадський голос*. 1930. 9 серпня. С. 2.
315. Коберський К. Що робити? *Громадський голос*. 1924. Ч. 31–32. С. 2.
316. Карикатура соціалізму. *Громадський голос*. 1923. Ч. 3. С. 2.

317. Ідеал, за який варто і треба боротися. *Громадський голос*. 1933. 16 грудня. С. 2.
318. Зиновьев Г. Еще о тактике единого фронта. *Коммунистический Интернационал*. 1922, № 20. С. 5152.
319. Звіт із партійного з'їзду УРП. *Громадський голос*. 1923. 21 квітня. С. 3.
320. Звіт і резолюції зі з'їзду УРП. *Громадський голос*. 1925. 14 лютого. С. 1.
321. Звіт з партійного з'їзду УРП. *Громадський голос*. 1923. 21 квітня. С. 3.
322. Звіт з засідання і постанов Головної Управи Укр. Соц. Рад. Партії. *Громадський голос*. 1926. 7 листопада. С. 2.
323. Засідання Головної управи УСРП. *Громадський голос*. 1932. 13 лютого. С. 2.
324. Засідання Головної Управи УСРП. *Громадський голос*. 1931. 10 жовтня. С. 2.
325. За свою справу! *Громадський голос*. 1931. Ч. 11. С. 2.
326. З'їзд УСРП. Яким шляхом піде розвиток української соціалістично-радикальної партії? *Світло*. 1926. 1 травня. С. 2, 3.
327. З'їзд УСРП. *Діло*. 1926. 17 лютого. С. 3.
328. З'їзд УРП. *Громадський голос*. 1925. 7 лютого. С. 1.
329. З'їзд УРП. *Громадський голос*. 1924. 19 квітня. С. 2.
330. З'їзд соціалістичних партій в Гамбурзі. *Громадський голос*. 1923. 19 травня. С. 3.
331. З'їзд соціалістичних партій в Гамбурзі. *Громадський голос*. 1923. 19 травня. С. 3.
332. З партійного життя. З'їзд радикальної партії. *Діло*. 1925. 4 лютого. С. 3.
333. З партійного життя. *Громадський голос*. 1927. 22 січня. С. 2.
334. З ким по дорозі. *Громадський голос*. 1925. 28 березня. С. 1.

335. З засідання Екзекутиви Соціалістичного Інтернаціоналу в Цюриху. *Громадський голос*. 14 березня. С. 2.
336. З життя партій. З'їзд УРП. *Діло*. 1924. 22 квітня. Ч. 89. С. 3.
337. З життя на Великій Україні. *Громадський голос*. 1930. 11 жовтня. С. 2.
338. З Головної Управи УСРП. *Громадський голос*. 1931. 10 жовтня. С. 2.
339. З Головного Секретаріату УСРП. *Громадський голос*. 1936. 25 січня. С. 9.
340. Екзекутива Соціалістичного Інтернаціоналу. *Громадський голос*. 1933. 1 квітня. С. 1.
341. Другий та Третій Інтернаціонали і поневолені народи. *Громадський голос*. 1925. 21 листопада. С. 2.
342. Друга конференція української соціал-демократичної партії. *Воля*. 1906. 1 квітня. С. 2.
343. До сучасного становища нації. *Громадський голос*. 1922. 9 грудня. С. 1.
344. До злуки соціалістичних сил. *Громадський голос*. 1924. 13 вересня. С. 1.
345. Диктатура й дурисвітство. *Громадський голос*. 1931. Ч. 38. С. 2.
346. Демократія і тиранія. *Громадський голос*. 1939. 2 січня. С. 3.
347. Двадцять літ страхіття. *Громадський голос*. 1937. 6 листопада. С. 2.
348. Головна Управа УСРП. *Громадський голос*. 1938. 10 грудня. С. 3.
349. Геть з капіталістичним визиском. *Громадський голос*. 1933. 11 лютого. С. 4.
350. Внесення ППС про автономію і становище Парляментарної Репрезентації УСРП. *Громадський голос*. 1930. Ч. 44. С. 9.
351. Вістки про революцію в Іспанії. *Діло*. 1930. 22 лют. С. 1.
352. Віримо, що змагання дасть народові волю! *Громадський голос*. 1935. Ч. 26. С. 2.
353. Війна чи мир? *Громадський голос*. 1938. 1 травня. С. 4.

354. Війна чи мир в українському громадянстві. *Громадський голос*. 1937. 23 жовтня. С. 2.
355. Варшавське сміття. *Громадський голос*. 1926. 31 липня. С. 2–3.
356. В справі останніх подій на Вел. Україні. *Громадський голос*. 1933. 20 травня. С. 3.
357. Бухарин Н.И. О наступательной тактике. *Коммунистический Интернационал*. Петроград, 1920. № 15;
358. Брандлер Г. Революционное положение в Германии. *Коммунистический Интернационал*. №17. С. 4048.
359. Большевицький чорний інтернаціонал. *Громадський голос*. 1935. Ч. 47. С. 2.
360. Zepler W. Internationale Konferenz. «*Sozialistische Monatshefte*» 1919, II, s. 826.
361. Zasadnicza uchwała międzynarodowej konferencji socjalistycznej. *Robotnik*, 20. 02. 1919., nr. 81, s. 1.
362. XXXI Конгрес УСРП. *Громадський голос*. 1929. 16 лютого. С. 2–3.
363. Wojna R. Lenin i partie drobnomieszczańskiej demokracji w Rosji (1917-1923). «*Z pola walki*» 1970, nr. 1, s. 89.
364. Toporowicz W. Początki Międzynarodówki Komunistycznej (W 50 rocznicę utworzenia). «*Z pola walki*» 1969, nr. 1, s. 20-21;
365. Tomicki J. Rozpad Międzynarodówki Młodzieży Socjalistycznej i próba jej odbudowy po zakończeniu I wojny światowej. «*Pokolenia*» 1971, nr 4, s. 12.
366. Tomicki J. Partie socjaldemokratyczne wobec Międzynarodówki Komunistycznej w latach 1919-1920. «*Z Pola walki*» 1971, nr 4, s. 192;
367. Steiner H. Rewolucja Raǳiernikowa a austromarksizm –na przykładzie Otto Bauera. *Zeszyty teoretyczno-polityczne*. 1967, nr. 10, s. 29.
368. Resolution über die allgemeine Politik. Text der Minderheit. «*Bulletin der Zweiten Internationale*» 09. 1919, nr. 3, s. 1-2.
369. Protokoll der Reichkonferenz vom 1. bis 3. Septeber 1920 zu Berlin. Berlin 1920, 39 s.

370. Nasz otwiet. «*Prawda*» 11.05.1922, nr 103, s. 1;
371. Mniejszości narodowe w Polsce. Ukraińcy. *Sprawy narodowościowe*. 1929. № 3–4. S. 479.
372. Międzynarodowa konferencja socjalistyczna. List tow. Brantinga do PPS. *Robotnik*. 1919. № 26. S. 1.
373. Międzynarodowa konferencja socjalistyczna w Lucernie. *Robotnik*. 1919. № 276. S. 2.
374. Manifest berneński. «*Robotnik*» 18.12.1920, nr. 344, s. 1-2.
375. Lademacher H. Die Zimmerwalder Bewegung. T.I. Protokolle. Paris 1967, s. 265–268, 271.
376. Kwestia bolszewizmu na konferencji bernskiej. Naprzód Warszawa, 16. 03. 1919, nr. 65, s. 5.
377. Kawecka K. Stanowisko i polityka PPS na terenie międzynarodowego ruchu robotniczego w latach 1918-1923. «*Z Pola walki*», 1963, nr. 3.
378. Independent Labour Party Conference Report. 1921, Heritage Quay, University of Huddersfield, Huddersfield. s. 124.
379. Hilferding R. Program zjednoczenia socjalistycznego w Niemczech. «*Robotnik*» 24. 02. 1919, nr. 88, s. 1;
380. Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung in acht Bänden. T. III, Dietz, Berlin, 1966. s. 310.
381. Feliński M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej. *Sprawy narodowościowe*. 1931. № 6. S. 566–600.
382. Ebert F. Antwort an Henderson. Zur Frage der internationalen Konferenz. «*Vorwärts*» 18.09.1918, nr. 257, s.2.
383. Dokumenty z historii III Międzynarodówki Komunistycznej. Warszawa 1969, 80 s.
384. Die Vorverhandlungen mit den Exekutiven in London und Moskau. Nachrichten der IASP. 1922. № 3. S .1.
385. Die Neunerkommission von der II Internationale gesprengt. *Inprekorr*. 1922. № 77. S. 583–584.

386. Die Neunerkommission gesprengt. Der II Internationale gegen den Weltarbeiterkongress. Die II/ ½ im Schlepptau der Zweiten. *Die Rote Fahne*. 1922. № 239. S. 1.
387. Die II Internationale verhindert den Arbeiterweltkongress. *«Interekorr»* 07.05.1922, nr 62, 620 s.
388. Die Beratungen der Exekutive der 2 und 2 ½ Internationale. IISG, The Labour and Socialist international, A. 5/8; *«Nachrichten der IASP»* III 1922, nr 3, s. 2.
389. Das sinkende Sowjestern. *Vorwärts*. 1922. 17.05. S. 1–2.
390. Czapiński K. Genewski kongress II Międzynarodówki. *«Robotnik»* 15.08.1920, nr. 221, s. 2.
391. Bulletin der Zweiten Internationale 05. 1919, nr. 1, s. 5.
392. Borski J. M. Międzynarodówka. Dążenia i prądy. *«Przedświt»* 1919, nr.7-8, s. 29-30.
393. Bezmaski H. Kartki z kongresu. *«Robotnik»*, 30.05.1923, nr 144, s. 2
394. Bernskaja delegacija i Sowjetskaja Rossija. *«Prawda»* 28.02.1919, nr. 46, s. 3.
395. Bericht des Internationalen Sekretariats an den Genfer Internationalen Kongress am 31. Juli 1920, s. 17-20.
396. Aus der Internationale. *«Berner Tagwacht»* 27.11.1920, nr 278, s. 2.
397. Archives de Jules humber-Droz. Origines et debuts des partis communiste des pays latins 1919-1923. Textes etablis et annotes par Siegfried Bahne. Dordrecht-Holland 1970.
398. An die Arbeiterparteien aller Länder! *«Nachrichten der IASP»* 02.1921, nr 2, s. 1-2.
399. Adler M. Proletarische oder bürgerliche Staatsideologie. *Der Kampf*. 1916. № 4. S. 132.
400. Adler F. Was trennt uns von der II. Internatianale? *Der Kampf*, 1921, nr 2-3.
401. Adler F. Ein Brief an Ramsay MacDonald. *Der Kampf*, 1921. № 3. S. 34–39.

402. Adler F. Brief an Leo Trotzky. *Der Kampf*. 1919. № 37. S. 803–807.
403. Adler F. An die Delegation der Kommunistischen Internationale des Neunerorganisationskomitees zu Handen der Genossin Klara Zetkin. *Nachrichten der IASP*. 1922. № 4. S. 5–7.
404. Adler F. *Möglichkeiten der Internationale*. *Arbeiter-Zeitung*. 1920. № 273. S. 2.
405. 18 Congrès National tenu à Tours. *Partii Sozialiste. Section Francaise de l'Internationale Ouvriere*. Paris 1921, s. 312-313. (604)
406. «Zakres wpływów Socjalistycznej Międzynarodówki Robotniczej» s. 348-362.
407. «Z pola walki» 1972, nr 2, s. 201-207.
408. «Robotnik» 24.01.1921, nr 23, s. 2;
409. «Robotnik» 30.11.1920, nr 326, s. 5.
410. «Robotnik» 27.05.1923, nr 141, s. 4.
411. «Robotnik» 20.12.1920, nr 346, s. 2;
412. «Robotnik» 20.04.1920, nr. 108, s. 3.
413. «Robotnik» 18.10.1920, s. 2;
414. «Robotnik» 14.11.1920, nr 310, s. 6;
415. «Robotnik» 09.01.1921, nr. 8, s. 1-2.
416. «Robotnik» 08.12.1920, nr. 334, s. 2.
417. «Robotnik» 08.10.1920, nr 275, s. 3.
418. «Robotnik» 08.09.1920, nr 245, s.3.
419. «Robotnik» 05.07.1921, nr 177, s. 1.
420. «Robotnik» 02.11.1920, nr 298, s. 2.
421. «Nowy Przegląd» 1922. nr. 4. s. 1–5.
422. «Naprzód» 16. 03. 1919, nr. 65, s. 5.
423. «Nachrichten der IASP» 07.1921, nr 3, s. 2-3.
424. «Nachrichten der IASP» 06.1922, nr 5, s. 1-2.
425. «Nachrichten der IASP» 03.1922, nr 3, s. 1.
426. «Kommunistisches Internacjonal» 1921, nr 20, s. 5211-5214.

427. «Jedność Robotnicza» 29.09.1918, nr. 39, s. 6.
428. «Freiheit» 19.10.1920, nr 442, s. 3.
429. «Freiheit» 18. 10.1920, nr 441, s. 1.
430. «Die Internationale Gewerkschaftsbewegung» III-V 1921, nr 2-3, s. 39.
431. «Bulletin of the International» 07.1921, nr 1, s. 1-3.
432. «Bulletin der Zweiten Internationale» 09. 1919, nr. 3, s. 6-7.

IV

НАУКОВИ СТУДІЇ

433. Adler F. An die Delegation der Exekutive der Kommunistischen Internationale. Berlin 3.04.1922 r
434. Adler M. Demokratie und Rätesystem. Wien 1919, s. 28.
435. Adler M. Proletarische oder bürgerliche Staatsideologie. «Der Kampf» 1916, nr. 4, s. 132.
436. Adler V. Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky. Gesammelt und erläutert von Friedrich Adler. Vienna 1954.s. 659–660
437. Adolph H. J. Otto Wels und die Politik der deutschen Sozialdemokratie 1894–1939. Berlin 1971., s. 192.
438. Ajnenkiel A. Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. *Wybrane problem. Polska – Ukraina: trudne pytania*. T. 1–2. Warszawa, 1998. S. 11–28.
439. Akselrod P. Die Krise und die Aufgaben der internationalen Sozialdemokratie. Zürich, 1915. s. 67.
440. Angel P. Edouard Bernstein et l'evolution du socialisme Allemand. Paris, 1961. S. 45.
441. Ausrufung der sozialistischen Republik durch Karl Liebknecht, 9.11.1918. Die erste Republik. Dokumente zur Geschichte des Weimarer Staates. München, 1992. S. 46–47.

442. Ausserordentlicher Internationaler Sozialistenkongress zu Basel am 24. und 25. November 1912. Berlin 1912.
443. Austromarxismus. Textes zu Ideologie und Klassenkampf von O. Bauer, M. Adler, K. Renner, S. Kunfi. Oprac. H. J. Sandkuhler, V. Rafael, Frankfurt a. M. 1970.
444. Balabanoff A. Die Zimmerwalden Bewegung 1914–1919. Archiv für Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung. XII Jahrg. Leipzig 1926, s. 364–365;
445. Bartel W. Lewica niemieckiej socialdemokracji w walce przeciwko militaryzacji i wojnie. Warszawa 1963, 58 s.
446. Bauer O. Bolschewismus oder Sozialdemokratie? Wien, 1921. S.69–70.
447. Bauer O. Bolszewizm a socjalna demokracja. Lwów (b.r.w), 123 s.
448. Bauer O. Droga do socjalizmu. Kraków 1919, s. 31–37.
449. Bericht vom zehnten Internationalen Sozialistenkongress in Genf 31. Jul ibis 5. September 1922. Brüssel, 1925, 56s.
450. Bernstein E. Die Internationale der Arbeiterklasse und der europäische Krieg. Tübingen, 1915. s.28–37.
451. Bernstein E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der sozialdemokratie. Berlin 1899. Переклад на польськы: Przesłanki socjalizmu i zadania socjalnej demokracji. Lwów 1901. 130 s.
452. Biernacek T. Spor o taktykę. Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej wobec wyborow do Sejmu i Senatu w listopadzie 1922 roku. Zielona Gora : Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1985. 135 s.
453. Blum L. Socialisme démocratique. Paris 1972. 67 s.
454. Braun A. Der Internationale Kongress zu Genf. Berlin 1920, 92 s.
455. Braunthal J. Geschichte der Internationale. T. I. Hannover 1961, T.II, s. 53.
456. Braunthal J. Victor und Friedrich Adler. Zwei Generationen Arbeiterbewegung. Wien 1965, s. 218.

457. Bruski J. Między prometyzmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926 Kraków : Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2010. 416 s.
458. Cachin M. Pisma i portrety. Warszawa 1967, s. 120.
459. Carr E. The Bolshevik Revolution 1917-1923, New York, 1953, v.3. 943 p.
460. Cieppielewski J., Kostrowicka I., Landau Z., Tomaszewski J. Historia gospodarcza świata XIX i XX wieku. Warszawa 1970, s. 343.
461. Cole G. D. H. A History of Socialist Thought. T. IV. Communism and Social Democracy 1914–1931. London, 1958. 407 s.
462. Cole G. D. H. Communism and Social Democracy 1914–1931. London, 1958. 302 s.
463. Collar Y. Le Parti Socialiste Suisse et l'Internationale 1914–1915. Genève, 1969. 198 s.
464. Conférence des Trois Internationales Tenue à Berlin les 2, 4 et 5 avril 1922. Compte-dendu stenographique. Bruxelles 1922. s. 43–46.
465. Czapiński K. Genewski kongres II Międzynarodówki. «Robotnik» 15.08.1920, nr 221, s. 2.
466. Czubiński A. Stanowisko socjaldemokracji niemieckiej wobec polityki kolonialnej II Rzeszy w latach 1876–1914. Poznań 1966, s. 240.
467. Déjiny Komunistické strany Československa. Praha 1961, s. 154.
468. Die der Internationalen Arbeiter und Sozialistenkonferenz in Bern. Basel 1919, 192 s.
469. Donneur A. Histoire de l'Union des Partis Socialistes pour l'Action Internationale (1920–1923). Ontario, 1967. 205 s.
470. Eckstein G. Demokracja a wojna przeciw caratowi, Lwów, 1913, 280 s.
471. Gankin O, Fischer H. The Bolsheviks and the World War. The origin of the Thrid International. Stanford 1960, s. 264–266.
472. Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. T. III, Berlin 1966 304 s.

473. Guerci L. Il Partito Socialista Italiano dal 1919 al 1946 / Luciano Guerci. - [Bologna] : Cappelli, stampa 1969. 244 p.
474. Handbuch der Verträge 1871-1964. Verträge und andere Dokumente aus der Geschichte der Internationalen Beziehungen. Berlin 1968, 282 s.
475. Haupt G. La deuxième Internationale 1889–1914. Etude critique des sources. Paris, La Haye, Mouton, 1964, 387 p.
476. Hilferding R. Program zjednoczenia socjalistycznego w Niemczech. «Robotnik» 24. 02. 1919, nr. 88.
477. Historia Francuskiej Patrii Komunistycznej. Warszava, 1968. 350 s.
478. Historia polskiego ruchu robotniczego. 1864 – 1964. Warszawa, 1967. T. 1. 404 s.
479. Hobsbawm E. Das Zeitalter der Extreme. Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. München, 1995. 346 s.
480. Humbert-Droz J. Der Krieg und die Internationale. Die Konferenzen von Zimmerwald und Kienthal. Europa Verlag 1964, 150 s.
481. Интернационала: Великий Октябрь и рождение международного коммунистического движения. Москва, 1986. 286 с.;
482. II Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом идейных, тактических и организационных основ коммунистических партий. Москва, 1972. 312 с.
483. III Конгресс Коммунистического Интернационала. Развитие Конгрессом политической линии коммунистического движения. Коммунисты и массы. Москва, 1975. 270 с.
484. Independent Labour Party Conference Report. 1923, Heritage Quay, University of Huddersfield, Huddersfield. 201 s.
485. Internatonaler Sozialisten Kongress zu Stuttgart 18. bis 24. August 1907. Berlin, 1907, s. 105.
486. Invitation á la Conférence Socialiste internationale. Europa, Verlag 1969. 112 s.

487. Iwański G. Z dziejów Komunistycznej Partii Galicji Wschodniej. *Z Pola Walki*: kwartalnik poświęcony dziejom ruchu robotniczego. Warszawa: Książka i Wiedza, 1967. № 4. S. 25–52.
488. Jamrozek W. Idee edukacyjne polskiej socjalnej demokracji w Galicji do 1918 roku. Poznań, 1994. 211 s.
489. Jędruszczak T. Polityka Polski w sprawie Górkego Śląska 1918 – 1922. Warszawa 1958. 209 s.
490. Kabacziejew Ch. Die Gründung der Kommunistischen Partei Italiens. Hamburg 1921. 67 s.
491. Kautsky K. Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Teil. Stuttgart 1891. Zasady socjalizmu. Kraków 1906. 117 s.
492. Kautsky K. Die Diktatur des Proletariats. Wien 1918. 109 s.
493. Kautsky K. Kriegsmarxismus. Eine theoretische Grundlegung der Politik des 4. August. Wien 1918. 128 s.
494. Kautsky K. Sozialdemokratische Bemerkungen zur Übergangswirtschaft. Leipzig 1918. 163 s.
495. Kawecka K. Niezależna Socjalistyczna Partia Pracy 1921-1937. Warszawa 1969, s. 58.
496. Kawecka K. Stanowisko i polityka PPS na terenie międzynarodowego ruchu robotniczego w latach 1918-1923. «*Z Pola walki*», 1963, nr. 3.
497. Kendall W. The Revolutionary Movement in Britain 1900 – 1921. London 1969. 157 s.
498. Knebel J. SPD wobec sprawy polskiej (1914–1918). Warszawa, 1967. 253 s.
499. Koko E. Wolni z wolnymi: PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925. Gdańsk: Wydaw. UG, 1991. 307 s.
500. Komuniści. Wspomnienia o Komunistycznej Partii Polski / Zakład Historii Partii przy KC PZPR; kol. red.: Leonard Borkowicz et al. Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. 654 s.

501. Kowalski W. Zur Entstehung und zum Charakter der SAI. «Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung» 1969, nr. 6, 992 s.
502. Kozłowski Cz. Zarys dziejów polskiego ruchu robotniczego do 1948 roku. Warszawa, 1980. 682 s.
503. Krasiewski O. Stosunki ukraińsko-polskie w latach 1917–1923. Poznań-Gniezno : Wydawnictwo Poznańskiego towarzystwa przyjaciół nauk, 2010. 433 s.
504. Kriegel A. Les communistes français. Paris, 1970, 190 s.
505. Krupska N. Wspomnienia o Leninie. Warszawa, 1958. 345 s.
506. Kuczyński J. Der Ausbruch des ersten Weltkrieges und die deutsche Sozialdemokratie. Berlin, 1957. 300 s.
507. Lademacher H. Die Zimmerwalder Bewegung. Protokolle und Korrespondenz. The Hague, Mouton, 1967, vol. 2. 540 s.
508. Leinwand A. Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919-1920. Warszawa, 1964. 690 s.
509. Lenin W. I. Wniosek Komitetu Centralnego SDPRR na II konferencję socjalistyczną. Dzieła. T. 22. Warszawa 1950. 500 s.
510. Luksemburg R. Reforma socjalna czy rewolucja? W: Wybór pism . T. I. Warszawa, 1959. 290 s.
511. Luxemburg R. Die russische Revolution. Eine kritische Würdigung. Berlin 1922. 302 s.
512. Maj K. Kształtowanie się taktyki jednolitego frontu w międzynarodowym i polskim ruchu komunistycznym w latach 1921 – 1922. *Z pola walki*. 1965. № 1. S.19–34.
513. Mędrzecki W. Druga Rzeczpospolita w historiografii polskiej po 1989 roku. *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. Kraków, 2000. S. 11–20.
514. Mędrzecki W. Ukraińska reprezentacja parlamentarna w Drugiej Rzeczypospolitej. *Krakowskie zeszyty ukrajinoznawcze*. Kraków. 1996. T. 3. S. 220–234.

515. Mehring F. Historia socjaldemokracji niemieckiej. T. IV. Warszawa 1965, s. 477.
516. Mogilewskij S. A. Wosstanowlenie II Internacjonala. Leningrad 1963, 370 s.
517. Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890–1919. Warszawa: PWN, 1983. 207 s.
518. Nollau G. Die Internationale: Würzein und Erscheinungsformen des proletarischen Internationalismus. Köln, 1959. 344 s.
519. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Turek. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1979. 389 s.
520. Prager E. Geschichte der USPD. Berlin 1921. 290 s.
521. Radziejowski J. Komunistyczna partia Zachodniej Ukrainy 1919 – 1929. Węzłowe problemy ideologiczne. Kraków: Wydaw. Literackie, 1976. 266 s.
522. Reisberg A. Lenin und die Zimmerwalder Bewegung, Dietz, Berlin 1966. 322 s.
523. Renaudel P. L'Internationale á Berne. Paris, 1919. 450 s.
524. Renner K. Marxismus, Krieg und die Internationale. Stuttgart, 1917. 98 s.
525. Scharlau W. B., Zeman Z. Freibeuter der Revolution. Parvus-Helphand. Eine polische Biographie. Köln 1964, 352 s.
526. Scharlau W. B. Parvus-Helphand. Eine polische Biographie. Berlin, 1964, 371 s.
527. Scheidemann Ph. Der Zusammenbruch. Berlin, 1921. 233 s.
528. Scheidemann Ph. Memoiren eines Sozialdemokraten. T. I-II. Dresden, 1928. 560 s.
529. Steiner H. Rewolucja Raǳziernikowa a austromarksizm –na przykładzie Otto Bauera. *Zeszyty teoretyczno-polityczne*. 1967, nr. 10.
530. Tiemkin J. G. Lenin i mieǳunarodnaja socjaldemokracja 1914–1918. Moskwa, 1968, s. 588–593.

531. Tomczyk R. Ukraińska Partia Radykalna w II Rzeczypospolitej. 1918–1926. Szczecin, 2007. 284 s.
532. Tomicki J. Partie socjaldemokratyczne wobec Międzynarodówki Komunistycznej w latach 1919 – 1920. *Z Pola walki*. 1971. 4. S. 192–195.
533. Tomicki J. Powstanie Socjalistycznej Międzynarodówki Robotniczej i jej studium do niektórych problemów Europy środkowo-wschodniej. *Dzieje II Międzynarodówki 1914-1923*. Warszawa, 1975. 402 s.
534. Tomicki J. Rozpad Międzynarodówki Młodzieży Socjalistycznej i próba jej odbudowy po zakończeniu I wojny światowej. *«Pokolenia»* 1971, nr 4.
535. Toporowicz W. Początki Międzynarodówki Komunistycznej (W 50 rocznicę utworzenia). *Z pola walki*. 1969. № 1. S. 19–32.
536. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy. 1933–1945. Warszawa: Książka i Wiedza, 1972. 378 s.
537. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1989. 467 s.
538. Tych F. PPS-Lewica w latach wojny 1914–1918. Warszawa, 1960. 160 s.
539. Vandervelde E. , Wauters A. Le process des SR à Moscou. Bruxelles, 1922.
540. Vandervelde E. La Question des responsabilites. *«Le Pauple»* 21.07.1920, nr 203, s. 1.
541. Vandervelde E. Proroctwa Karola Marksa. Warszawa 1923.
542. Wanderberg M. Wzlot i upadek Karola Kautskiego. T. II, Kraków 1972,, 349 s.
543. Warren L. Karl Radek. The Internationalist. Stanford, 1970.
544. Wohlgemuth H. Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung von der Jahrhundertwende bis 1917. Berlin 1963. 455 s.
545. Wojna R. Lenin i partie drobnomieszczańskiej demokracji w Rosji (1917-1923). *«Z pola walki»* 1970, nr. 1, s. 89.

546. Zaporowski Z. Od negacji do akceptacji państwa polskiego. *Українські вибори політичні в II Rzeczypospolitej. Państwo – władza – społeczeństwo w dwudziestym wieku.* 2004. Z. 16. S. 221–233.

547. Аветисян Г. В.И. Ленин и пролетарский интернационализм в революционном молодежном движении. Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1979. 369 с.

548. Аветисян Г. Под знаменем пролетарского интернационализма. Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1982. 236 с.

549. Адибеков Г.М., Шахназарова Э.Н., Шириня К.К. Организационная структура Коминтерна. 1919-1943. Москва, 1997. 287 с.

550. Айненкель А. Українське питання в політиці II Речі Посполитої та концепціях і заходах українських політичних сил у міжвоєнний період (1918–1939). *Україна – Польща : важкі питання: матеріали XI Міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни».* Варшава: Тов Тирса, 2006. Т. 10. С. 141–154.

551. Актуальні проблеми історії КПЗУ. До 70-річчя створення партії / упор. М. Панчук, Ю. Сливка. Львів: Інститут суспільних наук АН УРСР, 1990. 321 с.

552. Александров В. В. Традиции Коминтерна. *Рабочий класс и современный мир.* Москва, 1979. №2. С. 5–6;

553. Александров В.В. В.И. Ленин и Коминтерн, Москва, 1972. 528 с.

554. Антивоенные традиции международного рабочего движения. М.: Мысль, 1972. 556 с.

555. Антифашистское движение сопротивления в странах Европы в годы второй мировой войны. М., 1962. 733 с.

556. Апрельские тезисы В. И. Ленина. В. И. Ленин. Полное собрание сочинений 5 изд., т. 31, с. 113–118

557. Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Східної Галичини на зламі XIX–XX століть. *Львів: місто – суспільство – культура: зб. наук. праць.* Львів, 2012. Т. 8. Ч. 1. С. 365–410.

558. Ахтамзян А.А. Военное сотрудничество СССР и Германии в 1920-1933. По новым документам. *Новая и новейшая история*, Москва, 1990, №5. С.34–45.
559. Бабиченко Л.Г. Политбюро ЦК РКП(б), Коминтерн и события в Германии в 1923 г.. Новые архивные материалы. *Новая и новейшая история*, Москва, 1994. №2. С. 35–39;
560. Балабанова А. Из личных воспоминаний Циммервальда. Москва-Ленинград, 1925. 231 с.
561. Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. М.: Аиро-XX, 2000. 264 с.
562. Бачинський Ю. Большевицька революція і Українці. Критичні замітки. – 2-ге вид., допов. Берлін: наклад. автора, 1928. 135 с.
563. Бачинський Ю. Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині. Львів, 1910. 78 с.
564. Бегей І. Українська соціал-демократія (лівиця): історія, теорія, особи : монографія. Львів: ЛБІ НБУ, 2005. 350 с.
565. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. К.: Основні цінності, 2001. 256 с.
566. Бела Кун. Венгерская Советская республика 1919. Статьи. Москва, 1959. 420 с.;
567. Бернацек Т. Парламентська діяльність КПЗУ. 1922–1927. *Український історичний журнал*. 1967. № 1. С. 70–73.
568. Бернштейн Э. Рабочий Интернационал и европейская война, Екатеринослав, 1919. 89 с.
569. Бланк А. КПГ в борьбе против фашистской диктатуры (1933 – 1945). М.: Мысль, 1964. 396 с.
570. Богданов А.А., Задачи рабочих в революции / А.А. Богданов. - М. : Тип. Я. Г. Сазонова, 1917. – 22 с.
571. Боднар О. Українська радикальна партія в період визвольних змагань (1918–1923). Україна: культурна спадщина, національна свідомість,

- державність. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 18. С. 229–235.
572. Борьба трудящих западных областей УРСР проти фашистских загарбників у роки Великої вітчизняної війни. / ред. М. В. Брик. Київ: наукова думка, 239 с.
573. Бочкарев В.Н. Очерк истории революционного движения в России (XVII–XX вв.). Москва, 1918. 192 с.
574. Брудный М. Задачи научной истории рабочего движения. Москва, 1925. 101 с.
575. Бубер-Нейман Маргарет. Мировая революция и сталинский режим. Записки очевидца о деятельности Коминтерна в 1920–1930х гг. Москва, 1995. 800 с.
576. Васецкий Н. Ликвидация: Сталин, Троцкий, Зиновьев: Фрагменты политическиз судеб. Москва: «Московский рабочий», 1989. 204 с.
577. Васецкий Н. Наркоминдел Л.Д. Троцкий. Международная жизнь, Москва, 1991, №1. С. 18–21;
578. Васецкий Н.А. Г.Е.Зиновьев: (Страницы политической биографии). Москва, 1989. 64 с.
579. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменярь, 2006. 135 с.
580. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів: Вид-во Львівського університету, 1971. 222 с.
581. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939). Львів: Вища школа, 1978. 192 с.
582. Васюта І. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні (1921–1939). Львів: Вища школа, 1988. 176 с.
583. Ватлин А. Ю. Коминтерн в мировой истории прошедшего века: реальность, память и легенда. Сборник трудов в честь 70-летия профессора М.М. Мухамеджанова. М., 2006.

584. Ватлин А., Романовский Н. Москва и Коминтерн: социологические заметки. *Россия и современный мир*. 2000. № 4. С. 67–75.
585. Ватлин А.Ю. Коминтерн: первые десятилетия. Исторические очерки. Москва, 1993.
586. Ватлин А.Ю. Коминтерн: первые десять лет. Москва, 1993.
587. Ватлин А.Ю. Наследие трех интернационалов. *Новая и новейшая история*, Москва, 1990, №1. С. 14–25.
588. Ватлин А.Ю. Программная дискуссия в Коминтерне. *Вопросы истории*. 1999. № 4–5.
589. Ватлин А.Ю. Рождение политики единого фронта: русское измерение (о разработке стратегии и тактики Коммунистического Интернационала). *Рабочий класс и современный мир*, Москва, 1990, №1. С.22–32;
590. Верность интернационализму / Сост. Хаванов Е.И. Куйбышев: Куйбышевское книжное издательство, 1978. 136 с.
591. Винцер О. 12 лет борьбы против фашизма и войны. Очерки по истории Коммунистической партии Германии в период с 1933 по 1945 гг. М.: Изд-во Иностран. лит., 1956. 256 с.
592. Винцер О. Революционные традиции борьбы немецкого рабочего класса против милитаризма и войны. М.: Госполитиздат, 1958. 56 с.
593. Висоцький О. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. К., 2004. 307 с.
594. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*. К.: Наукова думка, 2003. – № 2 (437). С. 39–55.
595. Вол Б. Д. Ідея української державності в програмах і діяльності політичних партій Західної України в міжвоєнний період. 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали Міжнар. наук. конф. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С. 96–136.

596. Волков Ф. СССР – Англия. 1929 – 1945 гг. Англо-советские отношения накануне и в период второй мировой войны. М.: Междунар. отн., 1964. 559 с.
597. Воляннюк М. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1960. 229 с.
598. Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине. Ч. 1 – 3. М., 1956 – 1960.
599. Галушко Є. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. Львів: Вид-во Львівського університету, 1965. С. 62.
600. Ганкевич М. Соціалістичний Інтернаціонал і війна. Відень, 1915. 67 с.
601. Генік М. Еволюція поглядів польських комуністів в українському питанні (1918–1923). Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 76–80.
602. Герасименко М. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.). К.: Держполітвидав УРСР, 1960. 224 с.
603. Гефтер М.Я. «Из тех и этих лет...». Москва: «Издат. группа «Прогресс», 1991. 413 с.
604. Гибанский Н.Я. Как возник Коминтерн по новым архивным материалам. *Новая и новейшая история*, Москва, 1993, №4. С. 24–29.
605. Гинцберг Л. Немецкие антифашисты в борьбе против гитлеровской диктатуры. М.: Изд-во АН СССР, 1961. 152 с.
606. Гіленсен В.М. Сотрудничество Красной Москвы с Энвер-Пашой и Джемаль-Пашон. Восток, Москва, 1996. С. 44–49.
607. Голуб А. Європейські обрії української соціал-демократії (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.). Дніпропетровськ, 1998. 136 с.
608. Голуб А. Міжнародна діяльність Української соціал-демократичної робітничої партії (1900–1938 рр.): авт. дис.... д-ра іст. наук. Дніпропетровськ, 1999. 35 с.

609. Голуб А.І. Українська соціал-демократія і проблеми самовизначення Східної Галичини: міжнародний аспект. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. Вип. 6. С. 281–284.
610. Гордон М. Очерк экономической борьбы рабочих в России: Из истории волнений и забастовок. Ленинград, 1925. 200 с.
611. Гошовська В. Історичні паралелі: ризики та виклики соціал-демократії. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2004. Вип. 63–65. С. 22–23.
612. Гошовська В. Процес становлення української соціал-демократії (остання третина ХІХ століття) : автореф. дис. ... д-ра політ, наук. Харків, 1997. 36 с.
613. Гошовська В. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (Проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). Харків, 1997. 296 с.
614. Грицак Я. «Яких-то князів були столиці в Києві?..» : до конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки. *Україна модерна*. Львів, 2001. Ч. 6. С. 77–98.
615. Грицак Я. Від федеративності до самостійництва: до еволюції української політичної думки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. Львів, 1994. Ч. І. С. 248–257.
616. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. К., 1992. Вип. 1. С. 119–142. 415 с.
617. Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині ХІХ – початку ХХ ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп. *Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze*. Kraków, 1997. Т. V–VI. S. 277–285.
618. Гришина Р.П. Сентябрьское восстание 1923 г. в Болгарии в свете новых документов. Новая и новейшая история, 1995. №:6. С. 45–47.

619. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття : нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993. 288 с.
620. Датт Р.П. Интернационал. Очерк истории коммунистического движения 1848 – 1963. Москва: Прогрес. 1966. 422 с.
621. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. *Україна: наука і культура*. Київ, 1993. Вип. 26–27. С. 44–78.
622. Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітет. Україна в минулому. Київ, Львів: Інститут української археографії, 1994. Вип. 6. С. 78–93.
623. Десятерик В.М. Борьба учит. Ленин и молодые зарубежные революционеры. М.: Мол. гвардия, 1974. 191 с.
624. Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів. Львів, 1910. 54 с.
625. Димитров Г. За единство рабочего класса, против фашизма. VII Конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. М.: Политиздат, 1975. С. 193 – 223.
626. Дневниковые записи Г. Димитрова. *Новая и новейшая история*. 1991. № 4. С. 3–6.
627. Драбкин Я. С. Четверо стойких: К. Либкнехт, Р. Люксембург, Ф. Меринг, К. Цеткин: Документальная повесть. М., 1985. С. 357–358.
628. Дрохобицкий М. Украинская социал-демократическая партия. *Политические партии в Польше, Зап. Белоруссии и Зап. Украине*. Минск, 1935. С. 323–325.
629. Дюкло Ж. VII конгресс Коминтерна и Народный фронт во Франции. *Вопросы истории КПСС*. 1965. Вип. 8. С. 38 – 47.
630. Елизаров Н.В. Коммунистический Интернационал и ВКП(б). М.-Л.: Госиздат, 1926. – 80 с.
631. Ельницкий А.Е. История рабочего движения в России: В 2 ч. Петроград, 1918-1919. Ч. 1. 195 с.; Ч. 2. 176 с.
632. Енгельс Ф. Революція і контрреволюція в Німеччині. *Маркс К., Енгельс Ф. Вибрані твори*: у 3 т. К., 1968. Т. 1. С. 324–332.

633. Еремеев Л. Борьба против фашистской агрессии – битва за социальный прогресс. *Вторая мировая война и современность*. М.: Наука, 1972. 237 с.
634. Євдокименко В. Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. К.: Наук. думка, 1968. 294 с.
635. Жерноклеєв О. Ідея соборності у програмах галицько-українських політичних партій у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Соборність України: історія і сучасність*. Івано-Франківськ: Плай, 1999. С. 53–63.
636. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. К.: Основні цінності, 2004. 283 с.
637. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.): автореф. ... дис. ... д-ра іст. наук. Чернівці, 2007. 32 с.
638. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. 408 с.
639. Жерноклеєв О. Під австрійською владою (1772–1914). Станіславів – Станіслав – Івано-Франківськ (до 350-річчя Івано-Франківська): монографія. Івано-Франківськ ; Львів ; Київ: Манускрипт-Львів, 2012. 584 с.
640. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). К.: Основні цінності, 2000. 168 с.
641. З історії Комуністичної партії Західної України: збірник статей. Львів: Каменярь, 1970. 290 с.
642. Загладин, Н.В. История успехов и неудач советской дипломатии. Москва: Международные отношения, 1990. 232 с.
643. Зайцев О. «Орієнтація на Схід» в українському національно-державницькому таборі Галичини (1920-і роки). Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса – Київ – Львів, 1999. С. 9–12.
644. Зайцев О. Вибори 1922 року у Західній Україні. Україна Модерна. 1999. № 2–3. URL: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti/8-ZAJTSEV%20Oleksandr.htm> (дата звернення до ресурсу 27.07.2017).

645. Зайцев О. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 року. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 1996. Вип. 2. С. 172–186.
646. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Toruń, 1997. С. 431–454.
647. Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми: колективна монографія. Львів, 2004. С. 24–57.
648. Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.). Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939): матеріали міжнар. наук. конф. Дрогобич: Коло, 2005. С. 34–45.
649. Зиновьев Г. Рурские события и задачи Коминтерна. Москва: Красная новь. – 1923. 23 с.
650. Зиновьев А. У истоков единства: Очерк становления Коммунистического Интернационала Молодежи и борьба за единство пролетарского юношеского движения. Саратов: Приволж. кн. изд., 1972. 263 с.
651. Зиновьев Г. Е. Возрождение буржуазной идеологии и задачи партии: (доклад тов. Зиновьева на Всероссийской конференции Р.К.П.). Омск : Изд. В. В. Редакц. Совета, 1922. 56 с.
652. Зиновьев Г. Е., Троцкий Л. Д. Карл Либкнехт и Роза Люксембург. Петроград, 1919.
653. Зиновьев Г., Ленин В. Против течения: сб. ст. из «Социал-демократа», «Коммуниста» и «Сборника социал-демократа». М; Пг., 1923. С. 353–354.
654. Зільберман М. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924–1928 рр.). Львів: Видавництво Львівського університету, 1968. С. 98.

655. Зубок В. и Кокошин А. Упущенные возможности 1932 г. *Международная жизнь*, Москва, 1988, №5. С. 34–39.
656. Йова П. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. 113 с.
657. Историческое значение VII конгресса Коминтерна. М., 1986. 180 с.
658. История внешней политики СССР. В 2-х т. М.: Наука, 1980. Т.1. 511 с.
659. История Второго Интернационала: В 2 ч. Москва, 1965-1966. Т. 1. 386 с.; Т. 2. 596 с.
660. История Коммунистической партии Советского Союза. В 6-ти т. М.: Политиздат, 1970. Т. 5. Кн.1. 723 с.
661. История КПСС: В 6 т. М., 1964. Т. 1: Создание большевистской партии, 1883-1903 гг. 633 с.; 1966. Т. 2: Партия большевиков в борьбе за свержение царизма, 1904 - февраль 1917 г. Москва, 775 с.
662. История Советской России. Большевистская революция 1917–1923. Москва, 1990. 490 с.;
663. Иванова Л. Україна між Сходом і Заходом: до проблеми становлення національної ідеї в українській суспільно-політичній думці в контексті східноєвропейського розвитку (I половина XIX ст.). К.: КПУ ім. М. Драгоманова, 2007. 192 с.
664. Історія робітничого класу Української РСР: В 2 т. Київ, 1967. Т. 1. 568 с.
665. Каплан М.Я. Конспект по истории рабочего движения в России (с конца XVIII века до 1917 года) по книге В. Фриче. С прил. списка книг по истории рабочего движения в России. Петроград, 1922. 29 с.
666. Капелер А. Формування української нації у Російській імперії XIX ст. на тлі націотворчих процесів у Європі. Формування української нації: історія та інтерпретації: матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). Львів, 1995. С. 78–83.

667. Карпенко О. До питання про виникнення і організаційне оформлення Комуністичної партії Східної Галичини (1919–1923 рр.). З історії західноукраїнських земель. К., 1957. Вип. 2. С. 163–190.
668. Карр Э.Х. Русская революция от Ленина до Сталина, 1917–1929. Москва, 1990. 256 с.;
669. Каутский К, Интернационал и национальный вопрос, Харьков, 1918. Война и интернационализм. Харьков, 1918. 76 с.;
670. Каутский К. Большевизм в тупике. Диктатура пролетариата. От демократии к государственному рабству. Москва: АОЗТ «АНТИДОР» под ред. Орлова Б.С., Плимак Е.Г. 2008. 314 с.
671. Книжник И.С. Библиография важнейших библиографий по истории пролетариата СССР. Москва, 1930. 12 с.
672. Козьмин Б.П. Зарождение рабочего класса в России и его первые шаги. Москва, 1918. 22 с.
673. Колесник В. Ф. Робітничий клас України в роки перших п'ятирічок в історичній літературі другої половини 50-х – на початку 80-х років. Український історичний журнал, 1991, № 8. С.75–82
674. Колесников С. Вклад КПСС в развитие межпартийных отношений в Коминтерне на основе пролетарского интернационализма (1924–1926 гг.). Вопросы истории КПСС. Москва, 1979. № 8. С. 17 – 22.
675. Коллонтай, А.М. Дипломатические дневники, 1922 – 1940: В 2 т. Москва: Academia, 2001. 1070 с.
676. Комар В. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.). Український історичний журнал. К.: Наукова думка, 2001. № 5 (440). С. 120–128.
677. Комар В. Українське питання в політиці Польщі (1935–1939). Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. 1998. № 1. С. 99–105.
678. Коминтерн и Восток. Критика критики. Москва: Наука 1978. 103 с.

679. Коминтерн и мировая революция. 1919 – 1943»: Центрполиграф; Москва; 2008
680. Коммунистический Интернационал перед VII Всемирным конгрессом. М., 1935. 237 с.
681. Коммунистический Интернационал. Краткий исторический очерк. М.: Издательство политической литературы, 1969. 284 с.
682. Коммунистическое движение в авангарде борьбы за мир, национальное и социальное освобождение (к 40-летию VII конгресса Коминтерна. Сборник статей. Москва, 1976. 190 с.
683. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ століття. К.: АН УРСР, 1960. 371 с.
684. Кондратюк К. Дискусійні питання історії ЗУНР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.18: Західноукраїнська народна республіка: До 90-річчя утворення*. Львів: НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, 2009. С. 710–717.
685. Кондратюк К. Радянська Україна 20–30-х років ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Випуск 48. С. 245–261.
686. Коцур В.П. Соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-30-х рр.: Історіографія: Дис. д-ра іст. наук: 07.00.06 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 475 арк.
687. КПЗУ – організатор революційної боротьби. Спогади колишніх членів Комуністичної партії Західної України / В. Ю. Маланчук (відп. ред.). Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1958. 313 с.
688. Кравець М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр. К.: Видавництво АН УРСР, 1959. 235 с.
689. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. Львів: вид-во ЛФУАДУ, 2000. 416 с.
690. Кривогуз И.М. Рабочий социалистический Интернационал (1923–1940). Москва: Высшая школа, 1979. 180 с.

691. Кугутяк М. В. Радикальна партія в Східній Галичині. Український історичний журнал. К., 1990. № 10. С. 55–63.
692. Кугутяк М. Галицькі українці у боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 роках. Галичина. 1997. № 1. С. 45–57.
693. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. Т.1. 534 с.
694. Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20–30-х років: від конфронтації до нормалізації. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 1997. С. 18–27.
695. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку: колективна монографія / керівник авторського колективу і наук. ред. А.І. Кудряченко. Інститут європейських досліджень НАН України. – К.: Університет «Україна», 2010. – 405 с.
696. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). К.: Альтернативи, 1999. Т. 11. 336 с.
697. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. – Кн. 2. – К.: Темпора, 2013. – 628 с.
698. Курило В. В авангарді боротьби за возз'єднання. Комуністичні організації західноукраїнських земель в авангарді боротьби трудящих за возз'єднання з соціалістичною Вітчизною. К.: Політвидав України, 1985. 295 с.
699. Кучерепа М. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки). Луцьк: Волинський національний університет ім. Л. Українки, 2011. Ч.1. 303 с.
700. Левицький В. Соціалістичний Інтернаціонал і поневоленні народи. Київ-Відень, 1920. С.139–142.
701. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Львів, 1928. 780 с.
702. Лейбзон Б. М., Шириня К. К. Поворот в політике Коминтерна. Историческое значение VII конгресса Коминтерна. Москва, Мысль, 1975. 323 с.

703. Ленин В. И. Пролетарская революция и ренегат Каутский. Полное собрание сочинений, 5 изд., Том 37. Москва: Издательство политической литературы, С. 235–338.
704. Ленин В. И. Протест российских социал-демократов. Полное собрание сочинений в пятидесяти пяти томах. – издание пятое. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – Т. 4. 1898 - апрель 1901. – С. 163–176
705. Ленин В.И, Социализм и война (отношение РСДРП к войне), Поли. собр. соч., изд. 5, т.26;
706. Ленин В.И. Детская болезнь «левизны» в коммунизме. Полное собрание сочинений Т. 41. издательство политической литературы москва, 1981. s. 41.
707. Ленин В.И. Завоеванное и записанное // Полн. собр. соч. Т. 37.
708. Ленин В.И. Задачи революционной социал-демократии в европейской войне. Полное собрание сочинений, изд. 5-е, Том 26. Москва: Издательство политической литературы, 1969. С. 1–7.
709. Ленин В.И. Международный социалистический конгресс в Штутгарте. Полное собрание сочинений Том 16. С. 67–74.
710. Ленин В.И. О задачах III Интернационала. Полное собрание сочинений, изд 5. Том 39. Москва: Издательство политической литературы, 1970. С.91–108.
711. Ленин В.И. Открытое письмо в редакцию «Leipziger Volkszeitung». Полное собрание сочинений Том 10. С. 304–309.
712. Ленин В.И. Письмо к английским рабочим. Полное собрание сочинений Том 41. Москва, 1981. С. 125–128.
713. Ленин В.И. Письмо к немецким и французским рабочим. Полное собрание сочинений Том 41. М. 1981. С. 212–213.
714. Ленин В.И. Письмо к немецким коммунистам. Полное собрание сочинений Том 44.Издание пятое. Издательство политической литературы Москва: 1970. С. 89-100.

715. Ленин В.И. Тезисы и доклад о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата. Полное собрание сочинений. 5 изд, Т. 37. Москва, Издательство политической литературы. С. 477. (с. 748)
716. Ленин В.И. Тезисы ко II Конгрессу Коммунистического Интернационала. Полное собрание сочинений. Том 41. М. 1981. С.204-212.
717. Либкнехт К. Милитаризм и антимилитаризм в связи с рассмотрением интернационального движения рабочей молодежи. М.: Госполитиздат, 1960. 190 с.
718. Литвин М. ЗУНР і Галицька СРР у геостратегії більшовицької Росії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів: НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, 2009. Вип. 18: Західноукраїнська народна республіка: До 90-річчя утворення. С. 101–118.
719. Ложи А. Венгерские интернационалисты в борьбе за победу Октября. Москва, 1977. 210 с.;
720. Люксембург Р. Накопление капитала или что эпигоны сделали из теории Маркса. Москва, 1922. 129 с.
721. Люксембург Р. О социализме и русской революции. Москва, Издательство политической литературы, 1991., с. 217.
722. Макарчук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року. 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали Міжнар. наук. конфер. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С. 6–20.
723. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на Западно-Украинских землях в период империализма. Львов: Вища школа, 1983. 256 с.
724. Макдермотт, К., Агню, Дж. Коминтерн. История международного коммунизма от Ленина до Сталина. Пер. с англ./ К. Макдермотт, Дж. Агню. Москва: АИРО-XX, 2000. 418 с.
725. Макух І. На народній службі. Спогади. Київ, 2001. 403 с.

726. Малик Я. «Галицьке дійство» більшовиків у 1920 році: Нариси історії Галицької СРР. Львів : ПАІС, 2012. – с. 57-58.
727. Манфред А. Циммервальдское движение в швейцарской социал-демократии. Пролетарская революция. Москва, 1929. № 7 (90). С. 34–35.
728. Марголин А. Украина и политика Антанты. Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С.А. Алексеев ; под.ряд. Н.Н. Попова. Киев, 1990. 435 с.
729. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии Сот., изд. 2, т. 4;
730. Международное рабочее движение (Вопросы теории и истории). В восьми томах. Москва: Мысль. 1976–1985.
731. Миллер А. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). СПб.: Алетейя, 2000. 260 с.
732. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ ст. (1902–1914). Львів, 2002. 168 с.
733. Місінкевич Л. Реабілітації жертв державного терору (середина ХХ – початок ХХІ століття): історіографія проблеми / Леонід Місінкевич // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). – Випуск 35. – К., 2008. – С.347-368.
734. Міщук М. Національно-державна платформа Української соціалістично-радикальної партії (1926–1939 рр.). Нова парадигма. 2005. № 42. С. 145–160.
735. Міщук М. Організаційні засади Української радикальної партії (1918–1926 рр.). Соборність України: історична спадщина і виклик часу: збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2006. Вип. 3. С. 152–160.
736. Міщук М. Передвиборчі кампанії та парламентська діяльність Української радикальної партії – Української соціалістично-радикальної партії (1922–1938 рр.). Грані. 2007. № 1 (51). С. 96–103.

737. Міщук М. Проблема державно-політичного розвитку України в діяльності Української радикальної партії (1918–1926 рр.) (початок). Галичина. 2004. № 10. С. 179–187.
738. Мокин С. Интернациональная солидарность трудящихся. Вклад международного пролетариата, прогрессивной зарубежной общественности в строительство социализма в СССР. М.: Изд-во МГУ, 1976. С. 73–76.
739. Молчанов Ю. Коминтерн: у истоков политики единого пролетарского фронта. М., 1990.
740. Молчанов Ю. Л. Коминтерн: у истоков политики единого фронта. Москва, 1969. 300 с.
741. Мошняга В. Молодое поколение интернационалистов. М.: Мол. гвардия, 1972. 193 с.
742. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 571–604.
743. Мудрий М. Від Австрії до Польщі : проблема українського університету у Львові в першій чверті ХХ ст. *Lwów : miasto – społeczeństwo – kultura*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2002. Т. 4. 2002. S. 291–310.
744. Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 254–280.
745. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 465–500.
746. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету*. Львів, 2003. Вип. 38. С. 115–147.
747. Мухамеджанов М. В единстве – сила. КИМ: борьба за единый фронт рабочей молодежи (1919 – 1939 гг.). М.: Мол. гвардия, 1983. 239 с.

748. Мухамеджанов М. Коминтерн: страницы истории. Знание. Понимание. Умение. 2008. № 6. С. 13–19.
749. Мухамеджанов М. Молодежь и революция (У истоков международного революционного движения молодежи). М.: Мысль, 1972. 357 с.
750. Мухамеджанов М. Передовой отряд КИМа: К 50-летию Коммунистического Интернационала Молодежи. Молодой коммунист. 1969. № 9. С. 92 – 98.
751. Мы – молодая гвардия. Воспоминания и очерки о революционном движении в Венгрии (1905 – 1945 гг.). М.: Мол. гвардия, 1959. 286 с.
752. Мюнценберг В. Социалистические организации молодежи до и во время Первой мировой войны / В. Мюнценберг. Петроград : Издание коммунистического интернационала молодежи, 1922. 300 с.
753. Мятеж возмущенного разума. Студенчество Запада против империализма. М. : Мол. гвардия, 1970. 112 с.
754. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.): навч. посібник. Львів: Світ, 2003. 296 с.
755. Нежинский, Л.Н. В интересах народа или вопреки им?: Советская международная политика в 1917 – 1933 гг. Москва: Наука, 2004. 323 с.;
756. Нежинский, Л.Н. У истоков большевистско- унитарной внешней политики (1921 – 1923 гг.). *Отечественная история*. Москва, 1994. №1. С. 37–42.
757. Нежинский, С.А. Внешняя политика Советского государства в 1917 – 1920 гг.: Курс на мировую революцию или мирное сосуществование?. История СССР. Москва, 1991. №6. С. 61–66.
758. Николаенко А. Краткая история рабочего класса в России. Москва, 1926. 323 с.
759. О фашистской диктатуре в Германии / Вступительная статья О. Пятницкого. М.: Партиздат, 1934. С.45.
760. Образование Коммунистического Интернационала. Март 1919 года. М.: Новый Прометей, 2009.

761. Озеров Л. Дело трудящихся всех стран: Международная солидарность трудящихся СССР и зарубежных стран в период строительства социализма в СССР. М.: Политиздат, 1978. 214 с.
762. Октябрьская революция и пролетарский интернационализм. М.: Наука, 1970. 511 с.
763. Очерк истории Коммунистической партии Чехословакии. М.: Политиздат, 1979. С.43.
764. Пажитнов К.А. Рабочее движение в России. Санкт-Петербург, 1906. 80 с.
765. Пак Б. Д. Амурский инцидент (из истории корейского партизанского движения). Восток, 1995, №5. С. 25–29.
766. Панкратова А.М. Проблемы изучения истории рабочего класса в России. *Труды первой Всесоюз. конф. историков-марксистов*. Москва, 1930. Т. 1. С. 18-74.
767. Пантелеев М. Агенты Коминтерна. Солдаты мировой революции. М.: Яуза, Эксмо, 2005.
768. Пантелеев М. Четверть века Коминтерна или Шагренева кожа интернационализма. История. 2002. № 24. С. 5–8.
769. Панчук М. «Білі плями» героїчного літопису. З історії Комуністичної партії Західної України. К.: Політвидав України, 1989. 129 с.
770. Панчук М. Боротьба КПЗУ за ідейне й організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси. К., 1982. 215 с.
771. Панчук М. У полум'ї класових битв (Про боротьбу КПЗУ за інтерн. згуртування західноукр. трудящих проти буржуазного націоналізму). Май Іванович Панчук. К.: Політвидав України, 1979. 214 с.
772. Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності. Львів: Інститут українознавства НАН України, 2000. 346 с.
773. Первая Циммервальдская конференция. Стеннограммы и документы. М. 1921. 56 с.
774. Пик В. Отчет о деятельности ИККИ 26 июля 1935 г. М., 1935. 34 с.

775. Под одним знаменем. М.: Госполитиздат, 1963. 363 с.
776. Позднякова Э. Национальное и интернациональное во внешней политике. *Международная жизнь*, Москва, 1989, №5. С. 40–43.
777. Покровская С. Движение против войны и фашизма во Франции в 1932 – 1939 гг. М., 1980.
778. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. Т. 3. Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938) / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, Генеза, 2003. 448 с.
779. Польское рабочее движение в годы войны и гитлеровской оккупации. Сентябрь 1939 г. – январь 1945 г. Очерки истории. М.: Политиздат, 1968. 455 с.
780. Пономарев Б. Историческое значение Коминтерна. Коминтерн и его революционные традиции. Материалы научной сессии, посвященной 50-летию образования Коммунистического Интернационала (Москва, 25-26 марта 1969 г.). М.: Политиздат, 1969. С. 112–114.
781. Пономарев Б. Историческое значение Коминтерна. *Коммунист*. 1969. № 5. С. 23–26.
782. Почепцов Г.Г. Пропаганда и контрпропаганда М.: Центр, 2004. 256 с.
783. Право народу. Приступний виклад програми Української Соціалістично-Радикальної Партії (УСРП). Львів: Громада, 1926. 27 с.
784. Привалов В. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на развитие международного движения рабочей молодежи. Ленин – Партия – Октябрь. Л.: Изд-во ЛГУ, 1967. С. 239–255.
785. Привалов В. Коминтерн и массовые организации рабочего класса. Л. : ЛГУ, 1978. 176 с.
786. Привалов В. Коммунистический Интернационал Молодежи. 1919 – 1943 гг. ... дис. докт. ист. наук. Л., 1970. 665 с.
787. Пролетарская революция: Сист. и алф. указ., 1921–1929 гг. Ленинград, 1930. 165 с.

788. Пятницький В. І. Осип Пятницький і Комінтерн на вагах історії/ Під общ. ред. А. Е. Тараса. Мінск: Харвест, 2004. 720 с.
789. Пятницький О. Вопросы партійного будівництва в секціях Комінтерна. М., 1926. 92 с.
790. Пятницький О. Проблема організаційного закріплення ідеологічного впливу компартій капіталістических країн. *Коммунистический Интернационал*. 1928. № 36. С. 18.
791. Радек К. Крушение германского імперіалізму і задачі міжнародного робітничого класу. М., 1918. 50 с.
792. Радек К. От Вавилона к Бармату. Как германская социал-демократия стала партией взяточников и спекулянтов. М.;Л., 1925.
793. Радек К. Падение Пауля Леви. *Коммунистический Интернационал*. Петроград, 1921, № 17.
794. Радек К. Развитие Германской революции и задачи компартии // Радек К. На службе германской революции: Сб. статей. М., 1921.
795. Райківський І. Взаємини «Просвіти» з УСДП на початку 20-х рр. ХХ ст. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів: НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, 2010. Вип. 19 : «Просвіта» – обертг незалежності та соборності України. С. 83–85.
796. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років. *Галичина*. Івано-Франківськ, 1998. № 2. С. 42–55.
797. Райківський І. Галичина в ідеології та діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів. *Галичина*. Івано-Франківськ, 2010. № 17. С. 108–122.
798. Райківський І. Національна ідея в діяльності української соціал-демократії у Другій Речі Посполитій. Людина і політика. К., 2002. № 5. С. 74–83.
799. Райківський І. Селянсько-робітничий союз у Західній Області УНР. *Галичина*. Івано-Франківськ, 2001. № 5–6. С. 220–225.
800. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939). Івано-Франківськ, 1995. 67 с.

801. Райківський І. Українська соціал-демократія в суспільно-політичному житті ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2009. Вип. 18 С. 216–228.
802. Райківський І. Український соціал-демократичний рух у Галичині міжвоєнного періоду. *Українська соціал-демократія і національна державність : матеріали регіональної наук. конф., присвяченої 100-річчю української соціал-демократії*. Івано-Франківськ, 2001. С. 56–85.
803. Райківський І. Я. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в Другій Речі Посполитій. *Філософія. Політологія*. К., 2003. Вип. 62. С. 46–54.
804. Райківський І. Я. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 1999. Вип. 2. С. 112–122.
805. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни. *Вісник Львівського університету*. 1999. Вип. 34. С. 317–330.
806. Расширенный пленум Исполнительного Комитета Коммунистического Интернационала (12-23 июня 1923 года). Москва: Издательство «Красная новь» Главполитпросвет, 1923. С. 145.
807. Реєнт О. Деякі проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: стан і перспективи наукової розробки. *Український історичний журнал*. К., 2000. № 2. С. 3–26.
808. Реєнт О. Ідея соборності України і спроби її реалізації в ХІХ–ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* К., 2004. Вип. 8. С. 7–15.
809. Реєнт О. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.). К., 2003. 340 с.
810. Резников А.Б. Стратегия и тактика Коммунистического Интернационала по национально - колониальному вопросу. *Коминтерн и Восток*. Москва: Наука, 1969. С. 109–173.

811. Рренъе Ф. Из жизни французского коммуниста. М.: Прогресс, 1977. 367 с.
812. Рубинский Ю. Тревожные годы Франции. Борьба классов и партий от Версаля до Мюнхена (1919 – 1939 гг.). М., 1973.
813. Русін Р. М. Масові політичні репресії в Україні міжвоєнного періоду: сучасна історіографія (2000-2010 рр.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер. : Історичні науки.* 2013. Вип. 3. С. 257–261.
814. Савонюк В. До історії першого розколу в УСДП (1906–1907 роки). *Студії політологічного центру «Генеза».* 1995. № 2. С. 128.
815. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.). Івано-Франківськ: Плай, 1999. 138 с.
816. Сапожникова Г. Антивоенное движение в странах Европы в межвоенный период 1917 – 1939. М., 1985.
817. Сарбей В. Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). *Український історичний журнал.* К., 1993. № 7–8. С. 3–16.
818. Сахаров А.Н. Революционный тоталитаризм в нашей истории. *Коммунист.* Москва, 1991. № 5. С. 15–19.
819. Сацький П. В. Націоналізація міжнародних відносин і українське питання після Першої світової війни. Держава у теорії і практиці українського націоналізму : матеріали VI Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. – С. 418–428.
820. Свердлов Б.Д. Советская пропаганда в 20-е годы (разнообразие форм и средств воздействия) // *Новое в жизни, науке и технике.* Лекторское мастерство №5. М.: «Знание», 1990. 64 с.
821. Святловский В. История профессионального движения в России. От возникновения рабочего класса до конца 1917 г. 2-е изд. Ленинград, 1925. 342 с.

822. Семиряга М. Вторая мировая война и пролетарский интернационализм. М.: Воениздат, 1962. 215 с.
823. Семиряга М. Из истории борьбы коммунистических партий за торжество идей пролетарского интернационализма в годы второй мировой войны. *Вопросы Истории КПСС*. 1979. № 5 С. 68–79.
824. Серета О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік). *Вісник Львівського університету*. Львів, 2002. Вип. 37. Ч. 2. С. 106–118.
825. Сибилев Н.Г. Социалистический интернационал: История, идеология, политика Москва: Прогресс, 1985. 308 с.
826. Сироткин в. Рижский мир. *Международная жизнь*, Москва, 1988, №8. С. 24–28.
827. Систематический указатель литературы по профессиональному движению в России. Москва, 1923. Вып. 1. Профессиональное движение до революции 1917 г. 64 с.
828. Скоропис-Йолтуховський О. Значення самостійної України для європейської рівноваги. Відень, 1916. 312 с.
829. Соляя Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). К.: Наукова думка, 1985. 271 с.
830. Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ. Львів : Каменярь, 1989. 94 с.
831. Советская внешняя политика в перспективе 1917-1991. Москва: Наука, 1993. 344 с.;
832. Советская политика 1917 – 1945 гг. Поиски новых подходов. Москва, 1992. 300 с.;
833. Соколов В. Наркоминдел Максим Литвинов. - *Международная жизнь*, Москва, 1991, №4. С. 40–43.
834. Соколов В.В. Неизвестный Г.В. Чичерин. Из рассекреченных архивов МИД Российской Федерации. *Новая и новейшая история*, Москва, 1994, №2. С. 45–48;

835. Соляр І. Європейські міжнародні відносини 1920–1930-х рр. в оцінці УРП-УСРП. Гілея. 2012. № 4. С. 100–104.
836. Соляр І. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.). Український історичний журнал. 2009. № 1. С. 55–67.
837. Соляр І. Спроба об'єднання лівоцентристських сил Західної України в середині 1920-х років. Галичина. Івано-Франківськ, 2001. Вип. 5. С. 258–261.
838. Соркин Г. Действительность против вымыслов: Критика буржуазной и реформистской историографии Коммунистического Интернационала. М.: Мысль, 1974. 252 с.
839. Стахів М. Західна Україна: нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр.: у 6 т. Т. 4. Скрантон, 1960. 192 с.
840. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). Скрантон, 1958. Т. 1. С. 123.
841. Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. Львів, 1938. Ч. 3. 48 с.
842. Стахів М. Наша тактика. Відповідь на найважливіші питання. Львів, 1936. 73 с.
843. Стахів М. Про державу. Львів: Самоосвіта, 1935. 132 с.
844. Стахів М. Проти хвиль. Львів, 1934. 245 с.
845. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. *Записки НТШ*. Нью-Йорк, 1962. Т. 2. С. 44–46.
846. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному наświetленні. Нью-Йорк; Детройт, 1954. 315 с.
847. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1995. Вип. 2. С. 59–70.

848. Суворова М.И. Критика Коминтерном ревизионистских взглядов на экономику социализма. Москва: Издательство Московского университета, 1985. 120 с.
849. Сулемов В. Союз молодых борцов. М.: Мол. гвардия, 1971. 303 с.
850. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом : нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. Львів, 1999. 226 с.
851. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Львів: Каменяр, 1998. 132 с.
852. Твердохліб В. Солідарність у боротьбі за визволення: допомога громадськості Країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі, 1917–1939. Львів: Вища шк., 1978. 196 с.
853. Терлецька І.В. Сучасний історіографічний дискурс сталінізму як форми тоталітаризму / І.В. Терлецька. – К., 2009. – 162 с.
854. Теслюк М. У боротьбі за возз'єднання: Сторінки спогадів. Львів: Каменяр, 1988. 243 с.
855. Тимофеев Т. Верность истории: Борьба классов и интернационализм. М.: Мол. гвардия, 1979. 206 с.
856. Тольятти П. Итальянская коммунистическая партия. М.: Госполитиздат, 1959. 115 с.
857. Тольятти П.. О задачах Коммунистического Интернационала. М., 1935. 65 с.
858. Торез М. Современная Франция и Народный фронт. М., 1937. 264 с.
859. Торжество історичної справедливості: закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / відп. ред. М. М. Олексюк. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. 804 с.
860. Трофимов К. Обзор источников и литературы по истории Коммунистического Интернационала. *Вопросы истории КПСС*. 1963. № 9. С. 5–7.

861. Троцкий Л. Д. Мировое экономическое положение и наши задачи. М., 1921.
862. Троцкий Л. Коммунистический Интернационал после Ленина. Москва: Спартаконец, Принтима, 1993. 312 с.
863. Турчак О. Ставлення українських політичних партій до Польської держави: перша половина 1920-х рр. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспонденція*. 2010. № 10. Т. 1. С. 28–31.
864. Тютюник Ю. Нариси Західньої України. З додатком статті М. Луцкевича. Катеринослав, 1926.
865. Ульбрихт В. К истории новейшего времени. М.: Изд-во Иностран. лит., 1975. 410 с.
866. Ульбрихт В. Коммунистический Интернационал в борьбе против империалистической войны и фашизма. *Коминтерн и его революционные традиции: Материалы научной сессии, посвященной 50-летию образования Коммунистического Интернационала* (Москва, 25-26 марта 1969 г.). М.: Политиздат, 1969. С. 50–77.
867. Ундасынов И., Яхимович З. Коммунистический Интернационал: движения, просчеты, уроки. М., 1990. 315 с.
868. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. Подєбради, 1934. 156 с.
869. Фирсов Ф. И. Архивы Коминтерна и внешняя политика СССР в 1939 - 1941 гг. *Новая и новейшая история*, Москва, 1992, №6. С. 13–22;
870. Фирсов Ф. И. Секреты коммунистического Интернационала. Шифропереписка. Москва: РОССПЭН, 2011. 519 с.
871. Фирсов Ф. И., Яжборовская И. С. Коминтерн и Коммунистическая партия Польши. *Вопросы истории КПСС*. 1988. № 11. С. 23–25.
872. Фирсов Ф. Сталин и Коминтерн. *Вопросы истории*. 1989. № 8–9. С. 2–4.
873. Фирсов Ф.И. К вопросу о тактике единого фронта в 1921 – 1924 гг. *Вопросы истории КПСС*, Москва, 1987, №10. С. 23–29;

874. Фирсов Ф.И. Коминтерн и внешняя политика СССР в 1939-1941 гг. Осмысление истории. Москва, 1996.
875. Фирсов Ф.И. Коммунисты в борьбе за мир, демократию и социализм (к 60-летию основания Коммунистического Интернационала). Москва, 1979. 78 с.
876. Фирсов Ф.И. Коммунисты против фашизма и войны, Москва, 1975. 54 с.
877. Фирсов Ф.И. Ленин, Коминтерн и становление коммунистических партий. Москва: Политиздат, 1985. 353 с.
878. Фирсов Ф.И. Секретные коды истории Коминтерна 1919–1943. Москва: Аиро–XXI, Крафт+. 2007. 576 с.
879. Фирсов Ф.Н., Шириня К.К. Коминтерн: опыт деятельности. Коммунист. Москва, 1988. №10. С. 14–20.
880. Фнгатнер Ю. Борьба за мир. Материалы трех Интернационалов. Москва, 1967. 203 с.;
881. Фостер У. История трёх интернационалов: Международное социалистическое и коммунистическое движение с 1848г. до настоящего времени: к изучению дисциплины. М.: Госполитиздат, 1959.
882. Хаванов Е. Волей сильны: Штрихи к портретам борцов – деятелей Коммунистического Интернационала Молодежь. М.: Мол. гвардия, 1980. 207 с.
883. Хаванов Е. Коминтерн и борьба за единство действий антифашистской молодежи. Вопросы Истории КПСС. 1969. № 8. С. 76 – 85.
884. Хаванов Е. Коминтерн и молодежь. Из опыта молодежной политики Коммунистического Интернационала. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1982. 150 с.
885. Хейсан М.Л. Рабочее движение в России. Петроград, 1917. 56 с.
886. Хейфец В. Коминтерн и создание коммунистического движения в Центральной Америке. Латинская Америка. 2003. № 12. С. 60–73.
887. Химка І. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890). К.: Основні цінності, 2002. 328 с.

888. Химка І. Український національний рух у Галичині ХІХ ст. в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи. Формування української нації: історія та інтерпретації: матеріали круглого столу істориків України. Львів, 1995. С. 68–78.
889. Цибко О. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за воз'єднання з УРСР (1934–1939 рр.). Львів: Університетвидав, 1963. 137 с.
890. Цырульников Н. Антифашистская борьба и движение Сопротивления в оккупированных странах Европы. *Вторая мировая война и современность*. М.: Наука, 1972. С. 248 – 260.
891. Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів: Літопис, 2001. 712 с.
892. Цьох Й. Комуністична преса в Західній Україні. Львів, 1958. 86 с.
893. Чекин А. (Яроцкий В.Я.) Вехи рабочего движения (От зари капитализма до Октябрьской революции). Москва, 1925. 62 с.
894. Черкезов В. Н. Предтечи Интернационала: Доктрины марксизма / вступ ст. Д.И. Рублева. Изд. 2-е, доп. – М., КомКнига, 2010. 208 с.
895. Чернецький А. До історії робітничого і соціалістичного руху в Галичині. *Нова культура*. 1923. Ч. 5. С. 2.
896. Чоповський В. Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939). Львів: Край, 1993. 168 с.
897. Чорновол І. Поляки й українці у політиці Австро-Угорщини в другій половині 80-х років ХІХ ст. («Українська інтрига» гр. Г. Кальнокі). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1995. Вип. 2. С. 71–81.
898. Шабанова Э. Деятельность Ленинского комсомола по укреплению интернациональных связей с трудящейся молодежью зарубежных стран (1918 – 1941 гг.)... дис. канд. ист. наук. Л., 1978. 196 с.
899. Шаповал М. Революційний соціалізм на Україні. Відень, 1921. Кн. 1. 212 с.

900. Швагуляк М. Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько-польської війни 1939 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Київ, 1992. Вип. 1. С.143–172.
901. Швагуляк М. На зламі епох: Львів у вересні 1939 р. *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2002. Т. 4. S. 361–372.
902. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939). *Сучасність*. 1995. № 2. С. 77–82.
903. Швагуляк М. Польсько-українська конфронтація на зламі 20–30-х років ХХ ст.: проблеми історіографії. *Проблеми слов'янознавства: міжвідомчий науковий збірник*. Львів, 1996. Вип. 48. С. 53–62.
904. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці історико-філософської секції. Львів, 1991. Т. 222. С. 111–147.
905. Швидак О. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України (1918–1939 рр.). К.: Наукова думка, 1972. 227 с.
906. Шириня К. Троцкий и Коминтерн. *Новая и новейшая история*. 1991. № 1. С. 5–8.
907. Шириня К. Из истории подготовки VII конгресса Коминтерна. *Вопросы истории КПСС*. 1975. № 8. С. 14–19.
908. Шириня К. К. Стратегия и тактика Коминтерна в борьбе против фашизма и войны. Москва: Политиздат, 1979. 349 с.
909. Шириня К.К. Идея мировой революции в стратегии Коминтерна. *Новая и новейшая история*, Москва, 1995, №5. С. 24–27;
910. Шириня К.К. Коммунисты в борьбе за массы, за единый рабочий фронт (к 60-летию 111 конгресса Коминтерна). Москва: «Мисль», 1981. 374 с.
911. Шириня К.К. Стратегия и тактика Коминтерна в борьбе против фашизма и войны (1934-1939 гг.). Москва, 1979. 406 с.

912. Шишкин В. А. Власть. Политика. Экономика: послереволюционная Россия (1917-1928гг.). Санкт-Петербург, 1997. 399 с.
913. Шпорлюк Р. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі. К., 2000. 354 с.
914. Шутов А. Д. Коммунисты и социал-демократия: история и современность. *Новая и новейшая история*, Москва, 1990. №2. С. 42–46;
915. Шутов А. Коммунисты и социал-демократия. Актуальные проблемы новейшей истории. Сборник статей. М., 1991. С. 34–37.
916. Энгельс Ф. Роль насилия в истории. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 21. С. 460–462.
917. Яроцкий В.Я. История рабочего движения. Вып. 1-2, Москва, 1928. 109 с.
918. Ярошенко А. До питання про виникнення КПЗУ. *Комуніст України*. 1956. № 12. С. 46–49.
919. Ярошенко А. Комуністична партія Західної України – організатор і керівник революційно-визвольної боротьби трудящих західноукраїнських земель. Київ, 1959. 46 с.
920. Яцків П. Боротьба КПСГ за єдність дій політичних організацій робітничого класу в 1921–1923 рр. У боротьбі за маси. К., 1966. С. 114–132.